І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 911.3

Смирнов І.Г.

ПРОМОЦІЙНО-МАРКЕТИНГОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ДО ЄВРО-2012

Висвітлено сучасні особливості промоційно-маркетингової та рекламної діяльності України як держави, яка прийматиме (разом з Польщею) фінальну частину Європейської футбольної першості ЄВРО-2012. При цьому промоційно-маркетингова діяльність до ЄВРО-2012 розглядається в контексті реалізації туристичної політики України як європейської держави.

Ключові слова: промоційно-маркетингова діяльність, рекламна діяльність, ЄВРО-2012.

Освещены современные особенности промо-маркетинговой и рекламной деятельности Украины как государства, принимающего (вместе с Польшей) финальную часть европейского футбольного первенства ЕВРО-2012. При этом промо-маркетинговая деятельность к ЕВРО-2012 рассматривается в контексте реализации туристической политики Украины как европейского государства.

Ключевые слова: промо-маркетинговая деятельность, рекламная деятельность, ЕВРО-2012.

The article covers the features of modern promotion and marketing activities in Ukraine as a country that will host (along with Poland) the final part of the European football championship EURO-2012. Promotion and marketing activities for EURO-2012 is considered in the context of the tourism policy of Ukraine as a European state.

Key words: promotion activity, marketing activity, EURO-2012.

Постановка наукової проблеми. Проведення фінальної частини Європейського футбольного чемпіонату в 2012 (ЄВРО-2012) в Україні та Польщі дало новий поштовх у подальшому розвитку туристичної галузі та відповідної політики в Україні, зокрема, це стосується одного з її найважливіших складників – промоційно-маркетингової та рекламної діяльності. Після кількох невдалих експериментів у цій царині в останні роки (починаючи з 2010) спостерігається бурхлива активізація промоційно-маркетингової та рекламної діяльності України з підготовки до ЄВРО-2012, зокрема в міжнародних засобах масової комунікації. Ця діяльність потребує теоретичного осмислення та наукового аналізу, а також ознайомлення з її особливостями широкого загалу, зокрема, це стосується ВНЗ та їхніх спеціальностей туристичного профілю.

Літературні джерела та публікації з теми статті охоплюють як базові науково-навчальні видання з міжнародного туристичного бізнесу [1; 2], менеджменту [3, 159] та маркетингу в туризмі [4, 63], так і популярні часописи України, де тема ЄВРО є однією з найчастіше висвітлюваних у різних аспектах, в тому числі, з точки зору промоційно-маркетингової та рекламної діяльності [5; 6].

Метою статті є висвітлити сучасні особливості промоційно-маркетингової та рекламної діяльності України, як держави, яка прийматиме (разом із Польщею) фінальну частину Європейської футбольної першості ЄВРО-2012. При цьому промоційно-маркетингова діяльність до ЄВРО-2012 розглядається в контексті реалізації туристичної політики України як європейської держави.

Виклад основного матеріалу. Промоційно-маркетингова політика країни в туризмі є інтегральним складником її туристичної політики. Останню слід розуміти як галузеву політику держави в сфері туризму, що охоплює всі дії та заходи, що скеровані на розробку, впровадження та вдосконалення організації та управління наданням туристичних послуг і товарів. Туристична політика створює умови та визначає основні напрямки подальшого розвитку туризму та пов'язаних з ним галузей. Реалізація туристичної політики здійснюється двома групами заходів: а) автономними (внутрішніми) – які визначаються кожною державою самостійно та регламентуються внутрішнім законодавством; б) конвенціональними (міжнародними) – які координуються міжнародними угодами держави з однією або декількома країнами. Окрім цього, можливо класифікувати заходи, що здійснюються в межах виконання туристичної політики, поділивши їх на заходи загального та спеціального характеру. До загальних належать заходи, що визначають права та обов'язки офіційних органів управління туристичною галуззю як державних інститутів. Спеціальні заходи пов'язані насамперед з економічною діяльністю туризму, а також з розвитком його окремих видів, структурою та категоризацією матеріально-технічної бази, концентрацією та монополізацією туристичної галузі, вивченням туристичних ринків та конкуренцією на них, організацією продажу, рекламаціями тощо.

Обсяг і активність дій держави з реалізації туристичної політики залежать передусім від трьох основних чинників: а) значимості туризму в економіці країни; б) політичного стану та рівня економічного розвитку; в) співвідношення між внутрішнім та міжнародним туризмом, що склалися та в перспективі. Міжнародна туристична політика є продовженням національної туристичної політики на міжнародному рівні. Вона знаходить вираз головним чином в угодах, що заключаються між двома та більше державами відносно їхньої спільної туристичної політики або окремої сфери (події) туристичного обслуговування, а також у протоколах, які щорічно уточнюють умови туристообміну між сторонами, що домовляються.

Впливи, що здійснюються на та через здійснення туристичної політики, торкаються таких сфер суспільних інтересів як (рис. 1):

а) організація виробництва та реалізації основних та додаткових туристичних товарів та послуг;

б) здійснення промоційно-маркетингових та рекламних заходів туристичної спрямованості в країні та закордоном;

Рис. 1. Вплив туристичної політики держави на сфери суспільних інтересів (авторська розробка)

в) координація діяльності державних інститутів, пов'язаних з індустрією туризму;

г) регламентація діяльності туристичних організацій;

д) створення та підтримка якісної матеріально-технічної бази туризму;

е) підвищення зручності та доступу до транспортних послуг, координація розвитку інфраструктури;

є) збереження та розвиток мирних та за можливістю дружніх відносин між державами;

ж) охорона навколишнього середовища;

з) охорона, реставрація та підтримка архітектурних та історичних пам'яток, історичної спадщини;

і) створення ефективної техніко-економічної бази туризму;

ї) поліпшення інфраструктури туристичних регіонів;

й) розвиток та вдосконалення інформаційної бази туризму;

к) вдосконалення організації візового та митного контролю туристів та їхнього багажу.

Отже, як видно з рис. 1, промоційно-маркетингова та рекламна політика держави в сфері туризму є важливим складником туристичної політики, що у значному ступеню забезпечує успішний розвиток туристичної галузі. Доводять це приклади таких розвинутих туристичних

країн, як Туреччина та Єгипет, які щорічно тільки на рекламу своїх туристичних атракцій за кордоном (у т.ч. в Україні) витрачають сотні тисяч доларів США [1, 16]. Важливе місце серед рекламних носіїв при популяризації туристичних можливостей країни за кордоном відіграють міжнародні телеканали – такі, як Euronews, BBC World, CNN, National Geographic та інші. Різні країни світу активно використовують можливості прорекламувати свої туристичні принади на цих телеканалах, оскільки їхня аудиторія складає декілька мільярдів на всіх континентах за виключенням Антарктиди. Така реклама здійснюється шляхом підготовки та демонстрування на телеканалах рекламного ролику тривалістю пів-хвилини-хвилину, який окрім показу цікавих туристичних об'єктів країни містить також рекламне звернення (слоган) (табл. 1).

Таблиця 1. Рекламні слогани країни світу, що використовуються в їхній туристичній рекламі на міжнародних телеканалах

авторська розробка за матеріалами телеканалів Euronews, CNN, BBC World

№	*Назва країни, регіону*		*Рекламний слоган*	
	англійською мовою	*українською мовою*	*англійською мовою*	*українською мовою*
1	Armenia	Вірменія	Armenia. The Noa's way - Your way	Вірменія. Шлях Ноя – Твій шлях
2	Algeria	Алжир	Algeria. The best kept secret	Алжир. Найдорожча таємниця
3	Azerbayjan	Азербайджан	European charm of the Orient	Європейський шарм Сходу
			A land of magic colors	Земля чарівних кольорів
4	Bulgaria	Болгарія	Open doors to open hearts. Bulgaria	Відкриті двері до відкритих сердець. Болгарія
5	China	Китай	Where pandas live. The real China	Там, де живуть панди. Справжній Китай
6	Croatia	Хорватія	Mediterranean. As it once was	Середземноморя. Яке воно колись було
7	Cyprus	Кіпр	Cyprus. In your heart	Кіпр. У твоєму серці
			Love Cyprus	Кохай Кіпр
8	Domenikan Republic	Доменіканська республіка	Domenikan Republic. It has its all	Доменіканська республіка. Є все
9	Dubai	Дубай	Dubai welcomes the world	Дубай запрошує увесь світ
10	Egypt	Єгипет	Egypt. Where it all begins	Єгипет. Де все тільки починається
11	Gabon	Габон	Join us. Be a fan of Gabon	Приєднуйся. Стань другом Габону
12	India	Індія	Incredible India	Незвичайна Індія
13	Japan	Японія	Japan. Endless discovery	Японія. Нескінченне відкриття

14	Kazahstan	Казахстан	Welcome to Kazakhstan of the XXI century	Запрошуємо до Казахстану XXI століття
			Kazakhstan. 20 yeas of peace, progress, prosperity	Казахстан. 20 років миру, прогресу, процвітання
15	Kenia	Кенія	Welcome to magic Kenya	Запрошуємо до магічної Кенії
16	Korea (South)	Корея (Південна)	Touch Korea	Доторкнись Кореї
			Korea. A good neighbor	Корея. Гарний сусід
			The more you know, the more you want to know	Чим більше знаєш, тим більше хочеться взнати
17	Kosovo	Косово	Kosovo. The young Europeans	Косово. Молоді європейці
18	Macedonia	Македонія	Macedonia. Timeless	Македонія. Вічна
			Small country, great food	Мала країна, чудова їжа
19	Montenegro	Чорногорія	Montenegro. The wild beauty	Чорногорія. Дика краса
20	Ontario. Canada	Онтаріо. Канада	The world whorks here	Тут працює весь світ
21	Pakistan	Пакістан	Pakistan speaks the language of love	Пакістан говорить мовою кохання
22	Peru	Перу	Live the legend	Живи в легенді
23	Qatar	Катар	Discover Qatar	Відкрий Катар
24	Romania	Румунія	Romania. Explore the Carpathian garden	Румунія. Досліди карпатський сад
25	Spain	Іспанія	Bravo, Spain	Браво, Іспанія
26	Tailand	Таїланд	Amazing value in amazing Tailand	Чудові цінності в чудовому Таїланді
27	Tunisia	Туніс	Think Tunisia	Думай про Туніс
28	Wallonia. Belgium	Валлонія. Бельгія	In the heart of Europe	У серці Європи
29	Yemen	Ємен	One country, many destinations	Одна країна, багато дестинацій
30	Ukraine	Україна	Switch on Ukraine (2010)	Увімкни Україну (2010)
			High time to see Ukraine (2011-2012)	Самий час побачити Україну (2011-2012)
			Invest Ukraine (2011-2012)	Інвестуй в Україні (2011-2012)

Ще не так давно України в переліку країн, що надають свою туристичну рекламу на міжнародних телеканалах, не було, але ситуація змінилася з часу, коли УЄФА прийняла рішення про проведення Європейської футбольної першості ЄВРО-2012 в Україні та Польщі в 2004 р. Одразу з прийняттям такого рішення УЄФА в Україні була створена Національна агенція з підготовки до проведення Європейського

футбольного чемпіонату, а в її складі в 2010 р. – Центр комунікацій «Україна-Всесвіт», директором якого нині є Роман Кожара. Остання структура має виконувати функції координатора дій українських організацій, що здійснюють промокомпанію України за кордоном, та відповідає за дієвість промоційно-маркетингової політики України до ЄВРО-2012.

Щодо дій з просування України в світовий інформаційний простір у світлі проведення в нашій країні ЄВРО-2012, то історія тут не проста (рис. 2). Початок її припадає на 2005 р., коли на тендері Міністерство закордонних справ (МЗС) виділило майже 14 млн. грн. невідомій в українському піар-середовищі компанії «Конгломерат», яка так і не виконала свою роботу. Тоді інші учасники тендеру подали позов на МЗС до суду – за порушення термінів та засад відкритості тендеру. Серед позивачів була компанія «CFC Consulting». За іронією долі через п'ять років ця компанія виграла тендер у МЗС, а саме – на розробку стратегії міжнародного позиціонування України до ЄВРО-2012 і, своєю чергою, теж стала об'єктом шквальної критики. Українському піар-товариству не сподобалися запропоновані цією компанією символи України Спритко і Гарнюня. Але автори великоголових чоловічків з приводу подальшої долі своїх героїв не впадають у відчай, адже сувенірні магнитики із зображенням Спритка і Гарнюні вже продаються у Львові.

В 2010 р. стартувала перша промокомпанія, присвячена ЄВРО-2012 – «Switch on Ukraine» (англ. Увімкни Україну). Відповідав за неї новостворений Центр комунікацій «Україна-Всесвіт». Рекламний ролик фахівці визнали пристойним, але їх обурила його вартість – 4 млн. грн. Також були питання щодо складу жюрі, яке визначало переможця (куди увійшли представники Міністерства культури та Нацагенції з підготовки до ЄВРО-2012) та оприлюднення шорт-листу праць, що були подані на конкурс логотипів.

У той же час інші експерти вважають нинішню промокомпанію України мало не першою спробою держави діяти за всіма правилами маркетингових комунікацій, оскільки, по-перше, була розроблена концепція, створені чіткі візуальні та вербальні посили; по-друге, вдало обраний час (листопад-грудень 2011 р.) – на усіх каналах, де запланований показ рекламних роликів (а це CNN, BBC World, Euronews, National Geographic, Fox, Sky News та Sky Sports), надавалися новини про жеребкування фінальної частини ЄВРО-2012.

В 2011-2012 рр. проводиться друга промокомпанія України, присвячена ЄВРо-2012, кошторис якої досяг 99 млн. грн. Складниками цієї промокомпанії є (рис. 2): 1. Виготовлення за замовленням Центру «Україна-Всесвіт» та розміщення на каналі Euronews чотирьох однохвилинних роликів сюжетів «Ukrainian life» (англ. Українське життя), що розповідають про життя Києва, Львова, Донецька та Харкова – міст, що прийматимуть ЄВРО-2012. Готуються ще вісімнадцять сюжетних роликів

про підготовку України до континентальної першості Європи з футболу, які будуть транслюватися на Euronews з грудня 2011 р. до березня 2012 р

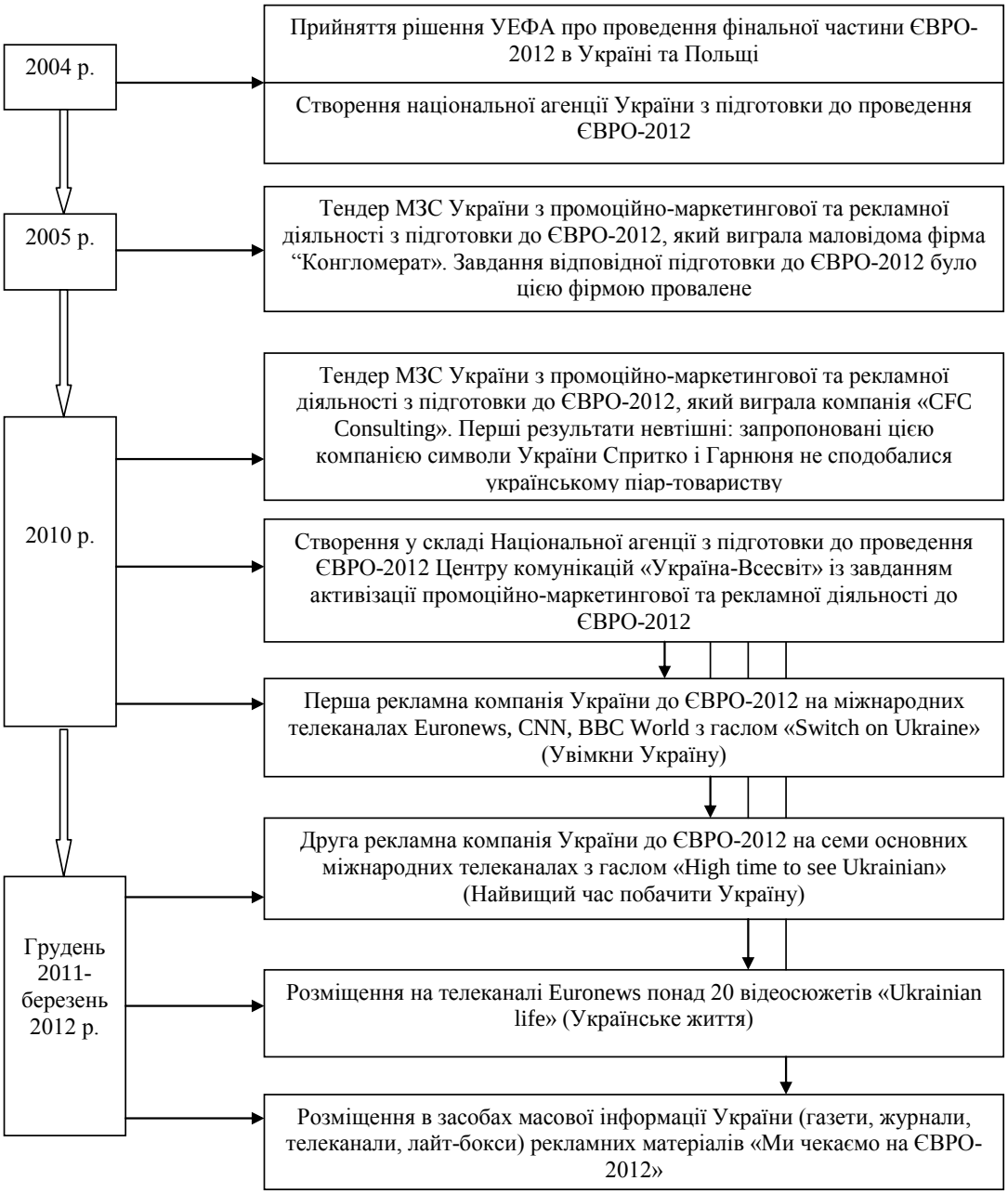

Рис. 2. Основні етапи та зміст промоційно-маркетингової та рекламної діяльності України до ЄВРО-2012 (авторська розробка)

2. Виготовлення рекламних роликів «High time to see Ukrainian» (англ. Найвищий час побачити Україну) для міжнародних телеглядачів. Ролики в ефірі міжнародних телеканалів покажуть 8,5 тис. разів, що більш, ніж втричі перевищує обсяги промокомпанії 2010 р. під назвою «Switch on Ukraine». Три однохвилинних та два півхвилинних ролики являють собою унікальні візитівки України, що орієнтовані в першу чергу на європейського глядача. Цією ж промокомпанією Україна

репрезентуватиме себе на туристичних виставках у Лондоні та Барселоні навесні 2012 р. Родзинкою останньої промокомпанії є своєрідний квест: до кожного кадру, що був знятий для роликів, автори долучили одну з семи літер, з яких складається слово «Україна» (Ukraine). В одних випадках літера була «знайдена» в реальному ландшафті, в інших – заради ролика відомі місця «перебудували» комп'ютерною графікою, в третіх – величезні літери створювали з старих дерев, трави, навіть, сіна. Напустити туман на озеро Синевір, пограти 12-метровим м'ячем на площі Свободи в Харкові, «перебудувати» майдан Незалежності в Києві – це неповний список чудес, які протягом трьох тижнів виконала знімальна група продакшн-студії «Shootgroup» під керівництвом режисера Ю. Улибіна, знімаючі нові проморолики про Україну, що присвячені ЄВРО-2012. Вісім машин спецтехніки проїхали Україною майже 6 тис. км. Мис Тарханкут і Святогорська лавра, місто-фортеця Кам'янець-Подільський та чотири міста України – хазяєва ЄВРО-2012 стали декораціями для серії роликів «High time to see Ukraine». В гонитві за дивом знімальна група піднімалася високо в гори, куди техніку могли завести лише потужні вантажівки «Урал». Режисер змушував у листопаді звозити сіно на вже прибрані поля. Складним завданням виявилося змусити овець, що пасуться на Карпатських полонинах, хоча б підняти голови, але допоміг випадок. Якось одна овечка зачепилася за кабель освітлювального пристрою. Накидавши на знімальний майданчик багато кабелів, творча група досягла неможливого – в кадрі вівці з баранами скачуть, немов дресировані. Результат цієї роботи з 1 грудня 2011 з'явився на семи міжнародних телеканалах – CNN, BBC World, Euronews, National Geographic, Fox, Sky News та Sky Sports, телеаудиторія яких охоплює понад 2,5 млрд. мешканців Землі на всіх континентах окрім Антарктиди. Це безпрецедентна за масштабом та кошторисом для України промокомпанія.

3. Виготовлення другої частини рекламних роликів «Ми чекаємо на ЄВРО» – для використання в Україні. Ця частина роликів є менш затратною. Її герої – будівельник, офіціант, покоївка та вчителька. Завданням режисера цієї роботи відомого українського кліпмейкера В. Якименка було засвідчити натхнення, з яким українці готуються до ЄВРО-2012. За свідченням журналу «Кореспондент», якому першому показали це відео, натхненні будівельники (рис. 3), віртуозні офіціанти, чуттєві покоївки та загадкові вчительки англійської мови є по-рекламному бездоганними. Зустріти таких у реальному житті – велике щастя [5]. Газета «Сегодня» знайшла актора, що знався в проморолику в ролі будівельника. Це киянин Валерій, який постійно працює бухгалтером-економістом в одній із столичних фірм, а зйомки в кіносеріалах та рекламі – його хобі. Заявку спеціально для участі в ролику про ЄВРО-2012 Валерій не відправляв. «Мені подзвонили з агенції з підбору акторів і повідомили, що в мене ідеальне обличчя українського будівельника. – пригадує Валерій. - Весь процес зйомки був на справжній будові в Києві та тривав біля шести

годин. Встигли зробити і фотосесію, і ролик. А з болгаркою я поводитися вмію, часто доводиться брати інструменти до рук» [6] .

Експерти проведення промокомпанії до ЄВРО-2012 оцінюють позитивно, однак при цьому не забувають нагадати про негативний по відношенню до України інформаційний контекст, на тлі якого з'являться принадні проморолики.

Рис. 3. Рекламний плакат «Ми чекаємо на ЄВРО»

Так, у тематичних новинах про підготовку до проведення чемпіонату ЄВРО-2012 в Польщі та Україні європейці в основному довідуються про недолугий сервіс в Україні, поганий громадський транспорт і готелі, вбивство бездомних псів. Останнє найбільше обурило закордонну аудиторію, так відома в минулому французька кіноакторка, а нині активна захисниця «прав тварин» Брижит Бордо обіцяла з цього приводу підняти світовий скандал. Дієвість промокомпанії України за кордоном також страждає від нескоординованих дій організацій, які за це відповідають. Зрозуміло, що кінцеву оцінку всієї промокомпанії можливо виконати тільки за фактом проведення ЄВРО-2012 в Україні та за реакцією основних цільових аудиторій – потенціальних туристів.

Висновки. Промоційно-маркетингова політика України до ЄВРО-2012 в останні декілька років набула чіткості та організаційної підтримки. У складі Національної агенції з підготовки та проведення ЄВРО-2012 в Україні створено Центр комунікацій «Україна-Всесвіт», який провів промоакцію «Switch on Ukraine» (Увімкни Україну) в 2010 р. з демонстрацією відповідного проморолика на декількох міжнародних телеканалах та підготував наступну промоакцію на 2011-2012 рр. під гаслом «High time to see Ukrainian» (Найвищий час побачити Україну). З цією метою спеціальна творча група відвідала чотири міста, що прийматимуть матчі ЄВРО-2012, а також Кам'янець-Подільський, Святогорську Лавру, мис Тарханкут та створила унікальні рекламно-туристичні відеоролики, які вже демонструються на семи найбільших міжнародних телеканалах. Окрема серія промороликів призначена для рекламної компанії ЄВРО-2012 в Україні – під гаслом «Ми чекаємо на ЄВРО». Додатково для каналу «EURONEWS» підготовлені відеосюжети «Ukrainian life» (Українське життя) – про життя в українських містах – господарях ЄВРО для демонстрації в грудні 2011 р. – березні 2012 р. Усі ці

заходи повинні сприяти збільшенню позитивної інформації про Україну у світових масс-медіях та створенню іміджу України як високоцивілізованої європейської держави, що сприятиме притоку іноземних туристів до України як під час ЄВРО-2012, так і після цього заходу. За даними, що наводяться нині в пресі, число туристів, що відвідають Україну під час ЄВРО-2012, повинно скласти 1 млн. осіб, а дохід від одного туриста – на рівні 2 тис. євро. Отже, Україна планує заробити на Євро-2012 як мінімум, 2 млрд. євро, а це 2 % ВВП нашої держави [7]. Активна промоційно-маркетингова діяльність України з підготовки та проведення ЄВРО-2012 дозволить значною мірою виконати це завдання.

1. Смирнов І.Г. Бізнесові основи міжнародного туризму: Навч. пос. / І.Г. Смирнов. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. – 127 с.
2. Смирнов І.Г. Міжнародний туристичний бізнес: Навч.-метод. пос. / І.Г. Смирнов, Н.В. Фоменко. – І.-Ф.: Галицька академія, 2009. – 154 с.
3. Кіптенко В.К. Менеджмент туризму: Підр. / В.К. Кіптенко. – К.: Знання, 2010. – 502 с.
4. Кириллов А.Т. Маркетинг в туризме / А.Т. Кириллов, Л.А. Волкова. – СПб.: Изд-во С-Петербургского ун-та, 1996. – 184 с.
5. Коберник И. Показательное выступление / Иванна Коберник // Корреспондент. - № 46. – 2011. – 25 ноября. – С. 30-33.
6. Стулень Е. Сказали: у вас лицо строителя / Екатерина Стулень// Сегодня. – 2011. – 26 декабря. – С. 11.
7. Панченко А. НБУ: доллара по десять гривень не будет / Алекс Панченко //Сегодня. – 2012. – 14 января. – С. 2.

УДК 911.3

Приходько А.І.

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ТУРИЗМОЛОГІЇ: ТУРИСТИЧНИЙ ЦЕНТР ЧИ ТУРИСТИЧНА ДЕСТИНАЦІЯ.

В статті піднімається питання щодо понятійно-термінологічного апарату туризмології. Зокрема, приділена увага дефініціям, що використовуються для визначення туристичних територій.

Ключові слова: туристичний простір, туристична територія, дестинація, туристичний район, туристичний регіон, туристичний центр, туристично-рекреаційна система.

В статье рассматривается терминологический аппарат, используемый в туризмологии. В частности, уделено внимание дефинициям, которые используются для определения туристических территорий.

Ключевые слова: туристическое пространство, туристическая территория, дестинация, туристический район, туристический регион, туристический центр, туристическая рекреационная система.

The author deals with the issue of timing in tourism. In particular, attention is paid to the definition used to determine the tourist areas

Keywords: tourist space, tourist area, destination, tourist area, tourist area, the tourist center, a tourist recreation system.

Постановка проблеми. Розвиток наукової думки, поява все більшої кількості фундаментальних наукових праць в рамках галузей знань пов'язаних з туризмом, рекреацією, готельно-ресторанним бізнесом викликає постійні зміни у навчальних програмах підготовки фахівців з даних напрямів, класифікаторі професій, КВЕДі та ін.. Та головне, що ці процеси формують основу для нової науки – туризмології. Основне завдання становлення туризмології – є обґрунтування теоретико-методологічних засад наукових досліджень у сфері туризму.

Актуальність дослідження. Генезис туризмології базується на міждисциплінарних зв'язках філософії, історії, географії, рекреалогії, картографії, економіки, менеджменту, маркетингу, статистики, культурології, етнології, психології, соціології, політології, правознавства та ін.. Дослідження туристичного ринку в Україні переважно базується на синтезі знань географії та економіки, і вивчається туристичні дисципліни відповідно на географічних чи економічних факультетах ВНЗ. В результаті чого виникають певні відмінності, плутанина, подекуди протиріччя, у теоретико-методологічних засадах туризмології, зокрема у понятійно-термінологічному апараті.

Найбільш невизначеним залишається питання щодо термінів, які використовуються для визначення певної туристичної території. По-перше, визначення туристичних територій має велику диференціацію в географічній науці, а в наукових працях економістів використовується довільно, синонімічно. По-друге, лише базові поняття мають чітку, загально визнану дефініцію, що відповідає міжнародній номенклатурі, а один й той самий термін на позначення туристичного простору має різні, варіативні трактування, без узгодження з міжнародними визначеннями, проте використовуючи їх на рівні. По-третє, не зважаючи на те, в яку групу наук буде введено туризмологію (соціо-гуманітарну, соціо-економічну чи ін.) це не змінить того факту, що жоден із туристичних запитів неможливо задовольнити поза певною територією, тому необхідність чіткого й уніфікованого визначення туристичних територій збережеться у будь-якому випадку. І на останок, огляд статей на дану тематику показав, що переважна більшість авторів зосереджують увагу на термінологічно-понятійному апараті туризмології в контексті економічних, педагогічних, правознавчих та філософських досліджень.

Для розв'язання даної проблематики, вбачається за доцільне, проаналізувати та систематизувати найбільш вагомі визначення територіальної організації туризму, порівняти з іноземними аналогами, зробити узагальнення. При цьому *метою статті* є розробка пропозицій щодо уніфікації дефініцій.

Виклад основного матеріалу. Поняття туристична територія в суспільній географії базується на теорії територіального поділу праці. Узагальнено у вітчизняній літературі туристична територія трактується як соціально-економічна категорія, територіальна система обслуговування туристів. При цьому визначають, що туристична територія - це та

територія, що *використовується* чи *може бути використана* для задоволення туристичних потреб, а до невід'ємних складових туристичної території відносять: туристичні ресурси (природні та/чи антропогенні), туристичну інфраструктуру (заклади та організації, що задіяні в обслуговуванні туристів в межах території, та мають між собою тісні соціально-економічні зв'язки) [1, 3, 6, 7, 8].

Туристична територія або територія пріоритетного розвитку туризму – «вид комплексного туристського ресурсу – географічно певне місце концентрації найцінніших туристських ресурсів, а також об'єктів туристського інтересу, виділювані в складі туристського регіону із вказівкою в реєстрах і кадастрах й інших видах документації із введенням режиму пріоритетного цільового функціонування й використання з метою туризму в її межах» [8].

У світовій практиці туризму є випадки коли території, акваторії, що не мали туристичних ресурсів та інфраструктури перетворили на туристичні Мекки – порожня пустеля стала відомим центром азартних ігор – Лас-Вегас; посеред акваторії біля берегів Саудівської Аравії з'явилися острови у формі пальмового листя; з'явилися туристичні маршрути й територією Антарктики. Тобто виникає певне протиріччя, якщо до дефініції туристичної території включити території, що можуть використовуватися в туризмі, адже з практики, майже будь-яку територію можна використати для задоволення потреб туристів, а деякі території, що мають явний туристичний потенціал не реалізовують його. При цьому підході виділяються туристичні території, а вже в процесі розвитку туристичної інфраструктури та матеріально-технічної бази гостинності відбувається формування територіальної структури. До дискретних елементів територіальної структури відносять туристичні пункти та туристичні центри.

Помилковим також буде називати туристичною територією лише ті території, де туризм має виключне й домінуюче значення в соціально-економічному розвитку місцевості.

Н.С. Мироненко та І.Т. Твердохлебов у своїй праці «Рекреаційна географія» окрім терміну «рекреаційна територія» використовують термін «рекреаційний простір», що є набагато ширшим поняттям та може складатися з декількох рекреаційних територій [7]. Серед сучасних науковців такий підхід до визначення можна зустріти, наприклад у О.О. Любіцевої, яка зазначає, що, туристична територія – це частина ділянки суходолу, підземного простору, акваторії, навіть аероторії (повітряного простору), в межах якої здійснюється туристична діяльність, тому коректніше й точніше застосовувати термін «туристичний простір» [5]. З вище зазначеного можна дати наступне визначення туристичного (рекреаційного) простору – це простір, що об'єднує соціальні, техногенні, природні компоненти, які використовуються для забезпечення туристичних потреб та мають між собою тісні економічні й господарсько-територіальні зв'язки. До складу туристичного простору може входити

територія, акваторія, аероторія, якщо в їх межах здійснюється туристична діяльність. Території, що потенційно можуть використовуватись для туристичних потреб визначаються, як території пріоритетного розвитку туризму. «Туристична територія» є більш вужчим поняттям ніж туристичний простір, проте виступає домінуючою складовою туристичного простору. Морські круїзи завжди прив'язані до конкретних територій, де розташовані порти, при використанні аероторії – будь-то літак, дельтаплан, повітряна куля – початкова та кінцева точки локалізуються на певній території (якщо використовується й акваторія, то як транзитна точка подорожі); космічні туристи прив'язані до конкретних територій, де розташовані космодроми і незалежно від місця посадки, подорож закінчуються на території розташування центрів, де вони проходять адаптацію.

Термінологічний апарат, що дає визначення таксономічним одиницям туристичних територій у вітчизняній літературі чітко не визначений й має певні розбіжності та дублювання. Нижче наведена зведена таблиця в якій відображено визначення найбільш поширених термінів, які використовуються для туристичних територій, з точки зору різних наукових підходів.

Як видно з таблиці в термінології подекуди чітко розрізняють поняття туристична та рекреаційна територія, хоча на інших таксономічних рівнях ці поняття ототожнюються. Визначення подекуди мають не чіткий, загальний характер. Складові узагальнюються і є майже однаковими. Немає чіткого відображення ієрархічного рангу туристичної території. Взагалі не береться до уваги порядок величини території, рівень розвитку туристичної інфраструктури, територіальний розподіл обслуговування туристичних потоків, рекреаційне навантаження.

Таблиця 1. Таксономічна система туристичних (рекреаційних) територій

складено за [1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12]

Термін	*Визначення*	*Складові*	*Таксономічні одиниці*	*Рівень*
Територіальна рекреаційна система (ТРС)	комплексна геосистема; розглядається в одному ряду з територіальними виробничими комплексами (ТВК) і природними геосистемами	об’єднує соціальні, техногенні, природні компоненти	Складається з одного чи кількох туристичних регіонів	державний (міжнародний) рівень
Територіально-туристський комплекс (ТТК)	Складне територіально-господарське утворення, що	сукупність туристських закладів, підприємств	об’єднує декілька туристських центрів	Державний чи регіональний рівень

	має єдину систему туристського, культурно-побутового та господарського обслуговування	сфери обслуговування; містобудівне утворення, що складається з рекреаційних споруд; Група туристських підприємств і установ, що мають загальний характер організації туризму та відпочинку		
Рекреаційний (туристичний) регіон	Територіальна система до складу якої входять підсистеми тривалого та короткочасного відпочинку, санаторно-курортного лікування переважно в межах економічного району	Усі заклади та організації, що задіяні в обслуговуванні туристів в межах регіону; окремих курортів, природних парків, зон відпочинку, центрів туризму	Може відповідати ТРС; Складається з рекреаційних районів	Державний чи регіональний рівень
Рекреаційний район	Частина рекреаційного регіону ; становить основу функціонально-територіальної організації;	включає курорти однакового профілю, зони відпочинку та центри туризму; охоплює, декілька адміністративних районів з'єднаних транспортною мережею з центром регіону	Складається з рекреаційних підрайонів	Регіональний рівень
Туристичний район	Група туристичних комплексів, об'єднаних у територіальній структурі рекреаційно-туристичного господарства; виробничо-		Складається з туристичних підрайонів	Регіональний чи районний рівень

	територіальне утворення, що спеціалізується на наданні населенню туристських послуг			
Туристичний (рекреаційний) підрайон	ареал з однорідними туристичними комплексами	включає один або кілька курортів однакового профілю з зонами відпочинку та центрами туризму	Складова туристичного району	Районний чи місцевий рівень
Туристичний центр	функціонально-планувальний центр туристичного району, вузловий пункт туристичних маршрутів	Складається підприємств і установ тур. обслуг., об’єктів господарського призначення; зосередження адміністративних та інформаційних туристично-екскурсійних служб; декількох	Виділяють т.ц. кількох рангів в залежності від яких вони є: - основою підрайону; - утворюючою складовою району; - центральною частиною регіону	- місцевий рівень; - районний чи регіональний рівень; - регіональний чи державний рівень
Туристичний пункт	Вузловий чи важливий проміжний пункт туристичного маршруту; Місце без повного циклу обслуговування туристів	Один чи кілька туристичних об'єктів; кілька однотипних туристичних закладів невеликої потужності	Може виступати основою, центральною частиною туристичного підрайону; виступати "супутником" туристичного центру	Місцевий рівень

Відсутнє узгодження вітчизняної термінології з міжнародною. У міжнародній термінології, що уніфікована ВТО (UNWTO), визначеня «туристична територія» відсутнє. Натомість є дефініція «туристична дестинація» («tourism destination»), котра дослівно означає «пункт туристичного призначення». Дестинація (destination) – (1) місце (територія, район, місцевість) призначення, прибуття; (2) об′єкт призначення, користувач-отримувач інформації обчислювальної мережі; (3) мета подорожі, походу. Частіше за все термін використовується в лексиці професійного туризму для визначення місцевості або країни, що приймає туриста [2, 13]. У вітчизняній науковій літературі термін «дестинація» рядом авторів визначається як – місце прибуття, призначення туриста,

тобто туристичним центром – елементом територіальної структури туризму. Ці два терміни з'явилися у радянські часи, коли вітчизняна туристична індустрія розвивалася відокремлено від світової практики. Тому вважається, що знавці англійської мови просто адаптували термін під українську мову, незважаючи на наявність відповідного терміну – «туристичний центр». І, як це часто буває, тепер в науково-перекладній літературі ці терміни вживаються синонімічно та їх використовують як кому заманеться. Тим не менш, все частіше більш правильним вважається переклад – «туристичний центр», як територія, що має туристичні ресурси і відповідну інфраструктуру для обслуговування туристів. В деяких контекстах використовується близький до нього географічний термін «туристичний регіон».

Необхідно пам'ятати, що навіть в одному регіоні може бути декілька туристичних центрів. Наприклад, м. Львів і м. Трускавець розташовані в одній області, але це різний комплекс рекреаційних можливостей, які не можна перенести в будь-яке інше місце [4].

Інший підхід до визначення дестинації у вітчизняній науковій літературі сконцентрований не на території, а на туристичних потоках. Термін використовується для визначення напрямку руху туристичних потоків. Тож уніфіковане використання терміну "дестинація" у туристичній науці залишається не визначеним.

Сьогодні перед науковцями географами, що займаються дослідженнями туристичної сфери стоїть завдання вдосконалення та уніфікації таксономічних одиниць туристичних територій. Для розробки чіткої ієрархії та ранжування туристичних територій необхідний значний фактичний матеріал та статистичні данні щодо туристичної діяльності в межах певних територій. Розподіл територій на ранги є основою для планування та управління туристичною діяльністю. В рамках туристичних територій більш чітко можна визначити основні напрямки розвитку туризму, передумови для соціально-економічного зростання. Таксономічна система туристичних територій має бути обумовленна розподілом обов'язків по обслуговуванню туристів, враховувати туристичне та рекреаційне навантаження на туристичні ресурси та заклади з обслуговування туристів в межах певної території. Розподіл туристичних територій має також враховувати цикл туристичних занять (сезонність, тривалість).

Представлення термінології про систему туристичних територій важливо методологічно, оскільки роль, функції, та подальший розвиток кожної окремо взятої території може бути оцінено лише в рамках загальної системи туристичних територій.

1. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. – К.: «Палітра», 1997. – 130 с.

2. Большой Глоссарий терминов международного туризма /Под. ред.. М.Б.Биржакова, В.И.Никифорова – «СПб.:»Издательский дом Герда», «Невський фонд», 2002, с.25.

3. В'їзний туризм. Авторський колектив: Коваль П.Ф., Алєшугіна Н.О., Андрєєва Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
4. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні, Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.
5. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг, К.: Альтерпрес, 2002. - 436 с.
6. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008. - 343 с.;
7. Мироненко Н. С., Твердохлебов И. Т. Рекреационная география. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1981 г. – 207 с.
8. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретичні основи туризмології.- К.: «Ніка-Центр», 2005, с.214.
9. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. Посібник. – К.: Вища шк., 1996 – 231с.
10. Романов А.А., Саакянц Р.Г. География туризма. Учебное пособие. - М.: Советский спорт, 2002. - 464 с.
11. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу, Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с.
12. Смолій В. А., Федорченко В. К., Цибух В. І. та ін.. Енциклопедичний словник-довідник з туризму, - К.: Видавничий дім «Слово», 2006. – 372 с.
13. Сайт UNWTO – unwto.org

УДК 910.2 + 796.5

Вишневський В.І.

РЕСУРСИ ЕКОТУРИЗМУ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

Висвітлено сутність екотуристичних ресурсів: їх потенціал, види, цінність, використання. Розглянуто співвідностість цих понять.

Ключові слова: екотуризм, потенціал, ресурси.

Показана суть экотуристических ресурсов, их потенциал, виды, ценность и использование. Рассмотрено соотношение этих понятий.

Ключевые слова: экотуризм, потенциал, ресурсы.

It was described the matter of ecotouristic resources: their potential, aspects, value and use. It was considered the correlation of these concepts.

Key words: ecotourism, potential, resources.

Вступ. Розвиток екотуризму потребує розуміння сутності ресурсів, на які він спирається. Відповідно метою цього дослідження є розкриття сутності екоресурсів та їх складових. До завдань належить окреслення підходів щодо оцінювання потенціалу екоресурсів, розгляд їх цінності та можливого використання.

Аналіз виконаних раніше досліджень. Хоча сфері туризму присвячено великий обсяг ґрунтовних праць, їх перелік у сфері екотуризму порівняно невеликий. Так, можуть бути згадані праці О.Ю. Дмитрука [2], О.Б. Косолапова [5], І.Т. Русєва [7], В.В. Храбовченка [9], кількох інших дослідників [1, 3, 4, 6, 8]. Ще меншою є увага до сутності екоресурсів. Найчастіше їх поділяють на два види: на створені природою і такі, де великою є роль людини. Причому до останніх часто відносять об'єкти

природно-заповідного фонду, з чим можна погодитися далеко не завжди. Додамо, що деякі питання екоресурсів поки залишаються поза увагою дослідників.

Викладення основного матеріалу. Екотуризм немислимий без екоресурсів. Ними є об'єкти та явища природного чи природно-антропогенного походження, які мають певну привабливість і можуть бути використані та використовуються в екотуризмі.

Як видно з наведенного визначення, екотуристичні ресурси можуть існувати самі по собі, чекаючи свого часу – появи екотуристів, і можуть активно використовуватися. Зрозуміло, що для того, аби ресурси використовувати, потрібно мати добре уявлення про них.

Потенціал екотуристичних ресурсів визначається низкою факторів, найголовнішими з яких є поширеність (обсяг) та якість. Певною мірою тут існує подібність до мінерально-сировинних, водних та інших ресурсів, які використовуються людиною. Значні поширеність та якість відповідають великому потенціалу і, навпаки.

Поширеність екоресурсів визначається насамперед територією з добре збереженою природою. У загальному випадку значним є обсяг у великих країнах, в яких господарська діяльність обмежена. З іншого боку, малим є обсяг у невеликих країнах зі значною щільністю населення, особливо за умов тривалої господарської діяльності.

Друга складова обсягу – різноманіття. Чим більше різноманіття, тим більший потенціал. При цьому важливим є й різноманіття окремих видів екоресурсів, про що буде сказано нижче.

У свою чергу, якість екоресурсів визначається передусім їх станом. Уявімо собі якийсь унікальний об'єкт, але з незадовільним станом: засміченим, витоптаним, з пригніченим рослинним покривом. Вочевидь, така характеристика радше відлякає туристів, ніж приверне їхню увагу.

Специфічною складовою якості екоресурсів є умови сприйняття. Йдеться насамперед про зорове сприйняття, оскільки саме завдяки зору люди отримують основний обсяг інформації. Звичайно якість екоресурсів вища там, де кращі умови зорового сприяйняття і гірша, де вони ускладнені. Так, у місцевості з частими туманами зорове сприйняття об'єктів обмежене і це знижує якість екоресурсів. Важливим фактором, який стосується зорового сприйняття, є й відкритість місцевості, панорамність умов сприйняття. В останньому разі велику роль відіграють підняті ділянки рельєфу.

Види екоресурсів, як це випливає з наведеного вище визначення, поділяються на дві групи: природного та природно-антропогенного походження.

Ресурси природного походження:

- орографічні,
- кліматичні,
- водні,
- флористичні,

- фауністичні,
- ландшафтні.

До орографічних ресурсів належать елементи рельєфу: рівнини, височини, пагорби, гори, урвища, яри, каньйони, западини. Значною мірою орографічні ресурси впливають на інші: кліматичні, водні та ін. До того ж особливості рельєфу впливають на умови господарської діяльності: складні форми (крутосхили, урвища) незручні для використання і тому тут краща збереженість природних умов.

Які ж орографічні ресурси можна назвати, коли йдеться про екологічний туризм? Найперше можуть бути згадані Українські Карпати і Кримські гори. Потребують уваги також Дністровський, Чорнорічинський каньйони тощо.

Певні орографічні ресурси є навіть у межах Києва. Так, досить відомими є київські гори: Старокиївська, Батиєва, Печерська, Михайлівська та ін. У місті налічується й кілька ярів: Бабин, Протасів, Кучмин та ін. З огляду на більшу безпеку та аттракивність споруд, підняті форми досить сильно забудовані. Натомість у ярах часто зустрічаються фрагменти лісів, джерела і струмки.

Клімат у туризмі і, зокрема екотуризмі, відіграє таку важливу роль, що справді відповідає поняттю “ресурси”. Принаймні про це говорить його фактичне використання в туристичній сфері. Величезна роль клімату полягає в його різноманітності і безпосередньому впливу на людину. Останній може бути негативним і позитивним. Так, помірна температура є сприятливою для життєдіяльності, а висока чи низька – несприятливою і навіть загрозливою. Подібне можна сказати про швидкість вітру, вологість повітря та ін. Тут можливі і певні поєднання, наприклад низької температури і сильного вітру, високої температури і великої вологості. Окремої згадки потребують небезпечні атмосферні явища: ожеледиця, хуртовина, град тощо.

Водні ресурси звичайно тлумачаться як наявний обсяг води, або такий, що утворюється на певній території протягом року. У сфері екотуризму важливою є наявність самих водних об’єктів, причому обсяг води не має вирішального значення. Можна виділити екотуристичні ресурси джерел, річок (включно з водоспадами), озер, морів (включно із затоками і протоками), боліт, льодовиків.

Водні об’єкти відіграють цілу низку функцій, які для багатьох туристів є вирішальними:

- збагачують ландшафт,
- дають змогу купатися (або принаймні помити руки),
- ловити рибу,
- пересуватися на човні чи інших плавзасобах,
- задовольняють питні та інші потреби (миття посуду, прання тощо).

Роль води в туризмі така велика, що її наявність чи відсутність часто є найважливішим фактором привабливості окремо взятих територій. Можна навіть сказати, що гідрографічна мережа є ознакою багатства

країни чи якогось регіону на екоресурси. У багатьох випадках рекреаційні ресурси, пов'язані з водою, мають не просторовий, а лінійний характер: відповідають береговій лінії морів, річок, озер і водосховищ. У зв'язку з цим можна говорити не лише водний, а й про прибережний туризм. За об'єктною ознакою можна виділити і річковий туризм. Його розвитку сприяє те, що довжина річок більша за довжину морських берегів. Принаймні в Україні вона більша на кілька порядків.

Зрозуміло, що рекреаційна цінність водних об'єктів значною мірою визначається тим, наскільки більшою чи меншою є їхня змога задовольняти потреби людей. В останньому разі мають значення розміри водних об'єктів, чистота води, умови підходу (під'їзду) тощо. Окремо мають бути згадані умови подорожей водою. Разом з тим, хоч в Україні і налічується багато річок (прийнято вважати, що 63 тис.), придатною для подорожей є лише невелика їх частина. Так, малі річки часто мілководні та непрохідні навіть для невеликих човнів. До того ж значна частина річок зарегульована: на деяких нараховується по 10–15 ставків і водосховищ. Існування гребель не лише потребує їх обнесення, а й значно уповільнює рух за умов невеликої течії або навіть її повної відсутності. Вочевидь, що все це обмежує поширення водного туризму. Найчастіше турфірми пропонують тури лише кількома річками: Десною, Верхнім Дністром та його кількома притоками. Зрештою, перелік цих річок зовсім невеликий.

Флористичними ресурсами, як це випливає з назви, є ресурси рослинного світу, який є дуже різноманітним, як за видовим складом, так і складом рослинних угруповань. Зазначимо, що флористичні ресурси значною мірою залежать від природних умов: у високих широтах їх біорізноманіття менше, ніж у низьких. Власне, те саме стосується й фауністичних ресурсів. Окрім температури, важливу роль відіграють й умови зволоження. Важливо, що рослинні ресурси належать до відновлюваних і тому їх обмежене використання (наприклад, збирання ягід) майже не впливає на обсяг та якість цих ресурсів.

Фауністичні ресурси – це ресурси тваринного світу, який ще більш різноманітний, ніж рослинний світ – кількість видів тут більша. Разом з тим, далеко не все фауністичне різноманіття можна віднести до екоресурсів. Тут існує досить велика відмінність від флористичних ресурсів. Найбільшу цінність мають ресурси хребетних – насамперед великих за розмірами і помітних. В останньому разі може бути виділена орнітофауна. Уже давно у світі набуло поширення таке явище, як бедвотчинг (birdwatching) – спостереження за птахами. Зазначимо, що для птахів властива сезонна міграція. Так, улітку орнітофауна України збагачується представниками видів, які прилітають з півдня. Поміж них може бути згаданий пелікан, якого можна побачити на півдні країни в гирлі Дунаю, Дністра та кількох інших добре зволожених місцях. Згадка про цього птаха доречна тому, що цей птах добре знаний. До того ж його легко упізнати. Отже, навіть невелика популяція пелікана (немає значення рожевого чи кучерявого) являє собою принаду для туристів.

Насамкінець потрібно сказати про ландшафтні ресурси, які містять усі інші: орографічні, кліматичні та ін. Цей факт робить ці ресурси найбільш різноманітними. У загальному випадку цінність ландшафтів залежить від цінності їх окремих складових та їх різноманітності. Зокрема цінність ландшафтів Південного берегу Криму визначається наявністю гір, водних об'єктів, багатством рослинності, які помножені на сприятливі кліматичні умови та гарні умови зорового сприйняття.

Зазначимо, що взяття від охорону цінних об'єктів природи, проголошення їх об'єктами природно-заповідного фонду не перетворює їх на об'єкти природно-антропогенного походження, як це інколи вважається. Тут передусім має бути згадана основна мета відповідної діяльності – збереження цінних і рідкісних об'єктів природи. Іншими словами, оберігається саме те, що не зазнало істотних змін внаслідок людської діяльності. В одних випадках поряд з об'єктом, що оберігається, можуть поставити табличку, в інших – шлагбаум чи огорожу. Досить часто факт проголошення якогось об'єкта природи об'єктом ПЗФ залишається лише на папері.

До об'єктів природно-антропогенного походження (зокрема включених до об'єктів ПЗФ) належать такі, в яких роль людини є значною чи визначальною. Це: ботанічні сади (з оранжереями включно), дендропарки, зоопарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. До цього переліку можна додати водні об'єкти, створені людиною: ставки, водосховища, канали та ін. З відповідних явищ, де існує великий вплив людини, можна, зокрема, назвати випуск у природні умови представників тваринного світу.

Цінність екоресурсів визначається обсягом, якістю, досяжністю, попитом. Як видно, відмінність потенціалу від цінності полягає в тому, що цінність залежить ще й від досяжності та попиту. Зрозуміло, що до об'єкта, який віддалений на тисячі кілометрів, багато туристів не поїде. Підвищити цінність може поліпшення транспортної інфраструктури, але це досягається не одразу і потребує певних коштів. Цінність залежить і від попиту: чим більший попит, тим більша цінність і, навпаки. У свою чергу, попит залежить від рівня достатку людей та їх екологічної культури. Тут також існує прямий зв'язок: високий рівень достатку часто (хоч і не завжди) відповідає високій екологічній культурі і, навпаки. Певну роль у зростанні попиту відіграє відповідна діяльність, зокрема, поширення інформації. До останньої належить реклама.

Підводячи підсумок, можна сказати, шо екотуристичні ресурси Землі і, зокрема України, великі та різноманітні. Насамперед це зумовлено тим, що значні території поки залишаються у стані, близькому до природного. Це – важливе підґрунтя розвитку екотуризму, як нині, так і в майбутньому.

Висновки. Передумовою існування екотуризму є самі екоресурси. Їх потенціал зумовлений передусім поширеністю та якістю. Щодо якості, то вона визначається станом та умовами сприйняття. У цілому екоресурси можуть бути поділені на дві групи: природного та природно-

антропогенного походження. Взяття окремих об'єкті під охорону не перетворює їх на об'єкти природно-антропогенного походження Цінність екоресурсів визначається обсягом, якістю, досяжністю, попитом.

1.Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України. – К.: Альтерпрес, 2011. – 462 с.
2.Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. Екотуризм. – К.: Альтерпрес, 2009. – 358 с.
3.Дроздов А.В. Основы экологического туризма. – М.: Гардарики, 2005. – 271 с.
4.Кекушев В.П, Сергеев В.П., Степаницкий В.Б. Основы менеджмента экологического туризма. – М.: Изд-во МНЄПУ, 2001. – 60 с.
5.Косолапов А.Б. Теория и практика экологического туризма. – М.: КНОРУС, 2005. – 229 с.
6.Любіцева, О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
7.Русев И.Т. Основи экотуризма. – Одесса: КП ОГТ, 2004. – 294 с.
8.Сергеева Т.К. Экологический туризм. – М.: Финансы и статистика, 2004 . – 360 с.
9.Храбовченко В.В. Экологический туризм. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.

Биленкина К.К.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЫНКА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РОССИИ

Современная концепция экологического туризма возникла на стыке актуальнейших природоохранных, экономических и социальных проблем общества. Россия обладает огромным потенциалом для развития данного вида туризма. Рынок экологического туризма сейчас в России только формируется. На современном этапе он имеет хорошо выраженную олигополистическую структуру. Уже сложились определенные предпочтительные направления экологических туров по России. Формируется определенный сектор потребителей экологических туров по России, как среди населения нашей страны, так и среди иностранных туристов.

Рынок находится в постоянной динамике. Возникают новые турфирмы, орентированные на экотуризм. В уже сущесвующих компаниях возникают отделы, занимающиеся разработкой и продвижением экотуров по России.

На сегодняшний день экологический туризм в России еще не носит массовый характер. Возможно, это связано с недостатком рекламы этого вида отдыха. А возможно и с тем, что еще не до конца сформировалась в сознании культура экологического туризма. Конечно, наше законодательство в отношении организации и регулирования деятельности экологического туризма не совершенно. Но оно тоже постепенно меняется. Вносятся поправки и создаются документы, упрощающие ведение деятельности турфирмами в области экологического туризма. Но в тоже время продолжается работа в области мониторинга и регулирования этой деятельности. Несомненно, развитие рынка экологического туризма в России очень перспективно.

Современная концепция экологического туризма возникла на стыке актуальнейших природоохранных, экономических и социальных проблем общества. Экологический туризм призван, с одной стороны, удовлетворить человеческую потребность в общении с природой, уединении, изучении и познании природы и культуры, а с другой – решить социально-экономические и природоохранные проблемы отдаленных регионов [2]. Существует множество определений экологического туризма, но в целом все они в настоящий момент сводятся к пяти базовым характеристикам:

- Это путешествие в природу;
- Это путешествие, направленное на получение новых знаний о природе и местной культуре (экологическое образование и просвещение);
- Это путешествие, которое вносит вклад в охрану природы и сохранение местной культурной среды;
- Это путешествие, организованное таким образом, что все возможные негативные последствия сведены к минимуму;
- Это путешествие, которое вносит вклад в социально-экономическое развитие регионов.

Россия обладает огромным потенциалом для развития данного вида туризма. Рынок экологического туризма сейчас в России только формируется.

Зарождение сотрудничества между туристскими компаниями и особо охраняемыми природными территориями (ООПТ) начиналось с приходом в Россию экологического туризма, то есть в начале 1990-х г. Изначально экотуристскими маршрутами в нашей стране пользовались иностранцы, которые хотели поближе познакомиться с нашим природным наследием. Уже позднее в 1997-2005 гг. начинают активизироваться многие некоммерческие фонды и организации, создавая проекты, направленные на поддержку ООПТ, в том числе проекты по экологическому туризму.

Активное сотрудничество ООПТ и туристских компаний происходило в 2000-2002 гг., когда во многих ООПТ уже сложилась определенная туристская инфраструктура (отделы экопросвещения, визит-центры, гостевые дома и т.д.) и в то же время начал возрастать спрос на внутренний туризм в России [3].

Согласно нашему законодательству и уже сложившейся в большинстве ООПТ практике, в зависимости от статуса охраняемой территории на ней могут развиваться следующие формы экологического туризма:

- в национальных парках – экскурсии и многодневные туры с ночевками на территории парков, также посещение музеев и экспозиций, посвященных природе парка.
- в заповедниках – кратковременные экскурсии по экологическим тропам (не более одного дня), посещение музеев, дендрариев и вольерных комплексов; [4]

Система российских особо охраняемых территорий (ООПТ) не только не уступает по своему потенциалу международным природным

резерватам, но и имеет перед ними некоторые преимущества: наши заповедники и национальные и природные парки охватывают практически все уникальные и наиболее примечательные ландшафты и экосистемы, не нарушенные деятельностью человека.

Для внедрения в жизнь теории и практики экологически устойчивого туризма система заповедников и национальных парков имеет целый ряд особенностей и преимуществ:

1) Развитие экологического туризма – не просто бизнес, оно не может опираться на обычные туристские агентства.

2) Сочетание эколого-просветительской и экотуристской деятельности значительно повышает эффективность экологического образования, позволяет привлечь внимание широкой общественности к вопросам охраны природы и усиливает общественную поддержку охраняемых территорий.

3) Охраняемые территории (преимущественно национальные и природные парки) являются структурами, способными взять на себя функции планирования, управления и мониторинга туристической деятельности, что является непременным условием экологического туризма.

Мировой опыт показывает, что социально-экономическая эффективность экологического туризма наиболее высока на местном и региональном уровнях. Поэтому охраняемые территории могут стать реальным источником новых рабочих мест и дополнительных доходов в местную экономику.

На сегодняшний день в России отсутствует сертификация экологического туризма. Но экосертификация особенно важна тем организациям, предприятиям, курортам, туристическим комплексам и местам назначения, которые намерены следовать в направлении развития экологического и устойчивого туризма и выходить на международный уровень. Создание экологических сертификационных систем и программ для туристической деятельности является одной из значимых современных тенденций в развитии туризма. Дальнейшее развитие экологической сертификации туризма может стать эффективным способом представления экологических сведений для привлечения новых путешественников и прогрессивным направлением развития, стимулирующим разработку новых качественных турпродуктов и услуг, наиболее экологически дружественных окружающей среде.

В 2001 г. учреждена Российская ассоциация экологического туризма. Миссия Ассоциации – это содействие продвижению международных принципов устойчивого и экологического туризма в России, развитие экологического туризма в системе российских особо охраняемых природных территорий, реализация проектов по сохранению культурного и природного наследия страны.

Первоочередные задачи Ассоциации Экологического Туризма – создание в России информационного пространства, призванного

пропагандировать, широко распространять и содействовать внедрению в практику мирового опыта развития экологического туризма.

В 1997–1998 гг. В России созданы Фонд развития экотуризма «Дерсу Узала» и Центр экологических путешествий. Обе организации появились при активном содействии Управления заповедного дела Госкомэкологии РФ и сотрудничают с международными неправительственными организациями, прежде всего со Всемирным фондом дикой природы (WWF). Обе организации занимаются туроператорской деятельностью в области экологического туризма, причем сознательно ограничивают свою прибыль, стараясь оставить побольше денег заповедникам и сотрудничающим с ними местным жителям. Эти две организации являются основными компаниями на внутреннем рынке экологического туризма в России. Основной поток туристов в ООПТ образуют данные компании.

Сотрудники Центра экологических путешествий специализируются на организации летних полевых практик для студентов-биологов из Западной Европы; устраивают специальные туры для орнитологов-любителей; возят туристов в заповедники Европейской России, на Дальний Восток, на Байкал. Гордость Центра – маршрут «Енисейский меридиан», путешествие на теплоходе от окруженной таймырской тундрой Дудинки через все природные зоны до пустынь Убсунурской котловины.

Главные направления работы Фонда «Дерсу Узала»: организация путешествий для любителей природы по национальным паркам и буферным зонам заповедников; разработка и реализация проектов по развитию экотуризма и экологического просвещения в различных регионах России на средства международных благотворительных фондов и российских спонсоров; публикация книг, статей, видеофильмов о замечательных природных уголках России и возможностях их посещения. Фонд предлагает интереснейшие маршруты, например конное путешествие «Через заповедные Саяны – в центр Азии», тур по заповедникам Дальнего Востока «В краю амурского тигра» и множество других.

Компания «Туранга» образовалась в 2008 г. в результате плодотворного сотрудничества и в дальнейшем слияния туроператора «Лазурный берег – Сочи» и крупнейшего интернет-агентства «Бенефис», которое занимается разработкой и продвижением интернет-проектов. Компания предлагает самые разнообразные виды отдыха – экскурсионный, пляжный, оздоровительный, активный, корпоративный, горнолыжный, новогодний, тематический, экстремальный, круизный и экологический.

Туристская фирма «Astravel», как коммерческое предприятие существует с 1992 г. Среди направлений деятельность фирмы существует организация специальных экспедиций по России для иностранных туристов. В 2002 г. на международной туристской выставке WTM компания получила международный приз «Голубой хрустальный глобус» за достижения в развитии экологического туризма.

Каждая из компаний сотрудничает с различными национальными парками и заповедниками.

Данные, отражающие направления по которым организует экотуры та или иная компания, взятые на сайтах компаний составлены карты были проанализированы и сделаны выводы:

- наиболее широко представлены следующие направления экотуров: Алтай, Байкал, Южная и Восточная Сибирь, Дальний Восток и Камчатка, Европейский Север и Зеленое кольцо Москвы.
- Компания, обладающая самым богатым выбором направлений и сотрудничающая с наибольшим количеством ООПТ – это Центр экологических путешествий.
- Наиболее узко представлены направления у компании Туранга, думаю это можно объяснить тем, что компания создана только в 2008 г. и еще не успела занять крупный сегмент рынка экологического туризма.

В целом иностранные экотуристы больше посещают национальные парки, нежели заповедники. Это неудивительно, национальные парки расположены в целом ближе к западным границам России, а значит, доступ к ним не слишком осложнен. Кроме того, они имеют в целом лучшую инфраструктуру туризма по сравнению с заповедниками.

Исходя из данных, полученных по компании Astravel, можно представить основные направления экотуров для иностранных туристов: Европейская часть, Байкал, Дальний Восток.

Структуры рынков, на которых действуют туристские предприятия, различаются по странам и секторам – от практически совершенной конкуренции до чистой монополии.

На рынке экологического туризма в России сегодня действуют 4 российсние компании: Фонд Дерсу Узала, Центр экологических путешествий, Туранга, Astravel.

Поэтому, рынок экологического туризма в России имеет олигополистическую структуру. Олигополия – это структура рынка, на котором действует небольшое количество фирм. Она характеризуется высоким уровнем концентрации продавцов. Каждый из них имеет существенную долю продаж и способен оказывать влияние на рыночную цену, а следовательно и на конкурентов.

Признаки олигополии:

- однородность или разнородность продукции (все компании предлагают схожий продут экотура, различается направление, цена и тип ООПТ)
- малочисленность и крупные размеры фирм
- существенные барьеры при входе на рынок и выходе из него
- несовершенная информация о рынке [1]

Все эти признаки в той или иной степени присутствуют на современном рынке экологического туризма.

На сегодняшний день экологический туризм в России еще не носит массовый характер. Возможно, это связано с недостатком рекламы этого

вида отдыха. А возможно и с тем, что еще не до конца сформировалась в сознании культура экологического туризма.

Конечно, наше законодательство в отношении организации и регулирования деятельности экологического туризма не совершенно. Но оно тоже постепенно меняется. Вносятся поправки и создаются документы, упрощающие ведение деятельности турфирмами в области экологического туризма. Но в тоже время продолжается работа в области мониторинга и регулирования этой деятельности.

Несомненно, развитие рынка экологического туризма в России очень перспективно. Но на сегодняшний момент существуют факторы сдерживающие этот процесс. Такие как:

- несовершенство законодательной базы в области организации экологического туризма на базе ООПТ;
- отсутствие сертификации фирм, занимающихся экологическим туризмом на соответствие их деятельности основным принципам экотуризма;
- отсутствие продвижения экологического туризма в ООПТ на общероссийском уровне;
- возможность и необходимость проведения экотуров по территориям заповедников;
- недостаточно развитая инфраструктура.
- Для развития экологического туризма необходимы следующие меры:
- создание специализированного государственного органа по особо охраняемым природным территориям и развитию экологического туризма в них;
- Создание и модернизация инфраструктуры национальных парков и заповедников;
- Расширение сети национальных и природных парков с целью обеспечения базы для развития экологического туризма в регионах, где их нет или явно недостаточно с целью разгрузки заповедников, для которых приоритетными направлениями по-прежнему должны оставаться природоохранная и научная деятельность;
- Создание системы сертификации и мониторинга компаний, работающих с ООПТ;
- Продвижение экологического туризма в национальных и природных парках, реклама.

Рынок экологического туризма в нашей стране продолжает формироваться. На современном этапе он имеет хорошо выраженную олигополистическую структуру. Уже сложились определенные предпочтительные направления экологических туров по России. Формируется определенный сектор потребителей экологических туров по России, как среди населения нашей страны, так и среди иностранных туристов.

Рынок находится в постоянной динамике. Возникают новые турфирмы, орентированные на экотуризм. В уже сущесвующих компаниях возникают отделы, занимающиеся разработкой и продвижением экотуров по России.

1. Александрова А. Ю. Международный туризм: учебник – 2-е изд. перераб. и доп. - М.: КНОРУС, 2010. – 464с.
2. Арсеньева Е.И., Кусков А.С. Современный экотуризм: основные концепции, направления и формы. Все о туризме. Туристическая библиотека. / [Электронный ресурс] URL: — http://tourlib.net/statti.htm (дата обращения: 20.03.2010).
3. Басанец Л. П., Калишевская Т. А. Основы и опыт сотрудничества туристских компаний и особо охраняемых природных территорий в России. С. 209 – 214 // Самарская Лука: проблемы региональной и глобальной экологии. Самарская Лука. 2009. – Т. 18, No 2.
4. Севостьянова Л.И., Чижова В.П. Экологический туризм. Географический аспект: учебное пособоие. - Йошкар-Ола: Марийский
1. Ассоциация экологического туризма / [Электронный ресурс] URL: - http://ecotourism-russia.ru/ (дата обращения 27.11.2010)
2. ООПТ России. Информационно-справочная система / [Электронный ресурс] URL: - http://oopt.info (дата обращения 13.03.2011)
3. Туранга / [Электронный ресурс] URL: - www.7travel.ru (дата обращения 15.02.2011)
4. Фонд Дерсу Узала / [Электронный ресурс] URL: - www.ecotours.ru (дата обращения 10.02.2011)
5. Центр Экологических путешествий / [Электронный ресурс] URL: - www.ecotravel.ru (дата обращения 10.02.2011)
6. Astravel / [Электронный ресурс] URL: - www.ecotours-russia.com (дата обращения 15.02.2011)

Белан Л.Н., Богдан Е.А.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ НА ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ РЕСПУБЛИКИ БАШКОРТОСТАН: ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются перспективы развития экологического туризма на базе природных парков Республики Башкортостан. Проведен анализ существующего экономического положения в республике, как благоприятного для развития туристской сферы. Оценена рекреационная нагрузка на природные комплексы природных парков. Предложены подходы к развитию туризма, с учетом экологических и экономических аспектов.

The perspectives of the development of the ecological tourism on the base of the natural parks of the Republic of Bashkortostan are considered in the article. Analysis of the current economic situation in the country was conducted. It was rated as favorable for the development of the tourism industry. Recreational load on natural systems of natural parks were rated. Approaches to tourism development, taking into account the environmental and economic aspects have been proposed.

В Российской Федерации перспективно развитие туристкой сферы благодаря разнообразию ландшафтов и культур народов, проживающих на ее территории. Так, по объектам культурного наследия наша страна

находится на 9-м месте. Однако популярность России как туристкой державы весьма низкая – в 2010 г. Российская Федерация заняла 59 место из 133 стран в рейтинге международной конкурентоспособности в туристском секторе. Особенно это касается въездного туризма. Так в 2010 году согласно данным официальной статистики [1] туристскими фирмами было отправлено отдыхать в зарубежные страны 6,53 млн. человек, а принято иностранных граждан всего 225 тыс. Отстают и показатели внутреннего туризма в 2010 г. турфирмами было отправлено отдыхать на территории России 1,74 млн. наших граждан (21 % от общего числа отправленных туристов). Общероссийская ситуация характерна и для Республики Башкортостан. С января по ноябрь 2011 г. объем туристских и санаторно-оздоровительных услуг составил лишь 4,6 % от общего объема платных услуг, оказанных населению [2]. В тоже время у туризма есть все шансы стать лидирующей отраслью в данном регионе. Тому способствует и благополучное экономическое состояние в республике, и заинтересованность высшего руководства в развитии туристкой деятельности и, несомненно, мощный природно-рекреационный потенциал. Кроме того, социально-экономическая обстановка в регионе меняется к лучшему. Например, по данным Standart&Poor's в 2011 г. рейтинг экономического развития Башкортостана изменился со «Стабильного» на «Позитивный», что способствует развитию туристкой инфраструктуры.

В настоящее время в Башкортостане имеется необходимая законодательная база для развития туриндустрии. В частности, приняты Постановления Правительства Республики Башкортостан от 20 февраля 2008 г. № 41 «О Концепции строительства и реконструкции специализированных объектов спортивного назначения на период до 2015 года», от 12 февраля 2009 г. № 57 «О Комплексной программе развития туризма в Республике Башкортостан до 2020 года», от 27 апреля 2009 г. № 154 «О мерах государственной поддержки и регулирования процессов развития туристской индустрии в районах Республики Башкортостан, обладающих высоким туристско-рекреационным потенциалом» и др.

В разрабатываемой на сегодняшний день концепции «Развития туризма в Республике Башкортостан на 2011-2020 годы» выделены следующие приоритетные направления: культурно-познавательный, приключенческий, лечебно-оздоровительный, паломнический, экологический, деловой, конгрессный, событийный и спортивный туризм, этнотуризм.

Одним из самых перспективных из перечисленных направлений является развитие экологического туризма на базе природных парков. В Республике Башкортостан уже существует 4 природных парка: «Кандры-Куль», «Аслы-Куль», «Мурадымовское ущелье» и «Иремель» (рис. 1.). Кроме того в Гафурийском районе Республики Башкортостан функционирует ландшафтный природный парк местного значения «Зилим». Согласно концепции системы охраняемых природных

территорий Республики Башкортостан (СОПТ РБ) утвержденной постановлением Кабинетом Министров Республики Башкортостан N 209 от 1 сентября 2003 г. планируется организация еще 6 природных парков: «Крыкты», «Ирендык», «Инзер», «Агидель», «Павловка», «Юрюзань» (рис. 1.).

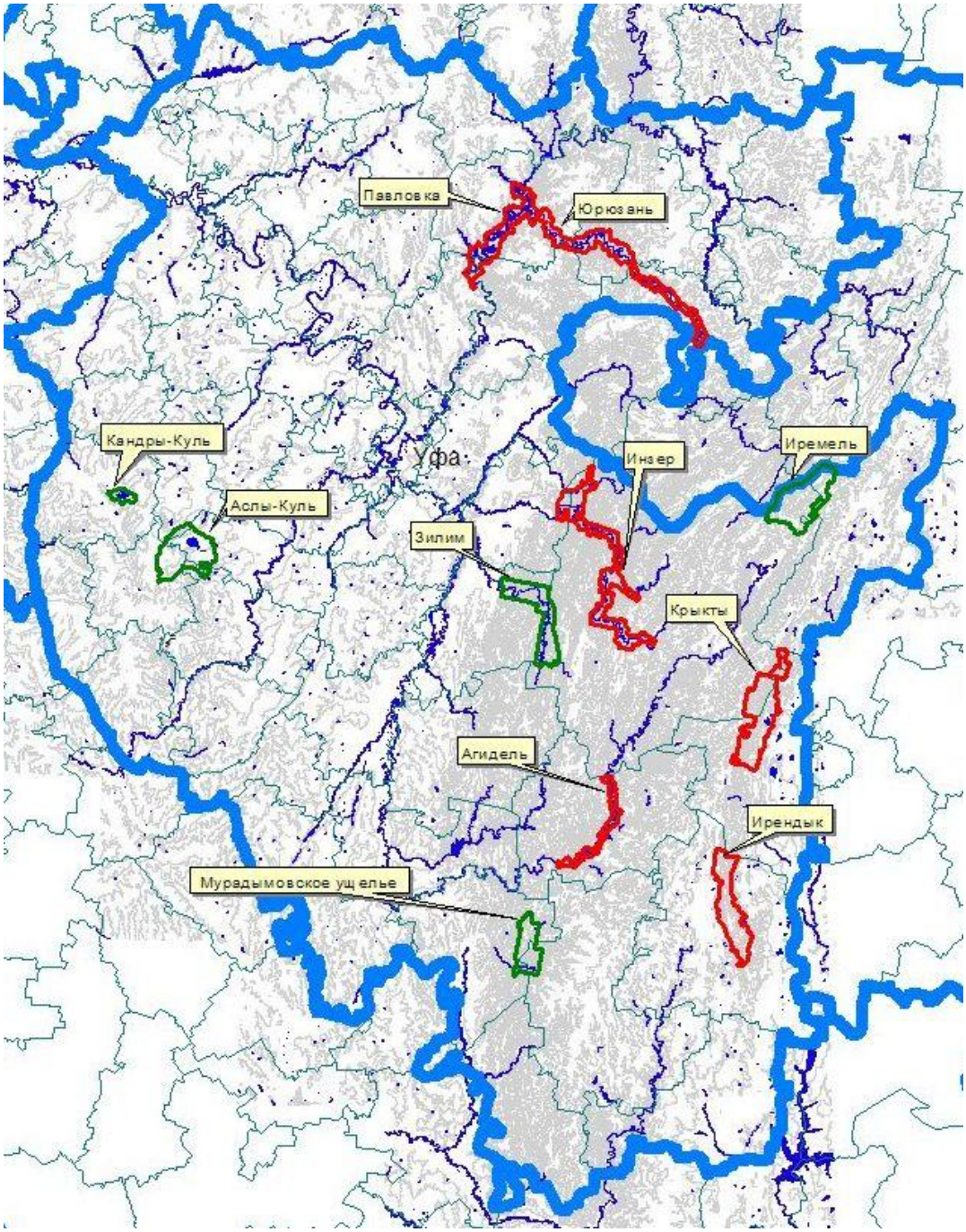

Рис. 1. Карта утвержденных и перспективных природных парков Республики Башкортостан. Зеленым обозначены границы утвержденных парков, красным – перспективных

Развитие туризма на территории данных ООПТ имеет несомненный ряд преимуществ. Так благодаря наличию специального штата сотрудников рекреационные зоны природных парков в обязательном

порядке периодически очищаются от мусора, снабжены туалетами, мусорными ящиками, специально оборудованными стоянками. Кроме того обязательной функцией природных парков является экологическое образование и экологическое просвещение. В этой связи на их территории функционируют экологические тропы с интересными экскурсиями, позволяющими не только узнать особенности природных комплексов парка, но историю и культуру этих мест.

Особо привлекательны природные парки республики тем, что все они «разнопрофильные» и на территории каждого из них возможны разные виды отдыха (таблица 1).

Таблица 1.Возможные виды отдыха на территориях утвержденных и перспективных природных парков Республики Башкортостан

Природные парки	*Виды отдыха*
Утвержденные	
Аслы-Куль	Пляжный, семейный, активный: дайвинг
Зилим	Семейный, активный: сплав, конные и спелеологческие туры, трекинг
Иремель	Активный: трекинг, конные туры
Кандры-Куль	Пляжный, семейный, активный: дайвинг
Мурадымовское ущелье	Активный: трекинг, конные туры, спелеологические туры
Перспективные	
Агидель	Семейный, активный: сплав, конные и спелеологческие туры, трекинг
Инзер	Семейный, активный: сплав, конные, трекинг
Ирендык	Семейный, пляжный, активный: дайвинг, конные туры, трекинг
Крыкты	Семейный, пляжный, активный: дайвинг, конные туры, трекинг
Павловка	Пляжный, семейный, активный: дайвинг
Юрюзань	Семейный, активный: сплав, конные туры, трекинг

Однако популярность парков среди отдыхающих сильно отличается (рис. 2). Наибольшей популярностью пользуется природный пак «Кандры-Куль». Этот парк расположен вблизи от границы с Республикой Татарстан, и очень много отдыхающих именно из этого региона. Кроме того, основной рекреационный объект – озеро «Кандрыкуль» располагается недалеко от федеральной трассы М5, от которой к озеру проходят вполне приличные дороги. Берега парка оборудованы местами под палатки. Через каждые 100-200 м находятся туалеты, имеются ящики для мусора, на пляжах есть раздевалки, детские городки. Несомненно, такая транспортная доступность и наличие рекреационной инфраструктуры привлекает

порядка 150-180 тыс. отдыхающих в обычный год, и более 200 тыс. в аномально жаркие года (например, 2010 г.).

В тоже время совсем рядом находится аналогичный рекреационный объект – озеро Аслыкуль, которое не имеет соответствующей рекреационной инфраструктуры и соответственно не пользуется популярностью (см. рис 2). В результате Постановление Правительства Республики Башкортостан от 8 августа 2011 г. № 274 был создан природный парк «Аслы-Куль». В функции данной ООПТ вкладывают не только сохранение уникальной биоты и природных комплексов, но и «перетягивание» части отдыхающих из природного парка «Кандры-Куль», где в выходные дни рекреационная нагрузка достигает своего придела, а иногда бывает и выше нормы.

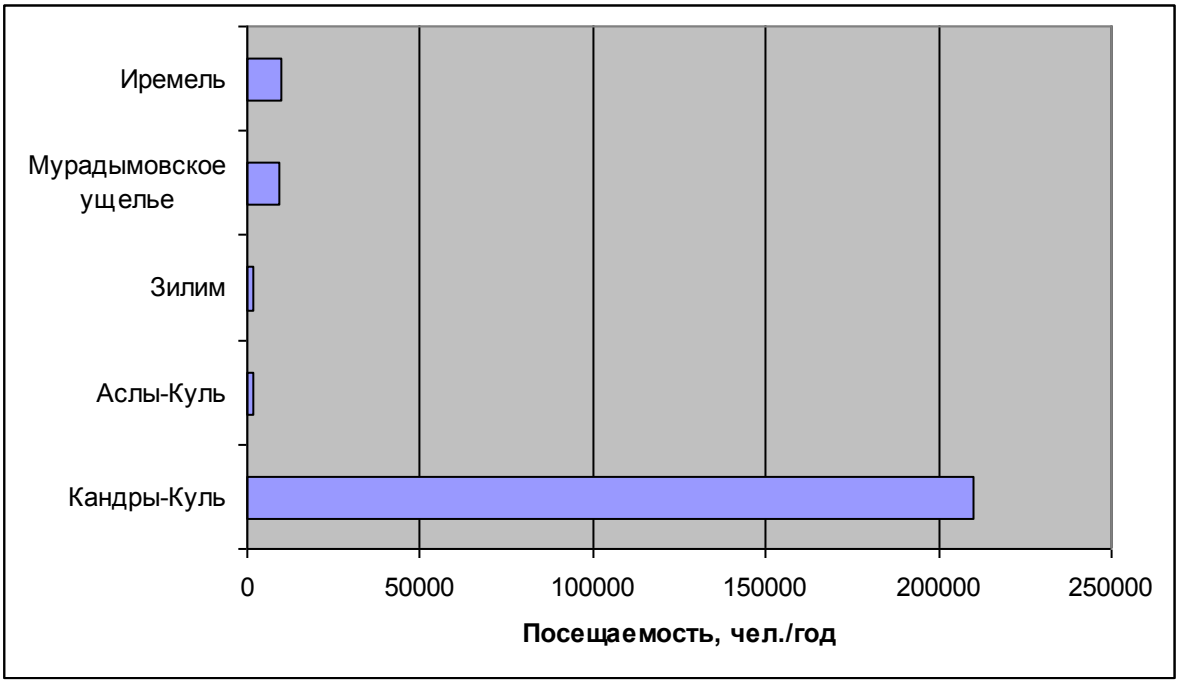

Рис. 2. Среднегодовая посещаемость природных парков Республики Башкортостан

Так же невелика посещаемость и остальных природных парков, хотя, скорее всего реальные цифры значительно превышают официальные, так как практически во всех парках, за исключением «Кандры-Куль» и «Мурадымовское ущелье» нет устоявшейся системы учета отдыхающих.

Понятно, что бесконечное количество туристов природные парки принимать не могут. В соответствии с Временной методикой 1987 г. [3] для разных природных комплексов и разных видов рекреационной деятельности допустимы свои рекреационные нагрузки. Мы провели сравнение реальной среднегодовой рекреационной нагрузки в природных парках Республики Башкортостан с рекомендуемой Временной методикой 1987 г. (таблица 2). Как видно из таблицы 2 рекреационная нагрузка в большинстве парков еще не достигла своего экстремального значения даже

для самодеятельного вида туризма. Исключение составляет природный парк «Кандры-Куль», для которого уже создается система планового туризма.

Таблица 2. Сравнительный анализ реальной и рекомендуемой рекреационной нагрузки на природные комплексы природных парков Республики Башкортостан

ООПТ	*Общая площадь рекреационной зоны и зоны обслуживания просителей*	*Среднегодовая единовременно допустимая нагрузка чел/га в день*			*Реальная среднегодовая нагрузка (Данный показатель считали с учетом того, что основной поток посетителей в природных парках Республики Башкортостан приходится на период с мая по октябрь месяц)*
		Экскурсии	*Плановый туризм*	*Самодеятельный туризм*	
Кандры - Куль	1348,2	5,2	1,7	0,8	1,02
Аслы - Куль	6000	5,2	1,7	0,8	0,002
Зилим	15350,7	5,2	1,7	0,8	0,001
Иремель	24070,6	2,8	0,9	0,4	0,003
Мурад.ущ	8486,5	2,8	0,9	0,4	0,007

Посещаемость перспективных природных парков «Крыкты» и «Агидель» составляет порядка 400 тыс. и 30 тыс. в год соответственно. Причем в первом парке рекреационная нагрузка значительно превышает все допустимые нормы, что требует скорейшего создания природного парка, в первую очередь для создания системы регулирования туристского потока. Оценка посещаемости в других перспективных природных парках не проводилось. Вероятнее всего ситуация, аналогичная природному парку «Крыкты» существует на Павловском водохранилище, где очень много различных баз отдыха и достаточно самодеятельных туристов.

Таким образом, для существующих и перспективных природных парков Республики Башкортостан вырисовывается 2 проблемы: 1. для одних необходима срочная организация экологически ориентированной системы регулирования туристских потоков; 2. посещаемость остальных

природных парков низкая, соответственно низок и их доход и нет возможности для дальнейшего развития.

На наш взгляд перспективы развития парков и пути решения указанных проблем следующие.

1. Для организации экологически ориентированной системы регулирования туристского потока необходимо обратиться к системе экологического менеджмента, которая уже успешно апробирована на промышленных предприятиях. С ее помощью можно будет добиться сохранения уникальных природных комплексов парков, при поддержании существующего потока отдыхающих. Экологические аспекты, требующие учета при организации этой системы в природных парках должны быть: 1. объем и характер образовывающегося мусора; 2. количество автотранспорта отдыхающих; 3. развитость дорожно-тропиночной сети.

2. Для природных парков, популярность, которых не достигает нужного уровня необходимо: 1. установить тесный контакт с местными туроператорами. Последние способны организовать «поставку» туристов, а соответственно и увеличить посещаемость и доходы природных парков. Однако туроператоры просто так, без каких-либо «бонусов» работать не будут. В дано случае, для республики стоит создать на территории парков свободные экономические зоны с льготным налогообложением. Такой опыт уже был в ряде регионов России. 2. Кроме работы с туроператорами, необходимо расширить область привлечения туристов. Разрабатывать различные направления. Благо природно-культурные ресурсы республики позволяют развить много вариантов туризма: агротуризм, этнотуризм, геотуризм, орнитологические экскурсии, любительская рыбалка, ботанические и зоологические экскурсии, различные виды активного отдыха (конные маршруты, дайвинг, спелеологические экскурсии, трекинг).

Таким образом, на территории Республики Башкортостан есть большой потенциал для развития экологического туризма на базе природных парков, но эффективное использование его возможно при внедрении эколого-экономических механизмов управления рекреационными ресурсами (система экологического менеджмента), налоговых льгот для туроператоров и активной маркетинговой политики.

1.http://www.gks.ru
2.http://www.bashstat.ru
3.Временная методика определения рекреационных нагрузок на природные комплексы при организации туризма, экскурсий, массового повседневного отдыха и временные нормы этих нагрузок. - М., 1987. 29с

Панюков А.И.

АГРОТУРИЗМ: ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

Статья посвящена анализу истории возникновения и современному состоянию агротуризма как самостоятельной отрасли туристического бизнеса.

The article is devote to the some problems of rural tourism: history of development and modern situation.

Сегодня агротуризм – стремительно развивающаяся сфера современной туристской индустрии, агротуристские услуги предлагают более ста стран мира. По данным Международной туристской академии (МТА) в Европе зарегистрировано более 2-х тысяч операторов агротуризма, которые предлагают свыше 2-х млн. спальных мест. Лидером агротуризма признана Италия, которая получает от этой отрасли экономики ежегодную прибыль в размере 350-и млн. долларов [1].

Процессы урбанизации и глобализации последней четверти прошлого века сделали агротуризм актуальным экономическим и социально-культурным явлением сначала для стран Европы и Америки, а затем и для Российской Федерации.

В настоящее время агротуризм становится все более популярным видом отдыха среди горожан. Журнал Forbes выбрал девять стран, в которых следовать туристической моде особенно приятно. В списке стран, где агротуризм может доставить максимум удовольствия: Италия, Хорватия, Украина, Чехия, Армения, Польша, Кипр, США. К сожалению, Российская Федерация пока в этот список не вошла.

Появление агротуризма связано с кризисом европейской модели сельского хозяйства. В начале 70-х гг. прошлого века вполне благополучные европейские страны столкнулись с неприятным для них явлением, когда сельский житель, по существу, оказался лишним, а продукты его труда – никому не нужными, начался «массовый отток населения из села в город»[2].

В качестве выхода из ситуации кризиса европейскими государствами был предложен ряд мер, которые позволяли переориентировать сельского жителя на иные виды деятельности, дающие возможность для роста сельскохозяйственной экономики. Одной из таких мер и явилось развитие агротуризма. Результаты этой политики превзошли все ожидания: сократилась безработица, эффективно стала развиваться инфраструктура, возросли доходы сельского населения.

Указывая на кризис европейской модели сельского хозяйства как на изначальную причину обращения к агротуризму, В.Баскова и А.Каменчук подчеркивают, что «…агротуризм стал рассматриватьсяся в качестве социального амортизатора при реструктуризации аграрного сектора экономики» [3].

Д.Н.Панова считает, что агротуризму присущи следующие признаки:

- индивидуальность в выборе тура, возможность проведения отдыха в кругу семьи или друзей;
- значительная продолжительность тура;
- возможность корректировки элементов программы;
- внутренняя мотивация для выбора подобного отдыха;
- приобщение к стилю жизни и культуре посещаемой территории;
- богатство и разнообразие впечатлений;
- повышение жизненной активности;
- повышение толерантности;
- возможность приобрести новые знания, эмоции и воспоминания [4].

В России агротуризм приобрел популярность к середине 90-х гг. прошлого века. Причины этой популярности связаны с особенностями экономической ситуации в сельском хозяйстве. Так же, как и в Европе, туризм в России стал рассматриваться как важнейший сегмент модернизации экономики сельского хозяйства.

Как отмечает А.Б.Здоров, мировой опыт показывает, что развитие агротуризма может быть эффективным как с социальной, так и с экономической точки зрения.

Вместе с тем, необходимо учитывать специфику развития агротуризма в различных странах. В Западной Европе поддержка агротуризма во многом объясняется перепроизводством сельскохозяйственной продукции, в России же подобная ситуация отсутствует. Поэтому для нашей страны более логичным представляется подход, в рамках которого будет сочетаться развитие и самого сельскохозяйственного производства и агротуризма [5].

В 1999 г. Европейская Комиссия подготовила отчет «На пути к качественному туризму в сельскую местность», в котором говорится:

- сельское хозяйство должно быть в центре внимания, поскольку в пространственных терминах на него приходится 80% территории Европейского Сообщества;
- сельское хозяйство не является отраслью, выполняющей чисто производственную функцию, но выполняет также различные функции, связанные с защитой окружающей среды, территории, туризма, использованием ландшафтных и незагрязненных природных ресурсов и пр.;
- сельское хозяйство – это одна из отраслей, которые в свете изменения международных сценариев (реформа единой сельскохозяйственной политики ЕС, вступление в сообщество стран Восточной Европы, новые торговые соглашения в рамках ВТО) испытывает на себе сильный шок, и поэтому нуждается в большей мере в структурной адаптации;
- сельское хозяйство не может быть единственным рычагом, с помощью которого сокращается разрыв между наиболее отсталыми сельскими районами и новыми отраслями экономики. Диверсификация

производства связывается, главным образом, с развитием таких отраслей, как агротуризм, сельский туризм, переработка сельскохозяйственной продукции в самих хозяйствах и пр.) [6].

Базой для развития агротуризма является идея многофункциональности современного сельского хозяйства, которая предусматривает глобальную и региональную мобильность в деятельности сельскохозяйственных предприятий во взаимосвязи производства сельхозпродуктов, землепользования и обустройства сельских территорий, развитие новых отношений между сельским хозяйством и обществом, солидарность между селом и городом.

Впервые термин «многофункциональность сельского хозяйства» (МФСХ) был использован в 1989 г. на международной конференции Совета Европы. Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) выработано определение МФСХ как «…всей пользы от сельского хозяйства за пределами непосредственного производства сельскохозяйственной продукции. МФСХ – это деятельность, актуальная для таких областей, как сохранность ландшафтов, защита окружающей среды, сельский и агротуризм».

Агротуризм определяется ОЭСР в качестве одной из основных функций МФСХ, наряду с такими функциями, как производство экологически чистых продуктов питания, промышленных и сырьевых товаров, биологической энергии, обеспечение населения свежими продуктами путем продажи на месте производства, обустройство ландшафтов, сохранность культурного наследия, защита биотопов, флоры и фауны, необходимые для общества социальные, хозяйственные и культурные услуги.

Эксперты, исследующие взаимосвязи МФСХ с доходами и занятостью в рамках Европейского Союза (ЕС), подчеркивают, что, в среднем, дополнительные доходы одного предприятия в 1998-1999 гг. при занятиях агротуризмом составили 10887 евро, что свидетельствует о необходимости совершенствования субсидирования крестьянских инициатив в области развития агротуризма, расширении новых рынков при выполнении сельхозпредприятиями агротуристских мероприятий.

По данным A.Kowatsch и T.Fock, туризм дает значительные шансы для повышения доходности сельского хозяйства. Около 10% своих расходов несут туристы при покупке местных продуктов питания, что приносит европейскому сельскохозяйственному производству до 50 млн.евро дополнительных доходов [7].

ЕС, заботясь о преодолении кризиса сельского хозяйства, сформулировал основные принципы устойчивого развития для «сельского мира» в нескольких ключевых документах:

- Отчет «Будущее сельского общества» (1987 г.);
- Программа LEADER (1991 и др. годы);
- Обзор общей сельскохозяйственной политики (1992 г.);
- Коркская декларация по сельской политике (1995 г.).

Особое значение для развития агротуризма имели программы LEADER, которые были направлены на поддержку деятельности местных сельскохозяйственных сообществ. В структуру этих программ были включены экономическая, политическая, социальная, культурная и экологическая составляющие.

Постепенно идея устойчивого развития была воспринята и нашла свое отражение в концептуализации мировой туристской индустрии.

В 1987 г. Всемирная комиссия по развитию и окружающей среде (World Commission on Environment and Development) под председательством Gro Harlem Brundtland, предложила концепцию устойчивого развития, которая содержит два основных положения:

- положение о потребностях, в частности, ключевых потребностях бедных, которым должно быть придано первостепенное значение;
- положение об ограничениях, введенное через утверждение того, что технология и социальная организация должны отвечать как настоящим, так и будущим потребностям.

«Устойчивое развитие, – пишет Brundtland, – это развитие, которое удовлетворяет потребности современного поколения людей, не подвергая опасности возможности будущих поколений удовлетворять свои потребности»[8].

В 1992 г. конференцией ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро, в которой приняли участие делегации правительств 179-и стран мира, в том числе правительственная делегация Российской Федерации, были закреплены фундаментальные положения мировой политики в контексте идеи защиты окружающей среды. Конференция ООН приняла программные заявления «Повестка дня на XXI век» и Декларацию по окружающей среде и развитию. В этих документах идея устойчивого развития получила свое принципиальное оформление.

В 1995 г. UNWTO, Всемирным советом по путешествиям и туризму и Советом Земли была разработана программа, которая получила название «Повестка дня на XXI в. для отрасли путешествий и туризма». В «Повестке дня на XXI в. для отрасли путешествий и туризма» были сформулированы основные положения стратегии и тактики устойчивого развития туризма.

В 2004 г. Всемирная туристская организация разработала концепцию устойчивого развития туризма, в которой было отмечено, что устойчивый туризм «…должен:

- обеспечить оптимальное использование ресурсов окружающей среды, которые составляют ключевой элемент развития туризма, поддерживая основные экологические процессы и помогая сохранять природное наследие и биологическое разнообразие;
- уважать своеобразные социально-культурные особенности принимающих сообществ, сохраняя присущее им созданное и сложившееся культурное наследие и традиционные обычаи, и вносить

вклад во взаимопонимание различных культур и терпимость к их восприятию;

- обеспечивать жизнеспособность долгосрочных экономических процессов, учитывая их выгоду для всех заинтересованных кругов, которые их беспристрастно распространяют, включая постоянную занятость и возможности поступающих доходов и социальных услуг для принимающих сообществ и вклад в сокращение масштабов нищеты» [9].

UNWTO предлагает следующее определение устойчивого туризма: «…развитие устойчивого туризма представляет собой совмещение потребностей современных туристов и принимающего региона. При этом обеспечивается защита и расширение потенциальных возможностей в будущем. Такой тип развития рассматривается как приоритетное направление управления всеми ресурсами, при котором удовлетворяются экономические, социальные, эстетические потребности, и в то же время формируется культурная целостность, поддерживаются важнейшие экологические процессы, биологическое разнообразие, социальная инфраструктура» [8].

Примерами устойчивого развития агротуризма могут быть опыт Голландии, Великобритании и РФ (Калининградская область), который приводится в информационном продукте Инвестиционного центра Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН. Эксперты считают, что Голландия и Великобритания представляют два оригинальных проекта, которые содержат многие общие инновационные элементы и предопределяют основополагающие направления современной политики сельского развития [6].

В России мировой опыт устойчивого развития сельского хозяйства получил теоретико-методологическое осмысление и практические варианты реализации в работах В.М.Баутина, А.В.Петрикова и др. Один из ракурсов концептуализации агротуризма – рассмотрение агротуризма как перспективной инновации в сельском бизнесе [10].

Определяя агротуризм как сектор туристической отрасли, использующий природные, культурно-исторические, социальные и иные ресурсы сельской местности для создания комплексного туристского продукта, эксперты подчеркивают, что в широком смысле агротуризм включает в себя все виды рекреационной деятельности в сельской местности. Для уточнения целей развития агротуризма в России необходимо иметь ввиду основные положения Федеральных законов РФ «О развитии сельского хозяйства» (2006), «О личном крестьянском (фермерском) хозяйстве» (2003), «О личном подсобном хозяйстве» (2003) и «О сельскохозяйственной кооперации» (1995), которые устанавливают правила использования аграрных, природных, социокультурных, культурно-исторических, промысловых и иных ресурсов сельской местности в создании комплексного туристского продукта.

Авторы «Основ концепции развития эко-агротуризма в российской провинции» (2003) предлагают выделять стратегическую и тактические

цели агротуризма. Стратегическая цель связана с повышением уровня и качества жизни населения. Тактические цели направлены на создание современного высокоэффективного, конкурентноспособного и доходного агротуристского сектора на основе использования всех ресурсов сельской местности при условии их сохранения, сбережения и воспроизводства (Мерзлов, с.98). В «Основах развития эко-агротуризма в российской провинции» речь идет преимущественно о тех целях, которые связаны с развитием сельской экономики и интересами сельского населения, вместе с тем, туризм – это не только вид хозяйственной деятельности, приносящей прибыль, но, прежде всего, разновидность путешествия физического лица в какое-либо место, и, соответственно, тактические цели агротуризма должны быть ориентированы на удовлетворение потребностей туриста.

В целом, основная цель агротуризма – создать новый комплексный турпродукт, который учитывал бы как экономические интересы государства, так и интересы субъекта.

1. Практическое руководство по организации сельского туризма. Методическое пособие для хозяйствующих субъектов (на примере Подольского района Московской области). – М.: Международная Туристская Академия, 2009. – 112 с.

2. Опыт развития несельскохозяйственной деятельности в сельской местности (часть 1. Сельский туризм, народные промыслы). – М.: ООО «Столичная типография», 2008. – 48 с.

3. Басков В., Камянчук А. Сельское сообщество 21 века: Устойчивость развития. – Ирбит: Издательский дом «Печатный вал», 2008. – 72 с.

4. Организация сельского туризма. Практические рекомендации по организации альтернативной занятости сельского населения. Выпуск 5. – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2009. – 170 с.

5. Здоров А.Б. Агротуристский комплекс: прогнозирование регионального развития: монография. – М.: РИБ «Турист», 2007. – 168 с.

6. Сельское развитие в Европе. Политика, институты и действующие лица на местах с 1970-х годов до наших дней \пер.с итал. И.Храмовой. – Совместное издательство Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН и Bisiness Media of the Sole 24 Ore, 2010.

7. Kowatsch A., Fock T. Landwirtschhaft in structurshwachen Regionen \Ber. Landwirtsch. – 2002. – Bd.80, H.4. – S. 540-555.

8. Развитие устойчивого сельского туризма \пер.с англ. Ю.Полякова, сост. Л.Калитеня. – Минск: Юнипак, 2007. – 140 с.

9. Новиков В.С. Инновации в туризме: учеб.пособие \В.С.Новиков. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 208 с.

10. Организация инновационного развития сельского бизнеса в регионе. – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2007. – 292 с.

11. Кусков А.С., Джаладян Ю.А. Основы туризма: учебник \А.С.Кусков, Ю.А.Джаладян. – 2-е изд., перераб.и доп. – М.: КНОРУС, 2010. – 400 с.

УДК 379.8

Чорненька Н.В.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СТАЦІОНАРНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ

Охарактеризовано різновиди стаціонарного туризму. Узагальнено підходи попередніх дослідників й запропоновано авторське бачення особливостей розвитку стаціонарного туризму.

Ключові слова: стаціонарний туризм, розвиток стаціонарного туризму, авторське бачення.

Охарактеризованы виды стационарного туризма. Обобщенно подходы предыдущих исследователей и предложено авторское видение особенностей развития стационарного туризма.

Ключевые слова: стационарный туризм, развитие стационарного туризма, авторское видение.

The characteristic variations of steady tourism. Generalized approach of previous research and suggested features of the author's vision of a stationary tourism.

Key words: steady tourism, stationary tourism, author's vision.

Постановка проблеми. Туристична подорож у багатьох випадках асоціюється в уяві туристів з конкретною компактною територією (населеним пунктом, курортом), в межах якої людина зможе реалізувати основну мету подорожі. Такі види туризму як лікувально-оздоровчий, сільський передбачають перебування туриста на певній територій певний проміжок часу, тому постає потреба упевненості його у тому, що середовище стаціонарного відпочинку відповідає екологічним, соціальним, ергономічним вимогам.

Також вкрай важливо в межах таких територій сформувати інфраструктуру, якість якої допоможе сформувати загальний позитивний імідж місця відпочинку.

Аналіз останніх досліджень з проблематики. Проблеми вивчення туризму перебувають у дослідницькому полі різних галузей. Такі дослідження є більш цільовими за умови класифікації туризму та рекреаційної діяльності. Класифікація туризму за видами і формами дає змогу розв’язати низку проблем розвитку і територіальної організації туристичного господарства, визначати попит на окремі види туристських послуг і на цій підставі розробляти плани розвитку матеріально-технічної бази туризму. У цьому напрямку слід відзначити праці О.О. Бейдика, О.О. Любіцевої, М.П. Кляпа, Ф.Ф. Шандора, Г.М. Дроздової, Н.В. Фоменко, П.Р. Пуцентейла, М.П. Мальської, О.О. Колесник та ін. [2, 3, 5, 9 та ін.]. Досі немає чіткої загальноприйнятої класифікації туризму. Це пояснюється насамперед тим, що практично неможливо виокремити чисті форми і види сучасного туризму. Що стосується стаціонарного туризму, то О. О. Бейдик пропонує цей вид туризму розглядати як «групові або індивідуальні поїздки без активного пересування за маршрутом з перебуванням в одному або двох місцях призначення з оздоровчими та пізнавальними цілями» [2]; М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор подають

стаціонарний туризм «як різновид туризму, пов'язаний з постійним місцем розміщення туриста на увесь період, що спрямований на задоволення рекреаційних потреб» [3]; О.О. Любіцева в методиці розробки турів виділяє їх маршрутно-стаціонарну форму, коли рекреаційні тури реалізовуються з метою відпочинку в певному місці, або курортно-лікувальні тури, коли рухомість обмежена режимом лікування [5]; Н.В. Фоменко при визначенні стаціонарного туризму підкреслює, «що в даному випадку подорож здійснюється заради перебування на певному курорті». До стаціонарних форм туризму науковець відносить лікувальний туризм і окремі види оздоровчо-спортивного туризму [9].

Формулювання цілей статті. Відповідно до аналізу зазначених вище досліджень, вважаємо, що існує реальна потреба узагальнення всіх наукових поглядів з метою деталізації інформації щодо видів стаціонарного туризму, а також аналізу можливостей відповідно до реалій сучасного стану туристичної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні туристична індустрія пропонує безліч різних можливостей розміщення туристів і видів діяльності. Дуже популярним є стаціонарний туризм у прибережних районах, у сільських районах, в курортних місцевостях.

Термін «стаціонарний» (лат.) означає: 1. Який має постійне місце дії, перебування і постійну організацію (на відміну від пересувного або тимчасового), не пересувний. 2. Пов'язаний із постійним або довготривалим перебуванням на одному місці. 3. Пов'язаний з довготривалим лікуванням і перебуванням у лікарні, клінічний. 4. спец. Закріплений на нерухомій основі, фундаменті; не переносний, не пересувний. 5. книжн. Незмінний, постійний [8].

Стаціонарний туризм сьогодні передбачає зміщення масового туристичного інтересу від звичайних відпочинково-оздоровчих поїздок до змістовних, пізнавальних подорожей у рекреаційно привабливу місцевість, в межах якої без значних переміщень можна отримати комфортний відпочинок, якісний сервіс, естетичну насолоду та, в разі потреби, комплекс лікувально-оздоровчих процедур.

З цього випливає, що стаціонарний турист – це людина, яка за основу свого відпочинку обрала компактну територію поза постійним місцем проживання з набором тих об'єктів і цінностей, які відповідають її потребам та дозволяють реалізувати основну мету подорожі.

Оскільки турист перебуває на відпочинку в межах компактної території певний період, він має право висувати до цієї території такі вимоги:

- наявність інформації про екологічний стан компонентів природи;
- рівень антропогенного впливу на природне середовище;
- можливості технологій туристичного обслуговування, передусім транспорту, ресторанного господарства, дозвілля, екскурсійного обслуговування тощо;

- гостинність місцевих громад та культурне багатство території;
- естетична гармонія туристичного природокористування, яка полягає у тому, що туристична діяльність та інфраструктура повинні органічно вливатися в історично сформоване середовище і зберігати унікальну своєрідність кожної місцевості.

Розглянемо види стаціонарного туризму (лікувально-оздоровчий, сільський, діловий, подієвий, гральний) та можливості їх реалізації.

Лікувально-оздоровчий туризм. Його стаціонарні форми: курортно-лікувальний, оздоровчо-відпочинковий, медичний.

Курортно-лікувальний туризм базується на основних лікувальних природних факторах: клімат, мінеральні джерела, лікувальні грязі. Відповідно до них він поділяється на три основні групи: кліматолікування. бальнеолікування, грязелікування. Умови такого туризму повинні строго відповідати медико-біологічним нормам. Курортні території для лікування людей відповідають строго заданому набору властивостей. У складі лікувально-оздоровчих курортів розрізняють питні, грязеві, купально-ропні, купально-термальні, кліматичні, спелеологічні (підземні) та ін. Курортно-лікувальний туризм як правило має регламентований характер, тобто рекреанти будуть забезпечені комплексом послуг по заздалегідь придбаній путівці на певний термін. Бальнеологічні й кліматотерапевтичні заклади забезпечують відносно високий рівень пропонованих лікувальних і профілактичних послуг у курортних центрах.

Стаціонарний оздоровчо-відпочинковий туризм розвивається на базі мінеральних джерел, сприятливих кліматичних умов, узбережжях озер і морів, мальовничих ландшафтів і реалізовується на приморських та гірських кліматичних курортах загальнооздоровчо-відпочинкового профілю, у складі лікувально-оздоровчих курортів, а також на туристських базах [6].

З метою забезпечення якісного стаціонарного відпочинку на березі моря та задоволення життєвих цінностей сучасної людини у складі приморських курортів розрізняють курорти-SPA, таласокурорти, поселення з інфраструктурою так званого пасивного пляжного відпочинку, курортні центри з інфраструктурою активної рекреації (аквапарками, яхтингом, серфінгом тощо), курортополіси з модерними рекреаційно-готельними комплексами (де включено: власні басейни, аквапарк, сауни, фітнес-центр, ресторани і бари, ігрові центри, дансинги тощо), які формують систему задоволення запитів споживача.

У складі гірських курортів розрізняють курорти цілорічної і сезонної дії, на підставі чого виокремлюють курорти гірськолижні, літні активно-туристичні, екотуристичні, агротуристичні, мисливсько-туристичні, кліматично-оздоровчі, термально-оздоровчі тощо [6].

У структурі кліматичних курортів світу лісові (рівнинні) становлять приблизно 11,3 %, гірські – 24,2 %. Кожному з них властива унікальна комбінація кліматичних і погодних факторів (температура, атмосферний тиск, сонячне випромінювання і т.д.), які використовуються з лікувально-

профілактичною метою. Від поєднання цих факторів залежить профіль курорту.

Медичний туризм сьогодні розглядають як сегмент ринку лікувально-оздоровчого туризму та як окремий напрям, для якого характерною є організація стаціонарного багатоденного розміщення туристів з метою поєднання лікування певного захворювання (на основі надання медичних маніпуляцій) та відпочинку (на основі пропозиції додаткових туристичних послуг). Якщо мета лікувально-оздоровчого туризму, в основному, розглядається як профілактика певних захворювань та зміцнення здоров'я, то мета медичного туризму більш конкретна і полягає у викоріненні захворювання, що і розглядається як причина приїзду. Клієнт, обравши медичний туризм, може одночасно відпочивати, підлікуватись і покращувати зовнішній вигляд. Медичні СПА- та веллнес-центри, що пропонують клієнтам оздоровчу і омолоджуючу програми, фітнес-центри, басейни, комфортне проживання та здорове харчування, унікальне поєднання трав'яних настоїв, фітованни, йога і медитація і плюс до них екскурсії, розваги, спортивний відпочинок, фестивалі, гастрономія та енотерапія, таласотерапія та медотерапія, і це ще не повний перелік послуг для тих, хто хоче користуючись послугами медичного туризму.

Сільський туризм розглядаємо як стаціонарний відпочинковий вид туризму, що організовується на базі сільських поселень, зокрема, особистих селянських господарств, який передбачає використання місцевих рекреаційних ресурсів з метою проведення різноманітних циклів рекреаційних занять. У цьому виді туризму цінується свіже повітря, гостинність, безпека, місцеві природні та культурні пам'ятки, а додатковими принадами є можливість долучитися до краси незайманих природних ландшафтів, етнокультурної спадщини, аграрних видів діяльності, споживання екологічно чистої натуральної продукції тощо [7]. Поняття «сільський туризм» часто ототожнюють з «агротуризмом», але воно значно ширше.

Аналогічно до сільського туризму розвивається гостинний туризм, який Алєшугіна Н.О. пропонує розглядати як стаціонарний відпочинковий вид туризму, що організовується на базі приватних садиб із присадибними ділянками, розташованих у сільській місцевості, малих та середніх містах, який передбачає використання місцевих рекреаційних ресурсів з метою проведення різноманітних циклів рекреаційних занять [1]. Основною ознакою даного виду туризму є використання в якості постійної нічліжної бази приватних помешкань, при яких обов'язково мають бути особисті присадибні ділянки. Ці помешкання повинні знаходитись в оточенні подібної забудови у безпосередній близькості від природних об'єктів, інакше даний вид діяльності не буде відповідати своїм основоположним принципам і втратить сенс.

Основними принципами гостинного туризму повинні залишитися: дрібномасштабність; підтримання добробуту місцевого населення; індивідуальне призначення послуги; використання місцевих природних,

соціально-культурних, культурно-етнографічних, соціально-економічних та інших ресурсів для організації відпочинку туристів; дружнє ставлення до природи, спрямованість на її охорону та збереження [4].

Діловий туризм (бізнес-туризм, MICE-туризм) – це подорожі, що здійснюються з метою участі в конгресах, зборах, семінарах і інших важливих ділових заходах. Діловий туризм за ступенем мобільності може мати як стаціонарну, так і мобільну форму.

У даному дослідженні ми розглядаємо цей вид туризму як стаціонарний, оскільки основною його метою є налагодження ділових контактів; відвідування об'єктів, що належать фірмі, чи представляють для неї особливий інтерес; для проведення переговорів, для пошуку додаткових каналів чи постачання збуту і т.д., тому не має значної географії поширення. Звертання до туристичних фірм у всіх подібних випадках дозволяє організувати поїздку з найменшими витратами, заощаджуючи час. Крім того, до сфери ділового туризму відноситься організація різних конференцій, семінарів, симпозіумів і т.д. У таких випадках великого значення набувають спорудження при готельних комплексах спеціальних залів, установка устаткування для зв'язку і т.д. У зв'язку з загальною інтеграцією і встановленням ділових контактів діловий туризм щорічно здобуває все більшого значення.

Подієвий туризм. Має стаціонарний характер, оскільки основна мета поїздки приурочена до певної події на конкретній території. Унікальні тури, що поєднують у собі традиційний відпочинок та участь у найбільш видовищних заходах планети, поступово завойовують все більшу популярність. Сегментація подієвого туризму залежить від напряму та цільової спрямованості самої події. Подієвий туризм можна класифікувати за масштабом події (національного або міжнародного рівня) і за тематикою події. У подієвому туризмі можна виділити декілька тематичних видів: національні свята, шоу, що театралізуються, фестивалі, спортивні події, міжнародні виставки, модні покази та технічні салони. Подієві ресурси належать до динамічних чинників формування туристичних потоків, оскільки включають мотиваційні передумови подорожі до місця, де відбувається подія чи явище. Тому вважаємо, що велике значення має постійність і періодичність проведення заходів, розширення тематики подієвого туризму. Даний вид туризму охоплює дві різні категорії подорожуючих: учасників змагань і конкурсів (порівняно невеликі потоки) і глядачів (велика кількість туристів). Тривалість перебування туриста на такій стаціонарній території найчастіше збігається зі терміном проведення заходу.

Гральний туризм також має стаціонарну прив'язку. Це різновид туризму, в якому туристи-учасники, що їх називають гравцями, управляють ресурсами, даними через ігрові символи, з метою досягнення мети [3]. Гральний та розважальний туризм є один з найбільш привабливих видів туристичної пропозиції. Він розвинувся завдяки довговічній традиції азартних ігор та базується на комплексній пропозиції.

Окрім казино, клубів у розпорядженні туриста послуги якісних готелів, різноманітна кухня, численні можливості для відпочинку, активного проведення часу, можливість робити приємні покупки, відвідини культурних заходів, танці та розваги, покази модного одягу, а також можливість проведення конгресів та ділових зустрічей. Концепція комплексного грального туризму витримана в дусі гри, невеликих пригод з метою приємного проведення часу.

Дотичні до стаціонарного туризму і тури з ночівлями в засобах розміщення основного міста екскурсійного туру. Стаціонарні екскурсійні тури, у свою чергу, можуть бути: поглиблені, з постійним перебуванням в одному місті й більш детальним оглядом більшості його екскурсійних і культурних об'єктів, наприклад екскурсійна програма по Львову, або розширені, що включають деяку кількість радіальних поїздок на екскурсії в інші міста. Подібні програми практикуються для курортних відпочиваючих або учасників конгресів і конференцій. Сюди ж можна віднести й туристів круїзного лайнера, що повертаються на ночівлю в каюти.

Висновки. Стаціонарний туризм передбачає відпочинок, лікування, оздоровлення на компактній території поза постійним місцем проживання з набором об'єктів і цінностей, які відповідають потребам туриста та дозволяють реалізувати основну мету подорожі. Тому турист, обравши місце відпочинку, окрім впевненості, у тому, що там є всі умови для задоволення його потреб, має право отримати максимальну інформацію про умови перебування, соціальну інфраструктуру, екологічний стан території. Тож завданням науковців, спеціалістів галузі туризму, екологів, є збір та обробка такої інформації, адже туризм – це високоприбуткова галузь господарства та засіб для наповнення державного та місцевого бюджетів, а також спосіб формування іміджу держави.

1. Алєшугіна Н.О. Гостинний та сільський туризм: співвідношення понять [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/aleshugina.htm.

2. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. – К.: «Палітра», 1997. – 130 с.

3. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – К. : Знання, 2011. — 334 с.

4. Кравченко Н. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] / Н.Кравченко. – Ніжин: Міланік, 2007. – 172 с.

5. Любіцева О.О. Методика розробки турів. Навчальний посібник. – 2-е вид., перероб. та допов. – К.: Альтерпрес, 2008. – 300 с.

6. Рутинський М. Класифікації та типології курортів // Вісник ЛНУ імені Івана Франка. Серія географічна. 2007. – Вип. 34. – С. 236–246.

7. Рутинський М. Сільський туризм [Текст] / М. Рутинський. – К.: Знання, 2006. – 271 с.

8. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrslov.com/slovnyk_inshomovnyk_sliv/page.

9. *Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: Центр навчальної літератури, 2007. - 312 с.*

УДК 796.5

Колотуха О.В., Колотуха І.О.

ТУРИСТСЬКО-СПОРТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Статтю присвячено визначенню змісту та напрямків дослідження туристсько-спортивної діяльності з позицій соціально-економічної географії.

Ключові слова: туристсько-спортивна діяльность, соціально-економічна географія.

Статья посвящена определению содержания и направлений исследования туристско-спортивной деятельности с позиций социально-экономической географии.

Ключквые слова: туристско-спортивная деятельность, социально-экономическая география.

The article is devoted determination of maintenance and directions of research tourist-sporting activity from positions of social-economic geography.

Key words: tourist-sporting activity, social-economic geography.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день рекреаційно-туристська діяльність перетворилася на один із найважливіших соціально-економічних факторів сучасності. Стаючи глобальним явищем, вона втягувала в свою орбіту не тільки галузі господарства, що його обслуговують, а й науку. Наука допомогла пояснити, організувати та спрогнозувати це масове та складне соціальне явище. Бурхливий розвиток рекреаційно-туристської діяльності та велика кількість проблем, що пов'язані з цим, обумовили залучення вчених різних спеціальностей (в тому числі і географів) для їх вивчення. І хоча організація рекреаційно-туристської діяльності носить комплексний характер, в ході розгортання наукових досліджень виразно виявилася «географічність» проблем її розвитку, оскільки рекреаційно-туристська діяльність територіально диференційована та органічно пов'язана з властивостями географічного середовища.

Одним із найбільш ефективних видів рекреаційно-туристської діяльності є *спортивний туризм.* Він відображає характерну тенденцію сучасності, коли перевага віддається розвитку активного відпочинку на природі, у процесі якого відновлення працездатності поєднується з пізнавальною діяльністю. Цей сегмент туризму в геопросторовому вимірі впевнено займає третє місце після відпочинково-розважального та пізнавального туризму.

Актуальність розробки даної теми випливає із недостатнього наукового обґрунтування цього соціально важливого напрямку рекреаційно-туристської діяльності, необхідності забезпечення теоретичними і практичними дослідженнями організацію і розвиток спортивного туризму у відповідності з вимогами сьогодення, розробки методичних положень та прогнозування розвитку спортивного туризму в нашій країні та в світі.

Аналіз попередніх досліджень. Сучасний туризм настільки багатогранне та різнобічне явище, що для свого вивчення потребує комплексного підходу. Але при всій різноманітності туризму є одна особливість, яка відрізняє його від усіх інших форм відпочинку. Туризм – це просторове явище, а в більшості своїй й «просторове пізнання». Ця теза тісно пов'язує його з географією, яка розглядає природні та соціальні процеси в їх просторовому виразі. Саме тому, український географ М.П.Крачило виділив *географію туризму* в окрему географічну дисципліну [1, с. 5].

В Законі України «Про туризм» про спортивний туризм лише згадується. В Законі виокремлені окремі його види – гірський, підводний, автомобільний, пригодницький. Визначається необхідність наукових досліджень в галузі туризму [2].

З позицій соціально-економічної географії відповідних цільових досліджень спортивного туризму досі не проводилось. Загальні питання рекреаційної географії, територіальні рекреаційні системи, рекреаційне районування досліджували російські вчені – В.С. Преображенський, А.А. Мінц, Ю.О. Вєдєнін, М.С. Мироненко, І.В.Зорін та інші, а також вітчизняні вчені – І.Т. Твердохлєбов, М.В. Багров, В.М. Шумський та інші. Загальні питання територіальної організації туризму розглядали вітчизняні вчені М.П. Крачило, О.О. Бейдик, О.О.Любіцева, О.М. Ігнатенко, Л.О. Багрова, І.М. Яковенко, білоруські вчені – Ю.С. Путрик, І.І. Пірожник, В.І. Ганопольський, російські вчені – Є.А. Котляров, В.І. Азар, О.В. Даринський, казахський вчений – С.Р. Єрдавлетов тощо.

Однак аналіз наукової літератури, дисертаційних досліджень із вищевказаних наукових напрямків свідчать про недостатній рівень вивченості спортивного туризму саме з позицій соціально-економічної географії.

Мета дослідження. Метою дослідження є обґрунтування актуальності вивчення та аналіз сучасного стану спортивного туризму в Україні та в світі, розробка соціально-географічної моделі функціонування і розвитку цього важливого сегмента туристської галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спортивний туризм, орієнтований на рекреаційно активну категорію нашого суспільства посідає особливе місце в системі туристської діяльності. За О.О. Бейдиком *спортивний туризм* – це вид рекреаційної діяльності оздоровчого характеру з особливими вимогами до природно-територіального комплексу району подорожі, із високим рівнем споживання природних цінностей. Спортивний туризм поєднує значні фізичні та психофізіологічні навантаження на організм людини, висуває підвищені вимоги до витривалості, спортивно-туристського вміння, прикладних навичок, загально фізичної та теоретичної (в т.ч. географічної) підготовки [3, с. 88].

Спортивний туризм в Україні та в ряді постсоціалістичних країн (Росія, Білорусь, Казахстан, Молдова, Киргизія тощо) є видом спорту, який включено до Єдиної спортивної класифікації цих країн з відповідними

званнями та спортивними розрядами – від масових юнацьких розрядів до звання «Майстер спорту». Спортивний туризм у економічно розвинених країнах світу розвивається на аматорському рівні і виступає як вид активної, часто екстремальної, рекреації. Класифікація туристсько-спортивної діяльності представлена на рис.1.

Рис.1. Класифікація туристсько-спортивної діяльності

Головна особливість спортивного туризму полягає в тому, що він, на відміну від більшості інших видів спорту, не потребує відносно великих матеріальних видатків, так як, по-перше, розвивається в існуючому навколишньому природному середовищі і не вимагає значних капіталовкладень для підготовки та проведення туристсько-спортивних масових заходів та зведення спеціальних споруд для їх проведення, по-друге, матеріально-технічне та організаційне забезпечення зазначених заходів у значній мірі здійснюється силами та засобами самих туристів. Розвиваючись на межі спорту й активного дозвілля в природному середовищі, спортивний туризм сприяє розвитку внутрішнього туризму та інших видів діяльності туристської галузі шляхом пропаганди відносно дешевого і, водночас, ефективного відпочинку, що в умовах невисоких матеріальних прибутків значної частини населення країни надає йому соціально-пріоритетного значення для відповідних державних, громадських та комерційних організацій. Зменшення вартості оздоровлення та відпочинку завдяки використанню елементів і засобів

спортивного туризму й мінімізації видатків на матеріально-технічну інфраструктуру такого відпочинку по відношенню до вартості відпочинку за традиційними організаційними формами робить його соціально доступним та економічно привабливим для учасників, економічно вигідним для організаторів.

Спортивний туризм на сучасному етапі розвивається у двох напрямках: маршрутний туризм (проходження маршрутів туристсько-спортивних походів) та змагальний туризм (підготовка та участь в змаганнях із техніки спортивного туризму). В історії розвитку спортивного туризму ці два напрямки завжди були нероздільні. Але якщо походи були основною формою туристсько-спортивної діяльності і давно запроваджені у спортивну класифікацію (в СРСР – уперше у 1949 р.), то туристські змагання і зльоти носили характер допоміжний, другорядний. Нерідко вони використовувалися для перевірки готовності туристських груп для виходу на категорійні туристські маршрути. Тому основними формами туристсько-спортивної діяльності є туристські подорожі та туристські зльоти і змагання (рис. 1).

Туристські подорожі передбачають проходження певних ліній маршрутів і їх можна віднести до лінійних форм туристсько-спортивної діяльності. До локальних форм слід віднести туристські зльоти, туристсько-спортивні змагання та туристсько-спортивні збори.

Туристська подорож – це захід, пов’язаний із пересуванням людини в природному середовищі на будь-яких технічних засобах та без них, наодинці або в складі групи з пізнавальними, оздоровчими, спортивними та іншими цілями. Подорожі повинні проводитись відповідно до законодавства України та держав, на території яких прокладено маршрут, із урахуванням вимог «Гаагської декларації з туризму», «Хартії туризму» та інших міжнародних документів з туризму. До туристських подорожей відносять туристські прогулянки, оздоровчі екскурсії, туристсько-спортивні походи, туристсько-спортивні експедиції. Однак основною формою туристських подорожей є туристсько-спортивні походи, які різняться, в першу чергу, за видами туризму.

Видом спортивного туризму слід вважати об’єднання туристсько-спортивних заходів (спортивних туристських походів, змагань) за характерним способом пересування або іншими визначальними умовами їх проведення, що здійснюються відповідно до затверджених в установленому порядку правил. Так до видів спортивного туризму, класифікованих в Україні, належать: пішохідний, лижний, гірський, водний, велосипедний, вітрильний, спелеологічний та автомототуризм [4].

До перелічених видів туризму слід додати ще комбіновані (поєднання в одному маршруті декількох видів туризму) та нетрадиційні (долання маршрутів на конях, оленях, віслюках, верблюдах, на повітряних кулях, дельтапланах, парапланах, під водою тощо). Ці види активного туризму поки що не є масовими і не увійшли до відповідної спортивно-туристської класифікації в Україні. В світовому туристсько-спортивному

просторі популярними є такі види активного туризму як трекінг, рафтінг, каякінг, скі-турінг, маунтінбайкінг, джипінг, фрі-райд та інші.

Усі туристські походи здійснюються за певними маршрутами, які виступають як просторові територіально-рекреаційні системи. На нашу думку, туристсько-спортивний маршрут – це лінія руху туристської групи, яка передбачає проходження природних або антропогенних перешкод певного виду туризму за заздалегідь складеним графіком руху. Туристсько-спортивний маршрут передбачає подолання певних перешкод того чи іншого виду туризму та організацію, як правило, польових ночівель. Однак у порівнянні з іншими маршрутами він більш гнучкий і може мати запасні варіанти (коли в залежності від обставин, що складаються, замість однієї перешкоди може долатися інша) та аварійні варіанти (схід із маршруту у разі виникнення аварійної ситуації). Місця ночівель можуть не співпадати із заздалегідь запланованими.

У порядку зростання протяжності, тривалості та технічної складності туристсько-спортивні маршрути поділяються на I, II, III, IV, V та VI категорії складності. Маршрути походів, що мають складність, тривалість або протяжність меншу за встановлену для походів I категорії складності, відносяться до некатегорійних, в тому числі походи I, II та III ступеня складності. Класифікація походів за ступенями складності використовується для виконання юнацьких спортивних розрядів у дитячо-юнацькому туризмі. При віднесенні того чи іншого маршруту до певної категорії чи ступеня складності за основу беруться три показники: тривалість, протяжність та технічна складність.

Спортивний туризм служить для перевірки та розвитку фізичних і моральних якостей людини в природних умовах різної дискомфортності та досягнення при цьому певних результатів, тому тут особливо цінуються мало змінені людиною ландшафти, що потребують для проходження по них тренувань і, як правило, спеціального спорядження. Спортивний туризм користується в основному тими ж ресурсами, що й оздоровчий, але на відміну від останнього для нього особливо привабливими є не сприятливі та комфортні сторони цих ресурсів, а близькі до екстремальних, такі, що знаходяться на межі (для даної конкретної групи туристів) або близькі до неї. Так, наприклад, у гірських подорожах привабливим є важкопрохідний рельєф, в той же час подорожі здійснюються у найкомфортніший кліматичний період. В лижних подорожах і рельєф, і кліматичні умови суттєво відрізняються від інших видів рекреації.

Тому для розвитку активних видів відпочинку велике значення мають специфічні рекреаційні ресурси. Наявність та різноманітність таких ресурсів визначають набір видів рекреаційних занять. Одним із видів таких занять виступають туристсько-спортивні заняття, спрямовані переважно на розвиток фізичних сил людини. Такі заняття відбуваються у природному середовищі, на свіжому повітрі і пов’язані з подоланням певних природних перешкод – прямовисних стрімких скель, крутих підйомів і спусків,

порожистих гірських річок, складних підземних порожнин, важкопрохідних лісів, пересіченої місцевості тощо. Саме в їх подоланні і полягає визначальна мета цих занять. Головною метою таких занять, в першу чергу, є перемога над складними природними об'єктами чи явищами, а насамкінець, над самим собою.

Отже спортивний туризм висуває свої специфічні вимоги до всього комплексу рекреаційно-туристських ресурсів, в першу чергу, до природних. Тому можна стверджувати, що такий комплекс ресурсів доцільно виділити в окрему категорію – *спортивних рекреаційно-туристських ресурсів* [5]. Як відомо, становлення рекреаційної географії як нової наукової дисципліни почалося з теоретичної моделі рекреаційної системи, висунутої російським вченим В.С.Преображенським в 60-х рр. XX ст. Основний напрям наукових досліджень був пов'язаний з головною роллю рекреаційних потреб певних соціальних груп та їх реальною поведінкою у вільний час.

Аналіз туристсько-спортивної діяльності як важливої та соціально значимої складової рекреаційно-туристської діяльності дає право стверджувати, що спортивний туризм є специфічною територіальною рекреаційною системою. Основні агенти системи «Спортивний туризм» представлені на рис. 2.

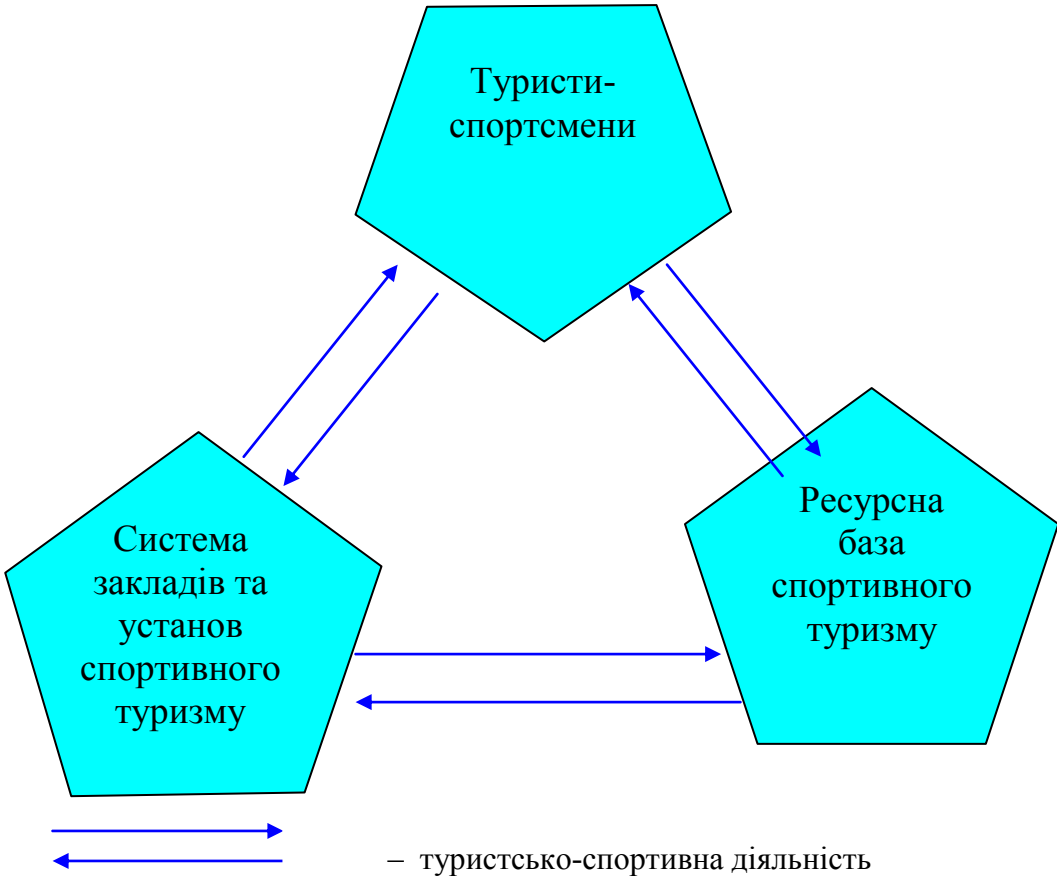

Рис.2. Основні агенти системи «Спортивний туризм»

Висновки. Таким чином, на достатніх підставах можна стверджувати, що спортивний туризм виступає як специфічна територіальна рекреаційна система, яка є об'єктом соціально-географічних досліджень. Основними напрямками таких досліджень є:

- розкрити соціальну значущість спортивного туризму, визначити суспільне замовлення на розвиток цього виду рекреаційно-туристської діяльності;
- визначити місце спортивного туризму в загальній класифікації туризму, дослідити його структуру та типологію;
- розробити методику суспільно-географічного дослідження спортивного туризму на макрорегіональному та регіональному рівні;
- узагальнити та оцінити результати досліджень спортивного туризму, проведених раніше, виявити основні етапи розвитку і формування сучасної моделі спортивного туризму в світі та в Україні;
- оцінити ресурсний потенціал території для цілей спортивного туризму (на прикладі України), визначити основні світові регіони спортивного туризму;
- виявити особливості структури і визначити проблеми розвитку системи спортивного туризму (на прикладі України);
- розробити схему туристсько-спортивного районування світу та України;
- обґрунтувати пріоритетні напрями подальшого розвитку та удосконалення територіальної організації спортивного туризму в світі та в Україні, запропонувати нові економічно та соціально обґрунтовані форми організації туристсько-спортивної діяльності.

1.Крачило Н.П. География туризма: Учебное пособие. – К.: Вища школа, 1987. – 208 с.
2.Закон України "Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2004 р./ www.gov.ua
3.Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. – К.: Палітра, 1998. – 130 с.
4.Правила змагань зі спортивного туризму. – К.: Федерація спортивного туризму України, 2008. – 148 с.
5.Колотуха О.В. Спортивні рекреаційно-туристські ресурси України. К.: Федерація спортивного туризму України, 2006. – 208 с.

УДК 379.85:791.6:793.22

Вишневська Г.Г., Цегельник А.О.

ГАСТРОНОМІЧНІ СВЯТА ТА ФЕСТИВАЛІ ЯК ТУРИСТИЧНА АТРАКЦІЯ

Дана стаття висвітлює значення гастрономічних свят, фестивалів, кулінарних програм в країнах світу як популярних туристичних атракцій.

Ключові слова: гастрономічні свята, фестивалі, туристична атракція.

Данная статья освещает значение гастрономических праздников, фестивалей, кулинарных программ в странах мира как популярные туристические атракции.

Ключевые слова: гастрономические праздники, фестивали, туристическая атракция.

This article lights up the value of gastronomic holidays, festivals, culinary programs, in all countries of the world as popular tourist atrakciy.

Key words: gastronomic holidays, festivals, tourist attraction.

Постановка проблеми. Кожен народ має свій неповторний уклад життя, свої обряди, звичаї, танці, пісні, легенди, що проявляються і в кулінарії. Гастрономічні звички, способи готування їжі й прийоми подачі страв складалися в кожного народу протягом століть. Саме тому кулінарне мистецтво в країнах світу є об'єктом вивчення не тільки істориків, а й фахівців туристичного й готельно-ресторанного бізнесу. Активний розвиток туризму на сучасному етапі викликає нагальну потребу глибше вивчити особливості харчування різних народів, кулінарні традиції та специфіку обслуговування іноземних туристів в закладах гостинності [1]. Різноманітні гастрономічні програми і тури включають відвідання та участь в різноманітних святах і фестивалях, що є популярною туристичною атракцією.

Метою статті є аналіз популярних гастрономічних програм, що є потужним туристичним ресурсом на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Кожен рік у вересні у Мюнхені проводиться свято «Октоберфест», за яким закріпилася честь найголовнішого пивного фестивалю у світі. Починається він в кінці вересня і продовжується до середини жовтня. Пивний фестиваль має більше ніж 200-річну історію, яка бере свій початок з весілля короля Людовика I і принцеси Терези. Саме тоді жителі Мюнхену були запрошені на галявину біля кордонів міста, де було встановлено декілька пивних наметів. Зараз на галявині, якій присвоїли ім'я принцеси Терези, кожен рік зводяться 14 великих пивних шатрів, які вміщують до 100 тис. чол. Тут також встановлюються традиційні каруселі, колесо огляду та численні атракціони. За два тижні Октоберфест відвідують біля 5 млн. гостей [4].

Угорщина – одна із самобутніх виноробних країн Центральної Європи. Оселившись на території Стародавньої Панноніі, предки справжніх угорців принесли з собою культуру вирощування винограду і виробництва терпких вин. Протягом багатьох століть угорські вина користуються заслуженою славою і визнанням не тільки у себе на батьківщині, але і серед них інших народів.

Угорщина входить в перші 25 країн світу за виробництвом винної продукції. В одному із найвідоміших районів країни – Балатонському розташовано 5 виноробних країв: Бадачьонь, Балатонфюред – Чопак, Балатонфелвідек, Балатонболгар, Балатонліллек. Балатонський регіон з чудовими родючими площами відомий ще з часів Римської імперії. Цей регіон – один з стародавніх винних регіонів Європи

В краю Бадачьонь вирощується на 99% білий виноград. Серед сортів знаходяться традиційні («Кекнялю», «Олас ризлинг», «Сюркеборат»), світові («Chardonnay», «Sauvignon», «Rajnairizling», «Pinot blanc») і щойно

виведені («Зеніт»). З червоних сортів можна зустріти «Cabernet sauvignon», «Pinot noir», «Kekfrankos» [3].

Винні маршрути для туристів пролягають у долині погаслих вулканів, і одна з привабливих винних подій краю – фестиваль вина, який проводиться у період збору винограду. Сьогодні винний туризм в Балатонфелвідеці став однією з головних туристичних пропозицій.

В місті Кестхей розташовано 3 музеї, у яких можна познайомитись та про дегустувати вина не тільки місцевих виноробів, але й винну продукцію всієї Угорщини. Музеї знайомлять відвідувачів з процесом виноробства, традиціями та специфікою того чи іншого виноробного регіону.

У Балатонболгарах діють спілки «Винна дорога», які максимально сприяють розвитку туризму. «Винна дорога Дел – Балатон» була організована у 1999 р. і переслідувала ціль зберегти своєрідність краю, його звичаїв, традицій виноробства та виноградарства. У 2000 р. відкрилася Південно-Балатонська «Винна дорога», якій належать 27 ліцензійних приймальних станцій на 11-ти населених пунктах виноробного краю (від Кесхея до Шиофок – Килиті). Більшість станцій – льохи, але існують також ресторани, винотеки, гончарний дім, готель та сільський дім для гостей [3].

З 4 по 6 жовтня у виноробному регіоні Мор проходять традиційні дні вина. На декілька днів центральна вулиця міста перейменовується у «Винну», відкриваються винні погреба, фасади будинків прикрашають прапорами. У день відкриття туристи, які приїхали на фестиваль, спостерігають за театралізованою ходою, присвяченою збору врожаю. До програми культурних заходів входять також: вибір Королеви вина, Міжнародний фестиваль духових оркестрів, численні концерти живої музики та феєрверки.

Місячний гастрономічний фестиваль у Дебрецині стартує 15 жовтня. Фестиваль відомий, передусім, своїми делікатесами – стравами з гусячої печінки, олениною у брусничному соусі, майстерно запеченими карпами та іншим. Застілля супроводжується концертами живої музики, показами національних фільмів та театральних вистав.

Загалом угорська гастрономія і вина є визначною частиною національної культури. Туристичні агенції пропонують спеціальні календарі різноманітних свят та фестивалів, таких популярних і відомих, як свято ухи в місті Байя, гастрономічні змагання і фестиваль «Чудеса смаків» у фортеці міста Діотдьер, міжнародний конкурс з приготування голубців у селищі Пустамергеш, фестиваль червоного перцю у місті Калоча, Дні цибулі у місті Мако, європейський фестиваль застільних пісень, фестиваль ковбас Чабаі у місті Бекешчаба, гастрономічний парад у Дебрецені, Дні меду у Будайській фортеці тощо.

За даними Національного управління Італії з туризму, не менше 10% туристів прибувають до Апеннінського півострова для участі в різноманітних гастрономічних турне [2]. Так, щорічно в Італії у Перуджі з 19 по 27 жовтня проходить фестиваль «Єврошоколад». В цей час в

маленькому містечку збираються тисячі любителів солодощів зі всієї Європи. Окрім простих туристів, які їдуть на фестиваль, щоб покуштувати нові сорти італійського шоколаду і відпочити, у Перуджу приїздять сотні експертів, які оцінюють виготовлений шоколад, Організатори «Єврошоколаду» проводять різноманітні семінари, конкурси, живі концерти та інші цікаві заходи. На свято приїздять не менше 80 тисяч туристів. Місце проведення найбільшого в світі шоколадного свята обрано не випадково: маленька Перуджа – батьківщина компанії «Перуджина», найвідоміша в Італії і є одним з найкращих в світі шоколадних виробників. В той час, як професіонали кондитерського мистецтва обмінюються думками на семінарах, на гостей очікують дегустації популярних ласощів. На фестивалі представлені всілякі сорти шоколаду та шоколадного крему. А на головній міській площі місцевий скульптор створює статую з цілого шматка шоколаду.

В італійському містечку Модіка, розташованому у сицілійській провінції Сіракузи, з 17 по 25 березня проходить традиційний фестиваль шоколаду. Програма відкривається заходом під назвою «Біла ніч», під час якого гості можуть побувати у шоколадному ательє та кондитерській, а також прийняти участь у різноманітних урочистостях, які продовжуються всю ніч. Крім того, у рамках фестивалю проходять дві виставки, присвячені дизайну шоколаду, кінофестиваль, конкурс на тему «Шоколад і Моніка»». В історичному центрі міста проходить шоколадний ярмарок, де представлені роботи кондитерів зі всієї Італії [5].

З 10 по 13 березня на Мальті відбувається свято середземноморської кухні. Знаменитий гастрономічний фестиваль розгортається в одному з головних туристичних центрів Мальти – у Сент – Джуліансі, на території, стилізованій під гостинне мальтійське село. В атмосфері сільського свята проходять тематичні банкети і змагання кулінарів. Фестиваль супроводжується народною музикою і виступами фольклорних колективів.

В сербському містечку Турія на північ від Белграда м’ясники готують ковбасу завдовжки 2022 м. Виріб демонструють, а потім і продають на традиційному фестивалі ковбаси, який щороку відбувається в Турії. Кожен із гостей свята може придбати шматок двокілометрового виробу – купують переважно по метру.

Фестиваль ковбаси в місті Турія проводиться наприкінці зими вже 25 років. Починався він як змагання між кількома друзями. Крім свята ковбаси, в Сербії проводять також фестивалі сиру і дині [4].

В Таїланді, на о. Пхукет, проходить щорічний фестиваль вегетаріанців (Phuket Vegetarian Festival). Учасники фестивалю вірять, що екстремальний пірсинг, ходіння по вогню та інші способи нанесення собі тілесних пошкоджень забезпечать їм милість богів.

Як саме з'явилося це свято, невідомо. Найправдоподібніша версія стверджує, що в Таїланд фестиваль вегетаріанців започаткувала китайська оперна трупа. В XIX ст. члени трупи були тут на гастролях і захворіли на малярію. Щоб вилікуватися, китайці дотримувалися строгої

вегетаріанської дієти, а після видужання придумали на честь «дива» це свято. Фестиваль триває дев'ять днів, починаючи з дев'ятого дня дев'ятого місяця за місячним календарем. В цей період буддисти дотримуються строгої вегетаріанської дієти. носять білий одяг і дотримуються інших 10 правил, які дозволяють їм очистити тіло і розум. Не дивлячись на те, що фестиваль є одним із яскравих видовищ в світі, влада Таїланду рекомендує туристам із слабкими нервами утримуватися від відвідування даного заходу.

Одне із найяскравіших свят в кінці лютого проходить в «лимонній столиці» Франції – Ментоні. Це фестиваль лимонів, присвячений збору урожаю цитрусових. Цитрусові паради – це вози з великими інсталяціями із фруктів, фольклорним святом, змаганням музичних команд і дегустаціями. Паради в Ментоні бувають денні і нічні. Денні паради проходять 17, 24 лютого і 2 березня, а нічні 21 і 29 лютого. Паралельно в ці дні в Ментоні відкриваються виставки цитрусових і орхідей [5].

Схожий захід проходить в червні – щорічний фестиваль ананасів в провінції Лампанг. В Таїланді дуже поважають цей фрукт, тому що він багатий на життєво важливі вітаміни групи А, В, С. В ананасі присутній фермент бромелін, який розщепляє жири. Цей фрукт приймають в їжу для покращення роботи щитовидної залози, печінки, нирок.

Фестиваль ананаса – це свято, під час якого пісні і танці не вщухають і продовжуються три дні. Головною стравою на святкуванні звісно ж є солодкий і соковитий ананас. Обов'язково проходить сільськогосподарська виставка-ярмарок, семінар виробників, переробників ананасів. В останній день проходить конкурс «Міс Ананас» та інші змагання.

В останні роки в Україні проводиться все більше різноманітних кулінарних заходів і гастрономічних свят. «Сало було, є і буде» – під таким девізом проходить Всеукраїнський фестиваль сала (як гастрономічний символ України) у Сімферополі. На півострові у святковій атмосфері віддають данину поваги цьому продукту й демонструють нові можливості його готування і поїдання.

На фестиваль щороку приїздять багато шанувальників цього продукту зі всієї України, де вони мають можливість продегустувати різні унікальні страви із сала та прийняти участь у різноманітних конкурсах та розвагах. Конкурсна програма проходить у п'яти номінаціях: «Сало солоне», «Сало копчене», «Продукти із сала», «Сало фігурне» і легендарне «Сало в шоколаді». Проходять змагання за приз споживчих симпатій. До участі у фестивалі щороку запрошують 17 областей-виробників сала з України, котрі не лише представляють свою продукцію, а і пропонують кримчанам зразки своєї кулінарної та художньої творчості.

Головною подією свята є 9-метровий бутерброд із салом – цей гігант займає центральне місце у стилізованому етнографічному селі на території міського саду. Звісно, його під завершення свята їдять усі гуртом. Незважаючи на розмір, на поїдання цього витвору витрачається усього декілька хвилин. Створення такого «шедевру» потребує 40 кілограмів сала,

100 кілограмів чорного хліба та більше 2 годин часу. Бутерброд, який мають змогу скуштувати гості, занесено до Книги рекордів України як найбільший за розмірами.

Культурна програма досить весела: гості розважаються на атракціонах, дивляться вистави лялькового театру «Троє поросят», працює святкова кухня із шашликами та смаженими поросятами. У рамках фестивалю відбувається презентація українських торгових марок – виробників сала та виробів із нього, а також конкурси на звання найкращого виробника у номінаціях: «Солоне сало», «Копчене сало», «Варене сало», «Сало в шоколаді» й «Фігурне сало» (найнеймовірніші предмети з сала).

Головна мета фестивалю сала у Сімферополі – зробити національне надбання України ще популярнішим серед українців та іноземних гостей, тому що сало – це не тільки вагомий продукт, але і частка української культури та особливий вид народної творчості.

У селі Костилівка Рахівського району Закарпаття святкують фестиваль «Берлибашський банош». Мешканці села одягаються по-святковому і готують різні гуцульські страви. Серед них головною гастрономічною принадою для гостей із Закарпаття, інших областей України, сусідньої Румунії є смачний та поживний банош. Це страва із сметани та кукурудзяного борошна. На святі її можна куштувати безкоштовно, як і інші численні страви, що їх готують господині та господарі із п'ятнадцяти вулиць села. Крім бринзи, вурди (овечого сиру), тут пропонують ріпу із шкварками, мелайний пиріг, гурку, домашню ковбаску, кремзлики, вареники по-костилівськи, голубці, а також власноруч приготовлені яфинівку, горіховку, грушівку, навіть «берлибашський коньяк» – міцний напій, настояний на різних гірських травах.

Дегустація супроводжується святковою програмою з виступами народних колективів із Закарпаття та Румунії. Співають місцеві молодиці, головною вулицею села йде імпровізоване весілля з молодятами на конях, гості можуть оглянути виставки пасок та вишиванок.

Подібні карпатські села, де роботи практично немає, а туризм тільки починає розвиватися, виживають за допомогою таких фестивалів. І кожне з них намагається представити свою «родзинку» туристам.

Осіння пора традиційно вважається в Карпатах часом свят. Насамперед тому, що з верхів повертаються з отарами чоловіки – батьки, сини. Радість зустрічі виливається в гучні святкування. Господарі демонструють свої набутки і майстерність. Уміння якнайшвидше постригти вівцю, здоїти її та зробити добру бринзу прирівнюється до володіння найбільшими статками, найбагатшими маєтками.

Закарпатський Рахів і сьогодні живе вівчарством, бринзою, залежними від них порами року. Однією з тутешніх ознак осені є фестиваль «Гуцульська бриндзя». Щорічне дводенне дійство гуцули влаштовують ось уже впродовж кількох сторіч. Бриндзя — так ласкаво й

ніжно називають бринзу гуцули. Для них це не тільки продукт, страва, гастрономічний додаток (це лише одне із багатьох її втілень). Існуючи споконвіку, відколи вівці пасуться в Карпатських горах, а вівчарі йдуть на полонини, бринза визначає побут і спосіб життя горян.

Фестиваль-ярмарок співпадає по часу із відзначенням річниці заснування Рахова. Основною темою фестивалю «Гуцульська бринза» в Рахові є дегустація сиру, який привозять представники різних громад Рахівського району. Метою проведення фестивалю є відродження давніх традицій проведення осінніх ярмарків, коли на продаж і на показ виставляли не тільки продукти, а й вироби з овечої шерсті.

Жінки і чоловіки, одягнені у яскравий національний одяг (у кожного села – власний крій костюмів), виходять на головну вулицю. Такий парад відбувається під звуки цимбал. Колона прямує до місця, де власне і відбувається фестиваль-ярмарок – урочище «Буркут». Ця величезна виставка-продаж, виставка-дегустація розташовується на схилі гори.

Гості куштують млинці, вареники, ковбаси, боврач і овечий сир – бринзу, будз, вурду, мачанку (топлена бринза, в яку мокають хліб) – з медом, кмином, васильком.

Власне, сир з овечого молока і є головним героєм фестивалю. Рядами стоять заквітчані столи з безліччю сирів, на кожному — інакші, залежно від кухні та традицій села.

На фестивалі можна побачити безпосередній процес приготування бринзи, змагання на кращого полонинського кухаря та спробувати його страви. Виготовлення сиру – це виключно чоловіча робота.

Попри етнографічний антураж, фестиваль, розрахований передусім на туристів, має неабияке практичне значення: він сприяє відродженню вівчарства, приваблює в регіон інвесторів та сприяє розвитку туризму.

Висновок. Аналіз навіть невеликого переліку гастрономічних свят і фестивалів країн світу дозволяє визначити їх як потужну туристичну атракцію, що забезпечує розвиток таких перспективних видів туризму, як кулінарний, винний щото. Розробка і впровадження гастрономічних програм туристичними агенціями сприятиме активній аквізиції іноземних туристів в Україну.

1.Архипов В.В. Гостинично-ресторанный сервис: Особенности культуры и традиций питания народов мира / В.В. Архипов, Е.И.Иванникова. – К.: Атика, 2005. – 216 с.
2.Воробьева Э. Мировые фестивали / Э. Воробьева // Туризм и отдых. – 2007. - №37. С. 3-4.
3.Винолюбие. Режим доступу: URL.: http://www.vengria.com
4.Кулинарный туризм. Режим доступу: URL.: http://www.arttrevel.ru
Путешествие гурманов. Режим доступу: URL.: http://www.superman.ru

УДК 911.3

Малиновська О.Ю., Третяков О.В.

РОЗВИТОК ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ В СВІТІ

Розглянуто особливості розвитку ділового туризму у світі та в Україні. Висвітлено історичні передумови розвитку ділового туризму та особливості організації ділових поїздок. Виявлено поняття, основні форми, проблеми і перспективи розвитку ділового туризму.

Ключові слова: діловий туризм, ділова поїздка, бізнес туризм.

Рассмотрены особенности развития делового туризму в мире и в Украине. Проанализированы исторические предпосылки развития делового туризма и особенности организации деловых поездок. Выявлены понятия, основные формы, проблемы и перспективы развития делового туризма.

Ключивые слова: деловой туризм, деловая поездка, бизнес туризм.

There were looked out the peculiarities of development of MICE-tourism. It was analyzed the historical conditions of development of MICE-tourism and peculiarities in organization of business travels. There were looked out the definitions, forms, problems and perspectives of development of MICE-tourism.

Key words: business tourism, MICE-tourism

Актуальність розгляду цього питання полягає у швидкому розвитку MICE заходів, і об’єднання їх у новий напрямок т туризму «бізнес туризм». Абревіатура MICE знайома багатьом, але значення цих літер знає не кожен.

Метою статті є ознайомлення з MICE туризмом, специфікою та напрями поширенням в світі.

Виклад основного матеріалу. Діловий туризм інтенсивно розвивається у світовому туристському просторі в останні три десятиліття, причому доходи від нього мають досить високу частку в структурі доходів від міжнародного туризму (у цілій низці країн вони грають помітну, а в окремих випадках і провідну роль в державному бюджеті). З кожним роком ділові, культурні і наукові зв'язки між регіонами і країнами стають усе більш інтенсивними. Діловий туризм грає в цьому важливу роль. Розвиток національної економіки і інтеграція її у світовий ринок теж немислимі без розвитку сфери ділового туризму. Індустрія ділового туризму перетворюється на великий бізнес. Ділова комунікація, обмін технологіями і інформацією, пошук нових ринків, пошук партнерів для інвестицій і спільних проектів, просування компаній через PR-акції, бізнес-освіта, навчання персоналу і впровадження корпоративної культури - усе це відноситься до ділового туризму. Варто також відмітити, що щоденні витрати бізнесмена, який здійснює ділову поїздку, в середньому в три рази перевищують витрати звичайного туриста. І при цьому, на відміну від інших видів туризму, в періоди економічних спадів і криз сфера ділового туризму страждає найменше, а іноді навіть збільшує свої обсяги. Необхідність організації і обслуговування як самих поїздок, так і

численних заходів у сфері ділового туризму послужили причиною створення потужної індустрії послуг. Інфраструктура ділового туризму включає виставкові і конгрес-центри, бізнес-готелі, бізнес-авіацію, платіжні системи, сучасні технології, завдяки яким ділова людина незалежно від свого місцезнаходження здатна «тримати руку на пульсі» свого бізнесу.

Поряд із поняттями «діловий туризм», «бізнес-туризм» (business travel), «корпоративні поїздки» (corporate travel), «індустрія зустрічей» на сьогоднішній день часто зустрічається англійський термін-абревіатура MICE, перші літери якої вказують на структуру цього виду туризму: Meetings – M (зустрічі), Incentives – I (інсентів-заходи – від англійського слова incentive – стимул), Conventions – C (конференції), Exhibitions – E (виставки).

Взагалі у структурі ділового туризму можна виділити два сегменти – 1) класичні ділові поїздки (КДП) і 2) MICE. Ці два сегменти ділового туризму розрізняються як по суті, так і за формальними ознаками. КДП - це власне «робота на виїзді», тобто відрядження з конкретними службовими цілями для реалізації бізнес-функцій компанії або фірми), а також поїздки для підписання нових контрактів у сфері бізнесу. MICE об’єднує низку заходів, які необхідні для «обслуговування» бізнес-діяльності фірм (обмін досвідом, презентація товарів і послуг, підготовка майбутніх договорів і т.п.), або здійснення допоміжних функцій (мотивація співробітників і т.п.). Цільові відмінності відбиваються у специфіці організації КДП і MICE-поїздок: а) концепція поїздки у сфері MICE значно складніша, ніж концепція КДП; б) для організації MICE-поїздки, як правило, запрошуються спеціальні компанії-організатори; в) на відміну від КДП, розрахованої на невелике число учасників (вона може бути й індивідуальною), MICE – заходи збирають, як правило, широке коло осіб.

Щодо внутрішньої структури MICE – сегмента індустрії ділового туризму, то вона включає наступні види поїздок:

1. Поїздки для участі в роботі конгресів, конференцій, самітів, симпозіумів – використовуються корпоративними учасниками (великі, середні або дрібні компанії, чиї основні мотиви зустрічей носять комерційний характер – питання маркетингу і продажів, впровадження нових продуктів, кадрові питання, тренінги менеджерів і т.п.), асоціаціями та їх членами (заходи для вирішення т.зв. «цехових» проблем, які об'єднують широке коло учасників – в середньому 200-250 делегатів, іноді 2000 і більше, а також передбачають добровільну участь, ініціюються місцевими членами асоціаціями і фінансуються самими учасниками заходу), урядовими структурами, освітніми і науковими організаціями [1, с 8 - 11].

2. Поїздки на виставки і торговельні ярмарки – ці заходи проводяться для презентації продуктів і послуг з метою інформування громадськості про досягнення галузі і окремих компаній та стимулювання продажу. Учасники виставок і торговельних ярмарків поділяються на дві

категорії: експоненти, що рекламують і продають свою продукцію, і відвідувачі, які приїжджають з метою ознайомлення з останніми досягненнями в різних галузях економіки, науки, мистецтва, для укладання угод і підписання договорів. Вони є активними споживачами широкого набору послуг як безпосередньо пов'язаних із заходом, так і тих, що виходять за його рамки. Прибутки від проведення заходів виставкового характеру складаються з надходжень від продажу експозиційної площі та від надання сервісних послуг учасникам і відвідувачам (вхідні квитки, презентації і клубні заходи, громадське харчування і т.п.). Економіка деяких великих міст значною мірою орієнтована на виставкову діяльність, наприклад, Франкфурт-на-Майні (Німеччина) [4].

3. Інсентів – заходи – використовуються компаніями для підтримки зовнішнього іміджу фірми (близько 50% компаній світу проводять їх, щоб впровадити новий продукт, 35% – для збільшення обсягів продажу, і з цією метою запрошують на такі заходи дилерів і партнерів), а також для покращення внутрішнього корпоративного клімату шляхом заохочення співробітників (15% компаній). Інсентів – заходи проводяться в різних формах: наради і конференції «без краваток», презентації продукції, поїздки на відпочинок, мотивація і навчання співробітників і т.п.). Середня тривалість інсентів- тура складає 6-7 днів. У складі інсентів-групп на керівний персонал зазвичай припадає близько 31% учасників, на менеджерів з продажу – близько 26%, на партнерів – близько 29% і дистриб'юторів – 14% учасників [4]. Саме поняття ділові поїздки (туризм) є новим. На заході про нього заговорили як про прибуток і незалежну форму туризму на початку 70-80-х рр. минулого століття. В даний час це один з найбільш прибуткових секторів глобальної індустрії. Навіть події 11 вересня 2001 р. мали незначний вплив [3].

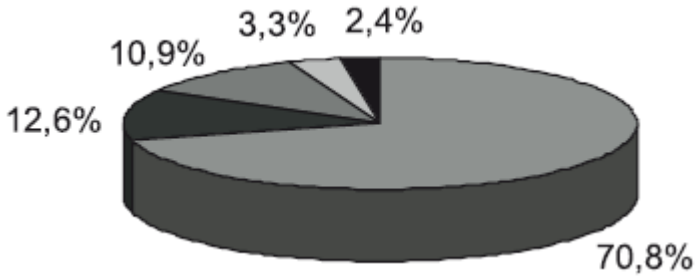

70.8% - індивідуальні бізнес подорожі
12.6% - Конференції та семінари
10.9% - Виставки
3,3% - Конгрес туризму
2.4% - Інсентів туризму

Рис. 1. Структура сектору Basiness Travel [6]

Близько 73% обсягів MICE-туризму складають індивідуальні та групові ділові поїздки для участі в заходах, що проводяться промисловими

і торговельними корпораціями, 3-4% при падає на так звані інсентів-тури - поїздки, які організовуються компаніями з метою мотивації співробітників, зайнятих в основному просуванням і продажем товарів даних компаній. Близько 16% ринку ділового туризму складають поїздки, пов'язані з участю в з'їздах, конференціях, семінарах під егідою політичних, економічних, наукових, культурних, релігійних та інших організацій. І, нарешті, близько 11% обсягів ділового туризму займають поїздки з метою відвідування торгово-промислових виставок, ярмарків і участі в їх роботі [2].

Специфіка ділового туризму проявляється у взаємовідносинах між споживачами і організаторами ділових поїздок. В алгоритмі створення продукту ділового туризму задіяні такі групи учасників:

- споживачі – індивідуальні бізнес-туристи, або компанії-замовники;
- постачальники туристських послуг (заклади розміщення, харчування і розваг, підприємства транспорту, об'єкти проведення заходів тощо);
- розпорядники зустрічей, які планують захід і вирішують організаційні питання (визначають цілі і зміст зустрічі, проводять переговори, здійснюють фінансовий контроль) – ними можуть бути внутрішні департаменти корпорацій, або незалежні спеціалізовані компанії чи туристські фірми. Останніми роками, особливо серед американських та канадських компаній, намітилася тенденція – запрошувати незалежних розпорядників або планувальників зустрічей (приватні компанії) для організації заходів, а тому багато фірм змінили свою внутрішню структуру, відмовившись від внутрішніх корпоративних департаментів по плануванню ділових зустрічей;

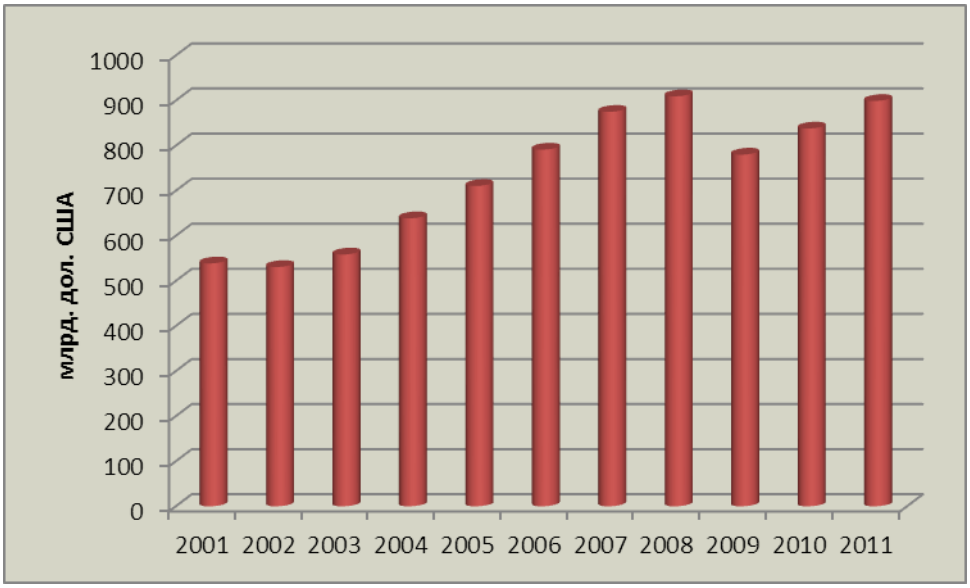

Рис. 2. Світові доходи від ділового туризму з 2001 -2001 рр. (за WTTC)

- професійні організатори MICE-заходів - спеціалізовані компанії по організації різного роду заходів, які формують для клієнта т. зв. «конференц - пакет»
- пакет послуг постачальників і посередників. Вони є центральною фігурою процесу створення продукту ділового туризму;
- менеджери напряму, або професійні організатори зустрічей – особи, які влаштовують прийом і обслуговування делегацій на місці;
- різного роду посередники – ними виступають класичні посередники в індустрії туризму (туроператори і турагенти) та спеціалізовані MICE- посередники (дрібні фірми або приватні підприємці, які забезпечують рекламно-інформаційну та технічну підтримку ділового заходу – рекламні агенції, організатори стендів на виставках, різного роду підрядчики та ін.).

Особливу роль в розвитку ділового туризму грають т.зв. конвеншн - бюро – спеціалізовані маркетингові компанії, які представляють і просувають туристську територію на ринку подорожей. Ці MICE - посередники мають повну інформацію про інфраструктуру ділового туризму, індустрію гостинності, компанії, що спеціалізуються на обслуговуванні ділових туристів, і усіх заходах, що проходять в даній місцевості. Спектр їх діяльності дуже широкий: консалтинг, навчання персоналу, маркетинг і реклама, виставкова і конгресна діяльність, а також залучення інвестицій. Конвеншн – бюро, як правило, є некомерційними організаціями (наприклад, у Сінгапурі воно є підрозділом Департаменту по туризму). Фінансування таких бюро, в основному, здійснюється з муніципальних і федеральних бюджетів, а також засобів торгово-промислових палат (близько 75% річного бюджету). Приблизно 10-15% прибутків формуються з членських внесків. Конвеншн – бюро працюють на різних рівнях: міському (70% усіх бюро), регіональному (17%) і національному (13%). Найбільш активні на світовому ринку конвеншн - бюро США, Данії, Австрії, Бельгії, Німеччини, Японії, Нідерландів, Сінгапуру, Сянгана (Гонконгу) і Філіппін [6].

Прибуток від туризму на третину складається з витрат на ділові поїздки. Оскільки бізнес поїздки є короткостроковими а місце розташування такого туриста повинно бути оптимально зручним для вирішення питань, то грошові витрати за добу перевищують в 2-3 рази витрати звичайного туриста.

Тісна і якісна взаємодія між суб'єктами індустрії ділового туризму забезпечується завдяки широкому використанню останніх досягнень в галузі інформаційних технологій і систем зв'язку. З появою віртуального зв'язку постачальники туристських послуг і організатори ділових поїздок побоювалися, що ділові туристи перестануть переміщатися в реальному географічному просторі. Проте останні дослідження показують, що такий висновок робити передчасно. Навпаки, зростання ролі «віртуального офісу» лише підтвердило важливість контактів між людьми у веденні комерційної діяльності. Із збільшенням ізоляції людей один від одного

більш мотивованими стають відвідування виставок, конференцій та інших заходів, корисних для обміну думками і особистих ділових контактів при вирішенні різного роду питань.

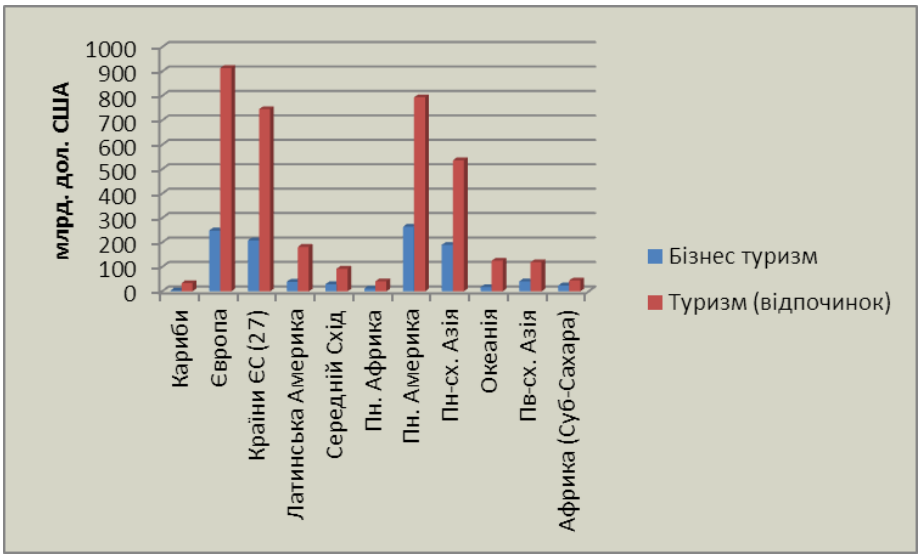

Рис. 3. Прибуток від ділового туризму у 2011 р. (за WTTC)

На думку зарубіжних експертів, до 2020 р. кількість міжнародних ділових поїздок зросте в 3 рази – з 564 млн. до 1,6 млрд. за рік. При цьому оборот цього сектора збільшиться в 5 разів – з 400 млрд. до 2,0 трлн. дол. США. А за відомостями американської організації «Круглий стіл ділового туризму», збільшення обороту в цій сфері на 1 млрд. дол. США приводить до створення 100 тис. нових робочих місць [5].

Загальна кількість подорожуючих з MICE метою більш ніж 100 мільйонів, більшість потоків, відбувається в Європу, однак, свої лідерські позиції європейського континенту, припадає на Німеччину.

Кожен рік більш ніж 5 мільйонів німці відряджаються на ділові поїздки в межах країни і за кордон. Серед європейських держав які приймають потоки бізнесменів, за винятком Німеччини, виділяються Великобританія, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Бельгія (у Брюсселі, штабі ЄС). На початку 21 століття збільшилася привабливість Центральної та Східної Європи для ділового туризму.

У Американському регіоні бізнес туризм розвивалися швидкими темпами. На сьогодні Америка є лідером за бізнес поїдками, та якістю надання послуг з організації MICE заходів.

У країнах Південно-Східної Азії кожна третя подорож працівника припадає в Гонконгу, Сінгапуру та Тайвані.

В Африці і на Близькому Сході бізнес туризм розвивається нерівномірно. Дуже багато чого залежить від геополітичної ситуації в макрорегіоні. На Африканському континенті бізнес туризм швидко популяризується в Конго, Зімбабве і Ефіопія. Але з абсолютними лідерами по прибуттям є Єгипту, ПАР, Марокко [3].

MICE туризм зародився на Заході, і з часом став найперспективнішим сектором економіки. На сьогоднішній день багато закордонних компаній ставлять витрати на MICE подорожі на перші позиції, що стимулює швидкій ріст галузі.

В Україні діловий туризм сформований нещодавно і зараз знаходиться у перехідному стані від звичайних відряджень до повноцінної MICE індустрії, цьому сприяло і EURO-2012.

Стандарт сервісу був завезений іноземними компаніями (клієнтами), які звикли до якісного обслуговування в себе на батьківщині. Стандарти в кожній літері MICE індустрії має свої особливості, що формуються специфікою надання послуг, методами та вимогами до кваліфікації персоналу. Більшість агентств вимагають від працівників знань та навиків світового стандарту, але це пояснюється гарантованими високими прибутками.

1. *Туризм и гостиничное хозяйство. Учебник / Под ред. Засл. работника высшей школы проф., д э н. Чудновского А.Д. Изд. 2-е перераб. доп М.ЮРКНИГА,2005 448 с.*
2. *Анастасьєв А. «Русь Американська», журнал «навколо світу» 2008*
3. *А. А. Самойленко, География туризма // [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/111419/Samoiilenko_-_Geografiya_turizma.html*
4. *Понятие делового туризма и его видовая структура // [Електронний ресурс]. – Доступний з http://worldwidetour.ru/content/15/1/*
5. *Деловые поездки сегодня и завтра // [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.ogo.ua/archive/2006-12-07/ogo/10691*
6. *Особенности организации делового туризма// [Електронний ресурс]. – Доступний з http://worldwidetour.ru/content/15/2/*
7. *World Travel & Tourism Council// [Електронний ресурс]. – Доступний з http://wttc.org/*

УДК 334.021

Козловський Є.В., Цегельник Ю.О.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ ТУРИЗМУ

Розглянуто проблеми міжнародного співробітництва у сфері туризму, роль, значення, правовий статус та основні напрями діяльності міжнародних організацій з метою максимального сприяння розвитку туристичного обміну між країнами.

Ключові слова: міжнародний туризм, міжнародні організації, міжнародні конференції, правовий статус, розвиток туризму.

Рассмотрены проблемы международного сотрудничества в сфере туризма, роль, значение, правовой статус и основные направления деятельности международных организаций с целью максимального содействия развитию туристского обмена между странами.

Ключевые слова: международный туризм, международные организации, международные конференции, правовой статус, развитие туризма.

The article considers the problems of international cooperation in the sphere of tourism, the role, value, legal status and main directions of activities of international organizations in order to promote the development of tourist exchange between the countries.

Key words: international tourism, international organizations, international conference, legal status, development of tourism.

Постановка проблеми. Просторове розширення світового туристичного ринку шляхом освоєння нових туристичних районів, прискорене зростання міжнародних туристичних обмінів, транснаціоналізація в туристичному і готельному господарстві - ці й багато інших процесів вимагають вироблення загальних “правил гри” на глобальному туристичному просторі. Однією з ефективних форм координації зусиль держав з розвитку співробітництва у сфері туризму є діяльність міжнародних туристичних організацій.

Мета статті – представити системний виклад основних напрямів діяльності міжнародних організацій у сфері туризму, позначити їхній правовий статус, визначити основні принципи розвитку туризму на сучасному етапі.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Окремі питання правового статусу міжнародних організацій у сфері туризму, а також основні напрями їх діяльності вивчали відомі вітчизняні вчені: Л.Г. Агафонова, О.О. Любіцева, С.І. Попович, В.К. Федорченко, І.М. Школа та ін. Питанням міжнародного співробітництва у сфері туризму присвячені роботи багатьох російських науковців В.І. Азара, М.Б. Біржакова, М.І. Волошина, І.В. Зоріна, В.А. Квартальнова, Г.А. Папіряна, В.С. Сеніна, А.Д. Чудновського.

Виклад основного матеріалу. За деякими оцінками, у світі налічується понад 200 міжнародних організацій, прямо або побічно пов'язаних з туризмом. Вони характеризуються великою різноманітністю, відрізняючись статусом, формами, цілями, колом розв'язуваних завдань. Це – різноманітні асоціації, союзи, федерації, комітети, бюро, комісії, ради, академії, товариства, ліги, клуби, центри, інститути. Міжнародні туристичні організації у сфері туризму поділяють на наступні основні групи: світові загального характеру; світові галузевого характеру; регіональні загального характеру; регіональні галузевого характеру; спеціалізовані; особливі [8, с. 270].

Світові міжнародні туристичні організації загального характеру визначають пріоритетні напрями розвитку туризму у світі, встановлюють найважливіші принципи туристичної діяльності, сприяють конструктивному, заснованому на взаєморозумінні й довірі, співробітництву країн у сфері туризму. Головні світові туристичні організації загального характеру це – Організація Об'єднаних Націй (ООН – UNO) і Всесвітня туристична організація (ЮНВТО – UNWTO).

ООН була створена в 1945 р. і функціонує на підставі Статуту ООН, прийнятого в тому ж році країнами-учасницями Сан-Франциської

конференції. Крім виконання багатьох функцій ця найбільша міжнародна організація є координатором діяльності держав і національних туристичних адміністрацій у сфері туризму і міжнародних подорожей. Саме в рамках ООН були розроблені й прийняті основні міжнародні конвенції з питань правового регулювання міжнародного туризму. ООН стала організатором міжнародних семінарів і колоквіумів з питань підготовки кадрів, фахівців для туризму, розробки методики статистичного обліку в сфері міжнародного туризму.

Однією з ефективних форм такої діяльності є проведення міжнародних конференцій і нарад, на яких обговорюються й ухвалюються документи, що містять різні рекомендації з міжнародного співробітництва у сфері туризму. Прийняті ООН резолюції містять у собі питання щодо:

- спрощення туристичних формальностей;
- правового регулювання статусу іноземних туристів;
- забезпечення безпеки туристів та їх майна;
- технічного співробітництва, а також з інших аспектів міждержавного співробітництва у сфері туризму [6, с. 70].

Одним з останніх актів ООН – є Декларація «Використання туризму для досягнення цілей розвитку тисячоліття», що прийнята у вересні 2005 р. в Нью-Йорку в рамках Генеральної асамблеї ООН. Вона закликає до подальшої підтримки програми ST-EP (Стійкий туризм із метою викорінення бідності). Питання міжнародно-правового механізму координації діяльності держав у галузі туризму, його організаційної структури знаходять постійне відбиття у документах сесій Генеральної Асамблеї ООН. Важливим аспектом підтримки миру є постійний, детальний розвиток норм і принципів сучасного міжнародного права відповідно до нестійких умов міжнародних відносин.

Важливу роль у правовому регулюванні міжнародного туризму відіграє Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОС – ECOSOS), яка стала ініціатором скликання в рамках ООН спеціалізованих міжнародних дипломатичних конференцій з питань розвитку туризму. Саме з ініціативи ЕКОСОС скликані Конференція ООН з митних формальностей (1954 р.), Конференція ООН з туризму й подорожей (1963 р.).

Правовим регулюванням світового туризму, а також вивченням національного законодавства держав з даного питання, в ООН займаються не тільки її головні органи, але й допоміжні, у першу чергу – економічні комісії ООН, що здійснюють роботу із проблем розвитку регіонального туризму. У рамках ЕКОСОС необхідно виокремити Статистичну комісію. У сферу її діяльності, поряд з розробкою стандартних визначень і класифікацій статистики туризму, входить також прийняття резолюцій з питань стандартизації визначень і термінології (зокрема, термінів «тимчасовий відвідувач», «турист», «екскурсант»), уніфікації класифікацій, вироблення єдиної методології статистики туризму тощо. Статистичною комісією ЕКОСОС був розроблений і прийнятий проект керівних принципів з статистики міжнародного туризму.

Всесвітня туристична організація – провідна міжнародна організація у сфері туризму й подорожей. З 23 грудня 2003 р. Всесвітня туристична організація має статус спеціалізованої установи Організації Об'єднаних Націй відповідно до угоди, затвердженої 58-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН. ЮНВТО вирішує поставлені завдання через співробітництво з іншими міжнародними організаціями (зокрема, з ЮНЕСКО, Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Міжнародною організацією цивільної авіації, урядовими структурами країн-членів ЮНВТО, національними туристичними організаціями), установлюючи нові контакти з урядовими, туристичними й іншими зацікавленими організаціями різних країн, беручи участь у міжнародних, регіональних і національних конференціях, семінарах й проектах.

Із провідних світових організацій загального характеру відзначимо також Всесвітню раду з подорожей й туризму (World Travel & Tourism Council – WTTC), Міжнародний союз з туризму (International Touring Alliance – AIT) Міжнародну асоціацію наукових експертів з туризму (International Association of Scientific Experts in Tourism – AIEST). В сфері туристичного бізнесу і підприємництва діють такі організації, як Всесвітня федерація туристичних агентств (World Association of Travel Agencies – WATA), Всесвітня федерація асоціацій туристичних агентств (United Federation of Travel Agents' Associations – UFTAA) та ін.

До світових туристичних організацій галузевого характеру належать: Міжнародна асоціація повітряного транспорту (International Air Transport Association – IATA), Міжнародний союз автомобільного транспорту (International Road Transport Union – IRU), Міжнародний союз залізниць (International Union of Railways – IUR), Міжнародна готельна і ресторанна асоціація (International Hotel & Restaurant Association – IH&RA), Міжнародна асоціація конгресних центрів (International Association of Congress Centres – AIPC), Міжнародна рада круїзних компаній (International Council of Cruise Lines – ICCL).

Найбільш відомі регіональні туристичні організації загального характеру: Європейська туристична комісія (European Travel Commission - ETC), Туристична асоціація країн Азії й Тихого океану (Pacific Asia Tourism Association – PATA), Асоціація туристичної індустрії Америки (Travel Industry Association of America – TIAA), а з регіональних туристичних організацій галузевого характеру: Готельна і ресторанна асоціація Азії й Австралії (Asia and Australia Hotel and Restaurant Association – AAHRA), Асоціація європейських авіакомпаній (Association of European Airlines – AEA), Європейська Федерація Конференц Центрів (European Federation of Conference Towns – EFCT).

У групу спеціалізованих міжнародних туристичних організацій входять організації з різних видів туризму: соціального, молодіжного, ділового та ін. До них належать, наприклад, Міжнародне бюро з соціального туризму (International Bureau of Social Tourism – BITS), Федерація міжнародних молодіжних туристичних організацій (Federation

of International Youth Travel Organisations – FIYTO), Міжнародна асоціація туризму з діловими цілями (Global Business Travel Association – GBTA).

До групи особливих організацій належать організації різного профілю, що виконують специфічні функції: відповідають за співробітництво в галузі туристичної інформації; регулюють професійну туристичну освіту; керують науковими дослідженнями в туристичній сфері; сприяють розвитку міжнародного туризму. Ця численна група включає, зокрема, Міжнародну федерацію інформаційних технологій і туризму (International Federation for Information Technology and Tourism – IFITT), Міжнародне співтовариство викладачів туристичних дисциплін (International Society of Travel and Tourism Educators – ISTTE), Асоціацію досліджень подорожей і туризму (Travel and Tourism Research Association – TTRA). Сукупність принципів і норм, що регулюють діяльність держав у сфері туризму й міжнародних подорожей з метою задоволення широкого кола культурних і духовних потреб людини – складає інститут міжнародного туристичного права. Норми, що входять у даний інститут, забезпечують більш ефективне співробітництво держав у сфері туризму та зміцнюють взаємну зацікавленість у їхньому розвитку всіх учасників туристичного обміну. У зв'язку із цим багато норм міжнародного права прийняті на спеціальних міжнародних конференціях і нарадах з туризму.

Розглянемо основні положення деяких найбільш значущих міжнародних нормативних документів. 1. Манільська декларація з світового туризму (1980 р.) оцінила «туризм як діяльність, що має важливе значення в житті народів у силу безпосереднього впливу на соціальну, культурну, освітню й економічну сфери життя держав та міжнародних відносин». У Декларації зазначалося, що туризм виступає в якості позитивного й постійного фактору, що сприяє взаємному пізнанню і порозумінню, а також як основа для досягнення більш високого рівня поваги й довіри між усіма народами світу» [2, с. 157].

Декларація визначила роль туризму в національній економічній діяльності та у міжнародному обміні, його вплив на вирівнювання балансу зовнішньої торгівлі. У документі зроблений загальний висновок, що туризм є істотним чинником світового економічного розвитку. Поряд із цим, відзначалася особлива соціальна роль туризму і був зроблений висновок, що «у практиці туризму духовні цінності повинні переважати над елементами матеріального й технічного характеру» [2, с. 158].

До духовних цінностей, що виконують важливу нормативно-регулятивну роль, були віднесені:

- повний і гармонічний розвиток людської особистості;
- постійно зростаючий виховний внесок;
- рівні права народів у визначенні своєї долі;
- звільнення людини, що розуміється як право на повагу його гідності й індивідуальності;
- визнання самобутності культур і повага до моральних цінностей народів.

2. Документ Акапулько (1982 р.) визначив першочергові завдання з подальшого втілення в життя рекомендацій ВТО щодо розвитку міжнародного туризму, для чого необхідна мобілізація всіх сил і засобів держав з метою координації дій по досягненню:

- загального визнання права на відпочинок і проведення вільного часу для всіх верств населення й особливо на оплачувані відпустки для найманих робітників;
- спрощення (там, де це можливо) формальностей, пов'язаних з подорожами, у плані в'їзду й виїзду за межі території, а отже, митних формальностей, валютних норм і медичних правил;
- поліпшення умов перевезень (повітряних, залізничних, морських, автодорожніх) шляхом розробки пільгових тарифів, або будь-якої іншої форми для залучення до поїздок категорій відпочиваючих із середнім і незначним доходом, молоді, людей похилого віку, людей з фізичними вадами тощо;
- обладнання й розширення інфраструктури прийняття, роблячи її більш простою і оперативною для категорій населення з незначним доходом, дотримуючись при будівництві, виборі будівельних матеріалів, у оформленні й наданні послуг концепції, що відповідають традиціям країни;
- охорони навколишнього середовища, екологічної структури природного, історичного й культурного надбання країни;
- оптимального використання існуючих або потенційних туристичних ресурсів країни, що включають природне, культурне, художнє, історичне й духовне надбання, реалізуючи принцип автентичності, оберігаючи їх від викривлення й фальсифікації;
- включення туризму в програми навчання, призначені для всіх категорій молоді, підкреслюючи специфічним способом нові принципи й концепції туризму;
- прийняття фінансових і технічних заходів, спрямованих на збільшення купівельної спроможності громадян;
- випуску об'єктивного й у достатній кількості інформаційного матеріалу для передачі його в розпорядження засобів зв'язку, туроператорів і споживачів.

У документі були зазначені ще й інші цілі. Для їхньої реалізації рекомендувалося:

- розширювати співробітництво в галузі туризму, включаючи для цієї мети й можливості ВТО;
- сприяти вживанню заходів, що дозволяють кожному брати участь у внутрішньому й міжнародному туризмі, особливо за допомогою регулювання робочого часу й дозвілля, установлення або поліпшення системи щорічних оплачуваних відпусток і рівномірного розподілу днів таких відпусток протягом року;
- приділяти особливу увагу молодіжному туризму, туризму для людей похилого віку й осіб з фізичними вадами;

- захищати в інтересах теперішнього й майбутнього поколінь туристичне середовище, яке, включаючи в себе людину, природу, суспільні відносини й культуру, є надбанням усього людства.

3. Хартія туризму (1985 р.) підкреслила право кожної людини на відпочинок і дозвілля та вказала у зв'язку із цим обов'язки держав, які повинні:

- розробляти і проводити політику, спрямовану на забезпечення гармонічного розвитку внутрішнього й міжнародного туризму;
- займатися організацією відпочинку на благо всіх тих, хто ним користується.

Документ сформулював рекомендація із проведення комплексу заходів, спрямованих на розв'язання зазначених завдань.

4. Кодекс туриста (1985 р.) визначив загальні права й обов'язки іноземного туриста в країні відвідування. Наприклад, право на об'єктивну, достовірну і вичерпну інформацію про умови та можливості поїздки й перебування, право на особисту безпеку й безпеку майна. У числі обов'язків туриста, зокрема, зазначена вимога своєю поведінкою сприяти взаєморозумінню й дружнім відносинам між людьми, поважати встановлений політичний, соціальний, моральний і релігійний порядок тощо.

5. Гаазька декларація з туризму (1989 р.) уточнила місце туризму в соціально-економічному житті держав і сформулювала 10 принципів, якими повинні керуватися держави при співробітництві у сфері туризму. До таких принципів належать:

- спрощення туристичних формальностей;
- забезпечення безпеки туристів;
- створення надійної інфраструктури для прийняття туристів;
- комплексне планування туристичного розвитку на основі концепції «сталого розвитку».

Висновки. Зазначені нами вище, а також інші документи, складаючи у своїй сукупності інститут міжнародного туристичного права, є важливою гарантією розвитку міжнародного співробітництва в сфері туризму. Створення міжнародних організацій вносить величезний вклад у розвиток туризму. Міжнародне співробітництво у сфері туризму має яскраво виражену інтегративну тенденцію й спрямованість на подальше вдосконалювання, що, безсумнівно, позитивно відіб'ється на загальному розвитку цієї галузі як у глобальному масштабі, так і для кожної країни окремо.

1.Агафонова Л.Г. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання: Навч. посіб. / Київський ун-т туризму, економіки і права / Л.Г. Агафонова, О.Є. Агафонова. – К.: Знання України, 2005. – 352 с.

2.Вахмистров В. П. Правовое обеспечение туризма: учеб. пособие по дисциплине специализации спец. «Менеджмент организации» / Балтийский международный ин-т туризма / В. П. Вахмистров, С. И. Вахмистрова. – СПб.: Издательство Михайлова В. А., 2005. – 286 с.

3.Жукова М. А. Индустрия туризма: менеджмент организации / М. А. Жукова. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 199 с.
4.Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма: учебник для студ. спец. «Экономика и управление социально-культурной сферой» вузов. – 3. изд., испр. / Н. И. Кабушкин. – Минск: ООО «Новое знание», 2002. – 409с.
5.Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти): навч. посібник. – 3-тє вид., переробл. та доп. / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2006. – 436 с.
6.Максименко С. В. Туристская деятельность: международно-правовые аспекты. / С. В. Максименко. – О.: Латстар, 2001. – 173 с.
7.Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Факультет міжнародних відносин. Географічний факультет / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк. – К.: Знання, 2008. – 661с.
8.Сенин В. С. Организация международного туризма: учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Менеджмент». – Изд. 2-е, перераб. / В. С. Сенин. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 398 с.
9.Чудновский А. Д. Менеджмент туризма: учеб. пособие. / А. Д. Чудновський. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 286 с.
10. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії: навч. посіб. / І. М. Школа, Т. М. Ореховська, І. Д. Козьменко. – Чернівці: Книги–XXI, 2005. – 596 с.

УДК 911.3

Кіптенко В.К., Верхотурова О.А.

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ: ІННОВАЦІЙНИЙ ДОСВІД МЕКСИКИ

В статті проаналізовано досвід управління туристичною діяльністю у Мексиці, визначено напрями застосування інноваційного досвіду в Україні.

Ключові слова: управління розвитком туризму, інноваційний досвід, Мексика

В статье проанализирован опыт управления туристической деятельностью в Мексике, определены направления использования инновационного опыта в Украине

Ключевые слова: управление развитием туризма, инновационный опыт, Мексика.

The article analyzes the experience of tourist activities management in Mexico, there are stipulated directions of innovative experience implementation in Ukraine.

Key words: tourism development management, innovative experience, Mexico.

Актуальність дослідження. Зважаючи на світосистемні ефекти глобалізації, Україна вже давно може орієнтуватися на досвід управління туристською діяльністю тих країн, де це вдається, і це може мати позитивний результат. Зокрема Мексика демонструє, яких ефективних результатів можна досягти в управлінні туристичною діяльністю та її комплексно-пропорційним розвитком. Туристсько-країнознавчий аналіз цієї країни, представлений у працях О. Любіцевої, В. Кіптенко (Бабарицької) та ін., але не містить докладної характеристики системи управління розвитком туризму Мексики на сучасному етапі, що й стало проблемним питанням нашого дослідження.

Метою даної статі є аналіз і висвітлення поступального вдосконалення управління туристичною діяльністю в Мексиці з визначенням можливостей застосування інноваційного досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Мексика посідає восьме місце у світі за кількістю міжнародних туристських прибуттів і чотирнадцяте – за кількістю туристичних доходів (2010). У своєму регіоні Мексика посідає третє місце, і доходи від туризму складають 16,2 млрд. дол. США. До 2018 року доходи планують збільшити до 27 млрд. дол. США.

Головним організаційним центром туристичної індустрії є столиця держави. Мехіко називають містом архітектурних пам'ятників і музеїв. У місті налічується понад 1 400 унікальних будівель й монументів, 10 археологічних парків, понад 100 музеїв. Історичний центр Мехіко включений до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Найвизначнішими пам'ятками Мехіко є піраміда ацтеків, замок Чапультепек, Національний кафедральний собор, муніципальний і національний палаци. Серед музеїв поза конкуренцією перебуває Національний музей антропології. Найбільш популярними курортами є Акапулько, Канкун. Майя Рівьєра, але окрім пляжного відпочинку, пропонуються й винні тури, тури, що ознайомлюють з культурою пиття текіли тощо [2,3,4].

Створенням и просуванням туристичного іміджу країни займається Секретаріат з питань туризму Мексики, створений у 1999 р. Він є найвищим органом країни з питань туризму, якому підпорядковується 31 міністерство (кожний штат має своє міністерство). Секретаріат з туризму, складається з Урядової асамблеї, спеціалізованого комітету та Генеральної дирекції.

До 2010 р. Секретаріат очолював Родольфо Елізондо Торрес. Саме він розробляв программу «Welcome Back», яка була покликана привернути увагу туристів до Мексики після негативних наслідків епідеміологічної ситуації з свинячим грипом [2,3].

В управлінні розвитком туризму Мексики найвизначнішими є три аспекти:

- політичний, який визначає, що усі заходи – розробка програм з розвитку туристичного бізнесу та туристичних дестинацій відбувається на вищому управлінському рівні.
- економічний, передбачає приваблення до країни все більшої кількості туристів для збільшення надходжень валюти, доходів від туризму, а отже, й прибутків підприємств;
- соціальний аспект, який орієнтований на збільшення робочих місць, скорочення безробіття, забезпечення соціальними послугами.

У кожному штаті є принаймні один ТІЦ, у яких представлено карти, необхідну інформацію стосовно доступності окремих дестинацій, допомагають вирішити питання щодо проживання, харчування, транспортної доступності. [2]

На сучасному етапі суттєву роль в управлінні туризмом країни відіграє нова рекламна кампанія Секретаріату з туризму Мексики у Північній Америці. Її націлено на латиноамериканців, які проживають у США, адже 2/3 латиноамериканців у цій країні є вихідцями з Мексики. Крім того, громадяни США становлять близько 70% з 20 мільйонів

туристів, які щорічно відвідують Мексику. Кампанія проходить під слоганом «Regresa a Mexico a la mejor manera: de vacaciones» («Кращий спосіб повернутися в Мексику: приїхати туди на канікули/у відпустку»). Однією з провідних ідей просування туристичної Мексики є представлення країни, як дестинації, де туристи можуть не просто побачити національні свята, а й стати їх частиною.

Бюджет зазначеної кампанії оцінюють у 8,2 млн. дол. США, які спрямовуються на телевізійну, друковану та рекламу в Інтернет. На телевізійну рекламу на латиноамериканських каналах, у тому числі на каналах Univision і Telemundo, вже витрачено 845 000 $. [2,5]

Мета дій Секретаріату – позиціонування Мексики як привабливого місця відпочинку, де гарантовані безпека туристів, якість послуг, чітка національна ідентифікація. У свою чергу, успішна реалізація програми орієнтована на збільшення надходжень іноземної валюти й сприяння економічному і соціальному розвитку регіону . [2]

Секретаріат туризму Мексики має офіси в основних туристичних країнах, які орієнтовані на сприяння подорожам туристів до Мексики. Нині офіси є в Європі (Мадриді, Лондоні, Парижі, Франкфурті-на-Майні), США (Чикаго, Х'юстоні, Лос-Анджелесі, Майамі і Нью-Йорк), Канаді (Торонто, Монреалі та Ванкувері), Латинській Америці (Буенос-Айрес, Сан-Паулу і Сантьяго де Чилі) і в Японії (Токіо).

Основними напрямками діяльності Секретаріату є залучення інвестицій, зв'язок з громадськістю, реклама, прямий маркетинг. Стратегічне й тактичне планування управління розвитком в туризмі визначається пакетом програмних документів: Програма розвитку туризму на 2007 – 2012, Програма Paisano Anfitrionía, Програма «Модернізація», Програма з підтримки конкурентоспроможності туризму (ММСП). [2,3]

Управління територіальним розвитком забезпечується шістьма основними регіональними програмами: «Північна Мексика», «Шляхи майя», «Шлях Богів», «Скарби часів колонізації», «Серце Мексики», «Центральні площі». Крім того. У кожному місті кожного з 31 штатів країни діє програма «Магія міста». [2]

Здавалося б, що може поєднувати Мексику й Україну – країни, які розділяє як мінімум тисячі кілометрів, а як максимум – більша частина цих тисяч кілометрів – води Атлантики. І це не згадуючи про різні півкулі та відмінне розташування стосовно екватору? Втім Україні є чому навчатись у своїх далеких сусідів. Особливо у галузі туризму.

У 2010 р. Мексику відвідали майже 25 млн. туристів, в Україні ж зафіксовано 20 млн. прибуттів, але навряд чи усі вони туристи. У Мексиці, хоч і не люблять американців – 90% усіх туристів таких курортів як Канкун, Акапулько, Лос-Кабос – американці. А отже, у курортних містах все адаптовано для іноземців. [3,5]

Мексика розробила шість регіональних програм, які охоплюють територію усіх 31 штатів, а також спеціальну єдину для усіх штатів

програму, незалежну від регіональних програм. Насправді, мета туристичної політики країни претензійна й амбіційна – до 2030 р. стати лідерами туристичного ринку. Водночас чи не у високих цілях запорука успіху? Крім того, запроваджуються реальні механізми й інструменти втілення поставлених завдань у життя.

У рамках програми «Магічні міста Мексики», кожна столиця 31 штату країни має представити принаймні один об'єкт (історико-культурний, природний, архітектурний), який може, хоча б потенційно, привабити туристів. Завдяки цій програмі, наприклад, таке місто як Тепоцотлан (Tepotzotlan), яке знаходиться у федеральному окрузі Мехіко, тепер дуже часто включається до туристичних маршрутів, наприклад, символічний для Мехіко тур «Орел та Змія» від туристичної фірми «Мексиканський клуб». Також до переліку міст, що задіяні у цій програмі входять такі міста як Текіла (Tequila) (саме тут центр з виробництва національного напою); місто Таско (Taxco), що є світовою столицею срібла. Вони також включаються у тематичні тури, наприклад, «Містична Мексика» (туристична фірма «Мексиканський клуб»). І це лише окремі приклади. [2, 6]

Напевно, такий досвід міг би бути успішно запроваджений в Україні. Можна почати, наприклад, з міст мільйонерів, потім поширити програму на інші області та АР Крим.

Щодо того, які заходи планує здійснюватиме Секретаріат надалі, це:

- спрощення візових формальностей;
- сприяння створенню єдиної процедури по ввезенню транспортних засобів, обладнання;
- сприяння щодо збільшення території під екологічні заповідники, а також створення програми для здійснення управління та регулювання на цих територіях;
- сприяння реалізації програми, щодо сертифікації об'єктів, що становлять культурну, історичну цінність. [2]

Висновок. Мексика має досвід успішного запровадження регіональних та національних програм розвитку туризму, які сприяють покращенню іміджу країни на світовому, а також внутрішньому туристичному ринках. Окремі інноваційні рішення могли б мати успіх і в Україні, зокрема, диверсифікувати туристичний продукт за прикладом програми «Магічні міста Мексики» .

1. Бабарицька В. К., Любіцева О. О. «Організація туризму». Навчальний посібник. Частина 1. К. 1998 р.
2. Офіційний сайт Секретаріату з туризму. www.sectur.gob.mx
3. Інформаційний портал про іспаномовні країни. http://www.buenolatina.ru/about.php 4
4. Всесвітня рада з туризму та подорожей http://www.wttc.org
5.Інформаційний портал. http://skole.com.ua/ru/papers/13-turizm/36-turizmukrproblemi.html
6. Сайт туристичної фірми «Мексиканський клуб». http://www.ukrsafaritur.com

УДК 338.48 (595)

Кіптенко В.К., Рибальченко М.А.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК: ДОСВІД СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В МАЛАЙЗІЇ

Розкриваються особливості стратегічного планування розвитку туризму країни на засадах сталості, на основі національних програм і кодексів стійкого розвитку туризму аналізуються державні ініціативи щодо запобігання деструктивного впливу туризму на екосистеми, досліджуються основні критерії сталості, котрими керується країна. Розглядається можливість використання досвіду Малайзії в Україні.

Ключові слова: сталий розвиток, деструктивний вплив туризму на екосистеми, критерії сталості, стратегічне планування розвитку туризму.

Раскрываются особенности стратегического планирования развития туризма страны на принципах стабильности, на основе национальных программ и кодексов устойчивого развития туризма анализируются государственные инициативы относительно предотвращения деструктивному влиянию туризма на экосистемы, исследуются основные критерии устойчивости, которыми руководствуется страна. Рассматривается возможность использования опыта Малайзии в Украине.

Ключевые слова: устойчивое развитие, деструктивное влияние туризма на экосистемы, критерии устойчивости, стратегическое планирование развития туризма.

Institutional framework and policy planning initiatives based on sustainability principle are studied through the national programs, codes of sustainable tourism development, basic sustainability criteria and state initiatives preventing the destructive impact of tourism on ecosystem are analyzing in context of the possibility of using the Malaysian experience in Ukraine.

Key words: sustainable development, destructive impact of tourism on ecosystem, sustainability criteria, strategic planning of tourism development

Постановка проблеми та її актуальність. Зростання значимості туризму та загострення проблем, пов’язаних з його розвитком, змушують говорити про необхідність змін та пошуку нових векторів розвитку. Це стало причиною численних спроб адаптації головних положень і принципів концепції сталого розвитку до контексту туризму. Актуальність полягає в тому, що стійкий розвиток туризму забезпечує стійкий розвиток економіки, який так важливо підтримувати країні - «новому азійському тигру».

Метою даного дослідження є визначення особливостей розвитку туризму Малайзії на засадах сталості для подальшого застосування її досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвитком туризму в Малайзії почали активно займатись починаючи з 1970-х рр. Він поступово зростав як альтернативний сектор, і став чи не основним компонентом структури національної економіки. Так пряма частка туризму в ВВП Малайзії вже 5 років як перевищує позначку 7 % (з 2007). Станом на 2011 р. показник прямої зайнятості в сфері туризму становить 6,6% (аналогічний

попередньому, 2010 р.), при тому що загальна зайнятість по країні на кінець 2010 р. ставить 63.9% [5]. Це досить непогано, с урахуванням того, що в структурі ринку послуг переважають інформаційні, за ними - транспортні, і вже потім туристичні [1]. Згідно даних Всесвітньої Ради Подорожей та Туризму інвестиції в туристичну сферу становлять MYR 15, 2 млрд. (9,4 % загальних інвестицій в 2011 р.; це 5 млрд.$). За цим показником Малайзія займає 5-те місце в своєму регіоні після таких країн, як Сінгапур, Бруней, Камбоджа і В'єтнам. Характерний тренд щодо цих трьох соціально-економічних показників (частка у ВВП, зайнятість та інвестиції) – спільний: темпи щорічного приросту протягом останніх 20 років невпинно уповільнюються [5]. Що не скажеш про кількість щорічних прибуттів. За даним UNWTO станом на 2010 р. Малайзію відвідало 24,5 млн. туристів. Надходження від туризму становили 17,8 млрд. дол. (7%), що на 1 млн прибуттів більше порівняно з попереднім роком, й відповідно забезпечило на 2 млрд більше валютних надходжень [7]. Відвідують країну туристи переважно з Сінгапуру, Індонезії, Таїланду [2].

Стратегічним завданням тепер є забезпечити збалансований і подальший розвиток туризму. Національна політика розвитку туризму, яку визначив уряд Малайзії, спрямована на стимулювання вітчизняної економіки шляхом надходження іноземної валюти, можливості працевлаштування та заохочення економічного і соціального розвитку. Уряд також хоче використовувати туризм задля розвитку сільських районів, сприяючи прискоренню інтеграції з міськими районами та культурному обміну. Тим не менш, прогрес індустрії туризму Малайзії – ознака ролі держави у розвитку сфери послуг. Озираючись на 1970-і рр., коли було розпочато перші ініціативи з розвитку туризму, метою було зміцнення національної єдності та розвитку нації. Дякуючи ефективній стратегії ці цілі перетворили туризм в один з найбільших секторів в країні, про що раніше навіть не сподівались [2].

Нині Малайзія – рецепієнт туристичних потоків з позитивним сальдо туристичного балансу (орієнтована на експорт туристичних послуг). Тип національного ринку – стабілізуючий: орієнтований на розвиток іноземного туризму (організація подорожі іноземних громадян територією своєї країни). Характерна сформованість ринкових структур, високий рівень розвитку індустрії туризму, зростаюча інтенсивність участі в світовому туристичному процесі [1]. За рівнем туристичної конкурентоспроможності згідно даних однойменного звіту Економічного форуму станом на 2011 р. Малайзія посідає 7-му регіональну й 35-у світову позиції з поміж 139 країн світу [8].

Країна узгоджує свою туристичну політику з кодексом стійкого розвитку туризму, спільно розробленим Азіатсько-Тихоокеанським економічним співробітництвом (АТЕС) та Туристичною асоціацією країн Азії й Тихого океану (РАТА), оскільки є членом цих регіональних організацій. Відповідно, програма закликає членів асоціації РАТА й країн АТЕС до: 1) збереження природного середовища, екосистем і

біорізноманіття (заохочення відповідних владних структур до виявлення областей, що потребують збереження); 2) поваги й підтримки місцевих традицій, культур і громад (повага інтересів місцевих жителів зважає не лише на дотримання місцевих законів та звичаїв, але й внесок туризму в соціально економічний розвиток туристських дестинацій; надання можливості більш широкої співпраці з місцевими жителями, участі в дискусіях з питань планування туризму, де вони впливають на індустрію туризму й співтовариства); 3) підтримки системи екологічного менеджменту; 4) економії енергії й зменшення кількості відходів і забруднюючих речовин (заохочення до екологічно відповідальної практики, збереження водних ресурсів і охорони якості води, питання відходів та енергії, контроль рівня шуму, сприяння використанню й переробці біо-розчинних матеріалів); 5) підвищення рівня поінформованності за допомогою туристичного маркетингу; 6) співробітництво з іншими особами й організаціями з метою розвитку екологічного вдосконалення й практики стійкого розвитку, включаючи встановлення показників і моніторингу; дотримання всіх міжнародних конвенцій, національних, державних й місцевих законів, охорона природного середовища й культурних особливостей) [4].

Основні напрямки роботи на другому етапі Плану дій по стійкому розвитку туризму в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (2006-2012 рр.) такі:

a) посилення ролі туризму в соціально-економічному розвитку й боротьбі з убогістю; b) полегшення поїздок і розвиток транспортної й іншої інфраструктури, пов'язаної з туризмом; c) управління сектором туризму з обліком соціо-культурних і екологічних факторів; d) урегулювання кризових ситуацій і управління ризиками в секторі туризму; і e) розвиток людських ресурсів у секторі туризму [4].

В квітні 2001 р. в Малайзії було прийнято власний Кодекс стійкого туризму. Він ґрунтувався на попередньо зазначеній програмі PATA й на розробленій спільно з екологічною організацією Малайзії (Malaysian Nature Society) 1996 р. національній програмі розвитку екологічного туризму (National Ecoutourism Plan). Акцент ставився на розвитку екологічного туризму за рахунок сільського господарства та розвитку сілького турпродукту. Країна насправді володіє безцінними екосистемами (морські парки й острови, кораллові рифи, унікальна флора і фауна, національні парки, заповідники, мангрові ліси, джунгі, вапнякові печери, річки, водоспади, озера, пляжі, гори), а також має потенціал до розвитку екологічного туризму на території національних парків (75% – ліси; з них 60% – незаймані тропічні-джунглі). Головною ідеєю Кодексу став стійкий туризм, який передбачає необмежено тривалу підтримку ресурсів, на яких базується. У більш широкому контексті це «всі типи туризму, що використовують природні й штучні ресурси, які здійснюють внесок у стійкий розвиток». До принципів стійкого туризму згідно кодексу відносяться: невичерпне, стійке використання природних ресурсів; скорочення надмірного споживання й відходів; забезпечення збереження

природної, соціальної й культурної розмаїтості; ретельне планування, комплексний підхід, інтеграція екотуризму в плани регіонального розвитку; підтримка місцевої економіки, участь місцевого населення в розвитку туризму й поділ ними фінансових і інших переваг від цієї діяльності; консультування зацікавлених осіб і громадськості; навчання персоналу; відповідальний маркетинг туризму [2,11].

Керуючись глобальними та національними планами дій по стійкому розвитку туризму уряд Малайзії у співпраці з Міністерством Туризму реалізує ініціативи, програми, досвід яких мав би користь і для України:

- Malaysian Nature Society – найбільша й найстаріша неурядова екологічна організація Малайзії (з 1940 р.), яка має 13 філій по всій країні й штаб-квартиру у Куала-Лумпурі. Її місія полягає у збереженні довкілля, екологічній освіті, заохоченні відповідального ставлення до екосистем, вивченні, оцінці, збереженні і захисті природної спадщини країни. Організація керується 12-річним стратегічним планом, котрий був запропонований у 2008 р., суть якого полягає в духовному розвитку суспільства за рахунок шанобливого ставлення до природи [9].
- В морських парках дозволено займатися тими видами спорту і активного відпочинку, які не наносять шкоди кораловим рифам: дайвінг, підводне плавання, підводна зйомка, огляд і обстеження водної флори і фауни, використання немоторизованих плавзасобів, у т.ч. яхт і байдарок, годування риб, турпоходи островами. У відповідності з законом про рибоохорону від 1985 р. будь-яка діяльність, що знищує чи завдає шкоди кораловим рифам і морській екосистемі знаходиться під забороною і є поза законом. До такої діяльності відноситься: вилов і знищення риби, полювання на рибу з гарпуном чи самострілом; збір коралів, ракушок та інших морських жителів; забруднення місцевості та викиди відходів; спуск якоря на рифи; зведення якихось наплавних конструкцій. Дирекції морських парків виступають в якості освітніх і правоохоронних центрів, де відвідувачі можуть отримати інформацію про коралові рифи [3].
- Дайвінг-курорти і морські парки залишаються в порівняно незайманому стані завдяки грамотному управлінню зануреннями й екологічним моніторингом, відповідно до яких дозволяється лише певне число занурень в день [3].
- Особливістю екологічного туризму у національних (як і будь-яких природних) парках Малайзії є те, що більша частина екскурсійних стежок прокладена над землею у вигляді підвісних доріжок й мостів. Таким чином, туристи не порушують рослинний покрив і не шкодять тваринам [3].
- Розроблений проект «Перешкоди й можливості кредитної й мікрофінансової підтримки для відповідального рибальства у внутрішніх водоймах Малайзії» [2].
- Відповідно до офіційної інформації Dow Jones, до 2013 р. Малайзія планує почати продаж біопалива на основі пальмового масла всередині країни [6].

- Малайзійці намагаються утримувати свою країну в чистоті, недотримання цього правила карається штрафом в 500 мал. ринггіт.
- Нещодавно влада Малайзії вирішила, що з 15 червня 2011 один з туристичних центрів країни, місто Малакка, перетвориться в зону, де паління буде під забороною. За заявою міністра охорони здоров'я Ліов Тіонг Лайя крім цього міста ще в чотирьох областях штату введуть таку заборону на тютюн. Як вважають фахівці, це допоможе викорінити таку розповсюджену в Малайзії шкідливу звичку, залучити більше туристів, до того ж посприяє збереженню історичних будинків і пам'ятників міста. Отже, зона без паління й тютюну охопить історичну область міста й ще чотири місця в штаті Малакка. Тим, хто порушить дану заборону, буде загрожувати штраф, розмір якого становить 300 ринггіт (100 доларів). А от розмір максимального грошового стягнення за шкідливу звичку буде 5000 ринггіт (це вже більше півтори тисяч доларів США) [10].
- Задля розвитку туризму уряд реалізує програму «Малайзія вітає світ», що полягає в навчанні обслуговуючого персоналу готелів більш якісному обслуговуванню туристів, а також в навчанні співробітників митниці й поліції [2].
- Підвищення кваліфікації працівників тур сфери забезпечується й спеціальними курсами, які проводяться з метою створення індустрію туризму. оснащеної компетентним і надійним персоналом: «Think Tourism» Course (Malaya version only), Eco-Host Course, Mesra Malaysia Course, Budget Hotel Course, Tourist Boat Handling Course, Training and Courses at the Malaysian Association of Hotels (курси, що проводяться Асоціацією готелів Малайзії), National Craft Institute (Інститут національних ремесел). Під егідою МАТА (Малазійська асоціація туристичних агентств) діє школа туризму створена 1996 року, яка пропонує курси відповідні національним професійним стандартам, які визнані урядом Малайзії і міжнародними інституціями, зокрема Міжнародною асоціацією повітряного транспорту (IATA) та Асоціацією Турагентів (UFTAA) [2,11,12].
- Програма стійкого розвитку екологічного туризму (1Malaysia Green & Clean - Think Tourism! Act Tourism!) [2].
- Програма популяризації національної кухні – Fabulous Food 1 Malaysia**.** Міністерство туризму Малайзії порекомендувало турфірмам робити акцент на національній кухні в рекламних описах турів [2].

Не зважаючи на досить сильний та ініціативний орган – Міністерство Туризму, система управління туристичною сферою Малайзії залишається досить диверсифікованою. Плануванням туристичної діяльності в Малайзії опікується трьох-рівнева структура: федеральний уряд, уряди штатів і місцеві органи влади. Федеральні органи державної влади, переймаючись розвитком сільських районів, також беруть участь в управлінні розвитком туризму. Серед них – Міністерство сільського господарства (агротуризм), Департамент лісового господарства і Департамент дикої природи і національних парків (екотуризм),

Департамент рибного господарства (прибережний туризм), Міністерство освіти (освітній туризм), Відділ у справах аборигенів – корінного населення (етнічний туризм), Департамент музеїв і старожитностей (спадщини/культурний туризм) [13]. Отже структура управління досить відмінна від практики в Україні. Крім того, у Малайзії дуже вагомий вплив мають місцеві організації, котрі покликані контролювати й моніторити місцевий ринок, зокрема, Асоціація готелів і турагентів Малайзії. Перевагою місцевого ТІЦ (MATIC) над українським є – його розміри, ініціативність та ефективність в проведенні різноманітних свят, міні-фестивалів, виставок на своїй території. В його складі – амфітеатр, конференц-зал, галерея ТІЦу, сувенірні крамниці, бутіки, тощо. Привертає увагу й розгалужена територіальна структура – регіональні департаменти у 13 штатах країни [14].

Україні варто скористатись досвідом малайзійських туристичних асоціацій, корті організовують курси підвищення кваліфікації, при яких створюються спеціальні школи. Досить перспективною є політика підтримки народних промислів – інститут з однойменною назвою. Варто взяти до уваги принцип малайзійських регіональних програм, покликаних боротися з бідністю за рахунок туризму (програма «Go2Homestay» (*В Малайзії Міністерство Туризму розробило і активно займається впровадженням програми «GO2Homestay», тісно співпрацюючи з місцевим населенням. Дана програма передбачає проживання в сім' ї, як правило в сільській місцевості. Такий родинний досвід проживання в традиційному селі дозволяє просто і швидко познайомитись з реальною Малайзією, з способом життя місцевих жителів. Загальна кількість хоумстеїв станом на 2011 рік становить 144 шт. місткістю понад 4000 кімнат. Основна їх кількіть зосереджена в штатах Саравак, Сабах на о-ві Борнео та шт.Селангор. Причина – сільська місцевість, богата культура, природа (більше третини вкриті лісами*)). Також бажаною є підтримка системи екологічного менеджменту (заохочення регулярного проведення екологічного аудиту; формування чітких показників екологічної політики й керівних принципів для різних секторів індустрії туризму; розробка екологічно чутливого дизайну і конструктивних рішень в будинках або озеленення в туристичних цілях). Актуальним є заохочення підприємств туристичної галузі до екологічно й соціально відповідальних дій, участь туроператорів у програмах, заходах щодо захисту навколишнього середовища.

Цікавою є ситуація з залученням інвестицій. У багатьох країнах при організації власного бізнесу кількість акцій іноземного вкладника й представника країни повинні розподілятися 50% на 50%. Для залучення корінного населення у бізнес уряд Малайзії у багатьох випадках підвищує процентну ставку іноземного вкладника до 70 %. Значні пільги, надаються підприємствам-виробникам, що з одного боку, сприяє підвищенню конкурентоспроможності малайзійських виробників, а з іншого боку – стимулюють заощадження й інвестиції. Малайзія має туристичний слоган, з котрим вийшла на міжнародний ринок – «*Malaysia – Truly Asia*» і

кожний штат включно з федеральними територіями має своє обличчя – туристичний логотип і слоган, які добре знані на світовому туристичному ринку. Ще одна перевага – активний та успішний брендинг. В цьому плані показовим є реклама на міжнародних телевізійних каналах, такі як BBC, CNN або Al Jazeera, виробництво та розміщення відеороликів, запрошення журналістів у ознайомчі тури, спонсорство великими міжнародними компаніями (приклад застосування стратегій піару для зміни ставлення до країни). Державний брендинг нарівні з публічною дипломатією та міжнародними паблік рилейшнз є однією з основних стратегій формування образу та репутації країни. Проте, крім Міністерства Туризму своєрідною пропагандою займається спеціально створений орган – «Malaysia Promotion Board», що було б не зайвим і в Україні [2].

Висновки. Щодо стратегічного планування в сфері туризму затвердилися певні стереотипи. Як правило, коли справа стосується сталого розвитку туризму, використовуються вже існуючі стандартні моделі планування, що не завжди доцільні на національному рівні. Малайзія ж навпаки, розробляє власну стратегію, кодекси, програми розвитку туризму, котрі базуються на урахуванні місцевих умов, ресурсів та вразливих місць, й демонструють високу ефективність та успішність.

1. *Любіцева О.О.. Ринок туристичних послуг: К., Альтерпрес, 2006 с.107-109*
2. *http://www.motour.gov.my – офіційний сайт Міністерства Туризму*
3. *http://www.tourism.gov.my - туристичний портал Малайзії*
4. *http://www.pata.org - Туристична асоціація країн Азії й Тихого океану*
5. *http://www.wttc.org – Всесвітня Рада Подорожей та Туризму*
6. *www.dowjones.com - Dow Jones* & Company
7. *http://mkt.unwto.org/en/content/tourism-highlights - UNWTO*
8. *http://www.weforum.org/s?s=travel+and+tourism+competitiveness+report+2011 – Всесвітній економічний форум*
9. *http://www.mns.my - The Malaysian Nature Society (MNS)*
10. *http://www.malaziya.com/interesnoe/v-malaiezii-zapretyat-kurit*
11. *www.matta.org.my - Малазійська асоціація туристичних агентств*
12. *hotels.org.my - Малазійська асоціація готелів*
13. *Marzuki A. Tourism Development in Malaysia. A Review on federal government policies: School of Housing Building and Planning, Universiti Sains Malaysia, 2010*
14. *www.matic.gov.my – офіційний сайт головного управління малайзійського ТІЦ*

УДК 911.3

Кіптенко В.К., Кузьменко К.П.

ТУРИСТИЧНА ПОЛІТИКА ТА ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ІЗРАЇЛІ

Проаналізовано туристичну політику й програми розвитку туризму регіонального, національного та міжнародного рівнів, а також інноваційний досвід Ізраїлю, який доцільний до впровадження в Україні.

Проанализированы туристическая политика и программы развития туризма регионального, национального и международного уровней, а также инновационый опыт Израиля, который целесообразно применить в Украине.

This article analyses the tourism policy and tourism development programmes of regional, national and international levels, as well as innovative experience of Israel, which is advisable to be implemented in Ukraine.

Ключові слова: туристична політика, програми розвитку туризму, інноваційний досвід Ізраїлю

Ключевые слова: туристическая политика, программы развития туризма, инновационный опыт Израиля

Key words: tourism policy, tourism development programmes, innovative experience of Israel

Постановка проблеми. З кожним роком динаміка відвідувань туристами країн світу зростає. При цьому у деяких країнах відзначається спад подорожування, а у інших стабільний приріст. Для багатьох країн туризм є ключовою галуззю економіки, і проблемним питанням, яке визначає його ефективний розвиток є підтримка держави, розробки і впровадження туристичної політики, інноваційних проектів для залучення туристів на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Актуальність дослідження. Сьогодні Ізраїль відграє важливу роль у світовій економіці та культурі. Ця країна викликає великий інтерес у туристів з різних країн. Розуміючи величезний потенціал туристичної галузі, уряд Ізраїлю розробляє і впроваджує зважену туристичну політику для все більшого залучення туристів у країну. Щоб досягнути кращих результатів, уряд вживає заходи для підвищення конкурентоспроможності індустрії туризму, збільшує асигнування в маркетинг, руйнує бюрократичні перепони, які обмежують будівництво нових готелів і туристичних атракціонів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати емпірико-аналітичних дослідженнь розвитку держави та розвитку туризму в державі Ізраїль представлені у працях І.І.Дахно, С.М.Тимофеєва, В.І.Головченка, М.С. Дорошка, П.М. Ігнатьева та ін, а також у численних електронних інтернет-джерелах (наприклад: проекти програм розвитку туризму в Ізраїлі http://www.isra-travel.com/default.asp?itemid=295), або сайт Міністерства туризму Ізраїлю, на якому, зокрема, знаходиться інформація щодо програм розвитку туризму).

Мета статті полягає у аналізі туристичної політики держави Ізраїль, інноваційних проектів та визначенні можливостей адаптації такого досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Стан ринку туристичних послуг в Ізраїлі визначається соціально-економічними та політичними процесами, які відбуваються в країні. Туристична політика й напрями розвитку туристичної сфери у країни визначається Міністерством туризму. Основною метою Міністерства є приваблення зарубіжних гостей в країну. Для цього при Міністерстві створено Державну компанію з туризму, яка забезпечує маркетинг і рекламу, професійне навчання персоналу, контроль діяльнсоті готелів тощо. Друге за важливістю завдання Міністерства – розвиток внутрішнього туризму, тобто заохочення ізраїльтян до

відпочинку в межах країни. Вважається, що розвиток туризму досягне успіху за виваженої політики на національному й регіональному рівнях.

Основні стратегічні цілі розвитку туристичної сфери полягають у:

- формуванні туристичного комплексу, структура якого буде визначатися з урахуванням місцевої специфіки;
- розвитку місцевої інфраструктури (готелі, ресторани тощо);
- модернізації засобів зв'язку (телефони, інформаційні системи) та розвитку інфраструктури (дороги, засоби доставки);
- розвитку туристичних кадрів (курси підготовки й перепідготовки кадрів для туризму, курси підвищення кваліфікації).

На сьогодні Міністерство та підконтрольні йому органи розробляють нові й підтримують вже функціонуючі *програми щодо розвитку туризму* в Ізраїлі. При цьому слід пам'ятати, що нинішнє геотуристичне положення країни є суперечливим і складним. З одного боку, Ізраїль володіє надпотужним ресурсним потенціалом і розташований на узбережжях теплих морів, у зоні взаємодії світових релігій і культур. З іншого – країна має складні стосунки з арабським світом, які часто переходять у збройне протистояння й належить до держав з високою ймовірністю терористичних актів. Внаслідок реалізації програми «Відкритий Ізраїль» Міністерства туризму значно зросли потоки туристів з-за кордону. Понад 3 млн туристів у 2010 – рекорд за всю історію існування єврейської держави. За даними Центрального статистичного бюро динаміку процесу визначає зростання на 32% у порівнянні з 2009 р. й на 13% – з 2000, який раніше вважався найуспішнішим для туризму роком. Доходи від туризму склали 40 млрд шекелів. В туристичній індустрії зайнято 160 тис осіб.

Повідомляється також, що більшість туристів прибуло з США (рекордна кількість – 617 тисяч осіб). На другому місці туристичний потік з Росії – 356 тис туристів, що на 84% більше, ніж у 2009 р. 264 тис відвідувачів прибули з Франції (зростання склало 7%), 187 тис (зростання на 9%) – з Великобританії, 142 тис (збільшення на 40%) – з Німеччини. У 2010 р. зафіксовано 415 тисяч одноденних туристичних візитів (14% від загальної кількості переважно туристів з Польщі Росії, Чехії та України, які в основному перетинали ізраїльський кордон в Ейлаті.

Головною метою розвитку галузі на 2011-2012 рр. стане збільшення на мільйон туристів, у порівнянні з середньостатистичними показниками, і на 4 мільйони туристів в 2012 р. Туризм спрямований стати головною скарбницею держави, який приносить сотні тисяч доларів у бюджет країни, створює нові робочі місця на периферії. Не аби яку роль Важливою у цьому має відіграти, запровадження безвізового режиму для в'їзду в Ізраїль, зокрема з Україною (з 9 лютого 2011).

Державною Туристичною Агенцією Ізраїля розроблено низку *міжнародних програм* популяризації відпочинку в Ізраїлі. Вони спрямовані на те, що величезне значення для Ізраїлю має міжнародний туризм, який грунтується на багатих природних, суспільних та подієвих

туристичних ресурсах. На основі їх використання розвивається пляжно-купальний, пізнавальний, релігійний та лікувально-оздоровчий туризм.

У 1996 р. Єрусалим відзначив своє 3000-річчя. Тридцять століть тому цар Давид переніс сюди столицю свого нового царства. Давнє місто зберігає пам'ять про римське, візантійське, арабське правління, панування хрестоносців і мамелюків. До 3020-тиріччя Єрусалиму планується реконструкція деяких частин міста. Це зумовлено тим, що місто сьогодні перетворилося на найбільший релігійний центр світу, де перетинаються інтереси прихильників трьох світових релігій – іудаїзму, християнства та ісламу. Іудеї приїздять до Священного міста, щоб побути біля Стіни Плачу і звернутися до Бога Яхве. Для християн Єрусалим пов'язаний із земним перебуванням Ісуса Христа й головною святинею – храмом Воскресіння та унікальним явищем – сходженням Священного Благодатного Вогню. Метою паломництва мусульман до Єрусалиму є мечеть Омара (Бейт ас-Сухур) – найстаріша ісламська культова споруда, звідки пророк Мухаммед вознісся на небо, третя за значенням в ісламському світі після аналогічних храмів Мекки та Медини.

Проблема «Святого міста» – одна із найбільш болючих в арабо-ізраїльських стосунках. У 1980 р. кнесет Ізраїлю прийняв закон, який проголосив Єрусалим «вічною і неділимою столицею» країни. У відповідь Організація Звільнення Палестини неодноразово заявляла про намір зробити Східний Єрусалим столицею майбутньої палестинської держави. Такий стан речей заважає нормалізації стосунків між Ізраїлем та усім арабським світом, у тому числі, гальмуючи інтенсифікацію розвитку різних видів туризму в регіоні. Тому сьогодні розробляються ряд планів щодо нормалізації відносин між цими державами перш за все шляхом впровадження туристичних пільг.

На узбережжі Середземного моря розташований курортний район Тель-Авів-Яффо. На півдні Ізраїль має вихід до Червоного моря. На його узбережжі знаходиться місто-курорт Ейлат. Цікаве для туристів і місто Хайфа. Тут представлені свідчення сучасної і давніх культур, серед яких найбільш відомою пам'яткою є Бахійській храм. *Національна програма* «Тренер Ізраїлю» («לארשי ומאמ»), запроваджена у 2009 р. спрямована на підвищення конкурентноздатності даних туристичних дестинацій на світовому туристичному ринку.

Іще одна *програма національного рівня* – «Морська» («חלמה מי») зосереджена на питаннях організації рекреації і туризму в районі Мертвого моря. Особливий хімічний склад води та лікувальних грязей сприяє відновленню життєвих сил і омолоджує організм. Високою щільністю пояснюється феноменальна здатність води Мертвого моря утримувати на поверхні тіло людини.

Серед останніх інновацій – програма розвитку священних місць. У 2011 р. Міністерство туризму Ізраїлю інвестувало через Національний центр з розвитку та охорони Святих місць близько $5 млн на збереження та реконструкцію священних для іудеїв міст і місць. У 2012 р. планується

зберегти такий самий обсяг інвестицій. Усі кошти надаються в рамках програми збереження традицій та спадщини Ізраїлю, а також покращення туристичної інфраструктури для внутрішнього і в'їзного туризму.

У 2012 р. Міністерство туризму Ізраїлю планує розпочати нові проекти у святих містах і на могилах святих, включаючи Єрусалим і Хацор, відповідно до програми реконструкції й реставрації Національного центру з розвитку та охорони святих місць.

Міністерство туризму Ізраїлю у співпраці з місцевою радою центрального району Араві нещодавно завершили підготовку основної програми з розвитку туризму в цьому районі. У результаті уважного вивчення поточного стану справ, було розроблені нові проекти, які покликані істотно урізноманітнити послуги туризму, сприяти розвитку туристичної індустрії та створенню значної кількості робочих місць для місцевого населення. До програми увійшли проекти, пов'язані з оздоровленням та СПА, кулінарією, спортом і відпочинком. Поряд з цим планується також здійснити незвичайні туристичні проекти за підтримки приватних підприємців, зацікавлених у розвитку індустрії туризму. Серед цих проектів – атракціон «Потоп у пустелі 2, який буде зведений у районі одного зі струмків. За задумом конструкторів, відвідувачі атракціону будуть випробовувати такі відчуття, наче вибухнув справжній потоп.

Крім того в Ізраїлі реалізується низка *програм розвитку регіонального рівня.*

Єрусалим. 29 травня 2011 р. було затверджено програму «Маром», запропоновану прем’єр–міністром Ізраїлю Біньяміном Нетаніягу та Управлінням зі зміцнення економіки столиці. Програма передбачає виділення 365 мільйонів шекелів й спрямована на приваблення туристів до Єрусалима. В рамках програми збільшені інвестиції в будівництво готелів, поліпшення інфраструктури та виділені кошти на реставрацію Стіни Плачу.

Узбережжя Мертвого моря. Міністр туризму Ізраїлю Стас Місежніков озвучив плани з врятування курортів Мертвого моря від підйому води. Сіль з дна моря, що стала причиною такого підвищення, будуть подрібнювати та вивозити спеціальною технікою. Обов’язки з організації даних робіт покладено на власників підприємств, що розташовані на узбережжі.

Міністерством туризму запроваджено 5-річний проект з бюджетом в 750 млн. шекелів, які буде витрачено на розвиток туристичної інфраструктури на популярних курортах. Також планується застосувати низку для підприємців, які вкладатимуть кошти в розвиток туризму.

Розвиток регіону Мертвого моря передбачає створення тут природного парку-заповідника, у якому особлива увага приділятиметься збереженню природи та берегової лінії. Планується створення такої атракції як «Найнижча точка на Землі» поблизу купалень Ейн-Геді на висоті 415 м нижче рівня світового океану та зведення на цьому місці

стіни з соляних глиб з точною відміткою відносно рівня моря. Цей проект обіцяє набути такої ж популярності, лінія екватора тощо.

З 30.12.2009 р. діє програма з розвитку гольф-туризму, яка охоплює території *Ейлату, Тель-Авіву, Мертве море, Тверії, Хадеру.* У її реалізацію протягом 15 років планується інвестувати 760 млн шекелів, а очікуваний Міністерством туризму дохід має скласти 3 млрд шекелів. Цю програму розроблено спільно з Земельним управлінням Ізраїлю. Вона передбачає подвоєння середньої суми витраченої туристами в Ізраїлі (з 1000$ до 2000$) та збільшення на 20% попиту на готельні номери за рік. Саме дана програма дозволить Ізраїлю успішно конкурувати з країнами-сусідами: Єгиптом, Йорданією, країнами середземноморського басейну та щороку приваблювати десятки тисяч гольфістів з усього світу.

Галілея і Негева. Міністерство туризму Ізраїлю, спільно з KKL-JNF, Асоціацією велосипедистів, Адміністрацією природокористування та паркової культури Ізраїлю, адміністраціями міст Галілея і Негева, розробили комплекс заходів на 5 років, що включають розвиток інфраструктури різних велотрас, протяжністю 4900 км., та супутніх споруд, які будуть побудовані протягом 2010-2015 років.

У рамках кампанії інтеграції друзьких та черкеських сіл в туристичну галузь, Міністерство туризму Ізраїлю ініціювало вихід серії телевізійних програм, у яких розповідається про цікаві місця на карті Ізраїлю, що не відомі широкій аудиторії, та унікальну культуру мешканців півночі країни. Така рекламна кампанія являє собою один з етапів реалізації рішення керівництва від 2006 р. про розвиток туризму в друзькому та черкеському секторах, створення туристичної інфраструктури та приваблення туристів.

Міністр туризму Стас Місежніков зазначає перспективність даного напрямку і вважає, що сільський туризм має великий потенціал. Він каже, що жителі Галілеї, які до недавнього часу займалися лише сільським господарством, інтенсивно освоюють нову для них сферу діяльності.

Висновки. Туристична політика Ізраїлю на сьогоднішній день забезпечується реалізацією низки цільових програм міжнародного, національного та регіонального рівнів, спрямованих на зростання ролі держави на світовому туристичному ринку. Вони забезпечать популяризацію країни, а отже й наплив додаткових асигнувань, які будуть спрямовані на вирішення екологічних, соціально-економічних та політико-релігійних проблем і завдань.

Україна і Ізраїль мають багато спільного, а саме: основними видовими сегментами ринку й надалі залишаться рекреаційний з метою відпочинку, курортно-лікувальний, культурно-пізнавальний (екскурсійний), спортивно-оздоровчий та релігійний туризм. Ймовірно, що в нашій країні створення окремого Міністерства туризму, яке б займалося розвитком туризму, розробляло програми місцевого, регіонального, національного та міжнародного рівнів, залучало інвесторів та туристів, за прикладом Ізраїлю, мало б позитивний ефект. Адже перспективи розвитку є, а чітких цілей та завдань немає, а якщо держава буде мати чітку

туристичну політику забезпечену відповідною управлінською структурою, допомагати у розвитку, то туризм зможе стати суттєвою галуззю економіки нашої держави. Україна також може перейняти досвід розширення сфер туризму та популяризації туризму в країні і світі запровадивши інноваційні програми розвитку туристичних дестинацій. Наприклад, це може бути розвиток регіону Азовського моря (найменше море в світі, глибина 15 м), запроваджуючи досвід Мертвого моря. У останні роки оберти популярності серед туристів набуває гольф-туризм. Україна має всі перспективи для розвитку гольф-туризму, оскільки багато земель в Україні не використовуються для зазначених цілей, зокрема, наприклад, у таких областях, як Херсонська або Миколаївська.

1. Дахно І.І., Тимофієв С.М. Країни світу: Енциклопедичний довідник. – К.: МАПА, 2005. – 608 с.
2. Країнознавство: підручник // В.І. Головченко, М.С. Дорошко, П.М. Ігнатьев та ін.; за ред. В.П. Крижанівського, В.І. Головченка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. - 590 с.
3. Израиль для вас – сайт организации «Натив» - http://www.il4u.org.il
4. Сайт Министерства туризма Ізраиля - http://www.goisrael.ru
5. Новости Израиля и мира. Собітия на Ближнес Востоке - http://www.newsru.co.il.
6. Глобальный еврейский онлайн центр - http://www.jewish.ru
7. Экскурсии по Израилю – Туризм и путешествия – http://www.isra-travel.com
8. Сайт ЮНИ-ТУР - http://www.unitour.com.ua
9. Информационный портал ISRABECTИ. RU - http://isravesti.ru

УДК 911.3

Матвієнко Н.М., Матвієнко В.М., Ігнатенко А.В.

БАЛЬНЕОЛОГІЧНІ КУРОРТИ УГОРЩИНИ НА СВІТОВОМУ ТУРИСТИЧНОМУ РИНКУ

Проаналізовано місце бальнеологічних курортів Угорщини на світовому туристичному ринку та досліджено перспективи їх розвитку.

Ключові слова: бальнеологічні курорти, Угорщина, лікувально-оздоровчий туризм, велнес-туризм.

Проанализировано место бальнеологических курортов Венгрии на мировом туристическом рынке и исследованы перспективы их развития.

Ключевые слова: бальнеологические курорты, Венгрия, лечебно-оздоровительный туризм, велнес-туризм.

The place of balneological resorts of Hungary in the world tourist market and the prospects of their development are investigational is analysed.

Keywords: balneological resorts, Hungary, health-related tourism, wellness-туризм.

Постановка проблеми. Ритм сучасного життя більшості розвинених країн світу супроводжується процесами індустріалізації, урбанізації, надходженням широкого обсягу інформації, часто погіршенням екологічної ситуації. Вищезазначені чинники, а також робота в галасливих,

наповнених атмосферою одноманітності буднях спричинюють накопичення втоми, фізичного та психологічного характеру, що в свою чергу погіршує здоров'я людини, знижує її трудову та життєву активність. Турбота про охорону та зміцнення здоров'я населення є одним з найважливіших завдань цивілізованого суспільства. Адже високий потенціал фізичної та розумової діяльності людей слугує передумовою їх повноцінного життя. Відпочинок, як і праця, є невід'ємною складовою життєдіяльності людини. Саме ці завдання спрямована вирішувати санаторно-курортна рекреація. Сьогодні курортна рекреаційно-туристична сфера забезпечує близько 10 % світового валового продукту, інвестицій, робочих місць і споживчих витрат. Глобальна екологічна та економічна криза серйозно підвищила інтерес до рекреаційних можливостей курортної медицини, що оптимально впливає на стан трудових ресурсів. На початку ІІІ-го тисячоліття людство знову звернулося до природних методів оздоровлення. Одним із масових, популярних та найбільш давніх (відомих з античних часів) напрямків медичного туризму є лікувально-оздоровчий туризм. Важливим осередком, де останнім часом швидкими темпами розвивається лікувально-оздоровчий туризм є Угорщина. Це унікальна країна, яка займаючи зовсім незначну площу, має такі потужні бальнеологічні ресурси, які стали основою для створення понад ста бальнеологічних курортів.

Наукові джерела та публікації з даної проблеми. Вивченням даної проблеми займалися М.Я. Розенфельд, І.В. Смаль, М.П. Мальська та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця бальнеологічних курортів Угорщини на сучасному туристичному ринку та перспектив їх майбутнього розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Великим попитом в Угорщині в сучасних умовах користуються оздоровлювальні та екскурсійні тури – найчастіше туристи відвідують озера Балатон і Хевіз або столицю Будапешт. Остання – безумовний екскурсійний лідер, проте, як правило, «компанію» їй складають інші історичні міста країни. Також, стають популярними комбіновані програми, наприклад, Будапешт-Відень або Будапешт-Прага. Значного розвитку в країні набув, також, подієвий та mice-туризм. Відбувся перерозподіл туристичного потоку до Європи, і Угорщина відчула це на собі. Ніколи ще вона не отримувала стільки запитів на проведення міжнародних конференцій та симпозіумів, як у 2011 році. Крім того, великою популярністю користується відвідування міжнародних змагань («Формула-1») та фестивалів (фестиваль «Сігет»).

Проте найбільшу роль на туристичному ринку відіграє все ж *лікувально-оздоровчий туризм*. Угорщина входить до п'ятірки країн світу (Японія, Ісландія, Італія і Франція), за найбільшими розвіданими запасами термальної і лікувальної води. І якщо подорож до Ісландії досить дорога, то тури Мадярщиною по кишені багатьом туристам, у тому числі українським. Скажімо, відпочинок там коштує приблизно стільки, скільки на Чорноморському узбережжі Криму. Вельми важливо й те, що курорти

розташовані у мальовничих місцях, де можна побачити римські руїни та середньовічні містечка, які занесені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [9].

На території Угорщини зареєстровано 1372 термальні джерела, 81 джерело мінеральних вод, 315 джерел лікувальних вод, 5 лікувальних печер, 5 місць видобування лікувальної грязі, 1 мофета (суха купальня), 385 населених пунктів з термальними купальнями, 13 всесвітньовідомих термальних курортів, 39 атестованих лікувальних купалень, 9 з яких розташовано у Будапешті. У 1937 р. на Міжнародній Конференції у справах купалень був обраний купальною столицею світу.

Вода джерел різниться за складом, але основна спеціалізація угорських курортів – лікування та реабілітація при захворюваннях опорно-рухового апарату, гінекологічних та дерматологічних проблем. Крім джерел, є також єдине в світі придатне для купання термальне озеро Хевіз з цілющими грязями.

Варто зазначити, що сьогодні серед пріоритетних напрямів туризму в Європі діловий, релігійний, спортивно-оздоровчий, круїзний. Значним попитом користується саме лікувально-оздоровчий туризм. Він популярний, головним чином, у Чехії, Польщі, Франції, Німеччині, Болгарії, Австрії та, звичайно, в Угорщині. Вона чудово зарекомендувала себе на міжнародному туристичному ринку [5].

При чому роль лікувально-оздоровчого туризму в Угорщині з кожним роком зростає. Досі найпопулярнішим місцем відпочинку вважалося озеро Балатон. Нині найпопулярнішим регіоном став Західно-Задунайський край. У його курорти Шарвар, Бюкк, Залакарош, Кехіду протягом останніх років вкладали величезні гроші. Тепер один тільки термальний комплекс у Шарварі має територію 55 тис. м², а площа його відкритих і критих басейнів сягає 36 тис. м².

По бальнео- та велнес-готелям збирається навіть окрема статистична інформація, яка свідчить, що все більше і більше туристів поєднують відпочинок в Угорщині з лікуванням на її курортах. У 2010 р. у спа-готелях зупинилася 751 тисяча туристів, що на 10% більше, ніж у 2009 р. У велнес-готелях зупинилося 917 тисяч відвідувачів, що на 28,4 % більше, ніж у попередньому році (таблиця 1). Таким чином, проглядається позитивна динаміка відвідувань готелів, що надають лікувально-оздоровчі послуги.

Кількість туристів, які відвідали Угорщину за п’ять місяців поточного року, збільшилася на 10,5 % порівняно з аналогічним періодом минулого року.

Всього за перші п’ять місяців поточного року іноземні туристи зупинялися в Угорщині 2,853 млн. разів, що на 9 % більше порівняно з аналогічним періодом 2010 р. При цьому в бальнео-готелях подорожуючі зупинялися 358 тисяч разів, а у велнес-готелях – 304 тисячі разів (23 % від загального числа), що на 41,7 % більше від показників попереднього року [8]. Найбільше відвідують Угорщину туристи з Німеччини, частка яких на

бальнеологічних курортах складає 33,9 %. Друге місце займають туристи з Австрії – 12,5 % [4]. Також приїздить багато туристів з Бельгії, Англії, Франції, Данії, Ізраїлю, Сербії, Італії, США, Румунії та України.

Таблиця 1. Кількість туристів та ночівель в спа- і велнес-готелях Угорщини

	Спа-готелі		*Велнес-готелі*	
	2010	2010/2009	2010	2010/2009
Внутрішній туризм				
Кількість туристів, тис.чол.	445	+12,1%	710	+26,8%
Кількість ночівель, тис.	1,275	+8,2	1,598	+28,6%
Зовнішній туризм				
Кількість туристів, тис.	305	+7,0%	207	+34,4%
Кількість ночівель, тис.	1,295	+1,7%	614	+42,9%
Всього				
Кількість туристів, тис.	751	+10,0%	917	+28,4%
Кількість ночівель, тис	2,571	+4,8%	2,212	+32,2%

Складено за [2, С.14].

Проте головними відвідувачами бальнеологічних курортів залишаються угорські туристи. Ними здійснюється 58 % поїздок країною з лікувально-оздоровчою метою. медичні і оздоровчі послуги занадто дороге задоволення для угорця середньої ланки суспільства, тому надаються державні субсидії громадянам Угорщини в рамках Національної служби охорони здоров'я для здійснення лікувально-оздоровчих поїздок (10 днів лікарняної відпустки надається щорічно) або ж компанії купують оздоровчі тури для своїх працівників. Найбільше угорці відвідують регіон Балатону, Будапешт та Центральнодунайський регіон. Серед курортних міст – це Хайдусобосло, Шиофок, Хевіз, Егер, Сегед, Печ, Дебрецен та Залакарош. Угорські туристи, які відвідують курорти з метою лікування, витрачають у середньому 41 дол. США на день.

Що стосується іноземних туристів, то вони більше воліють відвідувати сучасні, спеціально збудовані курортні комплекси з найновішим обладнанням купалень, витриманими архітектурними особливостями тієї чи іншої лазні (наприклад, турецькі ванни в стилі бароко) та максимальним переліком послуг бальнеотерапії. Ключовими показниками при виборі того чи іншого курорту є якісне обслуговування, наявність кваліфікованого персоналу та гарне співвідношення якості послуг і цін на них (ціни у Західній Європі на порядок вищі). Іноземні туристи витрачають на оздоровлення і лікування близько 82 дол. США на день [1, С.54-55].

Таблиця 2.Кількість угорських та іноземних туристів відповідно до типів закладів розміщення

Тип закладу розміщення	*Угорські туристи*		*Іноземні туристи*	
	2010	*2010/2009*	*2010*	*2010/2009*
Готелі	6,176,332	+5.9%	7,727,557	+6.1%
5-зіркові	210,534	-1.8%	1,341,025	+9.2%
4-зіркові	2,630,740	+15.4%	3,808,200	+16.8%
3-зіркові	2,730,006	-0.5%	2,357,454	-5.6%
2-зіркові	530,219	+5.6%	182,443	-25.2%
1-зіркові	69,979	-26.0%	33,495	-34.8%
Спа-готелі	1,275,261	+8.2%	1,295,413	+1.7%
Велнес-готелі	1,598,205	+28.6%	613,505	+42.9%
Гостьові будинки	1,258,433	-9.1%	455,043	-8.7%
Туристичні хостели	557,136	+4.3%	44,116	-25.7%
Молодіжні хостели	445,182	-12.3%	86,217	-15.4%
Бунгало	791,711	+7.1%	163,840	-9.3%
Кемпінги	443,567	-14.5%	881,600	-20.6%
Загальний показник	9,672,361	+1,6	9,358,373	+1,4%

Складено за [2, С.6-7].

Угорські туристи зупиняються, як правило, в 4- або 3-зіркових готелях, при чому зараз вони частіше обирають 4-зіркові заклади розміщення (порівняно з 2009 р. кількість туристів, які відвідали чотиризіркові готелі збільшилася на 15,4 %, а 3-зіркові – навпаки зменшилася на 0,5%), а також у спа- та велнес-готелях (1 275 261 та 1 598 205 туристів відповідно).

Іноземні ж туристи обирають 5-ти та 4-зіркові готелі, а також, спостерігається позитивна динаміка відвідувань спа- та велнес-готелів.

Що стосується ступеня популярності і відвідуваності серед бальнеологічних курортів Угорщини, то за повідомленням прес-служби «Угорського туризму» найпопулярнішою останнім часом стала північна частина країни, зокрема такі курорти, як Егер, Егерсалок, Мішкольц-Тапольца, Мезекевешд.

Так, у 2010 р. число туристів, які відвідали північний регіон зросло на 5,8 %, а за 9 місяців 2011 р. на 9,7 % більше закордонних та на 5% більше угорських туристів відважились відвідати північний регіон, ніж у 2010 р. Зростання відвідувань відбулося за рахунок рекламної діяльності та різних тематичних акцій. Зокрема, в регіоні з червня по липень здійснювалися гастрономічні тури, а кожного вівторка відвідувачі аквапарків могли придбати квиток значно дешевше. Так само, зростання популярності регіону не обійшлось без закордонних відвідувачів, зокрема були організовані тури для німецьких та румунських журналістів та українських лікарів [6]. Проте, не лише північна частина Угорщина є

привабливою для туристів. Можна проаналізувати аналіз відвідуваність окремих бальнеологічних курортів країни відповідно до національностей іноземних туристів.

Столицю Угорщини найбільше відвідують американські, німецькі та румунські туристи. Німці відвідують майже всі курорти країни, проте найбільше їх приїжджає до регіону озера Балатон (особливо влітку). Також виділяють 8 спа-міст, до яких найчастіше їдуть туристи з Німеччини, щоб оздоровитися (головним чином, Домбовар – 65 %, Харкань – 53 %, Хевіз – 52 %, Залакарош – 83%). Австрійських туристів найбільше на курортах поблизу угорсько-австрійського кордону. Це місто-спа Шопрон (68 %) та курорт Мошонмадьяровар (65 %). Румунські туристи віддають перевагу таким містам, як Дебрецен, Сегед, Мішкольц, Мако, Будапешт.

Українці також віддають перевагу курортам поблизу кордонів України з Угорщиною, зокрема це курорти у Кішварді (55 %) та Ньїредьгазі, Хайдусобосло, Дебрецені.

Сегед найпопулярніший серед сербських туристів (66,5 % від усіх відвідувань). Бюкк відвідують, як правило, ірландці, а Дебрецен є фаворитом серед туристів з Ізраїлю (65 %) та Норвегії (43,6 %).

Що ж до перспектив розвитку бальнеологічних курортів Угорщини, то вони є. Основним документом щодо політики Угорщини в галузі туризму є Національна стратегія розвитку туризму на 2005-2013 рр., затверджена урядом 28 вересня 2005 р.

Стратегію розвитку туризму розроблено відповідно до практики Європейського союзу. Було визначено новий підхід - туризм є частиною не тільки економічного сектору, а й життя. Близько 300 млрд. угорських форинтів буде виділено на втілення проектів з розвитку туризму, які можуть у подальшому зацікавити інвесторів (розмір інвестицій близько 1000 млрд. угорських форинтів). Серед найперспективніших напрямів розвитку туризму виділено історико-культурний, діловий та лікувально-оздоровчий туризм.

У рамках стратегії наголошується на тому, що до 2020 року Угорщина повинна стати найпопулярнішим місцем для оздоровчого туризму в Європі.

Центральним елементом є оздоровчий туризм на основі термальних вод і розвиток суміжних медичних послуг [9]. У найближчі роки імідж Угорщини у міжнародному туризмі буде виглядати як «Цілюща Угорщина». Про це заявив депутат Парламенту країни, секретар Міністерства економіки Балаж Ботос. На його думку, країна має величезний потенціал для розвитку оздоровчого туризму.

Галузь повинна розвиватися разом із загальною туристичною інфраструктурою і основним помічником може стати гастрономічний туризм, який входить у 8 Health-related Tourism Segments (систему взаємодіючих сегментів туризму, що має відношення до здоров'я), серед яких: медичний туризм, стоматологічний туризм, SPA-туризм, wellness-

туризм, спорт-туризм, кулінарний туризм, туризм пенсіонерів, туризм людей з обмеженими можливостями [7].

Крім того, представники оздоровчих і лікувальних установ ретельно стежать за науковими інноваціями і впроваджують їх у життя. На курортах, таких як, наприклад, Хевіз, лікуються онкологічні захворювання методами квантової медицини. У санаторіях застосовується «рибна терапія» - незамінний засіб лікування тяжких шкірних захворювань, таких як псоріаз, лускатий лишай і екзема. Високий рівень розвитку медицини, застосування матеріалів та обладнання західноєвропейської якості при сенсаційно низьких цінах приваблюють туристів з усього світу [9].

Сьогодні надзвичайно вигідно інвестувати гроші в лікувально-оздоровчий туризм країни, оскільки Угорщина має унікальні геотермальні характеристики, ноу-хау в області термічної утилізації води та характеризується високими показниками розвитку медичної освіти.

Найбільші капіталовкладення за останні роки:

1. Відкрито третій готель мережі Hilton у Вишеграді (40 км від Будапешта). Це п’ятизірковий готель дванадцятиповерховий, розрахований на 211 номерів, з конференц-залами та президентським номером.

2. У місті Дебрецен виділено 10 млрд. форинтів на поточні ремонтні роботи та розширення спа-готелів. Близько 2,5 млрд. форинтів витрачено на плавальні басейни, 2,2 млрд. форинтів – на розширення можливостей спа, 5,3 млрд. форинтів – на будівництво 4-зіркового готелю (відкритий у 2010 році).

3. Консорціум Aquaprofi і Proform виграв тендер на будівництво чотиризіркового готелю в місті Залакарош. Розмір інвестицій – 2,7 млрд. форинтів. Готель матиме 220 номерів та належатиме до готельного ланцюга Park Inn, що є частиною Rezidor Hotel Group.

4. Iberalta Group (Іспанія) підписала низку контрактів, пов’язаних з інвестуванням будівництва туристичних комплексів на території купалень Тисакечке та Сольнок.

5. Угорські інвестори відкрили п’ятизірковий спа-готель у Шарварі. Готель «Spirit Hotel Thermal Spa» налічує 273 двомісних номерів. Його конференц-зал розрахований на 500 гостей, а курортна територія разом з 22 басейнами займає 10 000 км².

6. Угорська компанія «Mellow Mood Group» планує завершити перетворення малоперспективного готелю поблизу Виставкового центру в Будапешті на чотиризірковий заклад розміщення, який нараховуватиме 160 номерів, а також матиме конференц-зал, розрахований на 250 чоловік. Загальна сума інвестицій – 8 млрд. форинтів.

Серед нових запропонованих проектів: 1)розбудова курорту у селищі Кестхей: будівництво чотиризіркового велнес-готелю на 172 номери з можливістю розміщення 2000-2500 осіб; 400 апартаментів. Розмір інвестицій складає 25 млрд. форинтів; 2)створення парку здоров’я преміум-класу у Капуварі. Дво-, чотири- та п’ятизіркові лікувально-оздоровчі готелі розраховані на 200 номерів. Також передбачається

створення медичного центру. Комплекс медичних послуг включатиме лікувальні водні процедури, унікальні вуглекислі ванни, гідротерапію, електролікування та інші лікувальні програми. Крім того тут будуть створені усі можливості для проведення культурних заходів, конференцій тощо. Загальна сума інвестицій: 63 млн. євро [3, С.8-9].

Висновки. Бальнеологічні курорти Угорщини займають важливе місце на світовому ринку лікувально-оздоровчого туризму. Найбільше бальнеологічних курортів в Угорщині відвідують туристи з Німеччини та Австрії, а також – Бельгії, Англії, Франції, США, Румунії та України. Розвиток бальнеологічних курортів Угорщини має значні перспективи, адже сьогодні в Угорщині лікувально-оздоровчий туризм є пріоритетним напрямом в туризмі. У найближчі роки імідж країни у міжнародному туризмі буде виглядати як «Цілюща Угорщина». У рамках Національної стратегії розвитку туризму наголошується, що до 2020 року Угорщина повинна стати найпопулярнішим місцем для оздоровчого туризму в Європі.

1. Wellness tourism and medical tourism: where do spas fit? // Reserch report: Global spa summit/ - 2011. – New York. – 137 p.
2. Tourism in Hungary / Ed. By Bartok Bela. – Hungarian Central Statistical Office. – 2010. – 16p.
3. Tourism in Hungary: A natural choise for investors / Ed. By Jozsef Attila. – Budapest: Ministry of Local Government, Tourism Department. – 2010. – 12 p.
4. http://travel.ria.ru/opinion/20110329/223242347.html (21.11.11).
5. http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/2244/art/10805.html (29.11.11).
6. http://www.tourismnews.com.ua/news-1152.html (03.11.11).
7. http://sndtour.com/index.php?id=788 (17.11.11).
8. http://www.euromag.ru/hungary/11155.html (29.11.11).
9. http://www.atorus.ru/news/press-centre/new/12884.html (25.11.11).

Зацепин С.В.

ТУРИЗМ КАК ОДНА ИЗ КОММУНИКАТИВНЫХ ПРАКТИК СОВРЕМЕННОГО МИРА

В статье разбираются основные особенности туризма, как одной из коммуникативных практик современного мира. Дается представление о значение данных коммуникативных практик.

The article describes main features of tourism as one of the communicative practices of modernity. The definition of such communicative practices is also given in the article.

Туризмом считаются временные выезды (путешествия) людей в другую страну или местность, отличную от места постоянного жительства на срок от 24 часов до 6 месяцев или с совершением не менее одной ночевки в развлекательных, оздоровительных, спортивных, гостевых, познавательных, религиозных и иных целях. Особого внимания, на наш взгляд, в этом определении заслуживает его вторая часть, а именно, перечисление целей, которые считаются основанием для того, чтобы

дифференцировать туризм от нетуризма. Туристические поездки отличает осознанно принятое субъективное решение и, поэтому, важнейшее здесь – осмысление досуга и труда. То, что для нас кажется очевидным далеко не так однозначно у классиков. Ритм социальной жизни, по словам Э. Дюркгейма, лежит в основе категории времени, поэтому именно конкретные исторические условия придают специфику пониманию досуга [1]. Определяя ведущие ценности идеального общества, Маркс в качестве основной его ценности называл свободное время: «Свободное время, представляющее собой как досуг, так и время для более возвышенной деятельности, превращает того, кто им обладает, в иного субъекта, и в качестве этого, иного субъекта он и вступает затем в непосредственный процесс производства». В «Капитале» он высказывает положение, раскрывающее сущность свободного времени: «свободное время, время, которым можно располагать, есть само богатство; отчасти для потребления продуктов, отчасти для свободной деятельности, не определяемой, подобно труду» [2: 221]. Туризм подчинен в первую очередь досуговым личностным целям субъекта (познавательные, развлекательные, спортивные) и это отличает его от труда, где велика роль общественных (социальных) целей. С точки зрения целеполагания можно выделить следующие разновидности туризма: научный, спортивный, экстремальный, оздоровительный, познавательный, религиозный и т.д. Однако не все так просто: при отдельных разновидностях туризма (спортивный, научный, бизнес-туризм) – нет ярко выраженных досуговых целей, иными словами зачастую отсутствует отношение к поездке как конкретно к путешествию. Примерами тому могут послужить туристические поездки на различные спортивные соревнования, бальнеологические курорты и различные научные конференции. Сам туризм является одним из способов проведения досуга.

В истории становления туризма как вида досуговой деятельности необходимо отметить несколько фактов. В традиционном земледельческом обществе ключевой единицей выступал сезон полевых работ и перерывы между ними. Возможно, первобытные люди не проводили резкого различия между трудом и досугом, поскольку первые, удовлетворив элементарные потребности в пище, значительную часть времени проводили в отдыхе, играх, сакральных ритуалах и т.д. Греки считали работу (скульптора или художника) функцией досуга, поскольку творчески работать мог только свободный гражданин, но не раб, а современная цивилизация понимает досуг как отсутствие работы. Это, кстати, свидетельствует о диаметральности расстановки культурных акцентов двумя цивилизациями. В Афинах досуг был первичен, а труд – вторичен. При этом Олимпийские игры (VIII – IV в. до н.э.) можно рассматривать как зарождающийся спортивный туризм, поскольку специально создавались социально-политические условия, которые обеспечивали населению возможность перемещаться во время проведения игр. Римляне отошли от идеальных представлений о досуге, свойственных

грекам. Они еще больше закрепили свойственное грекам негативное представление за трудом, а позитивное – за досугом. Досуг стал рассматриваться как время, свободное от работы. Средневековые христиане, продолжая римскую традицию, еще более сузили понятие досуга [3: 7-8]. Начиная с XV в., Европа переживает революцию в социальной сфере, выразившуюся в том, что коммерция и занятие трудом стали тем каналом, через который большие массы населения, прежде всего, мелкая буржуазия и интеллигенция, продвинувшись в верхние слои социальной структуры, приобщались к массовому досугу. Прежде, чем буржуазии удалось сломать старую сословную структуру и построить классовую, наилучшим образом приспособленную для нее, ей пришлось произвести культурную революцию в сознании. Результатом явилась новая религия - протестантизм, возвеличившая физический труд до уровня религиозной ценности. Уже в аграрном обществе были заложены основы дивергенции досуга элиты и досуга других слоев общества, что потом отразилось и в туризме. Неравенство общества естественным образом отражалось и на досуге. К. Маркс считал, что главенство в обществе имеет экономическая составляющая, так как «бытие определяет сознание». Следовательно, можно утверждать, что именно экономика определила различия в проведении досуга, по крайней мерее в аграрном обществе. Например, в России XVIII в., дворяне стремились «отгородиться» от «простонародья». Представители высших аристократических кругов ограничивались, как правило, ролью наблюдателя на различных праздниках. Используя во время праздников чисто народные формы развлечений (например, качели, катальные горки, катки и т.п.), представители дворянства организовывали их в своих имениях, куда не допускались люди из низших сословий.

Исходя из всего вышеупомянутого, мы видим, что в традиционном обществе туризма как такового в принципе не было и не могло существовать. Массовый досуг в те времена только зарождался, а труд был ключевой жизненной ценностью. Более того, сама организация и структура общества не позволяли сформироваться этой досуговой практике. Безусловно, многие из известных сегодня курортов существовали и были известны еще в доиндустриальную эпоху. Это преимущественно современные бальнеологические курорты (Кавказские Минеральные Воды, Карловы Вары, Баден-Баден и многие другие). Но они не были доступны в те времена массовому отдыхающему, да и никто особенно туда и не стремился. Частыми гостями там были лишь цари и царский двор. Примечательно, что обустройство инфраструктуры и открытие санаториев в этих курортах началось только в XIX-XX вв.

Досуг как современное понятие сформировался в периоды индустриального и постиндустриального развития общества. Дело в том, что для обеспечения досуга большинства занятого населения в самом обществе необходим ряд социально-экономических и культурных условий. В качестве наиболее существенных из них Т.Т. Киселева и Ю.Д.

Красильников отмечают следующие. Во-первых, общество перестает управлять организацией досуга посредством общих обязанностей. По крайней мере, некоторые из видов досуговой деятельности должны не попадать под категорию коллективного обязательного ритуала, а стать неотъемлемой заботой каждого индивидуума даже тогда, когда выбор его в этом вопросе может детерминироваться социальной необходимостью. Во-вторых, деятельность, которой человек зарабатывает на жизнь, стоит в стороне от других ее видов [4: 38]. Она организуется таким образом, что ее легко можно отделить как теоретически, так и практически от свободного времени. То есть должна быть четкая грань между досуговой деятельностью и трудовой. Что и происходит в индустриальную эпоху. Уже во второй половине XIX в. для рабочего класса в Европе стало традицией проводить отпуск вне дома. Произошло это в результате ускоренного социально-экономического перехода от традиционного этапа развития к индустриальному, с преобладанием производства в экономике. В связи с этим у рабочего класса появляется свободное время, которое многие предпочли проводить именно вне дома. Во-вторых, параллельно проходило становление организованного туризма для среднего класса (через возникновение туристических агентств), а вместе с тем, менялась и мифология путешествий, делающая их столь привлекательными. Возникновение массовых организованных путешествий, например, в Англии в конце XIX в. стало возможно благодаря целому ряду экономических, технических и социальных предпосылок. Среди них и рост реальных доходов населения, и быстрая урбанизация, и рост социальной сегрегации, и появление отпусков у трудящихся, и т.д. Приход технических инноваций и изменение самой организации отдыха в туризме (транспорт, фотография, связь и т.д.), сделали путешествия одновременно желанными и одновременно технически и социально доступными. Дальнейшее развитие туризма среди рабочего класса было связано с сокращением рабочего времени и предоставления рабочим отпуска (как правило, недельного и неоплачиваемого). К XX в. отпуск стал по-настоящему правом на отдых и удовольствие у горожан. Для среднего класса особенно важным в развитии туризма стал период между мировыми войнами (1918-1939), который был отмечен настоящим «духом путешествий» [5: 373-380]. В России эти тенденции проявились чуть позже. У нас лишь в середине XX в. начинается настоящий «туристический бум» как организованного (открытие санаториев, строительство гостиниц, развитие горнолыжного спорта) так и неорганизованного туризма (палаточный туризм). Это нашло свое отражение в творчестве туристов – появляется жанр походной песни. Быть может, ключевую роль в дифференциации досуга не по доходу, а именно по интересу сыграло введение пятидневной рабочей недели (1967 г.), ведь впервые за много лет, у советского гражданина появляется целый массив свободного времени (уик-энд).

Современный туризм несет на себе печать постиндустриального общества, черты которого пронизывают всю повседневную жизнь человека. Коммерциализация культуры в целом обусловила появление новых видов туризма, прежде всего познавательного, научного и делового. В то же время, городская культура современного общества оказалась неразрывно связанной с природой, что стимулировало развитие таких новых видов отдыха, как серфинг, дайвинг, сафари, сельский туризм. Став распространенными, они усложнились, дифференцировались и «отстранились» от культуры досуга трудящихся и превратились в своего рода элитарный туризм – не для всех, требующий зачастую дорогостоящего оборудования или определенных навыков, а иногда и того и другого. Модные формы досуга стали синонимами буржуазности, престижа и предметом туристического подражания для всех слоев населения. Более того, доступность фото- и видеокамер расширили круг любителей изобразительного искусства. Изменился и характер туризма – он стал все более индивидуализированным.

В одной из первых работ по социологии туризма американский исследователь Дж. Мак-Каннелл предположил, что рост интереса к туризму объясняется поисками подлинности в современном мире. Он предложил также выделить несколько туристических «планов», или ступеней, по степени их подлинности. Первый план выступает только как видимость, а задний – как сама реальность. Так, если турист занят поисками реальности, он желает получить доступ к заднему плану. Он хочет видеть реальность не такой, как это сделано специально для него (музеи, искусственные памятники, гостиницы), а жизнь в том виде, как ее ведут местные жители. Именно здесь проявляется разница между путешественником и туристом – если путешественник как раз получает доступ к этому заднему плану, то турист – нет, он живет в отеле, видит сделанные для него пляжи, рестораны, специально наряженных местных жителей. Главное для туриста – не увидеть, а принять участие в коллективном ритуале, стать членом сообщества «видевших» этот памятник или ландшафт. Но идеальный турист все же стремится стать путешественником [5: 381]. Основанием для разделения на туриста и путешественника может стать концепция габитуса Пьера Бурдье. Можно предположить, что именно габитус обуславливает у путешественника интерес к наблюдению за реальной жизнью, а у туриста желание увидеть определенный памятник или ландшафт.

Об изменениях в современном туризме писал и социолог Дж. Урри. Он считал, что наиболее характерными чертами туризма являются созерцание ландшафтов и достопримечательностей и накапливание (коллекционирование) зрительных образов, отличных от своей повседневной действительности [6: 82]. При этом турист понимает, что эти образы специально сконструированы, он ищет не реальность, а знаки и образы реальности, которые легко узнаваемы и коллекционируемые в виде визуальных изображений (уникальное место, пейзаж, необычные аспекты

повседневной жизни) [5: 383]. Необходимо так же отметить, что в западных странах во многом уже произошел этот переход от туризма к путешествию. Это связано с индивидуализацией туризма и развитием познавательного туризма (в частности экотуризма).

Выбор той или иной туристической практики детерминируется различными факторами. Под туристическими практиками, следует понимать совокупность устоявшихся образцов поведения туристов. Несмотря на то, что для каждой личности характерны какие-то индивидуализированные предпочтения в проведении досуга, как и в общественной жизни, в целом, никакой абсолютной свободой туристическое поведение личности, естественно, не обладает. Это обусловлено технологическими характеристиками общества и социальными условиями, например социальным статусом личности, его потребностью к «присоединению» к социально одобряемым, статусным формам проведения досуга.

Согласно теории Петра Штомпки социальная реальность состоит из двух уровней: уровня общностей (социальные целостности надындивидуального типа) и уровня индивидуальностей (агенты, субъекты). Согласно Штомпке, общество строится не из индивидуальных действий, и не из социальных фактов, а из их тесного, конкретного слияния, из текущих социальных событий, которые обозначаются в данной модели как практика. [7: 273-274]. Если потенциальной возможностью для оперирования (функционирования) является структура, для действия – субъект (агент), то для практики – сама деятельность. Существование индивидуальных практик возможно вследствие воздействия на индивида внутренней и надындивидуальной сред. В связи с этим, весьма интересным представляется сегодня процесс «индивидуализация туризма», т.е. трансформация туристических практик из групповых в индивидуальные, что связано с эволюцией обоих уровней социальных сред. Сегодня существует множество институтов, в которых представлено многообразие туристических практик и у любого потенциального туриста практически ничем неограничен выбор интересующего его туристического продукта, однако все равно туризм зачастую становится формой присоединения к социальным целостностям надындивидуального типа, а так же средством коммуникации.

1. *Durkheim E. The Elementary Forms of the Religius Life. - London, 1915.*
2. *Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений, Т.–46, Ч.II. – М., 1969. С.221.*
3. *Дробинская Е.И., Соколов Э.В. Свободное время и развитие личности. – Л., 1983. С. 7-8.*
4. *Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д. Основы социокультурной деятельности. – М., 1995. С. 38.*
5. *Рощина Я.М. Социология потребления. – М., 2007. С. 373-380.*
6. *Урри Дж. Туристическое созерцание и окружающая среда. – М., 1996. – С. 70–99.*
7. *Штомпка П. Социология социальных изменений. – М., 1996. С. 273-274.*

УДК 338.48:65.011

Заря І.В.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Стаття присвячена вивченню процесів впливу глобальної економічної кризи на туристичною діяльністю в Україні та визначити заходи щодо покращення процесів управління туристичними компаніями, зміцнення їхніх позицій на національному та міжнародному ринках.

Ключові слова: економічна криза, туристична діяльність, туристична компанія.

Статья посвящена изучению процессов влияния глобального экономического кризиса на туристическую деятельность в Украине и определяет мероприятия относительно улучшения процессов управления туристическими компаниями, укреплению их позиций на национальном и международном рынках.

Ключевые слова: экономический кризис, туристическая деятельность, туристическая компания.

The article is sanctified to the study of processes of influence of global economic crisis on by tourist activity in Ukraine and to define measures in relation to the improvement of processes of management, strengthening of their positions, tourist companies on national and international markets.

Key words: *economic crisis, tourist activity, tourist company.*

Постановка проблеми. Розгортання дискусій щодо «Великої трансформації» на політичній та економічній арені світу на тлі похмурих прогнозів щодо майбутнього економік найрозвиненіших країн світу визначає вектор аналізу ситуації в нашій країні, яка теж викликає занепокоєння, особливо в умовах різноманітних флуктуацій з приводу підготовки до Євро 2012, топ-менеджменту законодавчої та виконавчої влади, ринкових диспропорцій в економіці, а також невтішних прогнозів Міжнародного валютного фонду щодо розвитку світової економіки у 2012 році. На основних туристичних напрямках теж відбуваються певні економічні зміни стосовно макро- та мікроситуації. Так, якщо Туреччина веде пошук нових горизонтів і посилює свої позиції в туризмі, Єгипет втратив третину відпочиваючих, а Європа все ще перебуває в кризовому стані економіки. Для українського туристичного ринку всі вищеназвані чинники є факторами, що впливають на кризові процеси в країні, на ринок вітчизняного туризму і визначають подальший його розвиток. Серед багатьох чинників впливу на ступінь регулювання даної ситуації управлінський імператив є чи не найважливішим з позиції визначення пріоритетів, оцінки можливостей та ресурсного потенціалу.

Літературні джерела та публікації. Постійні зміни економічної, технологічної та інформаційної кон’юнктури позначаються на існуючих парадигмах еволюційного розвитку суспільства, що включає значну роль туризму як одного з ключових чинників глобалізаційних зрушень. Адже на туризм щорічно припадає близько 7-10% світового ВНП. В свою чергу, перехід до постіндустріального суспільства визначає тісний взаємозв’язок

галузі туризму та стану економічного розвитку, особливості продовження кризових процеси якого ведуть до дестабілізації відносин між замовником туристичної послуги та суб'єктом, що її надає.

Теоретико-методологічні, економічні та управлінські аспекти впливу на туризм стану економіки та менеджменту знаходяться в полі зору широкого кола дослідників – І. Смирнова, О. Любіцевої, Т. Бондаренко, І. Герчикової, В. Квартальнова, А. Чудновського, Т. Ткаченко, В. Пестушко, Т. Вахненко, О. Веклич, І. Ансоффа, П. Кругмана, К. Омає та інших [1-5,8]

Метою статті є розглянути процес розгортання економічної кризи в країні та її прояви, проаналізувати основні напрями та механізми управління туристичною діяльністю в умовах загострення світової економічної кризи.

*Виклад основного матеріалу***.** Збільшення потоку туристів в Україну було зумовлено з 2004 р. переважно за рахунок перевищення рівня інфляції в Україні порівняно з країнами – партнерами. А значне збільшення обсягів туристичних послуг за останні 7 років тісно кореспондувалося зі збільшенням платоспроможності населення країни. Так, якщо на рахунках в банках у 2002 р. у юридичних осіб було – 25 млрд. грн., а фізичних – лише 1 млрд. грн., то у 2008 р. відповідно 200 і 300 млрд. грн.[4]

В цілому по Україні минулий туристичний сезон у 2011 р. має позитивну динаміку. Загальна кількість туристів, обслугованих туроператорами і турагентствами, збільшилася на 17%, обсяг послуг зріс на 10%, а платежі до бюджету – на 14%.

Але за даними рейтингу конкурентоспроможності у сфері туризму, Україна посідає 77 місце серед 130 країн між Оманом та Сербією, а за даними Звіту про глобальну конкурентоспроможність 2008–2009 Всесвітнього економічного форуму Україна серед 134 країн світу посіла 72 місце Серед основних критеріїв за якими проводилося оцінювання були вартість відпочинку, екологія, безпека. Що стосується рівня безпеки, то тут Україна посідає 93 місце – високий рівень ДТП та злочинності. На посилення цих тенденцій в туризмі опосередковано впливає те, що слабкими сторонами України порівняно з іншими країнами є інфляція (127 місце), ефективність податкової системи (127), витрати на персонал, окрім заробітної плати (125), захист прав власності (123), якість автомобільних доріг (120), етична поведінка фірм (118), стійкість банків (112), обмеження на рух капіталу (110), обтяжливість митних процедур (109).

Необхідно відмітити, що економічна ситуація в державі, в зв'язку з поглибленням кризових процесів, хоча і сприяє збільшенню потоків туристів, але на найближчу перспективу нам прогнозують значні фінансово-економічні негаразди. Так, наприклад, на сьогодні до Євро-2012 заброньовано до 20% місць розміщення, і доступними залишаються більше 80% місць [8]. То того ж витрати на проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу становлять 126,26 млрд.

грн. (близько $16 млрд.) і загальні збитки, за підрахунками аналітичної групи Da Vinci AG можуть скласти близько $ 6-8 млрд.[9-10]

Отже, ми опиняємося перед наступним вибором:

1) визначити пріоритети і реалізувати програмні заходи щодо стабілізації економічної ситуації, що для сфери туризму визначається перш за все підтримкою з боку держави розвитку туризму через впровадження цільових програм, що особливо відображається на стані туристичної інфраструктури;

2) дозволити безконтрольне нецільове використання коштів та реалізацію заходів, що ведуть до погіршення стану економіки і рано чи пізно приведуть галузі економіки до колапсу з подальшими не прогнозованими наслідками.

Розвиток туризму як важливої сфери надання послуг гостинності, дозвілля, подорожей, обумовлений багатьма чинниками, але серед них на сучасному етапі розвитку суспільства, на нашу думку, необхідно виділити такі: демографічний, техніко-технологічний, економічний та інформаційний. Дійсно, розвиток економіки в цілому стимулює демографічний сектор за підтримки техніко-технологічних процесів і інформаційної складової. Ці напрями є такими, на збереження яких під час кризового стану мають консолідуватися зусилля як з боку держави, так і з боку провідних, якщо не більшості, туроператорів країни. Менеджмент даних інституцій в умовах кризових процесів в економіці повинен приділити значну увагу збору і аналізу отриманої з різних джерел інформації про зміни в галузі, особливо в ключових та самих уразливих для неї місцях та оперативно реагувати на них задля захисту своїх позицій і споживачів в разі потреби. Тим більш це актуально з позиції значного збільшення технічного та інформаційного навантаження на виробничі та обслуговуючі комплекси. Аналіз такого рівня та особливості управління в кризовому становищі мають базуватися на взаємозв’язку між економікою країни в цілому, темпами розвитку туристичного підприємства і позицією на ринку конкретного товару. Спочатку оцінюють фактори, що впливають на них, далі формулюють основні поняття і визначення для конкретного кризового чинника з тим, щоб ідентифікувати його і встановити межі моніторингу або інструментарію врегулювання ситуації.

В умовах, коли платоспроможність населення постійно знижується, психологічний тиск невизначеності невпинно зростає, геополітична ситуація в країні та за кордоном залишається вкрай нестабільною, туристичні напрями під тиском внутрішніх конфліктів та різних форс-мажорних обставин змінюються на рівні мікро – та макросередовища діяльності туристичних підприємств. Одним з яскравих прикладів такого розгортання подій є Греція та Єгипет.

У загальному вигляді алгоритм кризової ситуації з позиції середовища управлінського впливу виглядає наступним чином: Економічна криза → макроекономічна нестабільність → ринкові флуктуації → ситуативна невизначеність →тактичний та операційний

деструктивізм. На кожному етапі даного ланцюга розгортання кризового механізму відбувається ураження чинників господарського процесу, від яких залежить дієздатність соціально-економічної системи господарювання в цілому, та туристської галузі зокрема. Так, якщо на макрорівні підвищуються темпи інфляції – це веде до зниження ступеня збалансованості туристського ринку, а на макрорівні - до зниження платоспроможного попиту, що негативно позначається на обсягах продажу туристичного продукту, втраті ринкових позицій, зниженні ефективності діяльності туристичного підприємства в цілому. Таке положення зумовило створення нових вимог до діяльності підприємств, визначивши ряд параметрів, яким мають відповідати умови та особливості роботи суб'єктів туристичної діяльності. До основних можна віднести:

- збереження пропорцій між поставленими завданнями та наявними ресурсами;
- наявність техніко-технологічних складових за допомогою яких мають виконуватись поставлені завдання;
- використання інформаційних програмних засобів на високому техніко-технологічному рівні;
- діяльність має задовольняти вимогам сьогодення і користуватися попитом на ринку послуг;
- впровадження в практику елементів ситуативного менеджменту, як одного з основних інструментів дієздатності підприємства;
- наявність висококваліфікованого персоналу, який володіє не тільки програмними продуктами підприємства, а й творчим потенціалом і відповідним аналітичним та творчим мисленням.

Виходячи з вищенаведеного, головними завдання менеджменту туристичного підприємства в умовах кризи є наступне:

1. Збереження системи керування.
2. Підвищення гнучкості і ефективності комунікацій.
3. Збереження працездатності кадрів.
4. Оптимізація системи маркетингу на підприємстві.
5. Встановлення пріоритетних напрямів рекламної діяльності.
6. Адаптивний контроль за використанням та розподілом фінансових ресурсів.
7. Постійний моніторинг ситуації як на ринку так і всередині організації.

Невпевненість у техніко-технологічних тенденціях недалекого майбутнього підсилюється іншими не менш важливими викликами, до яких ми неготові (геополітичні та кліматичні зміни, геологічні, технологічні, демографічні, військові). Пошук новітніх інноваційних методів управління ситуаційними завданнями на макро- та макрорівням може стати чинником, що дасть туристичному підприємству можливість випередити конкурентів, отримати і закріпити стійкі позиції на ринку, побудувати стабільний економіко-виробничий фундамент протидії

глобальним та локальним кризовим процесам. Від чого ж залежить ефективність управління туристичним підприємством в умовах кризи. Серед зовнішніх факторів слід особливо виділити наступні:

1. Високий ступінь вразливості економіки України внаслідок 1) відсутності структурних реформ; 2) залежності від світових цін на сировинні товари; 3) зростання дефіциту поточного рахунку та зовнішнього боргу; 4) високої інфляції та відповідно погіршення конкурентоспроможності країни;

2. Відсутність національної стратегії розвитку галузі туризму на перспективу до 2020 р.

3. Знецінення національної валюти. На нашу думку цей процес прискориться в період з 2012 до 2014 рр.

4. Купівельна спроможність українців. Адже всі розробки в туризмі пов'язані з кінцевим споживачем. На наступні 2-4 роки існує тенденція її суттєвого зниження [7].

5. В моральному плані – це криза цінностей та цілей, коли основний сенс буття мало кореспондується з туристичною галуззю.

До внутрішніх слід віднести такі:

1. Безсистемні методи управління в туризмі.
2. Застаріла парадигма мислення.
3. Слабка інформаційна база.
4. Відсутність досвідченого кадрового потенціалу.

Основні заходи по стабілізації туристичного ринку на найближчу перспективу такі:

- створення потужного внутрішнього ринку туристичних послуг з мінімізацією залежності від зовнішніх факторів;
- визначення пріоритетних напрямків витрат виробничого та фінансового потенціалу туристичними компаніями з метою мінімізації впливу кризи на діяльність останньої;
- підтримка державою реального сектору економіки – виробити чіткий антикризовий план дій, що має включати захист внутрішнього ринку, модернізація тарифної політики, зниження податкового тиску, дотації суб'єктам туристичних послуг;
- розробка компаніями-лідерами українського туристичного простору стратегічних засад розвитку туризму на 10 років;
- активація людського фактору – адаптивний гомеостаз (потрібні люди з системними знаннями щоб правильно адаптуватися до нових умов життя).

Алгоритм використання кризового менеджменту туристичної компанії можна представити таким чином: підвищення рівня використання фінансово-виробничого потенціалу – модернізація організаційних форм управління компанією – нові вимоги до процесу надання туристичних послуг – нові запити споживачів.

Висновки. Оптимізація управління кризовими явищами в туристичній галузі в контексті глобальних зрушень при активній участі

різноманітних туристичних інституцій веде до залучення більшої кількості туристів та географічного охоплення ширших дестинацій при чіткому спрямуванні намірів в конструктивну еволюційну сторону. Єдиний центр управління процесом адаптації до глобальних економічних перетворень в туризмі знайде відображення в ефективній координації та взаємодії основних агентів туристичного бізнесу на міжнародному та регіональному рівнях.

1. *Данилишин. Б., Веклич О. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку // Економіка України, 2008. - №7. – С.13-23*
2. *Вахненко Т. Державний борг України: поточний стан і ризики // Економіка України, 2008. - №7. – С.37-45*
3. *Федулова Л.І. Концептуальні засади економіки знань // Економічна теорія, 2008. - №2. – С. 37-59*
4. *Бондаренко Т.М. Точки зростання виробництва: поняття, критерії та методика визначення // Економіка і прогнозування, 2008. - №1. – С. 136 - 144*
5. *Клок К., Голдсмит Дж. Конец менеджмента. – СПб.: Питер, 2004. – 368 с.*
6. *Аналітичний звіт. Дії Національного банку а період загострення світової фінансової кризи. – Київ, 2009. – 58 с.*
7. *Экономические ожидания от Евро 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russian.cri.cn/1341/2012/01/19/1s412161.htm*
8. *Пестушко В.Ю. Європейський туристичний ринок в умовах глобальної економічної кризи // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: Економіка, право, політологія, туризм : збірник наукових статей. – К. : Вид-во НАУ «НАУ-друк», 2010. – Випуск 1. – С.193-197.*
9. *Укртуризм. Український туристичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrtourism.com/ukraine_euro_2012.html*
10. *«Биржевой лидер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.profi-forex.org/news/entry1008103161.html*

УДК 338.48

Вільчинський А.О.

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ КЛАСТЕР ЯК ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ УСПІШНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена розгляду однієї з передумов розвитку території – створення рекреаційно-туристичного кластеру як прогресивної форми територіально-виробничого об'єднання. Розглянуто передумови його виникнення, мету і завдання, переваги і перспективи впровадження цієї інноваційної моделі співпраці.

Ключові слова: рекреаційно-туристичний кластер, інноваційна модель співпраці , об'єднання, учасники кластера , конкурентоспроможність.

Статья посвящена рассмотрению одной из предпосылок развития территории - создание рекреационно-туристического кластера как прогрессивной формы территориально-производственного объединения. Рассмотрены предпосылки его возникновения, цели и задачи, преимущества и перспективы внедрения этой инновационной модели сотрудничества.

Ключевые слова: рекреационно-туристический кластер, инновационная модель сотрудничества, объединения, участники кластера, конкурентоспособность.

The article is dedicated to creation of recreation and tourism cluster as a progressive form of territorial and industrial association. There are also considered conditions of its creation, purpose and objectives, advantages and prospects of implementation of this innovative model.

Key words: recreation and tourism cluster, innovative model of cooperation, association, cluster members, competitiveness.

Актуальність теми та рівень її дослідження. Залучення та реалізація новітніх підходів щодо забезпечення сталого розвитку та конкурентоспроможності певної території є однією з передумов успішного розвитку будь-якого регіону. Як показує світовий досвід, у рамках новітніх інноваційних моделей всі учасники ринку задля більш ефективного виконання певних функцій або реалізації певних цілей прагнуть об'єднатися в кластери. На сучасному етапі розвитку світового господарства кластери виникають передусім у галузях економіки, у сфері високих технологій, виробництва і сфері послуг. Проте надзвичайно актуальним є впровадження кластерного підходу саме в туристичній галузі.

Згідно з теорією М. Портера, кластер – це об'єднані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, які не конкурують між собою, характеризуються спільною діяльністю та взаємодоповнюють одна одну [5, с. 205]. Серед зарубіжних та вітчизняних науковців, які приділяли увагу в своїх дослідженнях розвитку туристичного кластеру, слід виділити Ю. Алєксєєву, К. Андрющенко, Р. Браймера, Дж. Боуена, Н. Внукову, Л. Гонтаржевську, П. Ебергардта, Ф. Котлера, Е. Мейкенза, В. Мідлтона, Р. Оскена, В. Савченко, С. Харічкова, Л.Черчик, В. Шекела, К. Шумана та ін.

Фундаментальний внесок в розробку означеної теми зробили такі вчені, як : М. Портер, Ван Циншен, К. Пойтченко, Д. Стеченко, О. Шаблій. Вони помітно розширили теоретичні засади, а також здійснили розробку практичних аспектів розвитку кластерів у туристично-рекреаційній сфері.

Успішне функціонування територіально-рекреаційної системи та формування на її основі рекреаційно-туристичного кластеру (РТК) є важливою складовою розвитку економіки території чи певного регіону. Кластерна модель дає змогу ефективно використовувати природні та антропогенні рекреаційні ресурси, історичну та культурну спадщину і значно посилити вплив сфери рекреації і туризму на економічний розвиток регіону. Все це зумовлює актуальність теми.

Метою запропонованої статті є простежити переваги кластерного підходу в туристично-рекреаційній сфері, а для цього визначити передумови виникнення кластеру, завдання, учасників і таке інше та спрогнозувати очікувані результати. У більшості країн світу потужним джерелом формування доходів і соціально-економічного розвитку, що забезпечує робочі місця, ріст валового внутрішнього продукту, суспільну злагоду та формування позитивного іміджу, є ефективне і раціональне використання туристично-рекреаційного потенціалу на рівні місцевих

територіальних громад. Позитивний вплив туризму є беззаперечним чинником для розвитку деяких секторів економіки: торгівлі, транспорту, сільського господарства, будівництва, виробництва товарів широкого вжитку. Серед іншого розвиток туристичної галузі має важливий вплив на структурні перетворення економічних систем у розвинених країнах світу.

Одним із дієвих механізмів успішного функціонування туристичної галузі території є створення рекреаційно-туристичних кластерів. РТК В. Гоблик кваліфікує «як добровільне об'єднання взаємодоповнюючих одне одного підприємств різних форм власності матеріального і нематеріального виробництва, соціальної, рекреаційно-туристичної сфери, що тісно співпрацюють із науковими установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади, для досягнення економічного ефекту від створення і реалізації конкурентоспроможного рекреаційно-туристичного продукту» [1, с. 5].

Уперше кластерні моделі в туристичній діяльності з’явилися у Сполучених Штатах Америки, Франції, Великобританії, Канаді. Сьогодні швидкі темпи розвитку у формуванні та реалізації рекреаційно-туристичних кластерів демонструють і постсоціалістичні країни : Польща, Чехія, Грузія, країни Прибалтики та ін. Подібна динаміка зумовлена зміною ставлення та підходів до галузі туризму в цілому, де створення тематичних кластерів є основою розвитку територій із значним рекреаційно-туристичним потенціалом. До основних структурних завдань новоутворених рекреаційно-туристичних об’єднань можна віднести : створення сприятливого інвестиційного клімату території, посилення маркетингової та промоційної політики туристичного потенціалу, стимулювання та підтримку інноваційних методів і форм діяльності.

Приклади функціонування РТК у вищезгаданих країнах є важливими для наслідування в Україні. У нашій державі, враховуючи умови нерозвинутості туристичної інфраструктури, недостатньої поінформованості туристів, нераціонального використання рекреаційного потенціалу, роль подібних кластерів є надзвичайно важливою в аспекті реорганізації всієї туристичної галузі. Така ситуація вимагає консолідованих зусиль на загальнодержавному та регіональних рівнях щодо вироблення нових підходів у групуванні важливих регіонів із значним рекреаційно-туристичним потенціалом.

Передумовою виникнення туристичного кластеру є ініціатива зацікавлених у цьому суб'єктів. Це можуть бути місцеві органи районної влади, органи місцевого самоврядування, представники головних підприємств потенційного кластеру, спеціалізовані громадські та міжнародні організації, які можуть фінансувати такі проекти, наукові та освітні установи, а також фахівці, які мають досвід організації кластерів в інших регіонах чи галузях [7, с. 266].

Туристичний кластер, за словами С. Кузика, – це добровільне територіальне об’єднання взаємопов’язаних туристичних підприємств і

закладів, причому вони мають право на самостійну господарську діяльність [3, с. 56].

Проаналізувавши наукові дослідження В. Гоблика, А. Теребуха, С. Кузика, можна виділити кілька умовних резидентів рекреаційно-туристичного кластеру:

- представники бізнесу;
- державні органи влади;
- громадські організації та об’єднання;
- навчальні заклади.

Усі згадані вище учасники мають певні функції та завдання. Після створення кластеру вони формують концепцію та об’єднують свої зусилля для досягнення максимально позитивного ефекту. Взаємодопомога у координації та впровадженні спільних дій резидентами туристичного кластеру є важливим аспектом його діяльності. Метою створення рекреаційно-туристичних кластерів є їхній внесок в оновлення та зміцнення регіонального економічного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності рекреаційно-туристичної галузі держави.

Основними завданнями РТК, за І. Дишловим, є:

- залучення коштів місцевих бюджетів, грантів, спонсорських коштів тощо та їх раціональне використання з метою ефективного розвитку рекреації;
- залучення вітчизняних та іноземних інвесторів до фінансування проектів по модернізації і новому будівництву рекреаційних об'єктів, сервісного обслуговування і комерційної діяльності;
- формування позитивного туристичного іміджу регіону;
- зростання рівня послуг, які надаються підприємствами кластеру;
- сприяння відтворенню і захисту природних комплексів і екосистем, флори і фауни, історико-культурних пам'яток;
- прогнозування і програмування перспективного розвитку кластеру, його фінансово-економічної та інвестиційної діяльності [2, с. 80].

Загалом за допомогою туристичного кластеру можна підвищити продуктивність праці, скоротити витрати на маркетингові дослідження, а також сприяти впровадженню інновацій. Кластерна модель співпраці, як і будь-яка інша інноваційна модель, має свої переваги та недоліки. Основною перевагою рекреаційно-туристчиних кластерів є об’єднання однорідних туристичних підприємств та організацій, органів влади, представників громадськості із залученням навчальних закладів, які разом виробляють і реалізовують рекреаційно-туристичні послуги та створюють гідну конкуренцію подібним туристичним продуктам на міжнародному ринку. Але для виваженого підходу до участі в туристичному кластері, на думку О. Музиченко-Козловської, необхідно знати не тільки його переваги, але й недоліки. Так, наприклад, кластер може сповільнювати нововведення тому, що інколи групове мислення пригнічує нові ідеї, зменшує їхню гнучкість. Серед недоліків можна виокремити і

проблематичність розподілу прибутку між учасниками туристичного кластеру, хоча його можна розподіляти між учасниками відповідно до суми вкладеного матеріального чи інтелектуального капіталу [4, с. 24].

Очікуваними результатами від діяльності РТК є:

- покращення соціально-економічного становища туристично-привабливої території;
- розвиток інфраструктури сервісних (санітарно-гігієнічних, побутових, медичних, прокатних) та інформаційних послуг для туристів;

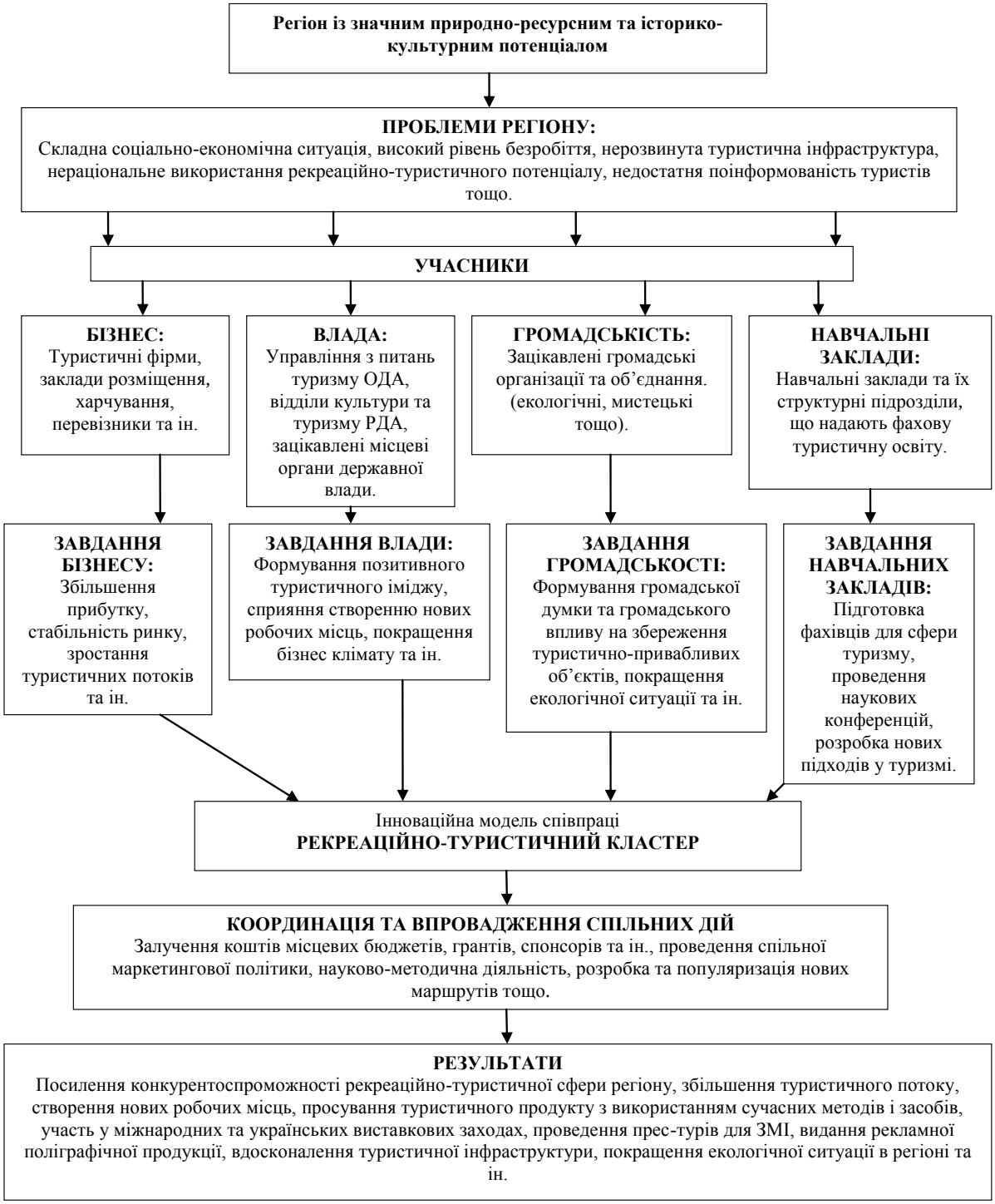

Рис. 1. Передумови для формування рекреаційно-туристичних кластеру

- розробка та реалізація маркетингової стратегії просування туристичного продукту з використанням сучасних методів і засобів (Інтернет-портал, розміщення зовнішньої реклами, участь у міжнародних та українських виставкових заходах, проведення прес-турів для ЗМІ й інфотурів вітчизняних та зарубіжних туроператорів);
- розробка, маркування туристичних маршрутів регіоном, у тому числі маркування екологічних стежок, історико-пізнавальних та науково-дослідницьких маршрутів, оздоровчих та водно-розважальних турів тощо;
- проведення навчальних тренінгів-семінарів для членів територіальних громад, організація конференцій, круглих столів та семінарів.

Результати проведених досліджень зафіксовані нижче (див. рис. 1).

Отже, кластер вважають однією з привабливих форм організації рекреаційної діяльності, особливо в умовах становлення ринкових механізмів господарювання, оскільки він об'єднує на добровільних і взаємовигідних засадах суб'єктів економічної діяльності, що дозволяє їм успішно конкурувати на ринках різних рівнів; кластерні технології сприяють налагодженню взаєморозуміння між управлінськими структурами і бізнесовими колами у процесі вирішення соціально-економічних проблем певного регіону; рекреаційна галузь – приваблива сфера вкладання інвестицій, які даватимуть повнішу віддачу за умови створення регіональних рекреаційних кластерів; регіон має реальні шанси перетворитись в один з піонерних регіонів запровадження кластерних технологій у сфері рекреації і туризму [6, с. 81].

Висновки та перспективи дослідження. Проведені спостереження засвідчили, що впровадження подібних інноваційних моделей співпраці є важливим економічним механізмом стимулювання розвитку туристичної сфери.

Утворення рекреаційно-туристичних кластерів допоможе об’єднанням неприбуткових та прибуткових структур у регіонах із значним природно-ресурсним та історико-культурним потенціалом вийти на самофінансування, створити нові робочі місця, підвищити продуктивність праці, забезпечити конкурентоспроможність регіональних туристичних продуктів та їх просування на ринку. Тому вивчення кластерних технологій належить до перспективних напрямків наукових досліджень загалом і в туристично-рекреаційній сфері зокрема.

1. Гоблик В.В. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. економ. наук / В.В. Гоблик. – Ужгород, 2009. – 24 с.

2. Дишловий І.М. Питання формування та функціонування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі регіону / І.М. Дишловий // Економічні інновації. – Вип. 44. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2011. – С. 80-81.

3. Кузик С. Теоретичні проблеми туризму : суспільно-географічний підхід / С. Кузик. –Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 254 с.

4. Музиченко-Козловська О.В. Переваги кластерної моделі розвитку туризму над іншими формами об'єднань / О.В. Музиченко-Козловська // Проблемы науки. – №3. – 2009. – С. 21-26.

5. Портер М. Конкуренция : учеб. пособ. / М. Портер / пер. с анг. – М., 2001. – 301 с.
6. Семенов В., Мозгальова В., Давиденко І. Регіональний рекреаційний кластер у контексті структурної перебудови економіки регіону / В. Семенов, В. Мозгальова, І. Давиденко // Регіональна економіка. – №3. – 2006. – С. 78-89.
7. Теребух А., Бандура Н. Туристичний кластер як форма посилення конкурентних переваг регіону / А. Теребух, Н. Бандура // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. − Вип. 2012. – С. 265-270
8. Шаблій О. Основи теорії суспільної географії / О. Шаблій – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 442 с.

УДК 910.2

Денисова Д.О.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ МЕРЕЖІ ГІРСЬКОЛИЖНИХ КУРОРТІВ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку туристичної галузі в Україні гірськолижний туризм стає одним з найпопулярніших видів активного відпочинку. На основі багатої ресурсної бази щороку відкриваються нові і вдосконалюються вже існуючі гірськолижні курорти, а кількість бажаючих бути залученими до цього виду відпочинку постійно зростає.

Ключові слова: гірськолижний туризм, зимовий курорт, зона катання, лижний сезон, туристична інфраструктура.

На современном этапе развития туристической отрасли в Украине горнолыжный туризм становится одним из наиболее популярних видов активного отдыха. На основе богатой ресурсной базы с каждым годом открывается все больше новых и совершенствуются существующие горнолыжные курорты, а количесво желающих стать частью этого вида отдыха постоянно увеличивается.

Ключевые слова: горнолыжный туризм, зимний курорт, зона катания, лыжный сезон, туристическая інфраструктура.

The present stage of development of touristic sphere in Ukraine demonstrate that ski tourism is becoming one of the most popular forms of recreation. Grounded on the rich resource base, the new ski resorts appear and the current ones are being improved every year. And the number of potential ski-tourists is rising dramatically.

Key words: mountain-skiing tourism, winter resort, skiing zone, skiing season, touristic infrastructure

Постановка проблеми у загальному вигляді. Гірськолижний туризм є засобом активного відпочинку, що сприяє гармонійному розвитку людини і зміцненню її здоров'я. Зростання популярності зимових видів спорту і відпочинку призвели до створення цілої індустрії гірськолижного туризму в Україні. Вивчення територіальної організації, особливостей та індивідуальних характеристик зимових курортів України дозволить скласти уявлення про гірськолижний потенціал її окремих територій.

Аналіз наукових публікацій, присвячених проблемам організації гірськолижного туризму в Україні, свідчить про відсутність єдиного підходу до систематизації гірськолижних територій у її межах. Цим обумовлена *мета дослідження* – провести аналіз територіальної

організації гірськолижних курортів України і охарактеризувати їх основні параметри.

Відповідно до поставленої мети нами було проаналізовано літературні і картографічні джерела [1-7], а також матеріали офіційних web-сайтів найбільших гірськолижних курортів України [8-9].

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні десятиліття все більш популярними стають спортивні види туризму і відпочинку. Особливий інтерес туристи проявляють до поїздок у зимовий період до гірськолижних центрів. Більшість зимових курортів в Україні приурочені до двох гірських регіонів – Українських Карпат (рис.1) і Кримських гір.

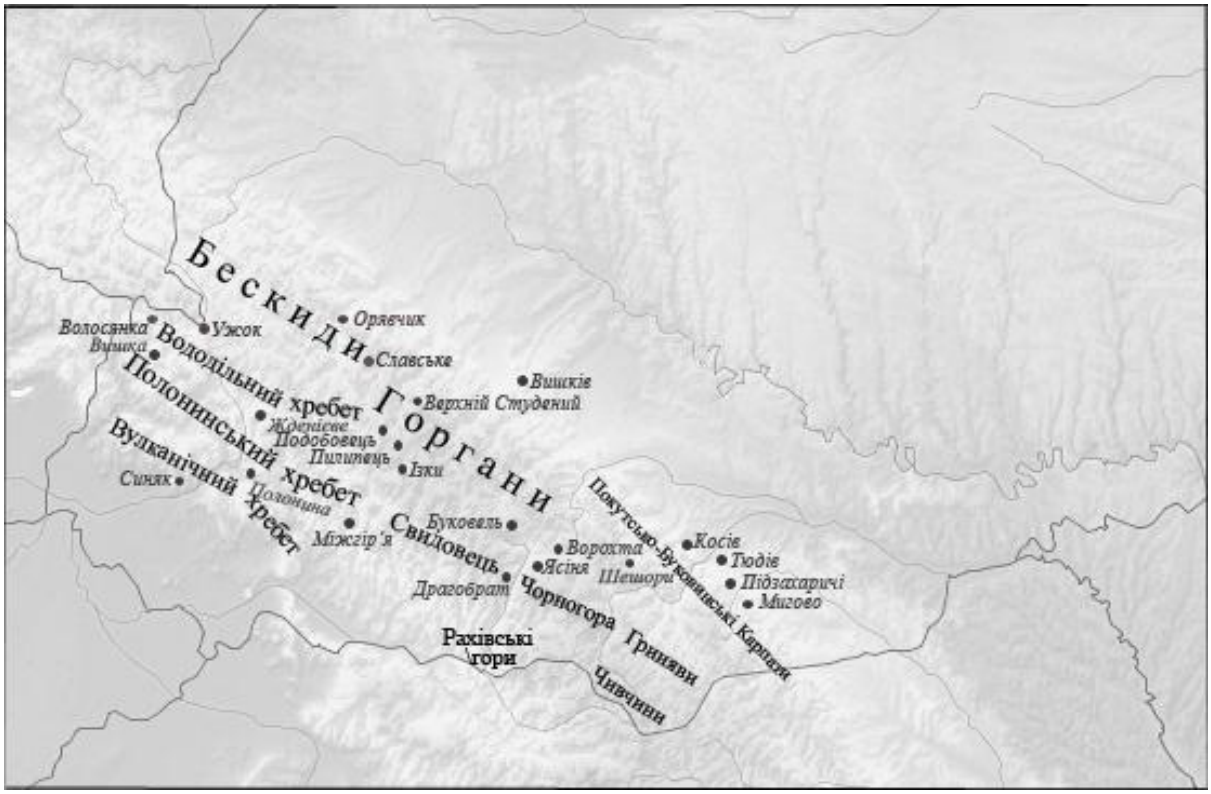

Рис. 1 Основні гірськолижні курорти Українських Карпат

Українські Карпати – це частина гірської системи Карпат, розташована на заході України, в межах Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської і Чернівецької областей. Висота гір в середньому коливається від 1000 до 1200 м над рівнем моря, найвищою точкою є гора Говерла (2061 м), розташована в межах масиву Чорногора. Українські Карпати складаються з витягнутих з північного заходу на південний схід паралельних пасом, що розділені між собою міжгірними долинами [3].

Головні гірськолижні курорти Карпат розташовані на території гірських хребтів Східних Бескидів, Горган, Покутсько-Буковинських Карпат, масиву Свидовець, а також Полонинського і Вододільного хребтів.

Найбільшим і одним з найстаріших зимових курортів України є курорт *Славське*. Вдале розташування хребтів Бескидів і Горган навколо

нього створило унікальний місцевий мікроклімат, який забезпечує постійну безвітряну погоду з великою кількістю опадів взимку й стабільним сніговим покривом з середини грудня до кінця березня. В Славському добре розвинене транспортне сполучення, побудована сучасна залізнична станція, де зупиняються поїзди з усіх регіонів України та з інших країн. На території селища взимку працює більше тридцяти прокатних пунктів прокату гірськолижного спорядження і аксесуарів, сервісних пунктів з ремонту і підготовки гірських лиж. Зараз в регіоні, у зимовий період, одночасно може відпочивати до п'яти тисяч любителів гірських лиж і інших зимових видів спорту [2].

Курорт об'єднує гірськолижні зони п'яти гір: Тростян, Погар, Політехнік, Високих Верх і Менчул. Гора Тростян – відомий з радянських часів центр зимових видів спорту і відпочинку. Гірськолижні схили тут обслуговуються найдовшим в Україні крісельним і 9 бугельними підйомниками. На горі знаходяться 12 трас різного рівня складності, але переважають складні спуски, призначені для професіоналів. Придатними для катання є східні, північні та західні схили. Гора Політехнік має 2 бугельних витяги, а траси найкраще підійдуть для початківців. Гора Високий Верх обслуговується 3 бугельними і однією канатною дорогою. Спуски характеризуються в основному середнім рівнем складності [1]. Північний і східний схили гори Менчул відомі як гірськолижні траси «Варашава» і «Грабовець» із 3 бугельним підйомниками і 4 трасами середнього рівня складності [6]. Серед гірськолижних центрів, що активно розвиваються в Карпатах – гірськолижний комплекс *Буковель*, будівництво якого було започатковано у 2000 р. На схилах однойменної гори тут діють 14 сучасних канатних доріг із загальною пропускною здатністю 33 тис чоловік на годину. Сумарна протяжність всіх гірськолижних трас курорту — 50 км. Загалом на Буковелі 61 траса, серед яких 12 синіх (для новачків), 41 червоних (середніх за складністю) і 8 чорних (для професіоналів) [2]. Буковель – найбільш розвинений гірськолижний курорт Україні. Для туристів тут організована цілісна система обслуговування: є піцерії, бари, ресторани, кафе, нічні клуби, спа-і оздоровчі центри, дитячі майданчики і багато іншого [6].

Курорт *Драгобрат* – найвища гірськолижна база в Україні. Вона знаходиться на висоті 1400 м над рівнем моря поблизу підніжжія гір Стіг (1705 м) і Близниця (1884 м), за 10 кілометрах від смт Ясіня. Розташування гір Свидовецького хребта створює унікальний природний феномен урочища Драгобрат – наявність стабільного снігового покриву з листопада по травень [4]. На курорті працюють сім підйомників і вісім трас різного рівня складності довжиною від 1200 м до 2000 м, є навчальний схил завдовжки 300 м. Загальна протяжність трас – 10 км. Драгобрат представляє необмежені можливості для катання на лижах і сноубордах по цілинному снігу [2].

Тисовець – це спорткомплекс Міністерства Оборони України і місце тренувань Олімпійської збірної України. Гірськолижна база розташована

на висоті 1017 м над рівнем моря, у верхів'ї однойменної річки. Туристично-спортивний комплекс «Тис овець» знаходиться в екологічно чистій зоні Українських Карпат. Комплекс складається із готелю і кількох котеджів. Гірськолижники мають в своєму розпорядженні три траси: південну (довжиною 500 м), північну (800 м) і західну (650 м). Від житлових корпусів, які у Тисовці розміщені двома масивами, до гірськолижної траси була протягнута канатна дорога завдовжки 1,5 км. Туристичний комплекс пропонує три лижні трампліни заввишки 90 м, 70 м і 40 м і траси для бігових лиж [6].

Курорт *Яблуниця* – відомий з радянських часів гірськолижний центр, що знаходиться поряд із Яблуницьким перевалом на висоті 900 метрів над рівнем моря. Зона катання об'єднує десять трас різного рівня складності, що обслуговуються сімома бугельними підйомниками. Яблуниця відрізняється розвиненою туристичною інфраструктурою і надає широкий спектр альтернативних катанню можливостей для туристів [1].

Гірськолижний комплекс *«Плай»* почав працювати у 2007 р. На сьогодні тут діє 6 лижних трас різного рівня складності – від пологих до екстремальних. Протяжність трас – до 1200 м, перепад висот – 260 м. Зручний під'їзд, сучасні чотиримісні крісельні підйомники, розвинена інфраструктура, доглянуті схили, наявність сучасної системи штучного засніження та достатньої кількості сучасних снігоущільнюючих машин роблять курорт надзвичайно привабливим. У цілому "Плай" відрізняється від інших курортів регіону цілісною інфраструктурою і сучасним оснащенням [7].

Гора *Красія* – популярний зимовий центр серед любителів гірськолижного туризму та спорту. У радянські часи тут був великий гірськолижний курорт з єдиним в Україні крісельним підйомником [4]. Гірськолижні схили Красії відрізняються надзвичайною зручністю та універсальністю як для початківців, так і для професіоналів. Сезон катання на лижах тут триває від початку грудня до середини квітня. Частина трас засніжується штучно. Спусковий комплекс складають шість підйомників: однин крісельний, два бугельних і три гачкових. Всі схили рівномірно пологі, ширина спускового коридору – від 30 до 60 м. Траси організовані таким чином, що з вершини можна спуститися до початку будь-якого з витягів [6].

Гірськолижний курорт *Пилипець* розташований в одному з найбільших сіл Міжгірщини на висоті 700-750 м. В околицях села Пилипець знаходиться три бугельних витяги, що обслуговують чотири траси. Неподалік, у сусідньому селі Подобовець, розташований ще один витяг довжиною 1000 м.

Міжгір'я – гірськолижний центр, що знаходиться в оточенні полонин Боржава і Червона. Поруч розташовані гори Кам'янка, Кук і Стримба. Курорт включає три лижні траси, довжина найбільшої з них – 2500 метрів, найкоротшої – 1500 метрів. Траси обслуговуються крісельним і бугельним підйомниками [2].

Гірськолижно-туристичний комплекс *«Мигово»* знаходиться на висоті 500 м над рівнем моря біля підніжжя мальовничих вершин Буковинських Карпат – Кічера та Стіжок. Взимку Мигово може надати послуги з гірськолижного відпочинку більше ніж 3 тисячам осіб за день. Схили, придатні для катання, знаходяться на горі Мала Кічера. Це два гірськолижні спуски довжиною 1100 та 1300 м, з перепадом висот 181 м. Спеціально для початківців відмежована траса довжиною 100 м. Спуски сертифіковані FIS (International Ski Federation) як траси слалому і використовуються для змагань національного та міжнародного рівнів. Всі траси освітлені, що створює можливості для нічного катання. Потужна система штучного засніженння забезпечує стабільний сніговий покрив з грудня до кінця березня, незалежно від погодних умов. Гірськолижні спуски обслуговуються двома бугельними витягами довжиною 1000 та 600 м. В межах комплексу працюють 5 прокатів гірськолижного спорядження. Для бажаючих знайти альтернативу гірськолижному катанню працює ковзанка, на якій одночасно можуть комфортно перебувати понад 150 осіб [8].

Окрім Українських Карпат гірськолижний туризм в Україні розвивається і в Кримських гірах – гірській системі на півдні Кримського півострову, що простягнулась на 150 кілометрів трьома паралельними пасмами [3]. Кращими місцями для гірськолижного катання в Криму є Ангарський перевал і плато Ай-Петрі [4].

Ангарський перевал представляє найкращі умови для зимового спорту і відпочинку з січня по березень. Для гірськолижників обладнано три бугельні підйомники загальною протяжністю 1550 м. Вони розділяють трасу на три рівні складності – від зеленого до червоного. Поблизу нижнього підйомника знаходиться гірськолижна школа, де, крім навчання новачків, здійснюється прокат і доставка гірськолижного устаткування, екскурсії для груп. Поруч розташовуються кафе і бари, а також популярна в сезон турбаза «Ангарський перевал».

На *плато Ай-Петрі* сніг лежить до середини квітня. Кращий час для катання тут з лютого по березень, коли потужність снігового покриву досягає 1– 1,5 метрів. На плато працює 9 бугельних підйомників довжиною від 300 до 1300 метрів. Тут розташовані 9 окремих трас крутизною від 12 до 18 градусів [5]. Ай-Петрі не має статусу гірськолижного курорту оскільки вся його територія належить до Ялтинського природного заповідника, що передбачає заборону на будь-які види господарської діяльності [1]. Тому для подальшого розвитку зимового відпочинку в Криму важливим є вирішення питання про переведення заповідника в статус національного природного парку.

Отже, гірськолижний туризм в Україні з кожним роком стає все більш популярним. Розташування зимових курортів по території країни є нерівномірним оскільки всі вони приурочені до гірських масивів на заході і півдні її території. Найбільші українські гірськолижні центри знаходяться

в Карпатах, проте Кримські гори є перспективним регіоном для розвитку активного зимового відпочинку.

1. *Гаспарян А.А. Развитие горного туризма в Украине // Бізнес – 2006. – №5. – 51 с.*
2. *Гулич О.І. Рекреаційний потенціал Українських Карпат та сучасний стан його освоєння/ НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2004. – 56 с.*
3. *Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. – Знання, 2005. – с. 395 – 432.*
4. *Радигіна К.І. Гірськолижний спорт. – К.: Здоров'я, 1975. – 128 с.*
5. *Подгородецкий П. Д., Багрова Л. А. Физико-географические факторы организации зимнего отдыха и спорта в горном Крыму // Ученые записки ТНУ. – Т. 15 (54). – 2002. – №2: География. – с. 75-85.*
6. *Гірськолижні курорти України. Довідник. – К.: Школяр, 2005. – 96 с.*
7. *Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. – 440 с.*
8. *Офіційний сайт гірськолижного комплексу «Плай». – Режим доступу: http://plaj.at.ua*
9. *Офіційний сайт гірсько-туристичного комплексу «Мигово». – Режим доступу: http://www.migovo.com.ua*

УДК: 338.48.640

Плешивцова М.В.

РОЛЬ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У СХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

В статті розглянуто особливості розвитку готельної індустрії в Східному регіоні України. Проаналізовано діяльність закладів розміщення в областях регіону. Досліджено взаємозв'язок динаміки зміни кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, та динаміки зміни кількості закладів розміщення в регіоні. Запропоновано варіанти подальшого розвитку готельного господарства в регіоні.

Ключові слова: готельна індустрія, регіон Східної України, коефіцієнт використання місткості готелів, туристична галузь.

В статье рассмотрены особенности развития гостиничной индустрии в Восточном регионе Украины. Проанализирована деятельность средств размещения в областях региона. Исследована взаимосвязь динамики изменения количества туристов, обслуженных субъектами туристической деятельности, и динамики изменения количества средств размещения в регионе. Предложены варианты дальнейшего развития гостиничного хозяйства в регионе.

Ключевые слова: гостиничная индустрия, регион Восточной Украины, коэффициент использования ёмкости отелей, туристическая отрасль.

The article describes the features of the hotel industry in the Eastern region of Ukraine. The activity of accommodation facilities in the region was analyzed. The interrelation of the dynamics of change in the number of tourists and the dynamics of change in the number of accommodation facilities in the region was investigated. The variants of the further development of the hotel industry in the region were offered.

Key words: a hotel industry, the region of Eastern Ukraine, an utilization ratio of hotel capacity, a tourist industry.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою світового туристичного процесу є вітчизняна туристична галузь. Звичайно, розвиток туризму неможливий без розширення і вдосконалення готельної бази туристичних регіонів країни, оскільки послуга розміщення є однією з основних послуг туристичного пакету. Не секретом є й те, що враження туристів про країну багато у чому залежить від якості сервісу закладу розміщення. Тому дослідження й подальше вдосконалення готельної індустрії України є досить актуальними питаннями сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виявленню тенденцій та перспектив розвитку готельного господарства України приділяється в наш час значна увага. Так, Вітавська Г.П. та Тупкало В.М. розглядають проблеми та тенденції розвитку готельного бізнесу в Україні, пропонують шляхи вдосконалення системи управління готельним комплексом на базі стратегії розширення бізнесу, Опанащук Ю.Я., Мальська М.П. аналізують сучасні проблеми розвитку готельного господарства України, Петренко Л.А. розглядає вплив фінансових ринків на інвестування підприємств готельного господарства. Але, слід зазначити, що в працях науковців недостатньо приділялася увага щодо розгляду готельної індустрії окремо в межах Східного регіону України, а також можливості створення кластерів готельного бізнесу.

Мета дослідження. Основною метою роботи є вивчення готельної індустрії Східного регіону України, встановлення основних тенденцій та закономірностей її розвитку, а також визначення шляхів вдосконалення готельної інфраструктури регіону. Розвиток туризму в Україні відбувається нерівномірно – одні регіони є привабливими для туристів, інші – ні. Відповідальність за покращення економічних показників даної галузі в певному регіоні покладена на обласні та місцеві органи самоуправління.

Автором статті був обраний для розгляду регіон Східної України, до якого входять Харківська, Донецька, Луганська, Дніпропетровська та Запорізька області. Даний регіон не вважається туристичним в плані рекреації як от АР Крим та регіон Західної України, але він є центром ділового та спортивного туризму країни, тому відіграє важливу роль у розвитку галузі.

За даними Головного управління статистики у Харківській, Донецькій, Луганській, Дніпропетровській та Запорізькій областях [3 – 7] за 2010 р., загальна кількість туристів, які відвідали даний регіон і були обслуговані його суб’єктами туристичної діяльності становила 282 602 особи. Серед них кількість іноземних туристів склала 34 919 осіб (12,36 %), кількість внутрішніх туристів – 247 683 особи (87,64 %). Загальна кількість туристів, які подорожували Україною, у 2010 році становила 985 134 особи, тобто регіон у 2010 році прийняв майже третину від загальної кількості (28,7 %) обслугованих туристів [2]. Слід також відзначити, що на території Східної України у цьому ж році свої послуги надавав 371 заклад розміщення, що становить 21,43 % від загальної їх

кількості в Україні [8 – 12]. Більш детальна інформація щодо кількості прийнятих туристів в областях регіону зображена на рис. 1.

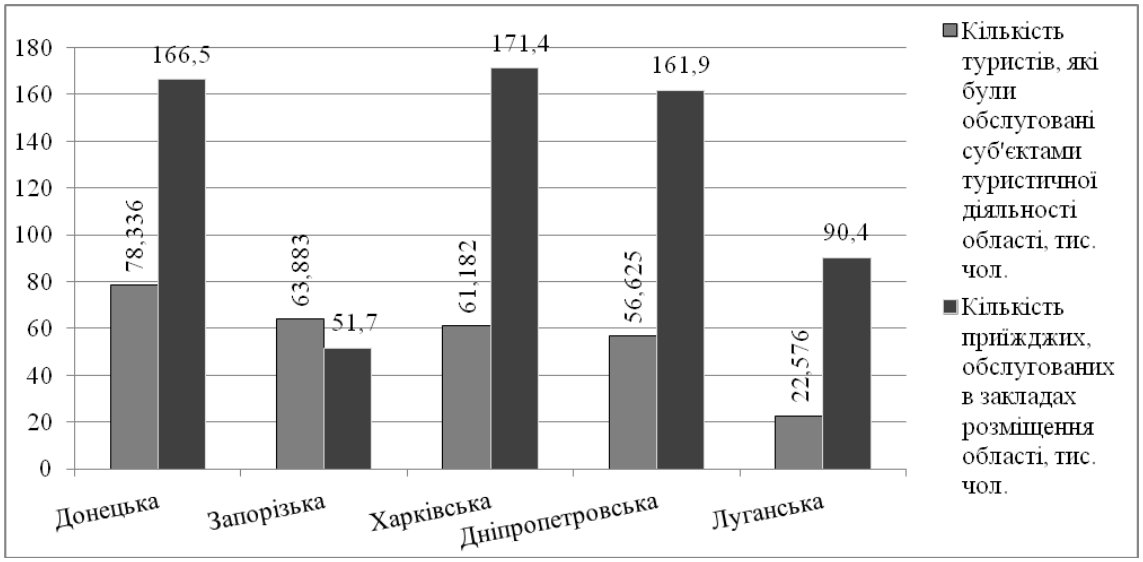

Рис. 1. Кількість обслугованих у 2010 р. туристів в областях регіону, тис. осіб

Як видно з рис.1, найбільшу кількість туристів прийняла Донецька область – 27,7 % від загальної кількості туристів, які відвідали регіон Східної України, найменшу – Луганська область з показником 7,99 %. Запорізьку, Харківську та Дніпропетровську області відвідали приблизно однакова кількість туристів. Слід зазначити, що найбільше іноземних туристів було в Запорізькій (17 656 осіб) та Харківській (12 901 осіб) областях [3 – 7].

Не важко помітити також й те, що кількість туристів, обслугованих закладами розміщення областей, значно перевищує кількість туристів, які відвідали область, користуючись послугами суб’єктів туристичної діяльності. Це говорить про те, що більшість туристів самостійно організовують свою подорож. Метою їх візиту часто стають ділові поїздки: відрядження, участь у конференціях, відвідування виставок, а також подієвий туризм: концерти, фестивалі, спортивні події тощо. Виключенням є лише Запорізька область, де кількість обслугованих туристичними підприємствами туристів перевищує кількість прийнятих закладами розміщення приїжджих. Така тенденція, скоріш за все, викликана недостатньою кількістю закладів розміщення в даній області, тобто існує проблема порушення закону попиту та пропозиції (попит перевищує пропозицію). Для перевірки даної гіпотези можна розглянути даний фактор більш детально. На рис. 2 відображена динаміка зміни кількості закладів розміщення в кожній області регіону Східної України за період з 2000 р. по 2010 р. Як видно з рис. 2, значний спад кількості закладів розміщення спостерігається саме у Запорізькій області. За десять років їх

кількість зменшилася майже вдвічі. Водночас слід зазначити, що кількість обслугованих туроператорами і турагентами туристів зменшилася незначно у порівнянні з 2000 роком (на 2 022 осіб), коли кількість закладів розміщення становила 59 одиниць [8 – 12]. Такий стан речей негативно впливає на розвиток туристичної галузі області і може призвести до значного скорочення кількості туристів на її території, а отже й доходів від діяльності підприємств галузі.

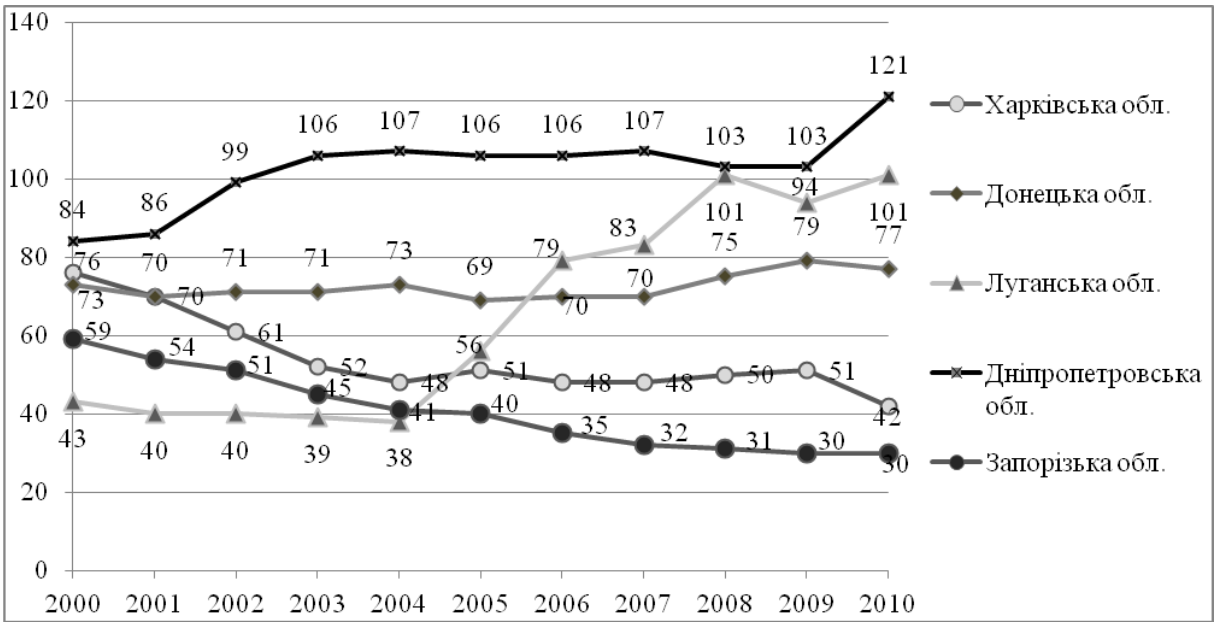

Рис. 2. Динаміка зміни кількості закладів розміщення областей Східної України за період з 2000 р. по 2010 р., одиниць

Найбільш рівномірний розвиток готельного бізнесу в плані кількісного складу закладів розміщення мають Дніпропетровська та Донецька області, хоча в Дніпропетровській області спостерігається два різкі підйоми – у 2002 р. та в 2010 р. Впродовж 2010 р. кількість закладів розміщення на Дніпропетровщині зросла на 18 одиниць [11]. Така динаміка пов’язана з підготовкою України до Євро-2012. Дніпропетровськ відразу потрапив у категорію «основних» міст, що приймають матчі Євро-2012, але через проблеми з аеропортом та стадіоном його було виключено зі списку міст-претендентів. Не погоджуючись з рішенням комісії, міська влада розпочала форсований розвиток інфраструктури Дніпропетровщини. Так, за два роки тут збудували сучасний європейський стадіон на 31 тисячу місць, звели 12 готелів, побудували 35 км автобану у напрямку Києва [14]. Зростання закладів розміщення в Донецькій області також пов’язане з підготовкою до Євро-2012.

Неочікувана тенденція спостерігається на Харківщині, яка готується приймати матчі Євро-2012. З рис. 2. видно, що кількість закладів розміщення в області за 2010 р. скоротилася на 9 одиниць. Причиною такого спаду є нерентабельність закладів розміщення, особливо у сільській

місцевості. Номерний фонд цих дев'яти закладів розміщення складає 139 номерів на 308 чоловік. Серед всіх розглянутих областей найбільш цікавою за своїми статистичними даними в готельній сфері є Луганська область, оскільки вона не вважається туристичним, науковим чи бізнес-центром України, але починаючи з 2004 р., кількість закладів розміщення на її території різко зросла – з 38 одиниць до 101 одиниці у 2010 р. Такий значний приріст пояснюється щонайменше двома факторами. По-перше, за два роки до цього (у 2002 р.) на Луганщині спостерігалося значне зростання кількості приїжджих туристів, які були обслуговані туристичними підприємствами області [5]. Така тенденція спонукала до розвитку готельного господарства на її території. По-друге, майже вдвічі піднявся рівень середньої заробітної плати по області з 582 грн. у 2004 р. до 952 грн. у 2005 р., що також могло стати причиною зростання зацікавленості місцевого населення у відкритті власного бізнесу [13].

Говорячи про кількість обслугованих закладами розміщення туристів в регіоні, можна сказати, що їх загальна кількість у 2010 р. значно скоротилася. Це можна побачити на рис. 3.

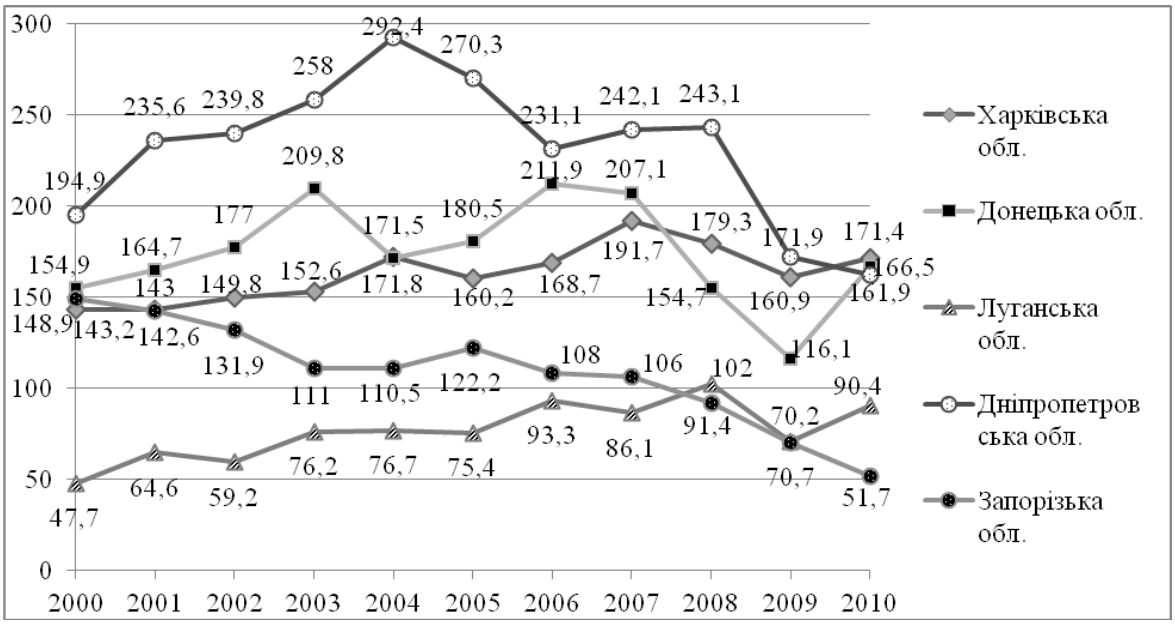

Рис. 3. Динаміка зміни кількості приїжджих, обслугованих закладами розміщення областей регіону, тис. осіб

Слід відмітити, що найбільш стабільні області в плані нарощування готельної інфраструктури мають найбільш нерегулярні потоки туристів. Туризм в Донецькій та Дніпропетровській областях розвивається нерівномірно, останнім часом тут спостерігається значне скорочення кількості туристів, обслугованих закладами розміщення. Кількість обслугованих закладами розміщення туристів в Харківській області зростає при одночасному скороченні кількості самих закладів. Це означає, що збільшується коефіцієнт використання місткості готелів та інших місць

для тимчасового проживання, зростає їх рівень рентабельності. Крім того, у зв'язку з Євро-2012 деякі готелі розширюють свій номерний фонд чотирьох- та п'ятизірковими номерами.

Луганська і Запорізька області мають протилежні тенденції. У Луганській області спостерігається зростання кількості закладів розміщення і разом з цим зростання кількості туристів, обслугованих в них. Для Запорізької області характерний спад по обом показникам.

У 2010 р. дохід від надання послуг розміщення (у фактичних цінах без вирахування податків) по областям регіону склав: у Донецькій – 111 363,10 тис. грн., у Дніпропетровській – 95 426,30 тис. грн., у Харківській – 86 158,60 тис. грн., у Луганській – 27 452,90 тис. грн., у Запорізькій – 24 334,80 тис. грн. [1]. Виходячи з цього, середній дохід, отриманий з одного приїжджого у цьому році становив: у Донецькій області – 668,85 грн., у Дніпропетровській області –589,42 грн., у Харківській області – 502,68 тис. грн., у Запорізькій області – 470,69 грн. та у Луганській області – 303,68 грн. Приблизно в такій послідовності будуть розташовані області при порівнянні середньої ціни за номер.

Слід зазначити, що серед усіх типів закладів розміщення (готель, мотель, готельно-офісний центр, кемпінг, молодіжна турбаза та гірський притулок, інші місця для проживання) в регіоні найбільш поширеними є готелі, більшість з яких мають категорію 4 та 3 зірки. Найбільшу концентрацію готелів має Запорізька область – 80 %, найменшу – Луганська – 42,57 % [1]. При цьому коефіцієнт використання місткості готелів в областях Східної України не перевищує 30 %. Тобто можна говорити про нерентабельність готелів регіону.

Звичайно, стратегія розвитку готельної індустрії повинна спиратися на аналіз видів туризму, які є популярними чи потенційними для даного регіону. Немає сенсу будувати п'ятизірковий готель там, де поширеним є сільський зелений туризм.

Виходячи з історико-культурного, соціально-економічного, екологічного розвитку кожної з областей регіону, а також їх забезпеченості туристичними ресурсами та привабливості, можна виділити наступні види туризму, потенційні для розвитку на їх території (табл.1).

Виходячи з даних таблиці та проаналізованих раніше показників розвитку готельного господарства, кожній з областей регіону можна запропонувати наступні рекомендації щодо вирішення проблем, що склалися.

Для Харкова, Донецька, Дніпропетровська, а також їх областей важливим є розвиток бізнес-туризму, спортивного та подієвого туризму, в рамках якого слід встановити чіткий перелік щорічних свят (одного чи декількох) та працювати над їх популяризацією; в п'яти та чотирьохзіркових готелях необхідно підвищити якість обслуговування; кімнати готелів з низькою рентабельністю після Євро-2012 та Євробаскету-2015 можна здавати на тривалий строк сезонним робітникам,

студентам за ціною, нижчою від ціни готельного номера, що забезпечить готелям постійний прибуток та зменшить простій кімнат.

Таблиця 1. Потенційні види туризму в областях Східної України

Види туризму	Області				
	Харківська	Донецька	Луганська	Дніпропетровська	Запорізька
Можливі	діловий, індустріальний, спортивний, культурно-пізнавальний, подієвий	діловий, індустріальний, спортивний, культурно-пізнавальний, подієвий	зелений (етно-туризм), кінний, індустріальний, спортивний, кльтурно-пізнавальний, подієвий	водний (яхтинг), спортивний, культурно-пізнавальний, подієвий, зелений (еколо-гічний)	водний (яхтинг), спортивний, культурно-пізнавальний, подієвий, зелений (екологічний)
Перспе-ктивні	діловий, подієвий	діловий, індустріальний, подієвий	кінний, подієвий	водний (яхтинг), спортивний, подієвий	водний (яхтинг), спортивний, подієвий

В Луганській області необхідно переглянути політику форсованого розвитку засобів розміщення, більше приділити увагу сільському, кінному та подієвому туризму, для потреб яких і перепрофілювати частину вже існуючих готелів.

В Запорізькій області, навпаки, слід збільшити кількість готелів, а також створити систему засобів розміщення, притаманних для зеленого та водного видів туризму (туристичні бази, невеликі хатинки у сільській місцевості).

На сьогоднішній день готельне господарство регіону має недостатній потенціал для прийому іноземних туристів з підвищеним попитом до якісних послуг. Говорячи про обласні центри Східного регіону, слід відзначити, що для Луганська, Дніпропетровська та Запоріжжя проблема в даній сфері полягає у відсутності закладів розміщення високої категорії, а для Харкова та Донецька – у відсутності відповідного рівня обслуговування кваліфікованими кадрами. Ці два міста прийматимуть ЄВРО-2012, тому за останні роки в їх готельному господарстві було збільшено кількість номерів високого класу, а от перепідготовці персоналу

не було приділено достатньо уваги. В інших містах та селищах регіону рівень обслуговування в середньому досить низький, хоча зустрічаються готелі з достатньо якісним сервісом. Одним із шляхів покращення ситуації в готельній сфері досліджуваного регіону в цілому є створення готельних ланцюгів або ж кластерів. Подібний кластер може бути сформований з підприємств різних видів діяльності: готелі й інші заклади розміщення, меблеві фабрики та виробники специфічного устаткування, кадрові агентства та агентства з підготовки і перепідготовки персоналу, комерційні банки, страхові компанії та ін. Зміцнення зв'язків всередині кластеру надасть можливість скоротити витрати окремих підприємств, а також покращити якість наданих закладами розміщення послуг. Кінцевим результатом буде підвищення конкурентоспроможності та привабливості готелів та регіону в цілому, а також зростання потоку туристів.

Висновок. Таким чином, розвиток готельної індустрії у регіоні Східної України відбувається форсовано у зв'язку з підготовкою до Євро-2012 та Євробаскету-2015. З одного боку, ці події є поштовхом для розвитку туристичної галузі, але лише за умов, якщо створена і вдосконалена інфраструктура буде підкріплена конкретними програмами розвитку туризму, які будуть втілюватись в життя. Для готельного господарства такі програми є дуже важливими, оскільки в найближчі роки державі та інвесторам необхідно покрити витрати на побудову та реконструкцію готелів та інших закладів розміщення.

Одним із шляхів розвитку та вдосконалення готельної інфраструктури Східного регіону України є створення на його території кластеру та диференціація закладів розміщення з метою їх пристосування до різних видів туризму в регіоні.

1.Державний комітет статистики України Готелі та інші місця для тимчасового проживання // Статистичний збірник. – Київ: 2011, 207 с.
2.Державний комітет статистики України/ Туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu /menu_u/tur.htm
3.Головне управління статистики у Харківській області/ Туристичні потоки (2000-2010рр.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/stat/stat_inf/turizm/tab3.html
4.Головне управління статистики у Донецькій області/ Туристичні потоки (2000-2010рр.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donetskstat.gov.ua/statinform/kult_5.php
5.Головне управління статистики у Луганській області/ Туристичні потоки (2000-2010рр.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lg.ukrstat.gov.ua/sinf/turizm/turizm0510_1.php
6.Головне управління статистики у Дніпропетровській області/ Туристичні потоки (2000-2010рр.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/tur/tur1.htm
7.Головне управління статистики у Запорізькій області/ Туристичні потоки (2000-2010рр.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zp.ukrstat.gov.ua/images/stories/turuzm_00-10.pdf

8.Головне управління статистики у Харківській області/ Готелі та інші місця для тимчасового проживання (2000-2010рр.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uprstat.kharkov. ukrtel.net/ua/stat/stat_inf/turizm/tab2.html
9.Головне управління статистики у Донецькій області/ Готелі та інші місця для тимчасового проживання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donetskstat.gov.ua/ statinform/kult_3.php
10. Головне управління статистики у Луганській області/ Готелі та інші місця для тимчасового проживання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lg.ukrstat.gov.ua/ sinf/turizm/turizm0511_2.php
11. Головне управління статистики у Дніпропетровській області/ Готелі та інші місця для тимчасового проживання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/tur/tur3.htm
12. Головне управління статистики у Запорізькій області/ Готелі та інші місця для тимчасового проживання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zp.ukrstat.gov.ua/content/view/652/331
13. Експертний комітет з стратегічного планування/Луганськ. Профіль громади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.linc.com.ua/documents/storage/CP_Luhansk_U.pdf
14. Дмитро Дєнков Дніпропетровськ і Одеса – в аутсайдерах Євро-2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/columns/2009/05/18/193500/

УДК 911.2

Яценко А.Д.

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДЕНДРОСИСТЕМИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті аналізується історичний процес та первинні причини створення, формування та розвитку лісових антропогенних насаджень у Північно-Західному Приазов'ї як складових сучасної рекреаційної дендросистеми.

Ключові слова: рекреаційна дендросистема, степове лісорозведення, полезахисні лісосмуги.

В статье анализируется исторический процесс и первичные причины создания, формирования и развития лесных антропогенных насаждений Северо-Западного Приазовья как составляющих современной рекреационной дендросистемы.

Ключевые слова: рекреационная дендросистема, степное лесоразведение, полезащитные лесополосы.

The article analyzes the historical process and the primary cause of creation, formation and development of forest plantations in anthropogenic Northwest Priazovye as components of modern recreational dendrosystemy.

Keywords: recreation dendrosystem, forest steppe, shelterbelts.

Постановка проблеми. З часів створення перших штучних лісових насаджень у Північно-Західному Приазов'ї і по теперішній час не вщухає дискусія серед науковців щодо значення, ролі і необхідності степового лісорозведення. Це питання в наш час є дуже актуальним, тому що окрім господарських функцій, заради яких антропогенні насадження були створенні, вони виконують ще й рекреаційно-туристичну функцію.

Відпочинок, як і праця, є невід'ємними складовими життєдіяльності людини. Наприкінці трудового тижня більшість міських жителів намагаються виїхати на природу – на дачну ділянку, у ліс, до берега річки. І саме тут дендросистеми Північно-Західного Приазов'я є незамінними, тому що це зелений оазис серед посушливого південного степу. Аналіз історичного минулого лісових насаджень дає можливість для раціонального та ефективного використання їх у майбутньому та сьогоденні.

Аналіз основних джерел та публікацій. Проблема лісорозведення в степу цікавила багатьох науковців, було видано багато публікацій, як в Україні (Бодров В., Бельгард О., Генсірук С., Бондар В., Бобілова С., Редько Г.), так і в Росії (Воробйов Г., Рудський Л., Барк Л.). також велике значення мають книжки, які були написані лісниками, за допомогою яких і створювалися ліси у степу, а саме Г. Танфільєв, Г Висоцький, Г. Мороз. Багато статей стосовно цієї проблеми було опубліковано у фахових журналах («Газета лесоводства и охоты», «Журнал Министерства государственного имущества» (1853 р.), «сельское хозяйство и лесоводство»). Науковці Львівського лісотехнічного університету також досліджували питання штучних дендросистем, серед яких М. Зеленський, В. Ковалишин. Як культурні ландшафти, зі своїми закономірностями та функціями, штучні насадження дуже цікавили науковців, серед яких Ф.М. Мільков, Г.І.Денисик, В.С. Давидчук.

У науковому доробку практично усіх зазначених вчених, значна увага приділяється вивченню історії створення деревних насаджень у степу, заради запобігання проблем та труднощів у майбутньому, кращої оптимізації та раціонального використання лісових ресурсів у багатьох сферах господарства, а саме у рекреаційній.

Виклад основного матеріалу. Рекреаційні дендросистеми Північно-Західного Приазов'я – це штучно створенні лісові насадження, які використовуються для туризму та рекреації, до них входять масивні насадження, полезахисні лісосмуги, прияружні, прибалкові лісосмуги. Першочергово вони створювалися для задоволення інших потреб людини, а саме для забезпечення господарства деревиною та для захисту сільськогосподарських угідь від вітрової ерозії та пилових бур.

Перші спроби лісорозведення на півдні України припадають на кінець XVII ст. Заходи щодо охорони та розведення лісів у кінці XVII та на початку XVIII ст. були викликані потребами суднобудування царської Росії. Нестача лісу особливо відчувалась на верфях Азово-Чорноморського флоту[1.-С.117]. В 1698 р. біля Таганрогу за ініціативою Петра І на площі приблизно 40 десятин степу засівом жолудів була заснована і вирощена корабельна роща, яка показала, що ліс в степу може зростати. В 1732 р. було видано спеціальну інструкцію (статут) про створення лісу для потреб флоту. У цілому лісорозведення у XVIII ст. було надто примітивним і носило епізодичний характер. У 1787 р. уряд видав указ, який передбачав інтенсивне розведення лісів у південних губерніях. Приватним

землевласникам за успішне лісорозведення обіцяно нагороди.

У степу щорічно з'являлись нові й нові переселенці, які вбачали сприятливі умови для життя й господарювання, але тут не було необхідного лісу. Шляхи його доставки були надто дорогими. Все це спонукало державу і приватних власників до інтенсивного лісорозведення [4.-С.151].

Лісові насадження були необхідні для захисту полів від посухи, суховіїв та інших природних знегод. Однак тоді люди ще зовсім мало знали про захисну роль лісових насаджень. Відомі лише поодинокі випадки, коли лісові насадження створювались для виконання полезахисних функцій. В 40-х р. XIX ст. була обгрунована необхідність і розпочалося масове лісорозведення у відкритому степу, для чого спеціально виділялися гроші від центрального правління.

До початку XIX ст. належить спроба розведення лісів у Катеринославській і Таврійській губерніях іноземними колоністами, зокрема менонітами з Німеччини. Для того щоб колоністи отримали землю, їм необхідно було займатись садівництвом та лісорозведенням [3.-С.77]. Найбільший успіх лісорозведення отримало після 1831 р., коли серед колоністів Молочанського повіту заснували товариство для правильного та методичного лісорозведення на чолі з авторитетним серед молочанського братства менонітом Й. Корнісом (1789-1848). Вважається, що своїми успіхами в лісорозведенні німецкі колоністи були зобов'язані саме Корнісу [2.-С.507].

Й. Корнісом було досліджено багато територій, переважно навколо річок, і найбільш сприятливою виявилася частина лівого узбережжя річки Молочної, в тодішній Бердянській губернії, недалеко від Мелітополя.

В 1845 р., маючи дозвіл Міністерства державного майна, меноніт Корніс широкою канавою виділив плантацію в 108 десятин землі, частина якої була розорана та підготовлена до посівів і посадок. 1846 р. 4 квітня було посаджено перше дерево Бердянської плантації з особистих деревних шкіл Корніса. Саме ця дата вважається початком офіційного заснування Бердянського лісництва. Головні задачі, які ставились перед лісництвом, зводились до вивчення можливостей припинення вітрової ерозії внаслідок заліснення степових просторів Північної Таврії, які істотно потерпали в той час у весняні періоди від пилових бур.

Більшу частину агротехнічних прийомів степового лісорозведення Корніс черпав зі свого життєвого досвіду, набутого багаторічною працею. У 40-і рр. XIX ст. молочанська община, яка знаходилася під управлінням та контролем Й. Корніса, для розведення лісів у степу, виробила нові правила посадки: добре підготувати землю під посадку; саджати дерева з півдня на північ; огороджувати посадку живоплотом з маслини або глоду; розміщувати різні породи дерев за різновидами ґрунтів та їх потреб; вирощувати саджанці і проводити посадку їх на відстані 3,2 метри; знищувати бур'ян упродовж першого літа, поки дерева не затінять собою

землю [5.-С.1-2]. Нововведення у лісовій справі були значним досягненням у лісовій діяльності Й. Корніса.

У 1838 р. було створено Міністерство державного майна, і перший міністр, граф П.Д. Кисельов звернув серйозну увагу на заліснення степу. Він вирішив створити на півдні Росії зразкові лісництва зі школами лісівників-практиків при них, заснувати розсадники та школи садівництва і залучити населення степу до розведення лісу. Центром степового лісорозведення обрали, з одного боку, вже відомі Молочні води. Вибір другого центру вирішили надати особі, яка б керувала надалі цією справою. Такою особою був молодий поручик корпусу лісничих Віктор Єгорович Фон-Графф, який у 1841 р. закінчив Лісний інститут. Кисельов доручив йому вибір місця для першого зразкового степового лісництва та лісорозведення в ньому [6.-С.63]. В.Є. Графф заснував у Катеринославській губернії Велико-Анадольське зразкове лісництво. У 1845 році він зробив перші посадки лісу, до 1866 року були створені перші 157 гектарів лісових насаджень. В наш час Великоанадольське лісництво - найбільший у Європі штучно створений ліс.

Значний розвиток степове лісорозведення отримало в 1930-1980-ті рр. XX ст. Ним займались лісгоспи, працівники колгоспів та радгоспів, дослідні станції, науково-дослідні інститути, сільськогосподарські підприємства та інші структури. Лісова меліорація, створення захисних насаджень, полезахисних смуг стало справою державної політики і отримала широкомасштабний розвиток. Для перетворення в життя планів створення захисних насаджень було створено Головне управління захисних насаджень при Раді Міністрів СРСР і відповідні управління Міністерств сільського і лісового господарства. На всіх рівнях країни областей, районів, господарств була створена агролісомеліоративна служба, укомплектована відповідними їй спеціалістами: в областях в облуправліннях сільського господарства-відділи, в районах – агролісомеліоратори, а в господарствах – колгоспах, радгоспах і інших сільгоспідприємствах – лісоводи – агролісомеліоратори. Цими спеціалістами проведена величезна робота по створенню, вирощуванню лісів, захисних насаджень, їх охорони і використанню. Захисні лісонасадження мають протиерозійне призначення, розташовані в основному в межах агроландшафтів. До недавнього часу вони належали колгоспам, радгоспам, а потім КСП. В теперішній час їх приналежність не визначена.

Висновки. В історії створення лісових насаджень Північно-Західного Приазов'я можемо виділити декілька етапів. Етап створення масивних насаджень (перша пол. XIX ст.) – закладання великих степових лісництв, з метою забезпечення господарства деревиною та захисту сільськогосподарських угідь від несприятливих природних процесів. Етап створення смугових полезахисних насаджень (друга пол. XX ст.) - створення 750 гектарів полезахисних лісових смуг за наказом Міністерства сільського та лісового господарства СРСР.

1.Арнольд Ф.К. История лесоводства в России, Франции и Германии. – СПб., 1895.
2.Рудзкий А. Учебное степное лесничество под именем Бердянской образцовойплантации // Газета лесоводства и охоты. – Б.м., 1859. – №43.
3. Редько Г.И. Полковник корпуса лесничих. – К., 1994.
4. Генсирук С. А., Фурдичко О. І., Бондар В. С. Історія лісівництва в Україні., т. 2, Львів, 1995.
5. Барк Л.Г. Лесоразведение на юге России. – СПб., 1880.
6. Чернявский Д.Ф. Краткий исторический очерк степного лесоразведения // Требования по лесному опытному делу Украины. – Б.м., 1926. – Вып. 3.

УДК 338.48.- 6:39(447.8)

Kibycz A.D., Parzych Krzysztof

THE PERCEPTION OF THE MAIN DETERMINANTS OF TOURIST ATTRACTIVENESS OF HUTSULSHCHYNA IN THE OPINION OF ITS INHABITANTS

В статті розглядається проблема сприйняття туристичного простору Гуцульщини і його туристичної інфраструктури з точку зору розвитку туризму в досліджуваному регіоні, зокрема розвитку етнотуризму. В статті представлені результати соціологічного дослідження, які були проведені серед мешканців 15 населених пунктів Гуцульщини.

В статье рассматривается проблема восприятия туристического пространства Гуцульщины и его туристической инфраструктуры с точки зрения развития туризма в исследуемом регионе, в частности развития этнотуризма. В статье представлены результаты социологического исследования, проведенные среди жителей 15 населенных пунктов Гуцульщины.

This article deals with the issue of the perception of the tourist space of Hutsulshchyna and its tourist infrastructure in the aspect of tourism development opportunities on the examined territory taking into consideration ethnoturism. The results of the survey which was carried out over a group of people - inhabitants of 15 places of Hutsulshchyna were used as a research material.

A very important component of the tourist potential of Ukraine is also a huge variety of different ethnic groups inhabiting Ukraine. Diverse areas on a world scale in cultural terms are mountain areas. Their tourist attractiveness results from natural landscape variations, characterized as a rule by a great diversity of geomorphological and geobotanical forms. It is also the result of cultural identity of the population living in mountain areas, which is often characterized by rich history, some differences in language, dress, folklore, which is all that makes up its cultural heritage.

Ukraine has many regions which, because of differences in landscape and inhabitants, are particularly interesting in cultural respects. One such area is Hutsulshchyna (or area of Hutsuls).

In this article was taken an issue of how tourism space and opportunities for ethnotourism development in Hutsulshchyna are perceived by the dwellers of chosen places of the region. The study involved a total of 322 people –

inhabitants of 15 places of Hutsulshchyna. Most respondents came from two most popular holiday resorts of Hutsulshchyna – Yaremche (58 persons) and Kosmach (53 persons). The research focused on how a chosen group of Hutsuli residents assessed opportunities for ethnotourism development in Hutsulshchyna as well as on their perception of major elements of tourism attractiveness of Hutsulshchyna. Most of the surveyed inhabitants of Hutsulshchyna described their region as touristically attractive (294 people, which accounted for 91, 3% of all respondents, tab.1).

Table. 1 Origins of the surveyed dwellers of Hutsulshchyna – participants of the ongoing research

№	*Teritorial origin of respondents*	*Number of respondents*	*Percentage of all respondents*
1.	Yaremcha	58	18,6 %
2.	Kosmach	53	17 %
3.	Akreshory	7	2,25 %
4.	Sheshory	9	2,9 %
5.	Vierhovyna	31	10 %
6.	Vorohta	22	7 %
7.	Tatariv	15	4,8 %
8.	Javoriv	3	0,96 %
9.	Putyla	17	5,4 %
10.	Pidzaharychi	10	3,2 %
11.	Tiudiv	8	2,57 %
12.	Rachiv	20	6,4 %
13.	Kvasy	5	1,6 %
14.	Jasinia	10	3,2 %
15.	Lazeshchyna	43	13,8 %

Source: own study based on the questionnaire survey

Apart from the assets of nature and landscape, cultural traditions, folklore and also local handicraft products are one of the main attributes of tourism attractiveness (fig.1). This is supported by the fact that approximately 67% of the survey respondents indicated their active connection with the cultivation of tradition and handicraft characteristic for Hutsulshchyna. Among them, most people were actively associated with embroidery (23%), playing musical instruments (17%), weaving (13%). The other people declared their skills in singing and egg painting. Strong relationships with the regional traditions, culture and handicrafts of Hutsulshchyna population can be an important element of its tourism potential and become an important part of the ethnotourist product of Hutsulshchyna.

Hutsulshchyna residents, when asked about the main elements of tourism potential of Hutsulshchyna, most frequently indicated natural values combined

with the picturesque landscape of the region and clean air free from pollution (fig.2).

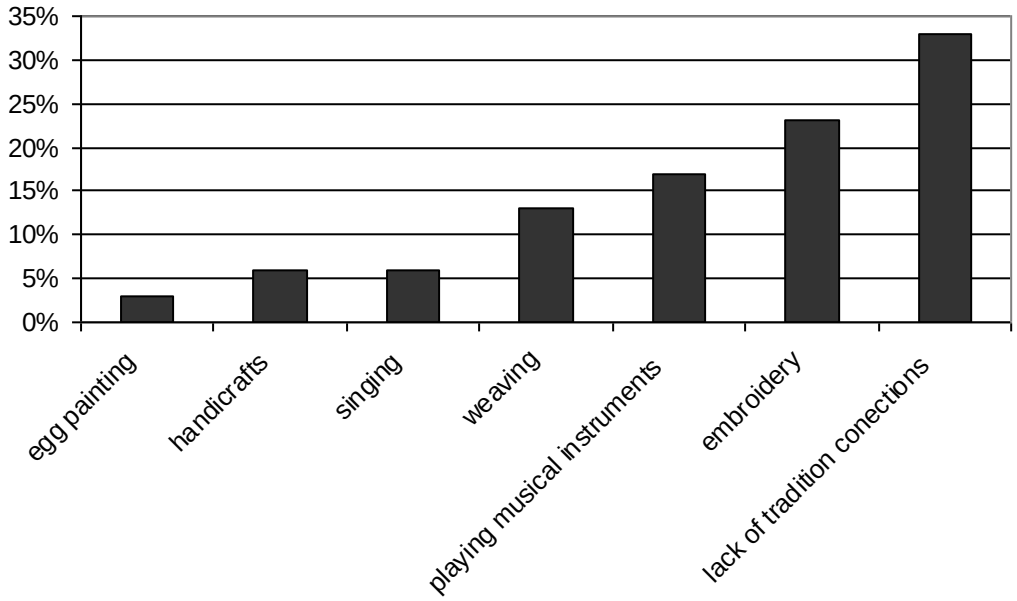

Fig. 1 Connections of the surveyed group of respondents with elements of tradition, culture and handicraft characteristic of Hutsulshchyna.

Source: own study based on the questionnaire survey

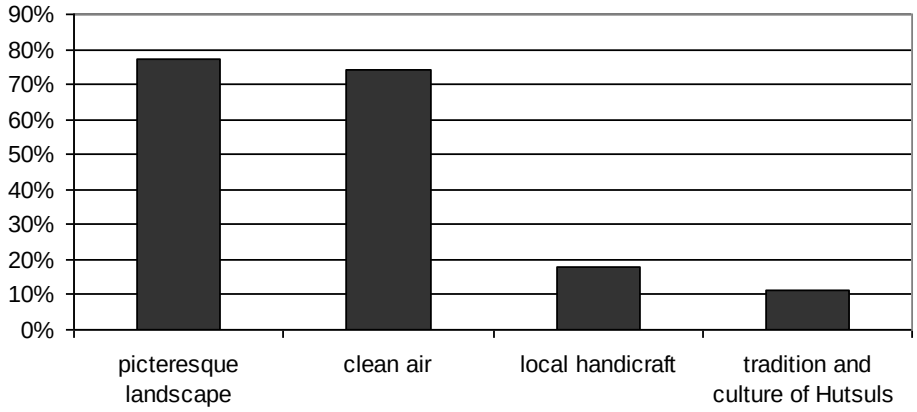

Fig.2 Main elements of tourism attractiveness of Hutsulshchyna in the opinion of its inhabitants

Source: own study based on the questionnaire survey

These elements were selected respectively by 77 and 74% of the respondents. In the opinion of the surveyed group (18% of the respondents), local handicraft products could be a significant element of the attractiveness of the area. It can be curious that the values of tradition and culture of Hutsuls in the context of tourism development were indicated by only 11% of the respondents. It may be partly a result of lack of sufficient knowledge of one's

own culture and traditions, or their so far poor use as a tourist asset of Hutsulshchyna.

At the same time the vast majority of respondents strongly indicate the need for tourism development (fig. 3). Approximately 1% of the respondents were classified as the opponents of tourism development. About 8% of the respondents were unable to answer this question.

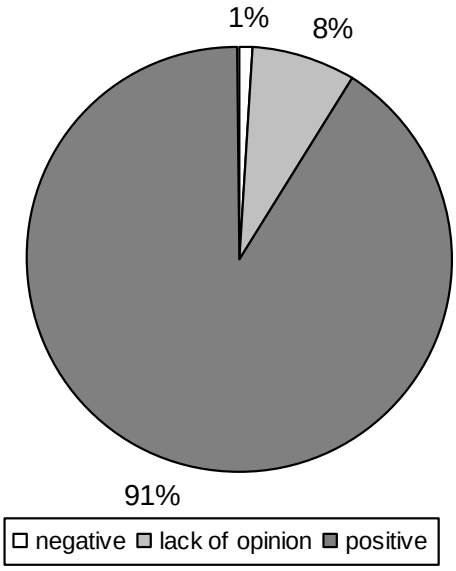

Fig. 3 The attitude of the surveyed group of inhabitants of Hutsulshchyna to tourism development in the area

Source: own study based on the questionnaire survey

In tourism the inhabitants of Hutsulshchyna see one of the alternative paths to socio-economic development of the region.

Hutsulshchyna residents participating in the ongoing study were asked about the main tourist attractions of Hutsulshchyna which they believe could become for visitors the main attractions of the region (fig.4).

The vast majority (over 60% of the respondents) indicated natural and scenic merits of the area. Other symbols of attractiveness of Hutsulshchyna appeared much less frequently. Among them, the respondents chose more general categories – cultural values, folklore, regional cuisine – as well as specific places – the Rock of Dovbush, waterfalls, the possibility for organizing mushroom picking. Over 80% of the responses, however, concerned the cultural and natural values of a given place – thus it can be concluded that these elements combined together are, according to the respondents, the most important determinants of the tourist attractiveness of the area.

Taking into consideration the significance the respondents attached to the cultural merits of Hutsulshchyna in the context of opportunities for tourism development, they were asked about the «fitness» of the local culture and Hutsul traditions. According to the vast majority (over 60%), cultural traditions of Hutsuls are being maintained and developed, but this happens mostly through

the intergenerational transmission. Currently, tourism development in the area o Hutsulshchyna is, in the opinion of the respondents, not a too important factor for cultivation and development of local culture. This can be explained by the still relatively low tourist turnout in the area of Hutsulshchyna.

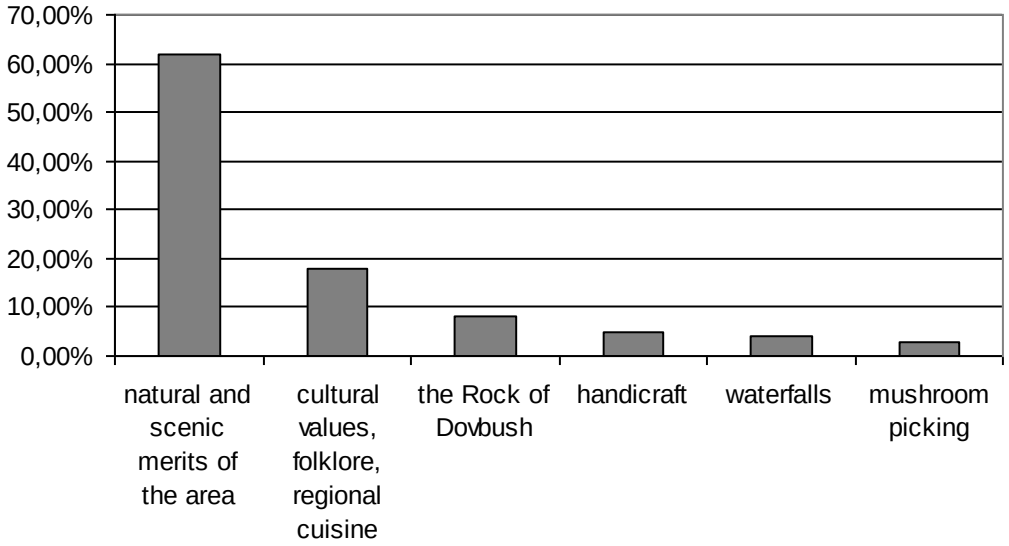

Fig. 4 Elements of tourist attractiveness most inviting to tourists in the opinion of a selected group of Hutsulshchyna inhabitants

Source: own study based on the questionnaire survey

A worrying phenomenon is the fact that as many as 20% of the respondents felt that local cultural traditions of Hutsuls are disappearing (20%), while nearly 15% were unable to determine their views on this subject.

In order to obtain a full picture of evaluation of the potential of tourism development in the area of Hutsulshchyna from the point of view of a selected group of its residents, the respondents were asked which changes should occur in order to increase the number of tourist arrivals to the region (fig.5).

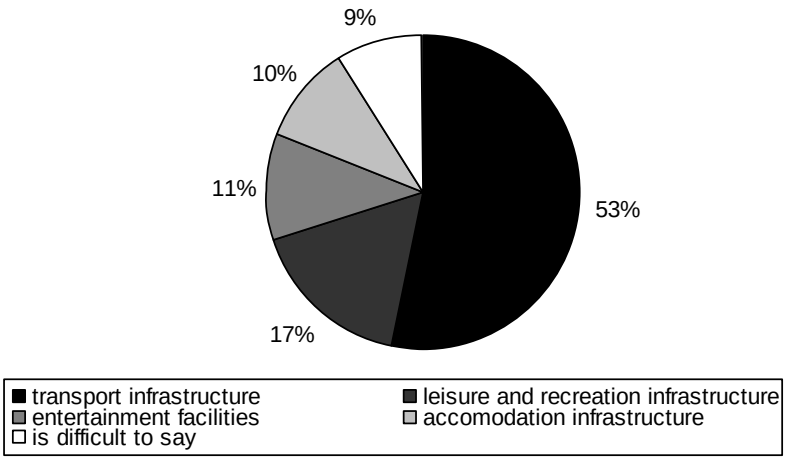

Fig. 5 Elements of tourism development which need to be of improved in order to develop tourism in the area of Hutsulshchyna

Source: own study based on the questionnaire survey

The transport infrastructure was ranked in the survey by 53% of the respondents as the main barrier and, at the same time, the most important element in need of improvement. Subsequently, the respondents indicated the need for extension of the recreation and leisure infrastructure, especially of this designed for the arrivals of families with children, and the necessity to extend the offer of entertainment facilities as well as sports and recreation facilities for tourists.

It may seem difficult to explain that only 9% of all the respondents indicated the need for development of accommodation infrastructure in spite of its extremely modest resources in the area of Hutsulshchyna. Perhaps this is the result of equating the issue of accommodation with the offer of already existing private houses and agritourist farms.

Nowadays tourism is an important factor in development of places and regions with no other alternative for socio-economic development.

Hutsulshchyna region is one of the less affluent areas of Ukraine, located on the outskirts of the major areas of economic development. Due to its outstanding landscape and wildlife values associated with East Carpathian arc, it has a great potential for tourism development. Very significant elements of tourism potential of the area are also anthropogenic merits connected with traditions, culture, folklore, and handicraft made by Hutsuls.

Natural merits combined with rich anthropogenic ones perfectly underlie development of a number of forms of tourism from the most traditional ones – cognitive and recreational – as well as different forms of qualified tourism. Because of the location of the area, which is perfect in relation to the major areas of tourism migration, as well as due to strong concentration of cultural values, Hutsulshchyna has ideal conditions for development of different alternative forms of tourism – agritourism, ecotourism and, especially, ethnotourism [5, s. 157].

Very rich potential of the still not commonly known area, however, requires a lot of investments especially in tourism and transport infrastructure to improve access to the region. Moreover, an important element is the appropriate training of the personnel for tourist services and suitable promotion of tourist attractions of Hutsulshchyna both in Ukraine and outside its borders. The abundance of all the amenities, as well as the need for adequate investments aimed at tourism development of the area is perceived both by tourists and the inhabitants of Hutsulshchyna.

In the era of mass development of tourism and seeking niche forms of tourism and areas, Hutsulshchyna may constitute an excellent alternative to mass tourism and streams of cognitive and leisure tourism.

Summary

The article deals with the issue of perception of tourism space of Hutsulshchyna and development opportunities of tourism in the region.

The main sources of research were the results of the questionnaire study that was conducted among residents of Hutsulshchyna - inhabitants of 15 places of Hutsulshchyna region during the summer months of 2008.

The study aimed at determining the main attributes of tourism attractiveness of Hutsulshchyna in the view of the local people, assessment of the elements of tourism development of the area, as well as the prospects for tourism development in the area of Hutsulshchyna.

Overall, the respondents of the study were: 322 residents from most towns in the region of Hutsulshchyna during the summer months of 2008.

Residents of Ukraine, mostly those coming from Hutsulshchyna, see the abundance of the assets of Hutsulshchyna, primarily natural and landscape assets, as well as cultural potential of cultural values associated with local folklore, customs, handicrafts, and other elements – symbols of Hutsulshchyna. These values are a strong basis for development of various forms of tourism - cognitive, leisure, qualified and primarily various forms of qualified tourism – in particular ethnotourism – taking into consideration the cultural heritage of Hutsuls. According to this group opinion, this potential should be much more used than ever before.

At the same time residents of towns and villages of Hutsulshchyna and other Ukrainian localities indicate a burning need for investing in improvement of the transport accessibility of the region's infrastructure, its accommodation and accompanying facilities and also for promotion, in its broader sense, of the region in the whole area of Ukraine as well as beyond its borders.

1. *Hall C.M., Page S.J.,The Geography of tourism and recreation, London, ss.427*
2. *Kowalczyk A., 2001, Geografia turyzmu, PWN, Warszawa , ss.287*
3. *Kożuchowski K., 2005, Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań, ss.200*
4. *Krzymowska Kostrowicka A., 1997, Geoekologia turystyki i wypoczynku, PWN, Warszawa, ss.239*
5. *Kurek W., 2007, Turystyka, PWN, Warszawa, ss.541*
6. *Wyrzykowski J., 1984, Optymalne okresy użytkowania turystycznego walorów wypoczynkowych środowiska przyrodniczego Polski, Acta Universitatis Wratislaviensis, Wrocław, nr 656*

УДК 911.3

Сировець С.Ю.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В СТОЛИЧНОМУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ РАЙОНІ

Стаття присвячена аналізу організаційно-управлінським аспектам формування готельного господарства в Столичному суспільно-географічному районі. Проаналізовані європейські стандарти класифікації готелів. Розглянута законодавча база рекреаційно-туристичної діяльності до вимог та стандартів Європи.

Ключові слова: рекреаційно-туристична діяльність, територіальна організація рекреаційно-туристичної діяльності, готельне господарство, Столичний суспільно-географічний район.

В статье анализируется организационно-управленческие аспекты формирования гостиничного хозяйства Столичном общественно-географическом районе. Проанализированы европейские стандарты классификации гостиниц.

Рассмотрена законодательная база рекреационно-туристической деятельности требованиям и стандартам Европы.

Ключевые слова: рекреационно-туристическая деятельность, территориальная организация рекреационно-туристической деятельности, гостинничное хазяйство, Столичный общественно-географический район.

The organizational and managerial aspects of hospitality in the capital, social and geographical area in the article were analyzed. European standards of classification of hotels were analyzed. The legislative base of recreational and tourist activities to the requirements and standards of Europe were considered

Key words: recreation and tourist activity, the territorial organization of the recreation and tourist activity, hospitality economy, Capital human and geographic region.

Актуальність дослідження. Динамічний розвиток рекреаційно-туристичної діяльності зумовлює формування попиту на послуги гостинності, які надаються спеціалізованими закладами розміщення, які формують ринок послуг гостинності як складову ринку туристичних послуг.

Аналіз джерел та публікацій. Готельне господарство досліджується багатьма вченими, економічні аспекти розглянуті в працях В.Герасименка, Т.Ткаченко, Ф.Котлера, Дж.Уокера, організаційні аспекти – у роботах С.Байліка, І. Грєсєвої, І.Мініч, Т.Сокол В.Федорченка, Н.Фоменк, географічні аспекти – у роботах О.Любіцевої, В.Кіптенко, О.Малиновської.

Виклад основного матеріалу. Важливим напрямком в рекреаційно-туристичній діяльності з удосконалення системи гостинності є проект Закону про внесення змін до Закону України «Про туризм» (2010 р.) щодо обов'язковості встановлення категорій об'єктам туристичної інфраструктури. Згідно даного проекту Закону пропонується закріпити введення обов'язкової категоризації готелів в Україні, яка забороняє надання послуг з розміщення без наявності свідоцтва про встановлення відповідної категорії. Інтерес до готелів в 1998 р. пояснюється зборами ЄБРР у м. Києві для отримання централізованого кредиту, але в подальшому даний проект не реалізований. Важливими факторами розвитку діяльності готелів були: неможливість задовольнити попит, збільшення попиту на апартаменти світового рівня, насищення сегменту ринку з мінімальним строком окупності, збільшення капіталу інвестиційних компаній, спільні кордони з ЄС, поліпшення бізнес-клімату, зростання туристичної привабливості.

За 11 років дії Правил обов'язкової сертифікації послуг з тимчасового розміщення діють і пройшли сертифікацію всього 1648 готелів та аналогічних місць розміщення. Прикладом може бути положення Європейсьої готельно-ресторанної конфедерації, яка затвердила єдині стандарти класифікації готелів HOTREC. «Європейський стандарт Hotelstars Union» був прийнятий 14 грудня 2009 р. в Празі членами асоціації HOTREC – Швецією, Німеччиною, Австрією, Швейцарією, Угорщиною, Нідерландами та Чехією. Ця система дає більш об'єктивну оцінку послуг, які надаються готелем, а не тільки вимог до

технічного переоснащення. Варто прийняти за основу європейський стандарт асоціації Hotelstars Union, що дає більш об'єктивну оцінку послуг, які надаються готелем. В Росії 2010 р. введений новий Порядок класифікації об’єктів туристичної індустрії, включаючи готелі та інші засоби розміщення, гірськолижні траси, пляжі. Великобританія, яка мала декілька видів класифікації готелів, запровадила 2010 р. Національний стандарт якості і у обов’язковому порядку в 2009 р. всі до єдиного засоби розміщення повинні підтвердити отриману раніше відповідну категорію. Польща, Литва, Латвія та інші країні перед вступом до ЄС призвели свої нормативні документи у галузі готельного господарства до єдиних європейських стандартів. 1.02.2011 р. Верховна Рада України прийняла у першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до Закону України» Про туризм «щодо обов’язковості встановлення категорій об’єктами туристичної інфраструктури. №7293». Приведення законодавчої бази рекреаційно-туристичної діяльності до вимог та стандартів Європи позитивно вплине на її розвиток.

Для розвитку готельного господарства Столичного суспільно-географічного району (СГР), підвищення попиту на ринку споживання готельних послуг, створення і входження на ринок малих готельних підприємств доцільним є розробка положень, що визначають правові, економічні та організаційні засади створення і подальшого розвитку конкурентних відносин на ринку туристичних послуг. Загальний економічний ефект від прийнятого Закону складатиметься з розвитку туристичної, соціальної та транспортної інфраструктури, суттєвої модернізації готелів, росту обсягу та підвищення якості послуг, що надаються в Україні, а також забезпечення належної підготовки до успішного проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу .

Готельне господарство, перебудовуючись на ринкових засадах, зазнало значних структурних змін, які торкнулися всіх сторін функціонування галузі і, перш за все, організаційно-управлінської структури (табл. 1). У 1990 р. було ліквідовано Міністерство житлово-комунального господарства, якому підпорядковувалися готелі, що були передані в управління місцевим органам влади. Процеси приватизації в готельному господарстві призвели до докорінної зміни форм власності.

Зараз більшість підприємств є колективною (акціонованою) власністю, біля 5% припадає на приватні готелі, а решта – комунальна та державна власність. Разом із зміною форм власності відбулась перебудова діяльності, що позначилось скороченням основних виробничих показників.

Потреби міжнародного туризму та зростання вимог внутрішнього ринку стимулювали подальшу реструктуризацію галузі, яка відбувається на основі техніко-технологічної перебудови процесу обслуговування туристів (новітні технічні засоби, які підвищили фондоозброєність праці в галузі, комп'ютеризація та використання розподільчих мереж, які

розширили ринкові можливості підприємств тощо), що має за мету підвищення якості обслуговування відповідно до європейських стандартів.

Таблиця 1. Динаміка показників діяльності закладів розміщення в Столичному СГР

Адміністративні одиниці	1995	2000	2005	2009
Кількість готелів та інших місць для тимчасового проживання				
Житомирська область	38	37	31	45
Київська область	56	46	39	47
Чернігівська область	54	52	51	64
м. Київ	87	95	109	141
Столичний СГР	235	230	230	297
Україна	1396	1308	1232	1684
Кількість номерів				
Житомирська область	1359	1155	950	1546
Київська область	1569	1369	1331	1773
Чернігівська область	1180	822	927	1470
м. Київ	8908	7637	8246	10064
Столичний СГР	13016	10983	11454	14853
Україна	62360	51012	51686	76019
Житлова площа всіх номерів, тис. м^2				
Житомирська область	18,4	23,3	22,4	36,7
Київська область	23,3	22	21	35
Чернігівська область	20,6	13	16	30,7
м. Київ	157,6	157,3	192,5	246,4
Столичний СГР	219,9	215,6	251,9	348,8
Україна	1032,5	949,1	1072,4	1624,6
Одноразова місткість, місць				
Житомирська область	2772	2312	1752	4801
Київська область	3395	2693	2447	4067
Чернігівська область	2741	1887	2095	4183
м. Київ	18765	14478	14757	18980
Столичний СГР	27673	21370	21051	32031
Україна	130869	102906	106048	172843
Обслуговано приїжджих, тис. осіб				
Житомирська область	79,146	59,8	75	56,2
Київська область	98,352	97,5	121,7	124,4
Чернігівська область	57,02	56,2	91,4	68,5
м. Київ	680,5	810,2	974,1	958,2
Столичний СГР	915,1	1023,7	1262,2	1207,3
Україна	3350,5	3287,4	3938,2	4680,1

В першу чергу структурні зрушення торкнулися матеріально-технічної бази галузі, її оновлення шляхом реконструкції діючих та будівництва нових об'єктів. Незважаючи на нестабільну ситуацію з інвестуванням та освоєнням капіталовкладень з розбудови готельної та

санаторно-курортної бази, помітна позитивна тенденція до зростання обсягів виконаних робіт.

Висновки. Скорочення кількості готельних підприємств (за період 1995-2001 рр.) та місткості відбувається паралельно з підвищенням комфортності – старі і нерентабельні готелі закриваються, низько комфортабельні номери багатомісного розміщення реконструюються і переобладнуються відповідно до діючих стандартів якості та сертифікації готелів України. Впроваджена державна Система сертифікації України УкрСЕПРО. Для подальшого розвитку готельного бізнесу варто обрати Європейську модель. Суттєвими її ознаками є значна частка малого і середнього бізнесу в загальній структурі пропозиції при одночасній транснаціоналізації всієї системи, тісна співпраця національних систем в рамках міжнаціональних, регіональних та міжнародних об'єднань з метою уніфікації технологій та стандартизації обслуговування, його високий рівень, забезпечений різнорівневою системою підготовки кадрів. Значна диференціація готельного продукту як за пропозицією засобів розміщення, так і за умовами обслуговування та набором додаткових послуг забезпечує різноманітний попит, диференційований за платоспроможністю.

1. Туризм в Україні. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, ДП. «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. – 218с.
2. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво під час організації фінального турніру Чемпіонату Європи з футболу УЄФА ЄВРО 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_124.].

УДК 910.2

Гайдаєнко К.Д., Дмитрук О.Ю.

ОСНОВНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА БАЗІ ЗАГАЛЬНОГО СВІТОВОГО ДОСВІДУ

У статті розкривається проблематика правової незарегульованості поняття екологічний туризм в Україні. Описується загальний досвід розвитку екотуризму в світі, на базі якого сформульовані основні рекомендації щодо перспективного розвитку екотуризму на території Херсонської області.

Ключові слова: екологічний туризм, екотуризм, екологічні стежки, сталий розвиток.

В статье раскрывается проблематика правового неурегулирования понятия экологический туризм в Украине. Описывается общий опыт развития экотуризма в мире, на основе которого сформулированы основные рекомендации относительно перспективного развития экотуризма на территории Херсонской области.

Ключевые слова: экологический туризм, экотуризм, устойчивое развитие, экологические маршруты.

Kherson region has considerable potential for ecotourism development based on the natural resources of the area. In article is revealed legal issues regulation of concept of ecological tourism in Ukraine. Describe the overall experience of ecotourism development in

the world, on which formulated the basic recommendations for future development of ecotourism in the Kherson region.

Key words: ecological tourism, ecotourism, sustainable development, ecological paths.

Вступ. Сьогодні екологічний туризм відіграє значну роль у світовій індустрії туризму та сталому природокористуванні. За прогнозами експертів ВТО (Всесвітня Туристична Організація), у XXI ст. темпи розвитку екотуризму будуть збільшуватися, і це дозволить стимулювати екологічну освіту населення в Україні, а також і в Херсонській області.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В Україні юридично екологічний туризм не має визначення, через це неможливо організувати чітке, цілеспрямоване та ефективне регулювання. Невизначеність в термінологічному ряді призводить до організації змішаних форм туризму, які навпаки збільшують загрозу оточуючому середовищу. Херсонська область є потенційною базою для розвитку екологічного туризму, тому ця територія потребує розумного ставлення до організації та регулювання екологічного туризму на цій території.

Аналіз наукових публікацій показав, що питанню розвитку екологічного туризму в Україні приділяється велика увага, але не достатньо розглядається на місцевих рівнях, а також в Україні не відбувається просвітніх заходів з екотуризму для місцевого населення.

Цим і обумовлена *мета дослідження* - визначення рекомендацій для ефективного розвитку екологічного туризму на території Херсонської області через проведення аналізу особливостей регулювання екологічного туризму в країнах світу, які розвиваються.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основна причина виникнення екологічного туризму знаходиться у невідрегульованості відносин у системі «суспільство-природа», або в туристичній інтерпретації – «туризм-екологія». Тому, на нашу думку, має сенс звернутися до корінних визначень цього терміну. Туризм – тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без зайняття оплачуваної діяльності в місці перебування [2].

Екологія – це наука про взаємодію живих організмів з нашим спільним домом – природою, тобто екологія - це наука про відносини живих організмів і їх спільнот між собою і навколишнім середовищем. Об'єктом вивчення екології можуть стати, наприклад, організми ґрунту, сама земля, вода, людина і т.д. Окремий, що заслуговує на особливу увагу, розділ екології займається вивченням і контролем впливу людини на природу [2].

Саме орієнтацією на екологічну складову можна пояснити підвищення уваги в останні роки до відвідування місць з незміненим або мало зміненим природним середовищем.

Одна із ідей екологічного туризму – це турбота про навколишнє природне середовище, яку використовують у туристських цілях. Використання в туристських цілях багатств природи у поєднанні з

вихованням любові, затвердженням важливості її захисту і є відмінною рисою екологічного туризму. Але уявлення деяких вітчизняних експертів про те, що головним чинником розвитку екотуризму виступають туристські ресурси природоохоронних територій, не отримує жодного реального підтвердження. Ресурси в Україні є давно, а екологічний туризм розвивається переважно в теоретичній площині. Таким чином, наявність екотуристів (ринку попиту) та туристська індустрія (тур бізнес, що реагує на попит та формує пропозицію), є основною рушійною силою розвитку екологічного туризму.

Проаналізувавши визначення екологічного туризму провідних вчених, ми прийняли за основоположне визначення Дмитрука О. Ю.: «Еколологічний туризм можна визначити як інтегруючий напрямок рекреаційної діяльності спрямований на гармонізацію відносин між туристами, туроператорами, природним середовищем та місцевими громадами, що реалізуються через екологізацію всіх видів туристської діяльності, охорону природи, екологічну освіту та виховання».

На сьогоднішній день виникає велика проблема щодо розрізнення суміжності понять: «екологічний туризм», «природний туризм», «м'який туризм», «зелений туризм», «соціально відповідальний туризм», «агротуризм», «пригодницький туризм» [10].

Поняття «*природний туризм*» ґрунтується лише на мотивації туристів (відпочинок на природі), і, отже, не може розглядатися як стійкий вид туризму (полювання, подорожі на моторних човнах та інші конкретні види туризму, вплив яких може бути дуже різним). *Зелений туризм* (green tourism) має на увазі застосування в туристичній індустрії екологічних методів і технологій. *М'який туризм* протиставляється жорсткому, головною метою якого є максимізація прибутку. Для м'якого туризму пріоритетні не тільки успішний бізнес, а й турбота про культурне благополуччя туристичних регіонів, щадне використання їх ресурсів, мінімізація збитків навколишньому середовищу. *Агротуризм* (agrotourism, farm tourism) – відпочинок у сільській місцевості (у селах, на хуторах, у зручних селянських будинках). Туристи якийсь час ведуть сільський спосіб життя серед природи, знайомляться з цінностями народної культури, прикладного мистецтва, з національними піснями і танцями, місцевими звичаями, беруть участь у традиційному сільському працю, народних святах і фестивалях [5].

Екологічний туризм у правовому аспекті та державному управлінні. У статті 4 Закону України «Про туризм» надаються види туризму. Серед них виділяються окремо «екологічний (зелений)» та «сільський» види туризму. Варто звернути увагу на той факт, що Законом затверджено, що екологічний та зелений туризм дуже близькі синонімічні поняття, або, навіть, ідентичні. Закон підписаний минулим президентом України Л. Кучмою, який має фізико-технічну освіту. На сьогоднішній день у Херсонській області є Кооператив з розвитку сільського зеленого туризму «Оберіг Херсонщини», який підтримується Управлінням культури та

туризму Херсонської області. Внаслідок чого відбувається загальна невідповідність Закону України «Про туризм» та діяльності органів виконавчої влади. За словами Олени Миколаївни Башмакової (Голови кооперативу), на Херсонщині перспективу має тільки сільський туризм, який є синонімом екологічному (за ЗУ «Про туризм»). Зрозуміло, внаслідок чого виникає плутанина. В Україні немає окремих програм щодо розвитку екологічного туризму, а такі терміни, як «екологічний», «зелений», «сільський» туризм із-за правової невизначеності є близькими синонімами. Екотуризм, заснований на принципах сталого туризму, може сприяти вирішенню безлічі проблем, пов'язаних з деградацією навколишнього середовища, в першу чергу, деградацією земельних і водних ресурсів, біорізноманіття. Його розвиток дозволить збільшити зайнятість населення в депресивних сільськогосподарських районах, що буде сприяти відродженню Українського села [12].

З розвитком екологічного туризму, його перетворенням в суспільно значимий соціально-економічний феномен, особливої актуальності набувають проблеми його ефективного регулювання. Під регулюванням розвитку екотуризму розуміється створення таких інструментів, які забезпечили б повну та ефективну координацію діяльності суб'єктів господарювання і реалізованих заходів на територіальному рівні.

Регулювання розвитку екологічного туризму в світі. Цей вид туризму представляє собою трирівневу систему, що включає в себе:

- координацію та сприяння розвитку екотуризму в глобальному (міжнародному) масштабі;
- узгодженість екотуристської політики на міждержавному рівні;
- узгодженість політики в області екотуризму на національному та регіональному рівнях [2].

Нами було розглянено декілька офіційних міжнародних документів з метою визначення основних перспективних принципів і положень щодо ефективного розвитку екологічного туризму на території України, а саме Херсонської області:

1. Берлінська декларація, 1997 р.
2. Глобальний етичний кодекс туризму, 1999 р.
3. Принципи сталого туризму UNEP, 2000 р.
4. Осакська декларація тисячоліття, 2001 р.
5. Керівництво з планування та управління «Стійкий туризм на охоронних природних територіях, 2002 р.

На основі аналізу великої кількість перелічених програм і методів щодо розвитку екологічного туризму у світі нам вдалося визначити, що найбідніші країни отримують великі прибутки саме від впровадження екологічної туристичної діяльності. Основна суть світового досвіду полягає у досягненні свідомої поведінки населення планети, продавця туристичних послуг до потенціального клієнта і навпаки. На розвиток екологічного туризму повинна приділятись велика увага управлінських

апаратів країн, так як саме в'їзний туризм сприяє ввезенню валюти в країну та є основною передумовою виникнення нових робочих місць. Не слід забувати про сутність цього виду туризму: збереження природного фонду планети. Охоронні заходи сьогодні вигідні і доцільні саме на заповідних територіях. Через те, що технічний прогрес опереджає формування суспільної думки про оточуюче середовище, людина поступово забуває про важливість сталого розвитку. Екологічний туризм допомагає виховувати у населенні відповідальність перед природою, людиною. На нашу думку, дуже важливими є винаходи для вдосконалення екологічної туристичної діяльності з метою зменшення антропогенного впливу на ґрунтовий і рослинний покриви.

Передумови та рекомендації розвитку екологічного туризму на території Херсонської області. Кризові явища в економіці країни, зростання зовнішньої заборгованості, політична та фінансова нестабільність, підвищення цін на предмети споживання, скорочення обсягів особистого споживання – всі ці фактори мають великий вплив на гальмування розвитку екологічного туризму. Тому саме зараз необхідно розвивати цей вид туризму, тим паче Херсонська область має вагомі передумови:

- Херсонщина має у своєму розпорядженні унікальний природний потенціал, визнаний та відзначений на рівні світових організацій та фондів;
- Херсонщина зберегла самобутність природних комплексів, що сполучають у собі красу недоторканої природи зі звичаями і традиціями населення, що становлять не тільки екологічний, але й етнографічний та історико-культурний інтерес для туристів;
- Херсонщина має багаті традиції у сфері гармонізації відносин людини з природою, що знайшли своє вираження в теорії і практиці раціонального природокористування та охорони природи, заповідній справі.

У цьому зв'язку варто взяти до уваги і те, що, незважаючи на величезні фінансові труднощі, сьогодні необхідно вишукувати можливості для подальшого розвитку заповідної справи в інтересах збереження природи як загальнонаціонального надбання. На основі проведеного аналізу регулювання екологічного туризму у світі, надаємо рекомендації щодо перспективного розвитку екотуризму на території Херсонської області:

1. Найефективніший та найдешевший спосіб досягнути такого результату – це створення екологічних стежок:

- екологічні стежки по ПЗФ Херсонської області в залежності від транспортного забезпечення або пішохідний варіант (біосферні заповідники Асканія –Нова та Причорномоорський, Національний парк «Олешківські Піски», Нижньодніпровський Національний парк, Азово-Сиваський природний національний парк, ландшафтний заказник «Саги»,

заказник «Бакайські острови», заповідник «Цюрюпинський бор», острівні нерестовища риб на Дніпрі та ін.);

- екологічні стежки на народні промисли (с. Геройське – родовище кам'яної солі, через яке був прокладений Чумацький Шлях);
- екологічні стежки з відвідуванням VI Всеукраїнського благодійного фестивалю народної творчості «Купальські зорі»;
- екологічні стежки по орнітологічному заказнику «Ягорлицький», перспективним напрямком є ботанічний заказник – «Джарилгацький»;
- екологічні стежки до унікального пам'ятника садово-паркової культури у с. Садовому (ялівцеві та дубові алеї колишньої економії Фальц-Фейнів);
- екологічні стежки до таємничого озера Аджиголь.

Актуальність організації таких мереж на сьогодні полягає не тільки в їх потенційному економічному та природоохоронному зиску, а в тому, що вони є чи не єдиним дієвим механізмом забезпечення середовищевідтворюючих та урбокомпенсаційних потреб міських мешканців та найбільш доступною масовою формою екологічної освіти. На такій формі організації можна заробляти кошти на обладнання троп, підтримку оточуючого середовища, чистоти.

2. Вдосконалення національної ідеї розвитку туризму як економічно перспективного виду діяльності – орієнтація на збереження біорізноманіття Херсонської області та України в цілому. Напрямок розвитку масового туризму у рамках сталого туризму повинен призвести до створення основ організації екологічного туризму.

3. Перспективним напрямком для представництва державної влади повинно стати налагодження співпраці з громадськими інститутами (асоціаціями, фондами та ін.) як національними, так і міжнародними шляхом:

- укладання відповідних угод про співробітництво;
- створення перспективних програм розвитку сталого та екологічного туризму як для України в цілому, так і для Херсонської області, які сприятимуть залученню іноземних інвестицій та розвитку зовнішньоекономічної діяльності;
- створення спільних проектів з міжнародними туристичними організаціями (ВТО, ЮНЕСКО, ЮНЕП, ПРООН, МСОП та ін.);
- участь у грантах з розвитку екологічного туризму і природно-охоронних територій з приводу екологічної освіти;
- створення системи ефективного управління туристсько-рекреаційними ресурсами (підвищення відповідальності адміністративно-управлінського апарату, яка базується на покращенні моніторингу антропогенного впливу на оточуюче середовище; збільшення штрафів та такс);
- інтеграція екологічного та історико-культурного потенціалу в соціально-економічний розвиток регіону: створення інформаційних центів

(державні та громадські організації, які надають допомогу та інформацію стосовно сталого та екологічного туризму, туристсько-рекреаційних ресурсів), що повинні працювати в тісній координації з міжнародними туристичними організаціями, місцевими громадськими організаціями та приватним сектором, співпрацювати із ЗМІ та навчальними закладами, з управлінськими структурами, бібліотеками, повинні підтримувати електронні інформаційні ресурси; створення шкільних програм та додаткових секцій, що мають інформаційну та виховну функцію з приводу екологічного та сталого туризму. Таку освіту населення України повинно отримувати з дитинства для формування принципів та стереотипів з приводу сталих відносин в системі «суспільство-природа».

4. Провести перерозподіл коштів, виділених на розвиток туризму в Херсонській області, з ціллю проведення інформаційних, рекламних, просвітницьких заходів для місцевого населення про сутність екологічного туризму, щоб зародити в ньому свідому відповідальність перед використання природно-ресурсного потенціалу (ПРП) та природно-територіальних комплексів (ПТК).

5. Раціоналізувати організацію проведення екологічного туризму на ОПТ через отримання максимального економічного прибутку при мінімалізації негативного впливу на навколишнє середовище.

6. Розробити соціальні програми, які ознайомлять місцеве населення із природно-заповідним фондом Херсонської області, довести населенню, що піклування кожного із нас про стан оточуючого середовища дійсно призведе до сталого розвитку території.

7. Досягнути рівномірного розподілу туристичних потоків по території області (особливо влітку) через:

- раціональну територіальну організацію соціальної інфраструктури та сфери послуг;
- вдосконалення транспортних систем;
- проведення рекламних кампаній та акцій з метою комплексного ознайомлення з туристсько-рекреаційним потенціалом Херсонської області.

8. Пропагандування екологічно чистого транспорту не тільки як екологічний аспект, а й економічний. Через використання таких транспортних засобів як: велосипеди, коні, воли, байдарки, безмоторні човни, ролики, ковзани та ін. – собівартість турпродукту є меншою.

Висновки. Екологічний туризм є перспективним напрямком для розвитку заповідної діяльності та сталого ресурсокористування, тому необхідно внести поправки у Закон України «Про туризм» з чітким визначенням екологічного туризму як одного із основних економічно ефективних напрямків діяльності на території України, його функціями, властивостями, умовами і можливими заходами реалізації. Місцевий уряд Херсонської області повинен внести зміни до організації органів управління туризмом з ціллю виділення окремої гілки - управління сталим туризмом, яке буде займатись розробкою індивідуальних програм окремо

для екологічного, зеленого і сільського видів туризму. Україна повинна розширити рамки функціонування внутрішнього туризму. У сьогоднішніх умовах екологічний туризм надає всі можливості для підвищення економічного рівня Херсонської області і є одним із раціональних шляхів подолання кризового становища.

1. Берлінська декларація. Біорізноманіття та стійкий туризм.
2. Бочкарева Т. В., Смарцев С. Е., Хлыстова Я. Г. Эколого-культурный туризм: технологии и опыт организации. В: Экологический туризм на пути в Россию, 2002.
3. Глобальний етичний кодекс туризму.
4. Дмитрук О. Ю., Дмитрук С. В. Екотуризм: Навчальни посібник. – К.: Альтерпрес, 2009. – 358 с.
5. Дроздов А. В. Мягкий туризм и биосферные заповедники: возможно ли и совмещение территорий и целей в России? // Туризм и окружающая среда. Развитие экологически ответственного туризма в России. Основы, подходы, перспективы. М., 1993. С. 35-36.
6. Керівництво з планування і управління «Сталий туризм на охороняємих природних територіях»
7. Осакська декарація.
8. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: Збірник нормативно-правових актів/Під. заг. ред. проф. В. К. Федорченка: Київ. ун-т туризму, економіки і права. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.
9. Принципи сталого туризму UNEP.
10. Храбовченко В. В. Экологический туризм. Учебно-методическое пособие. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.
11. Верховна Рада України (офіційний сайт) – http://zakon.rada,gov.ua.
12. Зелений туризм – все про сільський туризм в Україні – http://ruraltourism.com.ua.

УДК 504: 615.838 (477.42)

Дунаєвська О.Ф., Козловський О.Ю.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ НА ЖИТОМИРЩИНІ

Розглянуті перспективи розвитку релігійного туризму в Андрушівському, Баранівському, Бердичівському, Брусилівському та Володарсько-Волинському районах Житомирської області. Паломницькі маршрути доцільно поєднувати з оглядом унікальних археологічних пам'яток. Представлені проекти релігійних маршрутів районами області, окреслені перспективи співпраці з туристичними, краєзнавчими та громадськими організаціями, релігійними громадами.

Ключові слова: релігійний туризм, сакральні споруди, туристичний маршрут.

Рассмотрены перспективы развития религиозного туризма в Андрушовском, Барановском, Бердичевском, Брусиливском и Володарско-Волынскому районах Житомирской области. Маршруты паломников целесообразно совмещать с обзором уникальных археологических достопримечательностей. Представлены программы религиозных маршрутов районами области, очерченные перспективы сотрудничества

с туристическими, краеведческими и общественными организациями, религиозными обществами.

Ключевые слова: религиозный туризм, сакральные сооружения, туристический маршрут.

The prospects of development of religious tourism are considered in Andrushivka, Baranivka, Berdichiv, Brusiliv and Volodarsk-Volinsk districts of the Zhitomir area. It is expedient to combine the routes of pilgrim with the review of unique archaeological sights. The programs of religious routes are presented by districts areas, outlined prospects of collaboration with tourist, regional and public organizations, religious societies.

Keywords: religious tourism, sakral'ni buildings, tourist route.

Вступ. Ресурсна проблематика – комплекс питань, які визначають сутність і структуру, стратегію і тактику використання природних і соціально-економічних ресурсів, – особливого пріоритету набула в період кардинальних геополітичних трансформацій і пошуку Україною чільного місця в міжнародному розподілі праці. У нинішньому суспільстві рекреаційно-туристські ресурси виступають передумовою формування експортної спеціалізації держави та виходу України на відповідний її ресурсам, території соціально-економічний рівень [1, с. 7].

Україна має значні можливості для динамічного розвитку туристичної та рекреаційної галузі, розширення міжнародного співробітництва в цій сфері. Однак наявний потенціал реалізується недостатньо через відсутність цілеспрямованої комплексної туристичної політики і відпрацьованих механізмів регулювання галузі. Донині немає повноцінної, адаптованої до ринкових умов державної політики розвитку вітчизняного туризму, підвищення його економічної ефективності та пізнавальної цінності [2, с. 88].

Постановка проблеми. Дослідження ефективності функціонування та територіальної організації рекреаційного господарства на рівні регіону є ключовим у контексті загальнодержавної оцінки результатів його функціонування. У зв’язку з постійними змінами, що відбуваються не лише у сфері рекреаційної діяльності, але стосуються економічного, політичного, наукового, соціального, екологічного аспектів розвитку суспільства, характеризуються появою нових чинників розвитку сфери відпочинку, залученням у рекреаційне користування нових ресурсів і територій, виникає потреба раз у раз звертатись до проблеми розвитку різних видів туризму [3, с. 173].

Релігійний туризм – вид туризму [4, ст. 4], один з напрямків його розвитку, який доволі швидко і стабільно розвивається в Україні. У найширшому розумінні релігійний туризм є формою духовного відпочинку з психологічно значущим наповненням – це пізнавальний напрямок рекреаційної діяльності, спрямований на гармонізацію відносин між туристами, паломниками, природним середовищем і релігійними громадами, що реалізується через відновлення чи корекцію власних житєвих намірів, визначення своєї ролі і місії в житті суспільства [5, с. 137].

Релігійний туризм є складовою рекреаційної діяльності, за якої негативний вплив на природне середовище та його компоненти є мінімальним, передбачає гармонійне єднання людини, засобів рекреації, сакральних споруд і природного середовища та рекреаційної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. У релігійному просторі України розрізняють декілька конфесійних складових: православні церкви, католицькі храми, протестантські церкви, релігійні громади іудейські та мусульман, громади східних релігій, окремі релігійні громади. З загальної кількості 12069 сакральних споруд в Україні 3464 мають статус пам'яток архітектури. Окрему групу складають монастирі. Кількісно сакральне поле України продовжує насичуватись все новими і новими об'єктами. Серед регіонів України найбільша чисельність церков всіх напрямів виявлена у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях; найменша чисельність – відповідно у Кіровоградській, Запорізькій, Харківській областях [1, с. 64-65]. В дослідженнях історико-культурних ресурсів України неодноразово згадуються і деякі сакральні споруди Житомирщини: церква Різдва Богородиці с. Жубровичі, Миколаївська церква м. Олевськ, Спасо-Преображенський собор м. Житомира та ін. [7, с. 136-137].

Актуальним є питання подальшого розвитку релігійного туризму, можливості якого в Україні практично необмежені. На сьогодні вони реалізовані не більше як на 3% [5, с. 139]. А цьому сприяють геотуристичне положення України, багатовікова історія і культура та перебування в зоні взаємодії католицизму, православ'я та ісламу [8, с. 133-134]. Житомирщина – це край культурних і природних пам'яток, де народжувалися та жили барони, революціонери, авіаконструктори, письменники. На території Житомирської області розташовано 588 сакральних споруд, в тому числі 14 пам'яток архітектури, найбільша кількість належить православним церквам – 414 [1, с. 305]. Краєзнавцями розроблені певні маршрути, які охоплюють сакральні споруди, зокрема, мандрівка «У порцеляновім краю», що дозволяє оглянути Преображенський монастир в Тригір'ї, монастир францисканців у Баранівці, костел у Коростишеві, Георгіївський монастир у Городниці, деякі храми Житомира [6, с. 7-21]. Важливим є вивчення та включення сакральних споруд як до паломницьких турів, так і до туристичних маршрутів різного спрямування: екологічних, пізнавальних, краєзнавчих та ін.

Предметом дослідження є сакральні споруди Житомирщини, огляд яких слід включати до туристичних мандрівок краєм. Об'єктом дослідження є гармонізація туристичних маршрутів з врахуванням краєзнавчої, історичної, релігійної складової.

Результати дослідження. В Андрушівському районі відомі: палац та парк родини Терещенків (XIX ст), «Змієві вали» (пам'ятка археології 2-5 ст.н.е.), в с. Бровки розташований музей родини Рильських, пам'ятники

радянським воїнам. С. Гальчин славиться Українською народною астрономічною обсерваторією, в с. Городківка зберігся водяний млин (1902 р.), парк барона де Шодуара. Залишки старих підземних ходів збереглися в с. Івниця. У с. Любимівка є музей історії села та меморіальна кімната-музей письменника Василя Кучера, с. Нехворощ славиться пам'яткою археології 12-13 ст. Городище і лісовим заказником місцевого значення, в с. Нова Котельня є Курган 6 ст. до н.е., давньоруське городище 12-13 ст. та поселення 2-5 ст. є в с. стара Котельня та с. Яроповичі.

Одна з найоригінальніших релігійних католицьких будівель в Україні – Костьол Святої Клари – споруджена в 1913 р., поєднує романський стиль та готику. Пам'ятки архітектури місцевого значення розташовані в с. Зарубинці – Св. Покровська православна церква (др. пол. 19 ст.), церква Св. Богородиці знаходиться в с. Іванків, в ній є унікальні розписи кінця 18 ст. та церква Іоанна Богослова (друга половина 18 ст.), в с. Нехворощ збереглася дерев'яна церква Казанської Ікони Божої Матері (1877 р.)., в містечку Червоному – Миколаївська церква (1877 р.). Костьол Антонія Падуанського належить до пам'яток державного значення (1786 р.). Баранівський район вперше згадується у літописах в 1565 р. На його території розташовані такі рекреаційні об'єкти: краєзнавчий музей, пам'ятники радянським воїнам, поховання у кам'яних гробницях 4-3 тис. р. до н.е., кургани 4-3 тис. р. до н.е. в с. Суємці, заказник. Православна дерев'яна церква розташовані при виїзді з Баранівки, дерев'яні церкви Козьмо-Дамініанівська містечка Дубрівка та Покровська с. Закриччя, Вознесенська с. Мирославль є пам'ятками архітектури місцевого значення. В містечку Першотравенськ міститься Свято-Александро-Невський жіночий монастир.

Бердичівський район багатий рекреаційними зонами вздовж р. Гнилоп'ять. Курган на місці поховання українських козаків (17 ст.) знаходиться в с. Агатівка. В південному передмісті Бердичева, в с. Бистрик збереглися Городище часів Київської Русі (10-12 ст.), ранньослов'янське поселення (2-5 ст.). Поселення як пам'ятка археології зустрічається ще в с. Гніздава (2-5 ст.) та с. Житинці (2 ст.), с. Іванківці (2-5 ст.), с. Кикишівка (2-5 ст.), с. Маркуші (2-5 ст.), с. Обухівка (2-5 ст.), с. Семенівка (2-5 ст.), с. Скраглівка (2-5 ст.). На околиці сіл Іванківці та Семенівки виявлені залишки поселень трипільської культури. Залишки поселень скіфських часів знаходяться на околиці с. Малосілка та с. Половецьке, с. Радянське. С. Мирославка примітне курганом епохи бронзи, поселенням трипільців (3 тис. до н.е.), пам'ятником Миколі Пирогову. Залишки поселення пізньотрипільської культури є на околиці с. Озадівка. Замчище, маєток і парк родини Мазаракі розташовані в с. Райгородок. Унікальними численними пам'ятками археології багате с. Райки: різноманітні поселення (7-3 тис. р. до н.е.; 4-3 тис. р. до н.е.; 3 тис. р. до н.е.; 1 тис. р. до н.е.; 2-5 ст; 6-7 ст.; 8-9 ст.; 9-13 ст.); селища 12-13 ст.; слов'янське городище (9-13 ст.), залишки давньоруського міста-фортеці, зруйнованого у 1241 році. В с. Слободище відомі поселення від 3 тис. до н.е. до 13 ст. Музей

письменника Джозефа Конрада знаходиться у с. Терехове. В с. Швайківка зберігся млин водяний, поселення 2-9 ст. В кожному населеному пункті є пам'ятники радянським воїнам. Сакральні споруди Бердичівщини наступні: Покровська дерев'яна церква (с. Никонівка, 18 ст.), дерев'яна церква (с. Обухівка, кінець 19 ст.), Церква Різдва Богородиці (с. Озадівка, 18 ст.), дерев'яна православна Св. Іоанно-Богословська церква (с. Скаківка, поч. 20 ст.), церква Іоанна Богослова і дзвіниця (с. Сккраглівка, 18 ст.), Хрестовоздвиженська церква (с. Старий Солотвин, 19 ст.), церква Різдва Богородиці (с. Швайківка, 19 ст.).

В Брусилівському районі збереглися пам'ятки археології: городище (12-13 ст.), замчище (14 ст.), поховання (12-13ст.), курган (с. Водотиї, 5 ст.), давні кургани та слов'янські поховання (с. Лазарівка). Архітектурні пам'ятки представлені залишками кляштору ордену капуцинів (18 ст.), залишками парку та окремих будівель маєтку генерала Синельникова, будинок школи грамотності (поч. 20 ст.), комплекс будівель земської лікарні (1904 р.), залишки парку і родового маєтку Крилових (с. Ковганівка), будівля комори маєтку барона фон Унгера (поч. 20 ст.). В районі знаходяться музеї Івана Огієнка, історико-краєзнавчий (с. Осівці). Велика кількість пам'ятників присвячена героям часів Великої Вітчизняної війни та радянським воїнам, сляд відмітити меморіальний комплекс «Рубіж мужності», присвячений зупинці контрнаступу німецько-нацистських військ на рубежі оборони Житомир-Київ. Сакральні споруди нечисленні: церква Різдва Христового (18 ст., с. Болячів), Покрови Пресвятої Богородиці (20 ст., с. Карабачин), Михайлівська церква і дзвіниця (18 ст., с. Озера), Св. Миколая (с. Соловіївка).

Володарськ-Волинський вперше згадується як Александрополь у 1565 р. Це місто відоме в Україні та за її межами Державним музеєм коштовного та декоративного каміння Міністерства фінансів. На території району цікавими є й інші рекреаційні об'єкти: музей історії району, постійно діюча виставка образотворчого мистецтва, пам'ятник М. Кутузову на місці колишньої садиби, будівля старої хмелесушарки (19 ст., с. Заздрівка), неповторна колонія чапель – орнітологічний заказник місцевого значення, с. Кропивенька), маєток генерала І. Стебницького (19 ст., с. Кропивня), геологічна пам'ятка природи місцевого значення – виходи гранітів лізниківського типу (с. Лізник), історико-краєзнавчий музей (с. Нова Борова), геологічна пам'ятка природи – флороносні піщаники з відбитками папороття мільйонного віку (берег р. Поромівка), історико-краєзнавчий музей з «Кімнатою льону» (с. Рижани). Археологічні пам'ятки також різноманітні: курган періоду кам'яного віку, давньоруський курганний могильник (с. Березівка), поховання (4-3 ст. до н.е., с. Давидівка), залишки поселення мідного віку (с. Дворище), могильник (4-3 тис. р. до н.е., с. Сколобів). Пам'ятками садово-паркового мистецтва є панський парк (19 с., с. Дворище). Сакральні споруди представлені дерев'яною церквою Св. Параскеви (18 ст., с. Давидівка), церквою Різдва Богородиці (19 ст., с. Добринь), лютеранська кірха (19 ст.,

с. Заздрівка), Михайлівською церквою (18 ст., с. Країщина), церквою Св. Богородиці (20 ст., с. Рижани), церквою Казанської Божої Матері (20 ст., с. Фасова).

Висновки та перспективи подальших досліджень. 1). Введення сакральних споруд в туристичні маршрути є актуальним і необхідним – це дозволяє сформувати духовну парадигму у всіх учасників туристичного процесу. 2). Одноденний туристичний маршрут Андрушівським районом Житомирської області дозволяє включити 7 сакральних християнських споруд 18-20 ст. Для заохочення участі у даній програмі можливе залучення історичних, архітектурних, археологічних, подієвих об'єктів. 3). Паломницький маршрут доцільно організувати Баранівським районом з ночівлею в Свято-Александро-Невському жіночому монастирі, відвідуванням 4 дерев'яних церков, під час невеликого відпочинку та сприятливих погодних умов – зупинка в заказнику, огляд археологічних об'єктів. 4). Релігійний туризм Бердичівським районом доцільно поєднами з відвідуванням унікальних археологічних пам'яток. 5). В Брусилівському районі доречно поєднати релігійний напрям з історико-патріотичним та історичним. 6). Володарськ-Волинський район представляє інтерес не стільки як об'єкт релігійного туризму, скільки як історичний, археологічний, краєзнавчий.

Перспективи розвитку вбачаємо у розширенні співпраці з туристичними та краєзнавчими організаціями, релігійними громадами Житомирської області. Основним змістом наукової роботи має бути розробка та оформлення туристичних релігійних маршрутів районами області, виявлення об'єктів туристичного інтересу та об'єктів екскурсійного показу для подальшого створення і використання бази з метою розвитку релігійного, а також сільського зеленого та екологічного туризму на Житомирщині.

1. *Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України./ О.О. Бейдик. – К.: «Альтерпрес», 2009. – 400 с.*
2. *Бухаріна Л.М. Розвиток системи державного регулювання туристичної галузі / Л.М. Бухаріна // Економіка та держава: між народ. наук.- практ. журн. – 2007. – №12. – С. 87-88.*
3. *Кравченко Н. О. Методика оцінювання потенціалу ефективного функціонування та територіальної організації рекреаційного господарства регіон ./Н. О.Кравченко // Економіка та екологія. – 2005. – №12. – С. 171-178.*
4. *Закон України «Про туризм» (1995, 2003р.) [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.*
5. *Масляк П.О. Рекреаційна географія:[навчальний посібник] / П.О. Масляк. – К.: «Знання», 2008. – 343 с.*
6. *Антонюк Д. Чотири мандрівки Житомирщиною/ Д. Антонюк [путівник].— К.: Грані-Т, 2008. – 72 с.*
7. *Стафійчук В.І. Рекреалогія:[навчальний посібник] / В.І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.*
8. *Смаль І.В. Туристичні ресурси світу: [навчальний посібник] /Ігор Смаль. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – 336 с.*

9. *Мокрицький Г. Цікава Житомирщина: [ілюстрована туристична енциклопедія] /Г. Мокрицький. – Т. 1. – Житомир: Волинь, 2011. -324 с.*

УДК 911.9:504.062(477.64)

Бондарець Д.С.

РОЗРАХУНОК ПРОПУСКНОЇ ЗДАТНОСТІ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ ТА КІЛЬКОСТІ МІСЦЬ ЗАКЛАДІВ ХАРЧУВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлені кількісні показники розвитку інфраструктури рекреаційних зон на прикладі Запорізької області, що формуються на сучасному етапі розвитку рекреаційно-туристичної галузі. Розглянуті способи розрахунку пропускної здатності автомобільних доріг та кількості місць у закладах харчування.

Ключові слова: рекреаційні ландшафти, інфраструктура, кількісні показники.

В статье рассмотрены количественные показатели развития инфраструктуры рекреационных зон на примере Запорожской области, которые формируются на современном этапе развития рекреационно-туристической отрасли. Описаны способы расчета пропускной способности автомобильных дорог и количества мест в заведениях общественного питания.

Ключевые слова: рекреационные ландшафты, инфраструктура, количественные показатели.

The article deals with the quantitative indicators of infrastructure development of recreational areas on the example of the Zaporizhya region, which are formed at the present stage of development of recreation and tourism industry. The methods for calculating road capacity and the number of seats in catering establishments are described.

Keywords: recreational landscapes, infrastructure, quantitative indicators.

Постановка проблеми. Напрями ефективного використання рекреаційних ландшафтів визначаються збільшенням актуально використовуваних ресурсів ландшафту, забезпеченням його збереження та відновлення та одночасним отриманням від цього певного прибутку суб’єктами господарювання. Важливим є впровадження комплексного використання земель та різних ресурсів та компонентів ландшафту. Раціональне використання рекреаційних ресурсів повинно бути економічно вигідним та спиратись на важелі адміністративного керування органів влади та місцевих громад. Одним з важливих шляхів реалізації цих засад є розробка проектів, спрямованих на науково обґрунтоване використання наявних рекреаційних ресурсів, створення додаткового рекреаційного потенціалу за рахунок більш ефективного використання територій.

Виділення невивчених сторін проблеми. Розробка проектів рекреаційного районування передбачає впорядкування рекреаційного використання територій. Територія Запорізької області вивчається з позицій географічної науки – економічної та соціальної географії, фізичної географії. Проте, публікацій досліджень з питань рекреаційних ємностей цієї території не знайдено. Досліджувана територія характеризується

значним рекреаційним потенціалом, проте кількісних показників, окрім даних статистичної звітності про кількість відпочиваючих та туристів бракує. Це вказує на перспективність досліджень з кількісної оцінки рекреаційного потенціалу території Запорізької області. Оцінка рекреаційних ємностей має ґрунтуватись на існуючих нині нормативах та методиках розрахунку, використання яких дає змогу отримати кількісну оцінку наявного потенціалу для розвитку рекреації та рекреаційних ландшафтів. На основі отриманих показників можна робити висновки про реальні можливості розвитку рекреації в регіоні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Територію Запорізької області вивчали з точки зору рекреаційних умов і ресурсів, територіальної організації Н.Сорокіна, Н.Сажнєва, І.Арсененко, Л.Донченко, О.Левада, О.Байтеряков. Проте, в науковій літературі бракує інформації щодо оцінки кількісних показників рекреаційної потенціалу, а саме рекреаційних ємностей, що свідчить про необхідність здійснення та оприлюднення результатів таких досліджень.

Метою публікації є висвітлення кількісних показників розвитку інфраструктури рекреаційних зон Запорізької області, що формуються на сучасному етапі розвитку рекреаційно-туристичної галузі.

Основний виклад матеріалу. У 2009 р. було розроблено проект рекреаційного районування Запорізької області на замовлення Запорізької обласної державної адміністрації Українським Державним науково-дослідним інститутом проектування міст «Діпромісто» ім. Ю.М. Білоконя. Проект передбачав закріплення в натурі конкретних рекреаційних територій Запорізької області, розробку картографічних матеріалів і необхідної планової, архітектурної та містобудівної документації. Проект має закріпити офіційно за визначеними територіями статус рекреаційних, дозволить ефективно і раціонально планувати їх розвиток. При розробці даного проекту автором були виконані розрахунки рекреаційних ємностей рекреаційних ландшафтів області, а також розрахунок окремих перспективних показників для планування розвитку інфраструктури області. Результати обрахунків наведені у таблицях.

Проектовані рекреаційні ємності рекреаційних зон континентальної частини території Запорізької області були обраховані нами при виконанні наукового обґрунтування проекту рекреаційного районування за даними УД НДІ ПМ «Діпромісто» на основі нормативного документу ДБН 360-92**. Особливості розрахунку рекреаційних ємностей даної території є матеріалом для іншого дослідження. Вказані у таблиці 1 рекреаційні зони були визначені у зазначеному проекті та обґрунтовані. Схема розташування рекреаційних зон наведена на мал. 1, рекреаційні зони позначені відповідно до таблиці 1.

Рекреаційні зони характеризуються естетичною привабливістю, пейзажним різноманіттям, наявністю рекреаційних ресурсів та об’єктів показу. Крім того, при їх виділенні передбачених узгоджений розвиток

інфраструктури та комунікацій, для чого здійснювались відповідні розрахунки.

Рис. 1. Схема розташування рекреаційних зон

Таблиця 1. Площі рекреаційних зон

№ п/п	Назва рекреаційної зони	Площа, тис. га
1	Дніпровська рекреаційна зона	20,8
2	Каховська рекреаційна зона	64,5
3	Вільнянська рекреаційна зона (Вільнянський адмінрайон)	7,6
4	Мелітопольсько-Токмацька рекреаційна зона	43,8
5	Оріхівсько-Пологівська рекреаційна зона	17,1
6	Гуляйпільська рекреаційна зона	8,1
7	Куйбишевська рекреаційна зона	5,2
8	Новомлинівська рекреаційна зона (Розівський адмінрайон)	0,5
	ВСЬОГО	167,6

Було виконано розрахунок мінімально необхідної інфраструктури – закладів харчування та пропускної здатності автомобільних шляхів для

забезпечення повноцінного функціонування рекреаційних зон. Розрахунки виконувались за наведеним нижче формулами. Розрахунок необхідної проектної пропускної здатності автомобільних доріг здійснюється за формулою:

$$P = \frac{E}{n_2} \tag{1.1}$$

де P – проектна пропускна здатність доріг, автомобілів;

E – розрахункова рекреаційна ємність, тис. осіб;

n_2 – норматив кількості автомобілів на 1000 осіб.

Кількість закладів громадського харчування в межах рекреаційних зон Запорізької області обраховується за формулою:

$$N_з = \frac{E}{n_1} \tag{1.2}$$

де $N_з$ – розрахункова кількість місць в закладах громадського харчування;

E – розрахункова рекреаційна ємність, тис. осіб;

n_1 – нормативна кількість місць у закладах на 1000 осіб.

Для покращення транспортної інфраструктури, зокрема наявності та пропускної здатності автомобільних доріг, необхідно впровадити заходи щодо збільшення пропускної здатності таких доріг в межах території області. Так, для забезпечення нормального функціонування рекреаційних зон потрібно забезпечити розрахункову пропускну здатність автодоріг [2], яка вказана у таблиці 2 для кожної рекреаційної зони та забезпечити їх сумарну розрахункову пропускну здатність 268,0 тис. автомобілів на день.

Кількість автомобілів розраховувалась на основі нормативів ДБН 360-92**, пункт 7.2 розділу 7 [2] за формулою (1.1). У вказаному документі нормативна кількість автомобілів на 1 тис. осіб складає 250 автомобілів, враховуючи наявне зростання кількості легкових автомобілів в країні. Врахувати слід і те, що за нашими спостереженнями, значна кількість відпочиваючих приїжджають на відпочинок з сім’ями на власних авто.

Нормативна кількість закладів громадського харчування для рекреаційних територій визначалась за таблицею 6.1 пункт 4 – заклади торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування.

Норматив кількості місць у закладах харчування за документом складає 120 місць на 1 тис. відпочиваючих. Обчислення кількості закладів громадського харчування проводилось за формулою (1.2). Так, виявилось, що для рекреаційних зон Запорізької області, розташованих загальною ємністю у 794,3 тис. осіб необхідно створити 128,6 тис. місць у закладах харчування типу кафе, бістро та ресторанів. Результати розрахунків по окремих рекреаційних зонах наведені у таблиці 2.

Таблиця 2. Розрахунок кількості місць у закладах харчування та пропускної здатності доріг

Назва рекреаційної зони	Розрахункова прогнозна рекреаційна ємність, тис. осіб	Розрахункова кількість місць у закладах громадського харчування (кафе, ресторанів), тис.	Необхідна проектна додаткова пропускна здатність автомобільних доріг, тис. авто
Дніпровська рекреаційна зона, в т.ч. Запорізький і частково Вільнянський адміністративний райони	116,6	14,0	29,2
Каховська рекреаційна зона, в т.ч. Запорізький, Василівський, Кам'янко-Дніпровський адмінрайони)	369,6	44,4	92,4
Вільнянська рекреаційна зона (Вільнянський адмінрайон)	60,8	7,3	15,2
Мелітопольсько-Токмацька рекреаційна зона, в т.ч. Мелітопольський, Токмацький адмінрайони	277,6	33,3	69,4
Оріхівсько-Пологівська рекреаційна зона, в т.ч. Оріхівський, Пологівський адмінрайони	136,8	16,4	34,2
Гуляйпільська рекреаційна зона, в т.ч. Новомиколаївський, Гуляйпільський адмінрайони	64,8	7,8	16,2
Куйбишевська рекреаційна зона, в т.ч. Куйбишевський адмінрайон	41,6	5,0	10,4
Новомлинівська рекреаційна зона (Розівський адмінрайон)	4,0	0,5	1,0
ВСЬОГО	794,3	128,6	268,0

Слід зазначити, що обчислені показники завжди є орієнтовними, оскільки складно, а іноді неможливо врахувати коливання туристичного ринку, які викликані соціально-економічними та природними факторами. Сюди також додається сезонність попиту на рекреаційні послуги в

досліджуваному регіоні – основний період рекреаційного використання припадатиме на квітень-жовтень. Тобто, розрахункову мінімальну кількість слід забезпечувати тільки у вказаний період.

Довжина доріг, що має використовуватись для забезпечення руху потоків рекреантів та туристів за нашими попередніми розрахунками складає 399 км доріг загальнодержавного значення (головні транспортні магістралі) та 812 км доріг, що поєднуватимуть всі рекреаційні зони (у тому числі й приморські) між собою. Саме на всю цю довжину доріг має лягти навантаження від транспортних рекреаційних потоків. Довжини шляхів обирались по топографічній карті при аналізі можливих транспортних потоків до проектованих рекреаційних районів.

Висновки. Аналізуючи результати таблиць, можна відзначити, що область має високий сукупний рекреаційний потенціал, може задовольнити як свої внутрішні рекреаційні потреби, так і потреби сусідніх областей та навіть закордонних туристів. Наведені матеріали показують наявні потреби розвитку дорожньої інфраструктури області та сфери закладів харчування. Водночас, використані формули для розрахунку та нормативи можуть бути використані при розрахунку відповідних показників для інших регіонів, областей, адміністративних та рекреаційних зон України.

1.Голиков Н.Ф. Региональная инфраструктура (монография) / Н.Ф. Голиков – Рязань: Российское энциклопедическо-информационное издательство «Горизонт», 1992. – 156 с.
*2.Державні будівельні норми України ДБН 360-92**. «Містобудування. Планування і забудова міських та сільських поселень». – К. : Держбуд України, 2002. – 107 с.*

УДК 796.5 : 903 (477.83)

Волошин І.М., Чикайло Ю.І.

ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ В МЕЖАХ ЄВРОКОРИДОРУ ЛЬВІВ-КРАКОВЕЦЬ

Проаналізовано та схарактеризовано основні історико-археологічні пам'ятки в межах існуючої та запроектованої автомобільних доріг Львів-Краковець. Розміщення археологічних об'єктів відображено на картосхемі.

Ключові слова: археологічні пам'ятки, єврокоридор, автомагістраль.

Проанализированы и охарактеризованы основные историко-археологические памятки в пределах существующей и запроектированной автомобильных дорог Львов-Краковец. Размещение археологических объектов отображается на картосхеме.

Ключевые слова: археологические памятки, еврокоридор, автомагистраль.

Analyzed and characterized the major historical and archaeological sites within the existing and projected roads Lviv-Krakovets. The location of archaeological sites is marked on the map.

Key words: archaeological sites, eurocorridor, highway.

Постановка проблеми. Наявність великої кількості археологічних пам'яток дає можливість туристичного освоєння, прокладання маршрутів і розвитку туристичної інфраструктури. Накопичення коштів забезпечить подальше вивчення нових туристичних об'єктів, поширення інформації про них та використання на пошуково-реставраційні роботи.

Актуальність дослідження. Вивчення особливостей розміщення археологічних об'єктів, їх туристичної привабливості для подальшого використання в туристичній галузі

Метою статті є аналіз археологічних об'єктів в межах єврокоридору з подальшим їх освоєнням та використанням у сфері туризму.

Виклад основного матеріалу. Майбутня автомагістраль єврокоридору Львів-Краковець проходитиме у відносній близькості (до 1 км) до населених пунктів Краковець, Прилбичі, Затока, Поріччя, Мальчиці, Вороців, Добростани, Кам'янобрід, Бірки, Завадів. В населених пунктах знаходяться численні пам'ятки історії та культури, які є одним із основних елементів для розвитку туризму та водночас можливого впливу транспорту (рис.).

Переважно на відстані 6 км від автомобільної дороги на території зони майбутнього будівництва встановлено 84 нерухомих пам'яток історії та культури (48 знаходяться на державному обліку) з них: пам'яток археології нараховується 70, пам'яток історії – 10, пам'яток монументального мистецтва – 1, пам'яток архітектури – 3.

З усіх виявлених пам'яток археології та історії, 14 є особливо цінними і знаходяться в Яворівському районі у с. Чернилява (залишки монастиря), с.Страдч (Давньоруське городище XI-XII ст., та печера ченців XI-XII ст. і залишки монастиря), с. Домажир (Давньоруське городище), с. Рокитне (Давньоруське городище X-XIII ст.), у Жовківському районі: с. Зарудці (Давньоруське городище), с. Завадів (Давньоруське городище X-XI ст.), с. Малі Грибовичі (Давньоруське городище XII ст.) та інші.

Значна частина їх репрезентована в Реєстрі національного культурного надбання України. В смузі безпосереднього будівництва автодороги в межах 500 м ширини від дороги розміщені 24 пам'ятки археології та історії. З них особливо цінними є 2 пам'ятки археології – давньоруські городища біля сіл Завадів і Малі Грибовичі Жовківського району. Про давні поселення в межах єврокоридору Львів-Краковець засвідчують археологічні дослідження, які проводилися в межах цієї території. Найдавніші короткочасні стоянки ще з часів мезоліту (середній кам'яний вік), який датується XII-VI тис. до н. е., знаходилися поблизу сучасних населених пунктів сіл Вільшаниця, Терновиця, Брюховичі та Рудно, про що свідчать археологічні знахідки.

У східній частині єврокоридору в районі Побужжя, в селах Зашків, Стронятин та Ременів, знайденні поселення енеоліту (мідно-кам'яний вік), який датується IV- II тис. до н.е. У цей час на території набуває розвитку енелітична культура лійчастого посуду (КЛП), про що свідчать проведені дослідження М. Смішком та М. Пелещишином у басейні р. Західний Буг біля населеного пункту с. Малі Грибовичі [11]. Також сліди цієї культури знайдені

в селах Ситихів, Вислобоки, Сулимів, Стронятин, Гряда. Триває дослідження пам'яток КЛП і в Жовківському районі Львівської області. Розвідковими роботами тут виявлені такі нові поселення: Гряда I, Сулимів VII та Стронятин I [1].

Поселення бронзового віку (поч. II – поч. I тис. до н. е.) знайдені в селах Затока, Терновиця, Карачинів, Стронятин, Рудно. В цей час відбувається розселення родових общин культури шнурової кераміки, про що свідчать знайденні курганні могильники біля сіл Рокитне, Страдч, Костеїв та комарівської культури (с. Затока) і сформованих на її основі нових археологічних культур, що перейшли до осілого способу життя: тщинецької (м.Яворів) та комарівської культури, сліди якої зафіксовані на південній окраїні Розточчя, на околиці села Затока [6].

У перехідний період від бронзового до раннього залізного віку на території єврокоридору Львів-Краковець почали розселятися племена лужицької культури, які прийшли на територію України з Центральної Європи (Німеччини та Польщі).

На Розточчі поки що відомі лише два пункти, де лужичани залишили свої поховання. Це село Затока, де ще 1939 р. було досліджене одне тілоспалене поховання в глиняній урні. Більш тривалий час перебувало лужицьке населення в околиці сучасного села Терновиця.

На зміну лужицькому населенню на територію прийшли родові общини висоцької культури, поселення якої були виявлені львівським археологом Л. І. Крушельницькою [3]. Осередки цієї культури виникли у південній частині Яворівщини, в околицях сучасних сіл Прилбичі, Терновиця, Чолгині, Шкло, Віжомля та інші. Біля села Прилбичі було три поселення, з них два — на східній околиці села в нині затопленій водосховищем долині та на її берегах. В околиці села Бердихів знайдений крем'яний листкоподібний наконечник стріли.

В останню археологічну епоху людства в залізний вік, який почався в Європі з VIII ст. до н. е. і триває досі, були знайденні поселення цього часу поблизу населених пунктів Краковець, Прилбичі, Віжомля, Воля-Гомулецька, Костеїв, Зашків (ранній залізний вік). Поселення скіфської культури виявлені у с.Терновиця та Гамаліївка та один з 17 могильників поморської культури [5], що є однією із найзагадковіших центральноєвропейських археологічних культур ранньозалізної доби у Дублянах [12].

У першій половині I ст. н. е. в межах єврокоридору проживали дві різні за походженням групи населення. Найранішими (I - II ст. н. е.) були общини липицької культури. Однак це дакійське землеробське населення, що прийшло з південних передгір'їв Карпат, було нечисленним і не заглиблювалося на північ у ліси Розточчя і його поселення було виявлено лише в межах населеного пункту Рудно.

З кінця II до середини V ст. н. е. Західне Побужжя і Верхня Наддністрянщина входили до складу великої території, яку заселяли племена черняхівської культури. На території поблизу запроектованої автомагістралі виявлено сліди цієї культури в одинадцятьох населених пунктах. (табл.)

Пшеворська культура, що сформувалась на території південних і середніх районів Польщі і набула поширення в останні століття до нашої ери, знайдені в околиця села Добростани [6].

Наприкінці І тисячоліття н. е. племінний лад у східних слов'ян досяг завершальної стадії розвитку, виникали довгочасні селища, які розміщалися на шляхах сполучення. Поступово виникали осередки майбутніх міст, які називали градами (городами). Виникли укріплені городища, які належали місцевим боярсько-дружинним родам у Добростанах, Печері Домажирова, Рокитному, Завадові та Малих Грибовичах. Старовинне село Страдч вже давно стало пам'яткою української культури завдяки великій печері ченців. У Галицько-Волинському літописі вона згадується як Печера Домажирова.

У середині 70-х рр. група львівських археологів на чолі з Л. Г. Мацкевим здійснила розвідку на берегах річки Домажирівка, під час якої відкрито залишки двох селищ у південно-східній околиці сучасного села.

У 1939 р. археологічні дослідження в Страдчі провадив відомий український археолог Я. І. Пастернак, який згодом назве печеру в Страдецькій горі великим українським підземним монастирем, другим після Києво-Печерської лаври. За його описом печера – це довгий коридор з кількома відгалуженнями, вирубаний у камені. У стінках коридорів є ніші – келії для монахів [6].

Дослідження археологами даної території і її потенціалу триває і досі. У 2003р. згідно контракту Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України з консорціумом „Трансмагістраль” проведено термінові археологічні розкопки в зоні будівництва нової автомобільної дороги Львів-Краковець. Перша черга цієї дороги охоплює двадцятикілометровий відтинок від кордону до с. Черчика Яворівського району Львівщини. Попередніми обстеженнями на цій ділянці археологи інституту відкрили низку різночасових пам’яток (11 поселень, один курганний могильник), які датуються від доби мезоліту до пізнього середньовіччя. Розкопки здійснено на чотирьох стародавніх поселеннях, які безпосередньо потрапили в зону будівництва. Це пам’ятки поблизу сіл Роснівки, Калинівки та два поселення біля Черчика. Загальна площа, що охоплена дослідженнями на всіх пам’ятках, становила 1132 км^2. В околицях Черчика роботами археологів Львівського національного університету ім. І. Франка та Інституту українознавства зафіксовано сім стародавніх пам’яток. Вони відносяться до періоду енеоліту, ранньозалізного часу, римської доби, слов’яно-руського періоду [7].

У 2005 р. експедиція Науково-дослідного центру «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України проводила рятівні археологічні роботи у зоні будівництва єврокоридору Краковець-Львів. Під час цих робіт досліджувалися пам’ятки римського часу Прилбичі-І та Гряда-ІІ. Поселення Прилбичі-І відкрито у 2005 р. експедицією НДЦ «РАС» ІА НАН України. Пам’ятка Гряда-ІІ відкрита В. Коноплею у 1995 р. та додатково обстежена у 1998 р. [10].

Таблиця. 1. Список археологічних пам'яток в межах єврокоридору Львів-Краковець

№	Населений пункт	Назва та вік культури	Місце розташування
Яворівський район			
1	смт. Краковець	Поселення раннього залізного віку	Острів серед ставка на сх. околиці села
2	с. Роснівка	Поселення висоцької культури	Околиці села
		Поселення ранньозалізного віку	Урочище в Липах
3	с. Наконечне 2	Поселення висоцької культури	Урочище Підстав
4	с. Наконечне 1	Поселення черняхівської культури	Урочище Кринички
		Рідкісна пам'ятка природи та історії	Урочище Нивки
5	с. Черчик	Поселення висоцької культури	2 км південніше села Черчик
		Селище давньоруське X-XI ст.	Урочище Корчунок
		Селище VIII-IX ст. н. е.	Урочище Цапів Луг
		Селище черняхівської культури	Урочище Цапів Луг
		Поселення раннього заліза	У долині р. Віжомля між селами Черчик та Віжомля
		Поселення Черчик II, X–XI ст.	Урочищі Цапів Луг
		Поселення II пол. I тис. до н. е.	Північна околиця села.
		Ранньосередньовічне селище IX-XI ст.	Урочище Михайлів Кут
		Селища X-XI ст. н. е	В межах ур. Михайлів Кут та Корчунок
6	с. Рулево	Поселення висоцької культури	Неподалік від пн.-сх. частини села
		Поселення раннього залізного віку	Горбиста пд.-сх. околиця села, в урочищі Пилипчиха
		Раннього залізного віку	Західна околиця села
7	с. Чолгині	Поселення висоцької культури	Урочище Лезів
		Давньоруське селище IX-X ст. н. е.	На зх. околиці села в урочищі Потічок
		Середина I тис. до н. е.	Урочище Лози та Урочище Потічок
8	с. Прилбичі	Висоцької культури та давньоруського періоду	Урочище Коблів
		Поселення раннього залізного віку Прилбичі VI	Урочище Підгостинцем-Вороновиця
		Поселення раннього залізного віку Прилбичі VII, X-VI ст. до н. е.	Урочище Панське
		Поселення висоцької культури та давньоруського періоду	Урочище Стависько
		Давньоруське селище IX-X ст.	Західна частина шкільного подвір'я
		Поселення давньоруське XI ст.	На зх. від села, схил правого берега струмка
		Поселення черняхівської культури та давньоруського періоду XI ст..	Урочище Загунне
		Селище XI-XII ст.	Урочище Великі Пасіки

9	с. Терновиця	Поселення Терновиця IV; I тис. до н. е.	Урочище Городи.
		Поселення доби мезоліту VI тис до н. е.	Урочище Острівець
		Поселення давнього заліза IX-VI ст. до н. е.	Урочище Острівець
		Селище черняхівської культури	Біля присілка Ліс, урочище Грабина
		Поселення скіфського періоду VII-VI ст. до н. е.	Урочище Каспрів, Салтисовий горб
		Стоянка мезоліту, поселення раннього залізного віку	Хутір Гнійно
		Стоянка мезоліту	Урочище Острівець
		Поселення комарівсько-тщинецької культури	Урочище Гатки на пн.-зх. околиці села
			Урочище Бімбова Гора на сх. околиці села
10	с. Бердихів	Поселення висоцької культури	Знайдений крем'яний листкоподібний наконечник стріли.
11	с. Молошковичі	Давньоруське селище X- XIII ст.	Присілок Стені.
		Поселення висоцької культури VII-VI ст. до н. е.	Урочище Воятина
12	с. Добростани	Поселення пшеворської культури	Ґрунтовий могильник із тілоспаленнями на околиці села
		Поселення давньоруське	Західнтй. берег Білогорського озера
		Городище давньоруське, XI-XIII ст. н. е.	Урочище Заланин
13	с. Затока	Поселення багатошарове II пол. II тис. до н. е.	Урочище Коло грабарки
		Поселення комарівської культури	Урочище Коло грабарки
		Лужицька культура	Поховання з тіло спаленнями
Городоцький район			
14	с.Повитне	Поселення комарівської культури	
15	с. Мшана	Поселення комарівської культури	
		Двошарове поселення (неоліт, Давня Русь)	
16	с. Суховоля	Селище давньоруське	
		Двошарове поселення Суховоля 2 (неоліт, енеоліт)	
		Двошарове поселення Суховоля 3 (неоліт, енеоліт)	
Яворівський район			
17	с. Вороців	Поселення багатошарове	Урочище Кам’яниця
		Стоянка мезоліту X-VIII тис. до н. е.	0,5 км на пн.-зх. від села, правий берег р. Домажир
		Поселення давньоруське VII-V ст. н. е.	0,5 км на пд. від села, лівий берег струмка
		Поселення черняхівської культури	0,1 км на сх. від села, 0, 2 км

		XI-XII ст.н.е.	від правого берега р. Стара
18	с. Страдч	Городище давньоруське XI-XIII ст.	Західна частина села
		Печера XI-XIII ст.	На північній околиці села
		Поселення культури шнурової кераміки	Урочище Гринівка, Зелений горб
		Давньоруське городище X-XIII ст.	На південній околиці села
19	с. Карачинів	Поселення бронзового віку та давньоруського періоду	Хутір Кички-Нички, мис лівого берега р. Стара на городах
		Поселення черняхівської культури	0,5 км на пн.-зх. від села, правий берег р. Страховалиця
20	с. Поріччя	Поселення давньоруське	0,1 км на південь від села, правий берег р. Верещиця
21	с. Домажир	Поселення давньоруське	1 км на пд.-сх. від села. 0,1 км на пн. від дороги Львів-Краковець
		Поселення давньоруське	0,5 км на пд.-сх. від села, лівий берег струмка
		Городище давньоруське	Урочище Болото. Над ставком
		Поселення черняхівської культури	0,5 км на пн.-зх. від села, лівий берег р.Стара, горб поблизу церкви
22	с. Жорниська	Поселення черняхівської культури (два поселення)	0,5 км на пд.-сх. та 0,5 км на пн.-зх. від села, правий берег р. Стара
23	с. Рокитне	Культура шнурової кераміки	Урочище Гринівка
		Городище давньоруське XI-XIII ст. (Рокитне II)	Урочище Окопи
Львів			
24	смт. Брюховичі	Три стоянки мезоліту	Урочище на ясені, урочище Високий берег, урочище Земне
Жовківський район			
25	с.Завадів	Давньоруське городище X-XI ст. (Завадів I)	Урочище Бобелика, 2 км на пд.-зх. від села на мисоподібному підвищенні
26	с. Зашків	Поселення енеоліту та раннього залізного віку	0,5 км від пд.-сх. окраїни села праворуч дороги на Великий Дорошів
		Поселення раннього залізного віку	Західна околиця села
		Двошарове поселення доби бронзи та раннього заліза	
27	с. Зарудці	Давньоруське городище	На колгоспному дворі
28	с. Костеїв	Культура шнурової кераміки	0,4 км від пн.-зх. околиць села, навпроти хутора Четперик
		Поселення раннього залізного віку та черняхівської культури	Лівий берег струмка Думний
29	с. Воля Гомулецька	Поселення раннього залізного віку	0,2 км на схід від села

30	с. Малі Грибовичі	Поселення культури лійчастого посуду та давньоруське городище XI-XII ст.	Урочище Чорна гора
31	с. Великі Грибовичі	Знахідка бронзового кельта	
32	с. Гряда	Два городища давньоруських	
		Гряда I Культура лійчастого посуду	
33	с. Великий Дорошів	Поселення черняхівської культури	Лівий корінний берег р. Млинівка між с. Великим і Малим Дорошевим
34	с. Ситихів	Поселення давньоруське	Урочище Дубина
		Поселення культури лійчастого посуду	Урочище Біла гора, р.Млинівка
35	с. Стронятин	Поселення енеоліту, бронзового і раннього залізного віку	Урочище Діброва
		Кар'єр бронзового віку	На схід від села пд. берег торфового болота
		Двошарове поселення культури лійчастого посуду (Стронятин I) та доби раннього заліза	
36	смт. Дубляни	Поморська культура	Пн.-зх. частина села, підвищення біля дороги на с. Великі Грибовичі
Кам'янка-Бузький район			
37	с. Запитів	Поховання давньоруські	На полях біля села

Як видно з картосхеми, дана територія була густо населена племенами різних історичних епох, які концентрувались поблизу рік Шкло, Верещиця, Гноєць, Домажир, Млинівка. Із загальної кількості обстежених і відкритих археологічних об'єктів, найбільшу кількість виявлено селищ давньоруського періоду XI-XII ст. н. е. Їх у межах єврокоридору налічується близько півсотні. Цікавими об'єктами, що привертають увагу є залишки городищ-фортець на околицях сучасних сіл Рокитне, Завадів і Малих Грибовичі, Печера Домажирова та інші.

Висновки. Отже, дана територія представлена значною кількістю археологічних пам'яток різних епох розвитку людства, які є не лише культурною спадщиною нашої держави, але й у майбутньому при вдалому їх використанні, можуть бути представлені як об'єкти туристичної індустрії загальнонародного значення. Цьому сприяє не лише густота їх розміщення, а й вигідне географічне положення з боку європейських держав. Будівництво єврокоридору Львів-Краковець дозволить краще освоїти дані об'єкти для ведення на їх території туристичної діяльності, а також дасть можливість відкриття нових, ще невідомих історико-археологічних пам'яток.

1. Данилів М. Історія дослідження культури лійчастого посуду на теренах заходу України / М.І.Данилів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2010. Вип. 14. С.494–505.

2. Гавінський А. Поселення культури лійчастого посуду в Малих Грибовичах / А. Гавінський // МДАПВ. Львів. 2009. Вип.13. С.172–197.
3. Крушельницька Л. І. Поселення висоцької культури / Л. І. Крушельницька // Археологія. К., 1973. №11. С.27–38.
4. Михальчишин І. Список пам'яток стародавньої історії Львівської області / Управл. к-ри Львів. обл. держ. адмін. Історичний музей, обл. наук.-метод. Відділ охорони пам'яток історії і к-ри. Львів, 1993. 58 с.
5. Павлів Д. Унікальне поховання поморської культури поблизу села Заставне на Львівщині / Д. Павлів, Т. Милян, О.Осаульчук // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2010. Вип. 14. С.258–272.
6. Пелещишин М. А. Стародавня Яворівщина: Нариси з історії та археології / М. А. Пелещишин // Львів, 1996. 120 с.
7. Петегирич В. Поселення X-XI ст. біля с. Черчика на Яворівщині / В. Петегирич, Д. Павлів, І. Принада // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів. 2005. Вип. 9. С. 280–296.
8. Проміжні звіти про виконання госпдоговірних тем "Вивчення археологічних пам'яток Львівщини в зонах Яворівського, Немирівського родовищ сірки і територій прилеглих до Виробничого об'єднання "Сірка" Яворівського району" (зберігаються в науково-дослідній лабораторії-81 Львівського національного університету).
9. Рудий В. Дослідження в Молошковичах / В. Рудий // Львівський археологічний вісник. Львів, 1999. Вип. 1. С. 187–190.
10. Рудий В. Микола Пелещишин – дослідник археологічних пам'яток Розточчя / В.Рудий// Археологічні дослідження Львівського ун-ту. 2005. Вип. 8. С.201–213.
11. Смішко М. Поселення культури лійчастого посуду в с. Малі Грибовичі, Львівської області / М.Смішко, М. Пелещишин // МДАПВ. Київ. 1962. Вип. 4. С.28–43.
12. Sulimirski T. Notatki archeologiczne z Malopolski Wschodniej / T. Sulimirski // Swiatowit. 1936. T.XIV. S.189–197.

УДК 911.3

Shatkovskiy K.Y.

UKRAINIAN-RUSSIAN CONSUMERS' ATTITUDES TOWARDS ECO-FRIENDLY TOURISM IN FEODOSIYA

Дана робота мала на меті дослідити Українсько-Російських туристів щодо їх відношення до курорту Феодосія (Автономна Республіка Крим, Україна), як до еко дестинації. Дослідження також мало на меті дослідити мотивації туристів, їх поведінку на курорті, та комплексне сприйняття Феодосії як еко дестинації. Крім того, в ході роботи було висвітлено основні тенденції розвитку туризму, особливо його трансформації, зміни у мотиваціях та поведінки туристів в усьому світі.

Целью данной работы было исследовать отношение Украинско-Российских туристов касательно курорта Феодосия (Автономная Республика Крым, Украина), как эко дестинации. Исследование также затронуло темы мотивации туристов, их поведения на курорте и комплексное восприятие Феодосии как эко направления. Кроме того, в ходе работы было установлено основные тенденции развития туризма, особенно его трансформации, перемены в мотивациях и поведении туристов во всем мире.

Purpose – The main purpose of present research is to investigate Ukrainian-Russian consumer attitudes towards eco-vacations in resort of

Feodosiya, Autonomous Republic of Crimea (further ARC), Ukraine and on the basis of the findings to present a solid background concerning implications for Feodosiya tourism stakeholders. The findings aimed to investigate motivations, behavior at the destination, the environmental concern and overall Ukrainian-Russian consumers' perceptions of Feodosiya in regard to eco vacations.

Design/methodology/approach – the research is based on quantitative approach of data collection and descriptive analysis. Thereby, 116 surveys and questionnaires were conducted spreading among the Ukrainian-Russian tourists coming to Feodosiya in summer 2011. Also 108 online questionnaires were sent via Facebook to the potential consumers being away from the resort. The findings are analyzed within descriptive cross-sectional analysis on the basis of statistical data presented in figures, tables and diagrams.

Findings – the primary research shows an insight of consumer's attitudes towards emerging tourism segment of eco, responsible, 4L tourism and its various combinations held in the developing destination such as Feodosiya, also taking into account its summer sea resort orientation. The findings allowed the researcher to answer the research questions appeared from intensive literature review and to conduct recommendations for local tourism and hospitality establishments in order to satisfy the emerging demand of eco tourism in Feodosiya.

Practical implications – the results allow to identify main motivations and needs of contemporary tourists visiting Feodosiya in summer time, along with identification of emerging consumer demand which is being unsatisfied in complex even being not realized as a certain tourism activity in the region. Furthermore, present investigation exhibits an example of a particular destination which has a complex background for developing alternative types of tourism, also while still being labeled as sun, sand and sea destination.

Originality/value – the results enable tourism practitioners and stakeholders in Feodosiya to provide corresponding supply-chain of emerging demand for eco tourism in the region which was not considered before given research was conducted.

Keywords – Eco, responsible, cultural, sustainable, nature, adventure, active, 4L tourism, Feodosiya, the Crimea.

Introduction. Since the last decade, the tourism industry has been rapidly approving a more environmentally friendly and sustainable attitude, shifting towards the ideal articulated by the World Tourism Organization [№1,WTO, 1998 cited in Ibrahim, E., Gill., J., [2005, p.1]: "tourism that meets the needs of the present tourists, and host regions, while protecting and enhancing opportunities for the future. It is envisaged as leading to the management of all resources in such a way that economic, social and aesthetic needs can be fulfilled while maintaining cultural integrity, essential ecological processes, biological diversity and life support systems".

Evidently, the change inside the tourism industry encompasses all the systems in the industry. Notably, the shift away from traditional, mass, or packaged tourism has obliged destinations to adopt alternative strategies that

will define and develop new opportunities that are attractive, economically beneficial and sustainable [№1, Ibrahim and Gill, 2005]. As in fact, emerging segment of more environmentally sensitive consumers is looking for multi-dimensional experiences in the form of related natural, historic, cultural resources as well as considering the influence on local overall environment [№2, Pizam and Mansfeld, 2002].

Emerging Forms of Eco Tourism

Theorists mutually proclaim a new segment of tourists demonstrating sensitivity to the environment and to corresponding natural, historic, cultural awareness of a chosen destination, along with consideration in which way tourism develops and impacts on local territories and living people [№3, Franch and Martini, 2010]. However, a lack of evidence was found in any measurable results of whether indeed consumers have already become associate themselves as "new alternative tourists" searching for new experiences.

Furthermore, certain ambiguities exist in identifying the sense of that kind of tourism among academics, tourism professionals and overall society. For instance, Fennell, [№4, 2002] defines 85 keywords sharing the term ecotourism, while Franch and Martini, [№3, 2010] conclude, that the concrete meaning of a term is still unclear, especially when concerning to tourist destination. In the work of Herbig and O'Hara, (№5, 1997) ecotourism is described generally as a type of travel to "experience natural environments or settings". The most fruitful definition of the term ecotourism or eco travel, for the author's viewpoint is that description, which contains the aspect of "tourist consciousness" towards not only the environment in natural sense, but the overall surroundings of a destination in its all manifestations. Nonetheless, several researchers as Schillinger (№6, 1995) point out that ecotourism is something archaic but fashionably decorated, as it is nothing more than expensive travel for the sophisticated tourists.

Not surprisingly, Totaro and Simenone, (№7, 2003) suggest tourism to take a global approach towards the recovery of all existing tourism resources, while defining more overlapping concept of "environmental tourism" instead of ecotourism, as for the researchers' stand point environmental tourism in derived from the aspect of continuous development. Furthermore, academics state that their concept of environmental tourism has to overcome the former theories of eco, green, rural, naturalistic or durable tourism. On the contrary, Kerstettera and Houb, (№8, 2003) suggest not to focus much on the definition of ecotourism or its similar forms. Moreover, researchers clarify that ecotourism and in its various manifestations is the emerging notion of interest for tourism professionals, as it is treated as a *sustainable alternative* to mass tourism, which sharing the opinion of most of the theorists has negative impacts on the environment.

Nevertheless, Franch and Martini, (№3, 2010) combining fundamental dimensions of eco and responsible tourism have suggested the appearing segment of demand as **"*4L tourism*"** (landscape, leisure, learning, limit) described as an attentive to the landscape and natural resources, with the great

significance of cultural landscape in the form of historical-cultural and architectural heritage, but till remaining as the form of leisure tourism with the corresponding enhanced environmental care from the both demand and supply side. (№3, Franch and Martini, 2010).

Feodosiya Eco Background

Noteworthy, the largest part of scholars claim that eco related tourism is usually associated with developing countries (№3, Franch and Martini, (2010). Importantly, academics explain that the developing countries remain at the starting phase of the tourism life cycle and hence, the overall lack of tourism infrastructure would pilot them to develop ecotourism first using the most unique characteristics of its attractions (№3, Franch and Martini, 2010). However, the research made by Abdulganiyev, (№9, 2009) in the field of examining the perspectives of rural tourism in Crimea has shown the saturated stance of Crimean coastline resorts owing to mass tourism, regardless the statement of the "initial phase of tourism life cycle" in developing countries. Nevertheless, such findings facilitate to conduct a new investigation in the area of eco related tourism in the resort of Feodosiya.

Various examinations have shown that the Crimea and Feodosiya region has been habitually been and remains oriented on beach tourism with either organized or non-organized visitors predominantly, coming from CIS countries. For many decades the spa and health resorts located in coastal areas have been dominants in national tourism sector. Nonetheless, scholars state that the emerging trends of 3L tourism (landscape, leisure and lore) are gradually more substitute the traditional mass tourism.

Findings and the Analysis

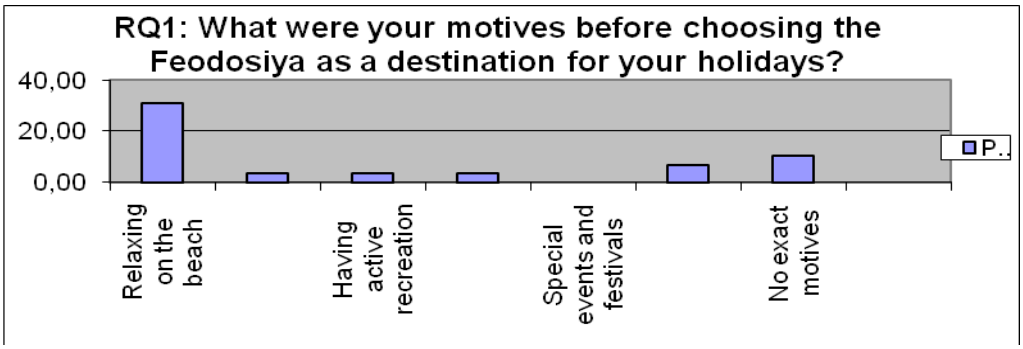

Defining Ukrainian-Russian tourists' motivations towards visiting Feodosiya

The study has unveiled 28% of both groups of respondents intend to discover new settings of the destination as visiting main attractions, trying local cuisine etc, 24% have only beach motives, 14% want to spend their time with friends and 12% are eager to be engaged with active sports as horse riding,

scuba diving or trekking, while the rest choose another motives, or combine the mentioned above.

In order to picture the most related aspects of motivation to the chosen topic area of eco travel or similar activities, it is necessary to combine the answers which incorporate the characteristics of either ecotourism or emerging 4L tourism. Thus, the motives to discover settings of the destination and to engage with adventure activities match given criteria and applies to the research area. In fact, 40% of respondents both coming to the destination or potential consumers have the multiple motives dealing with *eco travel.*

In order to avoid possible bias and also to define more accurately consumer's motivations to travel, the researcher decided to examine the future plans for recreation of the both groups of respondents.

Thereby, 46% of the respondents have the plans to *combine active recreation with sightseeing considering the environmental care*, 25% of consumers remain as *mass tourists* even in their nearest plans, 21% will go for *adventure activities*, 7% will choose *spa* resorts, and none of the tourists will try *ecotourism*. The most important, finding was the 0% of respondents planning to be engaged with *Ecotourism*. However, present fact may not necessarily mean they will not do so in reality. According to Kerstettera and Houb, (№8, 2003) ecotourism has various manifestations and it's highly recommended not to argue much on its definitions.

At that moment, if within consumers' future motivations we combine the answers *"will engage with active sports, sightseeing and eco care"* with *"adventure tourism",* the reader can notice the similarity of present notions, which definitely applies to the aspects of ecotourism or the currently emerged 4L tourism. In fact, 67% of all the respondents claim they are eager to spend their next holiday in the manner of 4L tourism, if referring to the academic definition of such phenomena.

At last, author have examined consumers' preferences towards their choice of future accommodation in Feodosiya, in order to gain more accurate picture of their motives to travel, also to come to more practical question from the two listed above.

As Kornilova and Razin, (№10, 2002) claim the enhanced interest in eco travel from the tourists' side in Crimea has already caused the motivation to be accommodated in the lodge, made from local materials and harmoniously inputted in local environment. However, as the primary research has shown, In total 39% of consumers will rent an apartment in the resort, by 23% of respondents will choose eco villa, the same percentage is for hotel room and 14% will stay somewhere else. Evidently, given findings are not to be considered separately, as they simply supplement other motivations and needs, mentioned in present section.

Identifying Ukrainian-Russian tourists' behavior in Feodosiya

Through the questionnaire distributed to the Firsts group, all the respondents (100%) have noticed that they *visit mainly beach and possibly bars and disco clubs*, 59% claimed they try *local cuisine and wines*, 28% *buy local*

souvenirs and handicrafts, the same 28% go for *active sports*, another 28% *visit museums, art galleries and other attractions*

The most significant is the finding which clearly states, that 21% of the First group respondents *visit museums, art galleries, other attractions, along with trying active sports, local cuisine and wines* while having their vacation in Feodosiya. However, 24% of the respondents claim they predominantly visit beach, also bars and disco clubs and do not match to do anything else.

In this regard, it becomes obligatory to make correlations between the detached group of people, who choose the combination of activities, which match the requirements of the 4L tourism and their motivations to choose particularly Feodosiya, or motivations in general, whether it also reflects the demand of 4L tourism.

As the results of questionnaires shows those 21% of respondents from the First group questioned at the beach of Feodosiya, who combines the sightseeing with adventure activities while tasting local dishes and wines (10% from them also buy local handicrafts but ignore other important for this comparison aspects) that the half of that visitors (10%) before coming to Feodosiya mentioned *trying adventure activities, and discovering new settings of the destination* as their motives to visit this place. Interestingly, another 7% had the motives to relax on the beach or to go out with friends, but nothing about to be engaged with multiple activities at the destination, as they have done when being at the place. The rest 3% matches to go for adventure activities, which more or less reflect their behavior at the destination.

For the researcher standpoint, present fact testifies the theory's validity that the pull factors may determine and become as the driver for tourists' behavior within destinations' attractiveness. Present finding appears to be in the opposite of what Richards, (№11, 2001) says when underlining that tourists are not pulled by personal motivation towards the places but are pushed in accordance to their internal needs.

Interestingly, all the respondents form this group (21%) have perceived destination in accordance to their behavior there *–the resort which combines the nature, landscape, adventure activities and historical heritage.* Similarly, all the respondents (21%) stated they to link active sports with sightseeing with the consideration of environment for next holidays.

However, only 4% of this group stressed that they will choose eco villa as the accommodation for their next visit to Feodosiya, whereas, most of the group (10%) will stay in rental apartment and others will either book a room in the hotel, or will choose another place t stay in. Given findings are surprising as the 10% of respondents who claim they will stay in rental apartment has the monthly income more than 2000 USD.

From the Second group of respondents the average picture remains the same, as 52% visit predominantly beach, bars and clubs, 48% engage with adventure activities, 44% try local cuisine and wines, only 15% visit museums, art galleries and attractions, only 4% buy local souvenirs and handicrafts and at last, 7% state they will simply not come to Feodosiya, which actually does not

explain their behavior, though excludes them from the potential tourists, however still describes their motives or preferences which should be taken into account by local tourism stakeholders.

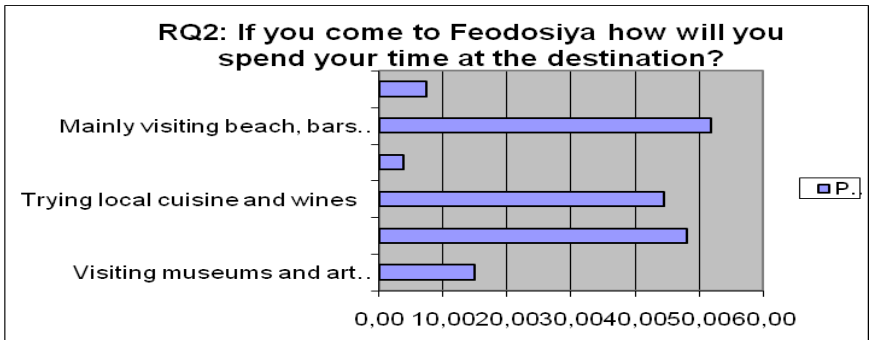

Examining Ukrainian-Russian visitors' environmental concern while visiting Feodosiya

The research has unveiled the average environmental awareness for the both groups, dealing with their estimation of such components: aspect of Learning, the importance of limited access to preservations, taking care of personal garbage etc while being at the destination, which statistically mean that **69%** of all the responses were either very important or important.

In total from all the respondents, 41% claim Feodosiya to be *a place which combines nature, landscape, cultural, historical monuments and active sport facilities*, 21% state they *don't have an impression or never visited the resort*, 13% say it *did not impress them in all senses*, 11% label it as *the cheap destination and nice beaches*, 7% in total think it is a destination with *amazing cultural and historical background with incorporated facilities for active tourism*, at last 4% think it's a *wasted and overloaded* resort.

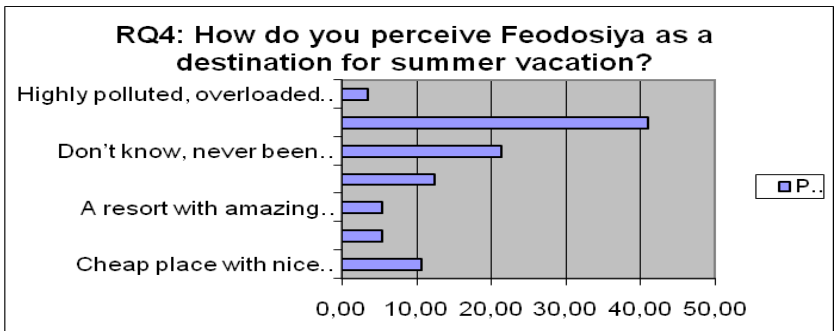

Identifying Ukrainian-Russian consumers' attitudes towards eco-friendly vacations in Feodosiya

On the basis of the results, researcher considers the 41% of all the respondents as those, who respond to the 4L tourism criteria. According to Franch and Martini, (№3, 2010) 4L tourism often defines the motivations of individuals which the destinations translates into attractions with incoherent unique identity and environmental care.

Conclusions. The research has shown the Ukrainian-Russian consumers' attitudes towards eco-friendly vacations in Feodosiya with the healthy proportion of consumers' intending to spend their vacation in eco manner, in Feodosiya in particular. However, the fact that none of the respondent noticed the ecotourism as the activity to engage in, the researcher claims that the ambiguous definition has caused the present fact, as the examination has shown a healthy doze of the respondents have chosen activities which clearly match the criteria of eco or 4L tourism. Hereby, the term "ecotourism" is disregarded, although does not exclude the activity itself, if referring to the findings of present research, were none of respondents have chosen ecotourism for the next vacation plans, though as it was mentioned 41% of the respondents from the First group are willing to spend their holiday in the manner described by Franch and Martini (2010) as emerging segment of 4L tourism.

Recommendations for the industry

1. Feodosiya tourism stakeholders have to pay precise attention to the segment of 4L tourism emerging at the destination. The conditions of tourist resources of the destination are to be stewarded since eco tourists are demanded consumers which are looking for many-sided advanced entertainment.
2. Local tourist business and Tourism Council have to consider destination's weak sides mentioned by some range of respondents and to conduct strategic activities in order to develop the lagging characteristics.
3. Tourism stakeholders also should take an advantage of the research's findings, which has illustrated consumers' motivations to visit Feodosiya along with their final perceptions of it. Given facts should be considered when establishing marketing strategy.

1.Ibrahim, E., Gill., J., (2005). A positioning strategy for a tourist destination, based on analysis of customers' perceptions and satisfactions. Marketing Intelligence & Planning, Vol. 23 No. 2, pp. 172-188. Emerald Group Publishing Limited

2.Pizam, A., Mansfeld., Y., (2002). Consumer Behaviour in Toursim. Pegamon, Oxford.

3.Franch, M., Martini, U., (2010). 4L tourism (landscape, leisure, learning and limit): responding to new motivations and expectations of tourists to improve the competitiveness of Alpine destinations in a sustainable way. Trento: Department of Computer and Management Sciences, Faculty of Economics, University of Trento, Italy.

4.Fennell, D., (2002), Ecotourism Programme Planning, CABI Publishing, Wallingford.

5.Herbig, P., O'Hara, B., (1997). Ecotourism: a guide for marketers. European Business Review: Volume 97, pp. 231–236.

6.Schillinger (1995). "Ecotrip", The New Republic, Vol.213, 3 July, pp. 11-12.

7.Totaro, A., Simenone, A., (2003). Environmental and cultural tourism as a model of an economic sustainable activity. International Journal of Sustainability in Higher Education, Vol. 2, pp. 238-249. MCB University Press.

8.Kerstettera, D., Houb, J., (2003). Profiling Taiwanese ecotourists using a behavioral approach. Emerald Group Publishing Limited

9.Kornilova, N., Razin, Y., (2002). International Workshop for CEE Countries. Tourism in Mountain Areas and the Convention on Biological Diversity. Simferopol: Palmira LTD.

10. Abdulganiyev, A., (2009). Crimea: Analytical Brief. Simferopol: Crimea Integration and Development Programme.

11. Richards, G., (2002). Tourism attraction systems: Exploring Cultural Behavior.[online] Available from: http://www.sciencedirect.com.ezproxy.wales.ac.uk:2048/science/article/pii/S0160738302000269 [20.08.11]

УДК 911.3

Дмитрук О.Ю., Кустенко Л.М.

ЕКОСТЕЖКА «ПАРКУ ПАРТИЗАНСЬКОЇ СЛАВИ»

В статті представлена розробка дидактичної екостежки територією «Парку Партизанської Слави», який знаходиться в Дарницькому районі міста Києва.

Ключові слова: екотуризм, екоосвіта, екостежка.

В статье представленная разработка дидактической экотропы на территории «Парка Партизанской Славы», который находится в Дарницком районе города Киева.

Ключевые слова: экотуризм, экообразование, экотропа.

In the article the presented development of didactical ecotrail on the territory of «Park of Partisan Slavi», that is in the Darnytsia borough of Kyiv.

Key word: Ecotourism, ecological education, ecotrail.

Постановка проблеми дослідження. На сьогоднішній день сучасне місто дуже негативно впливає на здоров'я людей, насамперед це виявляється у зниженні імунітету та збільшенні кількості хвороб. Тому потрібно створювати спеціально обладнанні маршрути, які пролягають територіями, що здатні забезпечити відповідний оздоровчий ефект. В місті Києві є значний потенціал створення екологічних стежок [1-4], проте на даний час поширений в основному самодіяльний відпочинок, який призводить до деградації території.

Формулювання мети статті. Мета цієї статті висвітлення особливостей розробки проектів екостежок оздоровчого спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших в Києві утворена така стежка у лісовому масиві Лісники, розташованому в зеленій зоні міста («Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки «Лісники»), виданий у 2000 р. Дідухом Я.П., Ярмоленком В.М. та колективом авторів). В праці розглянуто історію створення, мету і завдання, типи та специфіку екологічних стежок, шляхи їх організації, дидактичне значення. В 2001 р. проектування екологічної стежки в м. Києві було здійснене в НПП (на той час РЛП) «Голосіївський». Вийшла праця Л.М. Зуб, О.І. Мартиненко, Я.О. Мажжеріна, Л.А. Кушніренко «Екологічна стежка «Голосіївський ліс». Видання знайомить читачів з Голосіївським лісом, пропонує відвідати його, пройшовши маршрутом екологічної стежки. Наводиться характеристика природних умов, подаються відомості про рослинний та тваринний світ [1].

Виклад основного матеріалу. Спроектована еколого-оздоровча стежка знаходиться в паку «Партизанська Слава» – це регіонально-ландшафтний парк в Дарницькому районі міста Києва, знаходиться між вулицями Тростянецької та Славгородської. Частина Микільського лісового масиву була включена в межі Дарницького району міста в 1965 році для організації тут районного парку культури і відпочинку. Протяжність стежки 5012 м.

Розпочинається маршрут на перехресті вулиць Славгородська і Борова, але перш ніж почати маршрут зупинимося трохи на загальних характеристиках та історичних фактах цього парку.

Парк був заснований в 1970 році. Загальна площа парку – 111,97 га, насадженнями зайнято більше 100 га території парку, водоймами - 3,4 га, будівлями - 0,3 га. Координати: 50 ° 24'54 "пн. ш. 30 ° 40'35 "сх. д.

Автори проекту: архітектор В. Г. Маєвская, В. И. Крайнік, В. П. Сєгеда, В. А. Спиридонов, дендрологи Е. М. Гребенюк і А. А. Скрибченко.

Тут проводяться традиційні зустрічі колишніх бійців партизанських загонів і з'єднань.Також організовані підзони – партизанський арсенал із землянками, партизанське вогнище тощо. Тут також встановлено пам'ятний знак на честь бойової співдружності партизанських бригад у роки Другої світової війни. Ввійшовши до парку, можемо спостерігати обладнаний вхід – гранітний надпис «Парк Партизанської Слави», а також клумби з великим різноманіттям квітів. Це і буде наша початкова точка, під назвою «Вхід».

Другим місцем зупинки обрана точка, увагу привертає фонтан, який ніби гостинно запрошує відвідувачів.Територія парку обладнана лавками, де можна присісти і помилуватися природою. Сама стежина покрита бруківкою. З рослинності спостерігаються поодинокі сосни (Pinus sylvestris L), кущова рослинність, клумби та газони. Далі за маршрутом знаходиться готельно-ресторанний комплекс «Мисливський двір». Дана точка цікава тим, що тут створений «природний фонтан-потічок», що дуже гарно вписується в навколишню природу.

Точка №3 представлена наявністю тут парку пригод «Seiklar», де є облаштовані спеціальні мотузкові стежки для дітей і дорослих. Взагалі парк пригод представляє собою туристичний тренажер-смугу перешкод на триметровій висоті, тобто це майданчик на соснах, між якими натягнуті троси, висячі сходи та мережі. Парк пригод розрахований як на підготовлених любителів экстримальных розваг, так і на новачків у світі активного відпочинку. Мотузяний парк пригод «Seiklar» в парку «Партизанської слави» – найбільший мотузяний парк в Україні.

Характерною особливістю парку є те,що парк був створений на базі соснового лісу. Отже, 90% території насаджень відносяться до лісового та паркового типів, які займають приблизно однакові площі (46 і 45 га). Значну частину парку (32% території) покриває рідколісся сосни звичайної. Під ним створені культури сосни звичайної і декоративні насадження різних видів. Всього в парку росте 36 видів деревних рослин. Серед них переважає сосна звичайна(Pinus sylvestris L.), ростуть клен цукровий(Acer saccharum Marsh.), робінія псевдоакація (Robinia pseudoacacia), горобина звичайна(Sorbus aucuparia), береза повисла(Bétula péndula), дуб червоний(Quercus rubra), дуб звичайний(Quercus robur), липа серцевидна (Tilia cordata L.).

Близько 9 га в парку займають галявини. На території парка виділяється кілька ярусів. Панівний верхній ярус утворюють сосни, з

зімкнутими кронами, які затримують частину сонячного світла. Тому другий ярус утворюють чагарники (акація та ін), здатні жити в тіні, а третій трави (чистотіл (Chelidonium majus L.) тощо), гриби та мохи. Але існує ще й грунтовий (підземний) ярус, утворений кореневищами рослин. Також на території парку є штучні насадження у вигляді клумб.

Протягом маршруту, спостерігається зміна ландшафту. З'являються озера.На території знаходиться три озера. Внаслідок даного дослідження, можна зробити припущення, що всі озера переважно природного походження і утворилися на заплавних луках, які підтоплюються під час повеней.

Дані озера безстічні, тобто (випарно-припливні), такі, що втрачають воду шляхом випаровування. За хімічним складом це прісні озера, що мають воду з кількістю розчинних мінеральних речовин менш 1 г/л. Дані озера евтрофні.

Евтрофні – це озера з великим вмістом в воді поживних речовин, зазвичай не глибокі (10—15 м), добре прогріваються. Колір води від зеленого до бурого, вміст кисню різко знижується до дна, взимку інколи буває замороженим. Дно торфянисте, або покрите органічним мулом. Влітку «цвітіння» води за рахунок сильно розвинутого фітопланктону. Мають сприятливі умови для розвитку рослинності та тваринного світу.

Композиційним центром парку є меморіальна зона з Музеєм партизанської слави, амфітеатром для проведення традиційних зустрічей колишніх бійців партизанських загонів і з'єднань, де проводяться мітинги та святкові заходи. У цій зоні організовані підзони – партизанський арсенал із землянками, партизанський вогонь і т.д. Тут також встановлений пам'ятний знак на честь бойової згуртованості партизанських бригад у роки Великої Вітчизняної війни. До експозиції музею входять цікаві архівні матеріали та фотодокументи, нагороди, зброя, штабна землянка, партизанський віз і навіть рибальський човен, на якій форсували Дніпро. Тут можна побачити паспорт коня, окупаційні гроші, партизанську одяг і рацію.

Далі, мандруючи стежиною, можна зустріти мешканку цього парку – білку(Sciurus). Ці лісові тваринки вже звикли до присутності людей, тому не дуже бояться, і їх з легкістю можна сфотографувати і спостерігати за ними. Взагалі тваринний світ парку представлений комахами (комарі(Culicidae), мурахи (Formicidae)тощо), птахами (горобці(Passer), ворони(Corvus). В парку бере свій початок Стежка Здоров'я – доріжка, спеціально упорядкована для поїздок на велосипеді і тривалих пробіжок. Також є кілька тенісних кортів, щоправда їх стан злегка занедбаний, але бажаючих пограти хоч відбавляй, тим більше що вони не тільки не обладнані, але й безкоштовні. Для любителів спорту так само знайдеться шведська стінка, бруси і турніки – їх можна знайти по всій території парку. Охочим пограти в футбол надано піщане футбольне поле, як не дивно воно знаходиться біля цього стадіону,який зараз перекопали і переобладнаний для їзди на картах. Йдучи по стежині, наближаючись до сцени, можна

стати учасником якогось святкового заходу. Наприклад, 27 вересня 2011 р. в парку відзначали День туризму. Завершуючи маршрут по парку, можна прокататися на Чортовому колесі, з якого відкривається чудовий вид на міський ландшафт Києва. Кінцевою точкою маршруту є вихід до вулиці Славородська.

Отже, перевага парка – це зручне розташування, велика площа, наявність варіантів як для «спокійного», так і активного відпочинку.

У парку є шість функціональних зон: 1) видовищних та культурно-освітніх заходів, 2) експозиційно-тематична, 3) спортивна, 4) відпочинку дітей, 5) тихого відпочинку, 6) господарська. Тут збережені ландшафти природного лісу, вони доповнені парковими рисами. Привертають увагу основні паркові дороги: велика соснова алея та велике прогулянкове кільце. На алеях встановлено тематичні скульптурні композиції з дерева. Є також містечко атракціонів, літній кінотеатр, декоративний басейн, облаштовані лісові озера.

Висновки. Проектування екостежки в даному парку дуже корисне для здоров’я, тому що така лісова рослинність, що тут представлена, захищає наше здоров'я і концентрація кисню в 2-3 разів вища, ніж поблизу автострад. Повітря в сосняках наповнене смолистими речовинами, випаровування яких сприятливо впливає на організм людини. Тому в подальшому потрібно здійснити маркування маршруту, створити рекламні, освітні буклети та брошури, тобто здійснити впорядкування даної місцевості.

1. Дідух Я.П., Єрмоленко В.М., Крижанівська О.Т. та ін. Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки «Лісники»)(Під ред.. д-ра біол.. наук, проф.. Я.П. Дідуха). – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 88 с.

2. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу. – Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.

3. Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. Екотуризм: Навч. посіб. – К: Альтерпрес, 2009. – С. 74-85.

4. Київ: Енциклопедичний довідник / За редакцією Кудрицкого А. В. — Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1981. — 736 с., іл.

5. Храбовченко В.В. Экологический туризм: Учеб.-метод. пособ. – М.: Финансы и статистика, 2003. – С 23-33.

УДК 911.3

Дмитрук О.Ю., Лискіна В.І.

ЕКОСТЕЖКА «НИВКИ КВЕСТ»

В статті аналізується можливість використання території парку «Нивки» з туристсько-рекреаційною метою. А також наведено інформацію про можливі перешкоди для розвитку туристичної діяльності в межах парку.

Ключові слова: екотуризм, екоосвіта, екостежка.

В статье анализируется возможность использования территории парка

«Нивки» с туристско-рекреационной целью. А также приведена информация о возможных препятствиях для развития туристической деятельности в пределах парка.

Ключевые слова: экотуризм, экообразование, экотропа.

In the article the possibility of using of the park «Nivky» territory with a tourist-recreational aim's analyzed. Also there is information about possible obstacles for development of tourist activity within the territory of park.

Key word: Ecotourism, ecological education, ecotrail.

Постановка проблеми. Як не дивно, але багато киян про парк «Нивки» тільки чули. Причиною цьому є те, що місце розташування зони відпочинку знаходиться далеко від житлових будинків. Парк являється одним з найбільших в місті. Він простягається від станції метро «Нивки» до станції метро «Берестейська» і навіть ділиться на дві частини – західну та східну, для кожної з яких характерна наявність різних видів садово-паркових ландшафтів. До того ж можливості під'їзду до парку досить різноманітні. Біля парку є дві станції метро, трамвайна і тролейбусна зупинки, а посеред парку – зупинка електрички. Але деякі місця в його межах потребують реконструкції, покликаної зробити зелену зону більш сучаснішою, а також більшої уваги з боку адміністрації парку.

Аналіз наукових публікацій показав, що парк являється цікавим та приємним місцем відпочинку для багатьох мешканців міста, особливо під час літньої спеки Причиною цьому є естетична привабливість у вигляді мальовничих пейзажів та ландшафтного різноманіття [1-5]. Постійний відвідувачі упевнені, що повітря тут набагато чистіше, ніж в місті, адже густі дерева не пропускають міський смог. Крім того, в парку температура повітря завжди нижче середньою на декілька градусів. В парку вже існує екологічна стежка,розроблена та впроваджена учнями №102 школи та керівником туристичного клубу СШ №102.

Метою статті є визначення можливостей використання території парку «Нивки» з туристсько-рекреаційною метою. А також аналіз можливих перешкоди для розвитку туристичної діяльності в межах парку.

*Виклад основного матеріалу***.** Парк «Нивки», який знаходиться за офіційною адресою на проспекті Перемоги, 82, займає досить значну територію – близько 45 га, Відкрили його ще в 1962 р. Тоді парк, який згодом дав назву станції метро, граничив ще з одним парком – Ленінського комсомолу. Через декілька років ці території об'єднали. Але на згадку про стару назву при вході залишився пам'ятник комсомольцям.

Територія парку «Нивки» може бути використана з ціллю пізнавального, прогулянкового та оздоровчого відпочинку. Тут можна проводити позакласні заняття з біології, географії та інших навчальних дисциплін, створювати різні екологічні маршрути, квест-маршрути, фото-подорожі тощо. Оскільки територія у парку просто величезна, місця тут вистачає усім. Як правило, вдень тут гуляють мами з малюками, компанії друзів, закохані парочки та бабусі з дідусями. Знайдуть розваги і дорослі.

Приміром, на території парку можна покататись на водних катамаранах, постріляти в тирі та просто подихати свіжим повітрям.

Парк «Нивки» за своїми природно-охоронними завданнями поділяється на дві частини – східну і західну, розділених залізничною колією. Східна його частина віднесена до загально державних природно-заповідних територій як парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, а західна – до аналогічних пам'яток, але місцевого значення. Умовним роздільником є залізничне полотно і річка Сирець.

Справжня родзинка парку – озера, ті що в західній частині парку. Треба тільки спуститися в долину через густий ліс. Охайні доріжки виведуть на мальовничу поляну, прикрасою якої і стали три озера. Тут тихо і затишно. Уздовж водойм встановлені десятки лавок, на яких можна відпочити вслухуючись в «спів» жаб. Тільки ось купатися або рибалити строго заборонено. За словами адміністрації, дно тут майже не чиститься, а спустившись у воду, можна легко поранитися. В цілому західна частина і за радянських часів, і зараз більше обжита і «окультурена». Тут є боулінг клуб «Страйк», нещодавно відкрито концерт-холл «Алєгро» та Музей циркового мистецтва. Існують кафе «Галявина і «Парус» у самому парку та ресторан «Тарас» біля станції метро Нивки. До речі, недалеко від цієї станції працюють дитячі атракціони, більшість з яких вже вичерпали свій ресурс і потребують реконструкції.

Східна частина парку, менш облаштована, в порівнянні із західною. Виключенням є лише місцевість біля входу до даної частини, яка знаходиться поблизу станції метро «Берестейська». Тут наявні місця для перепочинку, гарні клумби, дитячий майданчик та ресторан «Біля яру».

Якщо пройтись трохи далі, можна опинитись спочатку на місці колишнього саду, де переважають яблуневі дерева, а потім потрапити до лісової місцевості, яка займає велику площу. В східній частині також наявні три каскадні озера. Але два з них знаходяться поряд із залізничною колією, що трохи негативно впливає на естетичну привабливість території.

Садово-паркові ландшафти парку підрозділяються на 4 основних групи: регулярний (біля входу), луговий (біля озер), садовий (на місці колишнього плодового саду площею 3,8 га) і лісовий, який є основним типом насаджень.

Рослинний світ парку дуже різноманітний. В цілому в парку ростуть більше 90 видів і форм дерев і кущів. У парку є й вікові дерева – це акація біла поблизу проспекту Перемоги, 73а – одна з найстаріших і найбільших білих акацій Києва. Її вік – 200 років. Інше вікове дерево – це дуб, який росте внизу по річці Сирець, за третім ставком, недалеко від залізничної станції. Його висота – 30 м, обхват – 4,10 м, а вік – понад 300 років. Отже, маючи таку величезну територію, облаштованість західної частини парку та ландшафтне і біотичне різноманіття, парк являє собою чудове місце для туристсько-рекреаційної діяльності. Але, нажаль, наявні і деякі перешкоди.

При вході до парку знаходиться «Зелений театр». Раніше у парку був свій концертний зал «Юність», у 1958 р. був побудований «Зелений театр»

на 2700 місць (архітектор В.І.Чуприна). На сьогоднішній день приміщення театру використовується приватними організаціями для проведення концертів та інших заходів, а стан будівлі знаходиться у досить занедбаному вигляді.

Річка Сирець, яка ділить парк на дві різні частини, заслуговує особливої уваги, так як частина її знаходиться у колекторі, подібно річці Либідь, що обмежує її діяльність і знищує природну екосистему, яка можлива вздовж русла ріки.

У парку розташована колишня урядова дача. Будівля змінювала свої неофіційні назви в залежності від зміни власників, перетворюючись на дачу Любченко або дачу Кагановича, дачу Хрущова або дачу Коротченка. Саме в ті роки на одному з пагорбів в глибині парку був побудований похмурий сірий двоповерховий особняк з ганком і терасами, з яким пов'язані різні моторошні історії.

Східна частина, особливо в межах лісової ділянки, потребує облаштування, наприклад, встановлення місць для перепочинку, яких на даній території не вистачає. Всі вищеназвані факти, так чи інакше являють собою перешкоди для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в межах парку «Нивки», адже погіршують естетичну привабливість та обмежують доступ на територію парку.

Висновки. Парк «Нивки» займає досить значну територію - близько 45 га. В цілому західна частина і за радянських часів, і зараз більше обжита і «окультурена», на відміну від східної, яка ще потребує цього. Територія парку «Нивки» може бути використана з ціллю пізнавального, прогулянкового та оздоровчого відпочинку. Тут можна проводити позакласні заняття з біології, географії та інших навчальних дисциплін, створювати різні екологічні маршрути, квест-маршрути, фото-подорожі. Маючи таку величезну територію, облаштованість західної частини парку та ландшафтне і біотичне різноманіття, парк являє собою чудове місце для туристсько-рекреаційної діяльності. Але, нажаль, наявні і деякі перешкоди для розвитку даної діяльності.

1. Бойко М.Ф. Використання екологічних стежин для екологічної освіти студентів / М.Ф.Бойко // Екологічна освіта і виховання: досвід і перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2000. – С. 181-185.

2. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу. – Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.

3. Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. Екотуризм: Навч. посіб. – К: Альтерпрес, 2009. – С. 74-85.

4. Храбовченко В.В. Экологический туризм: Учеб.-метод. пособ. – М.: Финансы и статистика, 2003. – С 23-33.

УДК 911.3

Дмитрук О.Ю., Ляшук Ю.В.

ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖКА «ЗАГАДКОВІСТЬ»

В статті пропонується розробка екологічної стежки «Загадковість» по парку пам'ятці садово-паркового мистецтва «Феофанія». Даний маршрут несе в собі загадковий та романтичний дух парку. Він рекомендований для студентів, школярів, а також для всіх бажаючих, хто цінує та любить природу.

Ключові слова: екотуризм, екоосвіта, екостежка.

В статье предлагается разработка экологической тропы «Загадочность» по парку памятнике садово-паркового искусства «Феофания». Данный маршрут несет в себе загадочный и романтический дух парка. Он рекомендован для студентов, школьников, а также для всех желающих, кто ценит и любит природу.

Ключевые слова: экотуризм, экообразование, экотропа.

The article proposed the project of environmental pathways «Inscrutability» in the park monument of landscape architecture «Feofaniya». This route carries a mysterious and romantic spirit of the park. It is recommended for students, schoolchildren, and for everyone who appreciates and loves nature.

Key word: Ecotourism, ecological education, ecotrail.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день з інтенсивним науково-технічним розвитком все більше молоді починає захоплюватися різноманітними комп'ютерними іграми, телепередачами, мережею Інтернет тощо. Вони все менше і менше спілкуються з природою, так як існує велика кількість ресторанів, кафе. Це все негативно відображається на їхній культурі та вихованості.

Актуальність даної проблеми постійно зростає. Тому в даній статті представлена екологічна стежка «Загадковість» по парку – пам'ятці садово-паркового мистецтва «Феофанія», за допомогою якої ми покажемо дивовижну та неповторну красу природи, переконаємо, що в місті можна знайти гарні ландшафти та свіже повітря, а також навчимо та виховаємо любов до прекрасного.

Мета статті – ознайомити з розробленою екологічною стежкою «Загадковість» по парку – пам'ятці садово-паркового мистецтва «Феофанія» та виховати у школярів, студентів любов та правильне відношення до природи.

Аналіз публікацій показав, теоретичні та практичні основи розробки екостежок є достатньо опрацьованими [1-5]. Проте для парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Феофанія» розроблено лише декілька оглядових екскурсій.

Виклад основного матеріалу. Дана екологічна стежка проходить по дуже надзвичайній та прекрасній місцині – парку «Феофанія». Представлений маршрут є лінійним та складається з 22 точок. Проходження рекомендується школярам, студентам та всім бажаючим. Орієнтовний час проходження маршруту становить – 3 години 15 хв. Загальна протяжність – 4904,8 м.

Парк «Феофанія» – парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, створений з метою збереження та використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

Феофанія один із не багатьох куточків Київського Придніпров'я, де збереглась первісна краса та недоторканість вікових дубів в оточенні розмаїття дерев і трав, що з поширенням антропогенної деградації нашої типово української природи набуває неперевершеного значення і для примноження національної духовності, яка не може бути замінена нічим.

Парк «Феофанія» – один із унікальних масивів зеленої зони м. Києва, у складі якого збереглися природні ліси, насадження декоративних та екзотичних дерев, система ставків та природних джерел у надзвичайно мальовничій місцевості.

Масив розташований на одній з ділянок Київського лесового плато на межі двох ландшафтних зон – Лісостепу і Полісся. Найвиразніший елемент рельєфу – Феофанійська балка, долиною якої протікає струмок Віта. Схили балки круті, в них розкриваються породи харківської свити, піски полтавської свити, строкаті та бурі глини, дренуються ґрунтові води. Найвища абсолютна відмітка – 189 м.

Серед ґрунтового покриву переважають темно-сірі опідзолені, сірі та ясно-сірі лісові.

З водоносними горизонтами Феофанії пов'язані численні джерела мінеральних вод, пробурена свердловина. Свято-Пантелеймонівське джерело здавна шанується киянами та гостями столиці; цілющі властивості води зумовили популярність джерела такою мірою, що центральний собор монастиря було збудовано на честь св. Пантелеймона.

Найбільшу площу в урочищі займає широколистяний ліс (близько 130 га), який утворює замкнене кільце і дотепер репрезентує типову і різноманітну флору і рослинність. Рослинний покрив представлений угрупованнями корінної діброви з високою концентрацію вікових дерев та похідних грабового лісу, до яких з різних боків прилягають степові та заболочені ділянки.

Наявний тваринний світ є типовим для придніпровський широколистяних лісів. В основному поширені: ласка, їжак, крижень, черепаха болотна, вуж звичайний, ропухи; джміль; бражник тополевий; кропивниця.

Досить багата і історико-культурна спадщина: На території Феофанії знаходиться храм Святого Пантелеймона. Там є Чудотворна Казанська ікона Божої Матері. У 1999 р. вона, подібно до ікони «Призрі на упокорювання», чудовим чином відбилася на склі. Тут також знаходяться мощі преподобних святих Пантелеймона, Миколи, Серафима Саровського.

Пантелеймонівський монастир розташований у місцевості, яка раніше мала назву «Лазаревщина». З початку свого існування собор мав, окрім головного, 2 вівтарі. Один на спомин чуда архістратига Михаїла у Хонах, інший на честь преподобного Сергія Радонезького. До однієї з

головних святинь храму належить частка мощей цілителя Пантелеймона доторкнувшись до яких можна зцілитися від будь-якої хвороби.

Страшенних руйнацій, які привели його до майже повного знищення, зазнав собор під час радянсько-німецької війни. Саме в цьому місці проходила лінія оборони Києва восени 1941 р. і будівля собору мала дуже велике воєнно-стратегічне значення (як висотна будівля з якої можна вести прицільний вогонь), тому храм зазнав страшного мінометного удару. 7 травня 1990 р. Свято-Пантелеймонівський собор було повернуто Церкві і в ньому розпочалися відновлювальні роботи. З 1993 р. при соборі був відкритий скит київського Свято-Покровського жіночого монастиря. У 1998 р. Свято-Пантелеймонівський собор було освячено Блаженнішим Митрополитом Київським і всієї України Володимиром, а з 2002 р. рішенням Священного Синоду Свято-Пантелеймонівський скит стає окремим жіночим монастирем.

У лісі б'ють декілька джерел, що вважаються цілющими. Зі святого джерела, якому хтось дав назву «Сльози Божої Матері», воду черпають жителі не тільки довколишніх Теремків, а всього Києва.

Феофанія стала своєрідним місцем благоговіння для людей з найвіддаленіших куточків наший країни. Хто приїжджає поклонитися святому місцю, хто з надією позбавитися від недуг. За переказами, вода в святих джерелах володіє цілющими властивостями, тому, занурившись в купіль у будь-яку пору року, можна вилікуватися від всіляких хвороб. Незалежно від сезону, температура води тут практично не змінюється - завжди студена, така, що бадьорить. Тому увійти у воду може не кожен. Не дивлячись на це, круглий рік, до джерел в будь-яку погоду йде потік людей. Перш ніж зайти в купіль, потрібно набрати воду з ближнього джерела і випити її, потім помолитися і попросити воду дарувати здоров'я, молодість і очищення. Занурюватися треба тричі з головою. Говорять, що після купання в студеній воді купелі ще ніхто не захворів. Мабуть, вона дійсно володіє цілющими властивостями. Давним-давно ці місця вважалися святими – не дарма ж тут свого часу звели храм і заснували жіночий монастир.

Висновки. Екологічна стежка – це спеціально обладнаний маршрут, що прокладений по найбільш цікавим місцях зони регульованої рекреації. Організація екологічної стежки – одна з форм виховання екологічного мислення і світогляду. Основне призначення стежок природи - виховання культури поведінки людей в природі. Маршрут екологічної стежки «Загадковість » розроблений не тільки по природним об’єктам , а й по антропогенним, що буде досить цікаво для туристів. Даний маршрут може підвищити відповідальність людей за збереження навколишнього середовища, сприяти вихованню почуття любові до рідної природи, до своєї Батьківщини.

1.Бойко М.Ф. Використання екологічних стежин для екологічної освіти студентів / М.Ф.Бойко // Екологічна освіта і виховання: досвід і перспективи: матеріали Всеукр.

наук.-практ. конф. – К., 2000. – С. 181-185.
2.Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу. – Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.
3.Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. Екотуризм: Навч. посіб. – К: Альтерпрес, 2009. – С. 74-85.
4.Храбовченко В.В. Экологический туризм: Учеб.-метод. пособ. – М.: Финансы и статистика, 2003. – С 23-33.

УДК 908

Олішевська Ю.А.

ЗНАЧЕННЯ КУРСУ «ОСНОВИ КРАЄЗНАВСТВА» ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГЕОГРАФІЇ Й ТУРИЗМУ

Визначено значення краєзнавчих досліджень для підготовки фахівців з рекреаційної географії й туризму. Запропоновано ключові напрями туристсько-рекреаційного дослідження окремих регіонів України в межах навчальної дисципліни «Основи краєзнавства».

Ключові слова: краєзнавство, рекреаційна географія, туристсько-рекреаційна діяльність, туризм

Определено значение краеведческих исследований при подготовке специалистов с рекреационной географии и туризма. Предложено ключевые направления туристско-рекреационного исследования отдельных регионов Украины в пределах учебной дисциплины «Основы краеведения».

Ключевые слова: краеведение, рекреационная география, туристическо-краеведческая деятельность, туризм.

The definition of regional studies for training specialist of recreational geography. Designed a basic directions study of recreational regions of Ukraine in the educational course on professions «Tourism and recreation».

Keywords: local lore, recreational geography, tourist-regional activity, tourism.

Постановка проблеми. Відродження традицій українського народу, проблема збереження та відновлення пам’яток багатовікової культури сприяло включенню навчальної дисципліни «Основи краєзнавства», яка є складовою національного краєзнавства, можна навіть сказати передумовою комплексного краєзнавчого дослідження будь-якої території від селища, до краю та країни в цілому до навчального плану підготовки географів за спеціальністю «рекреаційна географія та менеджмент туризму».

Знання із краєзнавства дозволяють сформувати комплексне уявлення про розвиток певної території, її природні, соціально-економічні, історико-культурні умови та ресурси, історію заселення та етнічні особливості, ремесла, промисли й традиції українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує підвищену увагу до привернення широкого загалу шкільної та студентської молоді, а також інших верств населення до краєзнавчого руху в Україні.

Різні аспекти краєзнавчих досліджень висвітлені у роботах П.Т. Тронька (1989, 1991, 1994, 2002 та ін.), М.Ю. Кострici (2002, 2005, 2007),

Є.В. Панкової (2003), В.В. Обозного (1997, 2002), О.В. Тімець (1999, 2002), В.Л. Петранівського й М.Й. Рутинського (2006) та ін.

Більшість авторів наполягають на обов'язковому вивченні краєзнавства на всіх етапах здобуття географічної освіти, особливо спеціалістів з рекреаційної географії й туризму.

Виклад основного матеріалу. Дисципліна «Основи краєзнавства» посідає одне з ключових місць у структурі підготовки фахівців з географії й менеджменту туристичної індустрії.

Мета і завдання навчальної дисципліни – визначення та аналіз загальних та регіональних особливостей просторової диференціації туристсько-рекреаційних ресурсів в межах географічних об'єктів регіонального рівня (область, район, місто) з метою набуття фахової підготовки для формування та подальшого позиціонування на національному туристичному ринку місцевих туристичних продуктів.

Предмет навчальної дисципліни – окремі складові туристично-рекреаційного потенціалу краю - природні рекреаційні ресурси (рельєф, клімат, поверхневі води і т.д.), ступінь їх освоєння і характер експлуатації, пам'ятки історії і культури, туристичні заклади та інші об'єкти туристичної інфраструктури, а також різноманітні аспекти розвитку туристичного руху в межах окремих регіонів та міст України.

Крім того, в процесі навчання студенти отримують комплексні знання по окремих регіональних одиницях країни, за такими напрямками як географічне, історичне, етнологічне, соціально-економічне й туристичне краєзнавство, що в свою чергу формують національне краєзнавство.

Протягом останніх двадцяти років активізувався краєзнавчо-географічний рух в Україні, про що свідчить факт відродження в березні 1990 р. Всеукраїнської спілки краєзнавців, яку до вересня 2011 р. очолював видатний діяч, Герой України П.Т. Тронько, нині – О.П. Реєнт.

З 1993 р. видається друкований орган Всеукраїнської спілки краєзнавців (нині Національної спілки краєзнавців України) журнал «Краєзнавство» у якому представлені такі рубрики як: «Літопис українського краєзнавства» (форми краєзнавчої діяльності в XIX – першій половині XX ст.), «Історія міст і сіл України: історико-теоретичні проблеми вивчення», «Церковно-історичне краєзнавство: витоки та сучасний ракурс», «Краєзнавство в особах», «Музейництво в Україні: історія та проблеми сучасного розвитку», «Регіональні аспекти історичної демографії», «Історія України у світлі регіональних досліджень», «Вітчизняне пам'яткознавство: традиції, досвід, перспективи», «Національна спілка краєзнавців України: панорама сучасного життя» та інші.

23 січня 2001 р. було видано Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» № 25/2001, що спонукало доволі динамічний розвиток різних напрямків краєзнавчих досліджень на всіх рівнях від державного до громадського. В наш час виходить декілька обласних періодичних видань на краєзнавчу тематику. Найбільші з них:

«Краєзнавець Хмельниччини» — щоквартальний бюлетень Хмельницької обласної організації НСКУ; «Краєзнавство Черкащини» – часопис Черкаської обласної організації НСКУ; «Краєзнавець Прикарпаття» – регіональний науково-методичний альманах Івано-Франківської обласної організації НСКУ; «Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки» – науковий щорічник Національного гірничого університету за участю Дніпропетровського осередку НСКУ; "Історична пам'ять» – журнал, співзасновниками якого є НСКУ і Полтавське наукове товариство краєзнавців. Є також кілька видань в областях, які очолюють члени Національної спілки краєзнавців, зокрема: журнали «Сумська старовина» й «Сумський історико-архівний журнал», «Сіверянський літопис», «Броварська минувшина» і «Краєзнавчий вісник», історико-краєзнавчий альманах «Південний захід. Одесика» (виходить і українською, і російською мовами). У селищі Олексієво-Дружківка на Донеччині вийшов перший номер альманаху «Відома і невідома Олексієво-Дружківка». Є також російськомовні краєзнавчі видання, зокрема у м. Дружківка Донецької області з 1997 р. видається журнал «Неизвестная Дружковка», а в Маріуполі з 2010 р. виходить «Мариупольский краеведческий сборник» [10].

Краєзнавчий рух в Україні багатий на традиції, плідні пошуки і відкриття.

Поняття *«краєзнавство»* у своєму історичному розвитку трактувалось досить неоднозначно. Першим географом і краєзнавцем, істориком й етнографом вважається Геродот (484 – 425 рр. до н.е.). Крім того, значну увагу дослідженню України приділяли видатні вчені античності: грецький географ й історик Страбон (66 р. до н.е. – 20 р. н.е.) та римський астроном, картограф й географ Клавдій Птоломей (близько 90 р. – 168 р. н.е.). Французький інженер й дослідник Г.Л. де Боплан, який уклав перші карти на територію нинішньої України. Перші краєзнавчі відомості містилися у давньоруських літописах. Однак, власне про формування краєзнавчих досліджень, які близькі до сучасних можна говорити лише з XVIII ст. Видатний український педагог К. Д. Ушинський уперше дав визначення краєзнавства як педагогічного поняття, виділивши в ньому суспільно-економічний, освітньо-виховний і методичний аспекти. Він наповнив уживаний тоді термін *«батьківщинознавство»* (термін запроваджено М. В. Ломоносовим) загальнопедагогічним змістом. У краєзнавстві К. Д. Ушинський вбачав могутній засіб вивчення країни в його роботах «Рідне слово» і «Дитячий світ» обґрунтовано необхідність використання краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі. Краєзнавство як педагогічне явище К. Д. Ушинський розглядав всебічно, вбачаючи в ньому могутній засіб вивчення Вітчизни. Він першим запропонував увести до навчальних планів початкових шкіл України предмет вітчизнознавство [6]. й постулював таку тезу: «успішним є навчання, яке здійснюється на базі краєзнавства». Інший видатний український педагог – Софія Русова (1856-1940 рр.), автор першого

українського шкільного підручника «Початкова географія» (1911р.), виданого українською мовою, – нерозривно пов'язувала вивчення географії з краєзнавством. Вона запропонувала створити товариство організації подорожей - прототип сучасних центрів туризму і краєзнавства сучасної молоді. В цілому процес формування краєзнавчих досліджень як і географічних досить тривалий М.Ю. Кострица виділяє наступні етапи розвитку краєзнавства: витоки (до XII ст.), зародження (XVIII – перша половина XIX ст.), становлення (друга половина XIX ст. – 30 рр. XX ст.), утвердження (90- рр. XX ст. – до тепер) [3].

Однак і сьогодні нерідко постає питання про те, галуззю якої науки слід вважати краєзнавство. Одні вчені відносять її до географічної науки інші до історичної. Більшість сучасних українських вчених розглядають національне краєзнавство як цілісну, нерозривну і відкриту систему, яка функціонує у світі тривимірних моделей: простір (географічне краєзнавство), час (історичне краєзнавство) та соціум (соціальне краєзнавство). Останнє включає літературне, мистецьке, архітектурне, етнографічне краєзнавство тощо. Об'єднуючим елементом тут є початковий елемент – територія. Отже, *географічне краєзнавство* виступає стрижнем національного краєзнавства.

В узагальненому вигляді основними об'єктами географічного краєзнавства є суспільно-територіальний комплекс (СТК) певної території, або ж «ландшафтно-етногосподарська система», яка містить у собі знання історії населення, духовної і матеріальної культури певної території.

Загальну схему взаємозв’язків окремих складових краєзнавства було запропоновано у роботі В.Л. Петранівського та М.Й. Рутинського, які виділяють в межах національного краєзнавства географічне, історичне економічне, етнографічне й туристичне краєзнавство [8].

Нинішньому етапу розвитку краєзнавства, на думку більшості українських учених, більш-менш повно відповідає таке визначення: *краєзнавство* – це комплексне, наукове і всебічне вивчення певної території (села, міста, області, краю), з метою популяризації і використання цього пізнання в наукових і освітніх цілях. Це також засіб навчання і виховання національно-свідомих громадян, які знають свій край, традиції та звичаї.

Навчальна дисципліна «Основи краєзнавства» синтезує в собі теоретико-методологічні й прикладні напрацювання з географічного, економічного, етнографічного, туристичного краєзнавства, а також туризмознавства й рекреалогії. Туристично-краєзнавчі дослідження є важливим джерелом формування наукової фактологічної бази географії, історії, етнографії, дидактики, змістовного насичення наукових і популярних видань.

Упродовж XX ст. на теренах України бурхливо розвивається туристична індустрія. Для всебічної розбудови туристичної індустрії на певній території необхідне всебічне вивчення її туристично-рекреаційних ресурсів власне засобами і методами краєзнавства. Отже, основним

об'єктом туристичного краєзнавства виступає, у широкому розумінні, рекреаційно-туристичний потенціал території, а у вузькодисциплінарному вимірі – рекреаційно-туристичний комплекс (РТК) рідного краю [8]. Іншими словами, об'єктом дослідження є рідний край через призму його туристичної привабливості.

З огляду на це, основним прикладним завданням краєзнавства є репрезентувати всьому світові багатство національної історико-етнокультурної спадщини, зацікавити нею широкі верстви населення держави, та зарубіжних країн. Краєзнавство, на сучасному етапі розвитку, «виходить за межі» дослідницького арсеналу географії й використовує міждисциплінарні методичні підходи*:* геомаркетинговий, соціокультурний, історико-геохронологічних зрізів, еколого-економічний, геополітичний та багатьох інших, що саме по собі виводить краєзнавчі дослідження на новий рівень глибинного пізнання території.

Вивчення дисципліни «Основи краєзнавства» дає можливість студентам в процесі навчання оволодіти знаннями про основні етапи розвитку краєзнавства та визначні постаті в краєзнавстві; природні, історико-культурні рекреаційні ресурси; історію заселення окремих регіонів України, національний склад та кількість населення; традиційні види природокористування, ремісництво та народні промисли; особливості народних традицій; курортно-оздоровчі заклади та їх основні типи; стан розвитку туризму в країні в цілому та в її окремих регіонах.

Під час вивчення дисципліни передбачено лекційні заняття, практичні роботи та самостійні роботи. По завершенню студенти складають іспит.

Вимоги до знань та вмінь.

Студент повинен знати:

- основні поняття та терміни, що використовуються в процесі краєзнавчих досліджень на сучасному етапі розвитку науки;
- основні методики та методи географічного, історичного, етнокультурного та туристичного краєзнавства;
- загальні геопросторові закономірності поширення туристсько-рекреаційних ресурсів та різних видів туризму;
- особливості розвитку індустрії туризму на території України.

Студент повинен вміти:

- на основі аналізу картографічних, статистичних та довідкових матеріалів характеризувати окремі складові туристсько-рекреаційного потенціалу в межах адміністративних регіонів та районів України.

Знання з краєзнавства не просто збагачує і звеличує людину, розширює її світогляд, але й сприяє обміну між поколіннями й слугує своєрідним містком між ними. Багата українська культура, її традиції, ремесла є й повинні залишатись тим неповторним й унікальним надбанням нації яке дозволяє нам українцям ідентифікуватись з поміж інших країн і народів. Шана до традицій давньої культури та славного минулого формує основи теперішнього, є запорукою майбутнього.

Туризм дає можливість в системі вузівської географічної освіти вивчати особливості поєднання географічного положення і цікавих природних утворень та умов із надзвичайно багатим історико-культурним потенціалом свого краю. В географічному краєзнавстві він є справжнім джерелом, яке збагачує людину відомостями про його рідний край, місто чи країну, матеріально і духовно стимулює розвиток суспільства в цілому.

Висновки. Туристсько-краєзнавчі дослідження дозволяють сформувати комплексне уявлення про розвиток певної території, її природні, соціально-економічні, історико-культурні умови та ресурси, історію заселення та етнічні особливості, ремесла, що сприятиме збагаченню екскурсійних маршрутів новими об'єктами споглядання й дозволить урізноманітнити регіональний туристичний продукт. Туристсько-краєзнавча діяльність має надзвичайно високий потенціал як засіб виховання, формування громадської свідомості, почуття патріотизму, дає необхідний комплекс знань та уявлень про країну й відповідає нагальним потребам кожного свідомого громадянина, його природної цікавості, емоційності, прагненню до самостійного пізнання світу.

1. Кострица М.Ю. Географічне краєзнавство: Поступ у ІІІ тисячоліття // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2002. - № 2. – С 5-7.
2. Кострица М.Ю. Становлення організаційних форм українського географічного краєзнавства // Географія та основи економіки в школі. - 2005. - № 3. - С 39-42. 3. Кострица М.Ю. Географічне краєзнавство України: теоретико-методологічні засади, історія, практика. // Автореф. дис…. д-ра. геогр. наук: 11.00.13 / Київський національний ун- т ім. Тараса Шевченка. — К., 2007. — 32 с.
4. Обозний В.В. Краєзнавство: Навчальний посібник-практикум. – К.: ТОВ "Міжнародна фінансова агенція", 1997.- 265 с.
5. Обозний В.В. Краєзнавча освіта в системі професійної підготовки вчителя. //Автореф. дис... д-ра. пед. наук: 13.00.04. / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К. 2002. – 40 с.
6. Олішевська Ю.А. Основи краєзнавства: навчально-методичний посібник. К., 2011 - 70 с. 7. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. – К.: Альтерпрес, 2003. – 352 с.
8. .Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство: Навч. посібник / Під ред. Ф.Д. Заставного. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
9. Тімець. О.В. Краєзнавство і туризм. – К.: Знання, 1999. – 120 с.
10. http://slovoprosvity.org .- електронний ресурс тижневика "Слово Просвіти".

ІІ. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

УДК 911.3:339.9:314.18

Шуканов П.В., Логвин М.М.

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА РОЗВИТОК ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуті комплексно-універсальний та регіонально-просторовий підходи до визначення глобалізації. Враховані цивілізаційно-історичні закономірності та передумови глобальної трансформації антропосфери. Визначений взаємозв'язок між глобалізаційними процесами та постіндустріальним етапом розвитку суспільства.

Ключові слова: глобалізація, уніфікація, економізація, цивілізація, постіндустріальне суспільство, антропосфера.

Рассмотрены комплексно универсальный и регионально-пространственный подходы к определению глобализации. Учтены цивилизационно-исторические закономерности и предпосылки глобальной трансформации антропосфери. Определенный взаимосвязь между глобализационными процессами и постиндустриальным этапом развития общества.

Ключевые слова: глобализация, унификация, экономизация, цивилизация, постиндустриальное общество, антропосфера.

The complex universal are considered and regionally spatial approaches for determination of globalization. Civilization-historical conformities to the law and pre-conditions of global transformation of antroposphere are taken into account. Intercommunication is certain between globalizational processes and postindustrial stage of development of society.

Keywords: globalization, standardization, economization, civilization, postindustrial society, antroposphere.

Вступ і постановка проблеми. В умовах трансформації світу все більше проявляються універсальні і специфічні особливості глобалізаційних процесів. Актуальність глобалізації та регіоналізації геопростору пов'язана з питанням оптимального розвитку як окремих народів так і кожної людини персонально. В той же час існує проблема часового визначення глобалізації та ступені її взаємозв'язку з різними регіонами світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дані питання розглядали в своїх працях такі зарубіжні вчені як О. Шпенглер, А. Тойнбі, З. Бзежинський, С. Хантингтон, М.Г. Делягін, О.Г. Дугін та ін., а також все більше досліджуються такими вітчизняними фахівцями як О.Г. Білорус, В.С. Грицевич, В.О. Дергачов, В.М. Лукашевич, Є.О. Маруняк та ін. Проте при вивченні окремих аспектів глобалізації потребує доопрацювання питання розкриття сутності трансформації антропосфери саме з суспільно-географічної точки зору. При цьому необхідна більша конкретизація і визначення основних ознак формального прояву глобалізаційних процесів.

Мета і постановка завдання. Метою даного аналізу є обґрунтування взаємозв'язку між глобалізацією та розвитком постіндустріального суспільства, як зростаюче протистояння між Заходом та цивілізаціями Сходу. В зв'язку з цим необхідно:

- проаналізувати основні підходи до визначення і розкриття сутності глобалізаційних процесів;
- конкретизувати основні форми і прояви глобалізації на регіональному рівні;
- визначити взаємозв'язок між уніфікацією світу та основними історичними етапами розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. При визначенні терміну "глобалізація" можливо застосування двох підходів:

- комплексно-універсального, який передбачає розкриття сутності глобалізаційних процесів на загальнопланетарному рівні;
- специфічно-формального або регіонально-просторового, який сприяє науковому розгляду конкретних проявів глобалізації та регіоналізації світу.

Етимологічно слово «глобалізація» походить від англійського «globe» – тобто «куля, сфера, глобус». Термін «the globe» означає «земна куля». Таким чином на комплексно-універсальному рівні ми визначаємо глобалізацію як всепланетарний процес уніфікації світу, сутність якої полягає в приведенні людства до єдиних і загальнообов'язкових стандартів у всіх сферах життєдіяльності суспільства і людини.

При розгляді глобалізації французькі географи виділяють два явища: 1) глокалізація (від франц. glock – дзвін, як символ обмеженого простору, в межах якого чутні удари дзвону) процесів транснаціоналізації, що означає створення систем контролю і управління, здатних поєднати централізацію з локальними економічними інтересами; 2) утворення «економічних архіпелагів», зокрема, асоціацій найбільших міст-мегаполісів. На наш погляд, взаємозв'язок глобалізації і глокалізації заслуговує на особливу увагу. Якщо врахувати, що один з варіантів перекладу англійського слова «globe» – «дзвін повітряного насосу», то глокалізація може бути синонімом глобалізації в тому сенсі, що це феномен не локальний, а безмежний і поглинаючий не лише земний, але і навколоземний простір [5, с. 90].

З точки зору гносеології глобальною системою, яка входить до сфери людської діяльності і охоплюється суб'єктом пізнання теоретично і практично, пропонується рахувати антропосферу. М.Д. Пістун відзначає, що до антропосфери слід відносити все суспільне життя людей, з врахуванням сукупності законів розвитку суспільства і впливу на нього біологічних, фізико-хімічних та інших законів природи. Антропосфера розглядається як складне утворення, що складається з окремих компонентів (сфер), об'єднаних діяльністю людини: природно-ресурсна сфера; соціосфера; економосфера; культуросфера; техносфера; політосфера [10, с. 23]. Кожна з перерахованих сфер пов'язана з певними потребами

людини, які в сукупності виявляються у формі як особистих так і суспільних потреб. Основним елементом антропосфери є соціум, який відображає предметно-духовний світ людини з її свідомістю, діяльністю і спілкуванням в процесі свого розвитку [11, с. 28].

При вивченні глобальних процесів трансформації антропосфери необхідно враховувати, що глобальність досліджуваної системи або процесу виявляється не лише в кількісному, але і в якісному аспекті. При цьому система є глобальною, якщо відсутня система вищого таксономічного рангу. Ми розділяємо твердження російських географів про те, що «глобальність будь-якої проблеми визначається не стільки її роллю в житті тієї частини населення, яка реально від неї постраждала, скільки значенням цієї проблеми для долі всіх народів планети» [7, с. 28].

При застосуванні регіонально-просторового підходу нами розглядаються основні специфічні особливості глобалізації в геопросторі. Такий підхід передбачає визначення конкретних форм та проявів глобалізаційних процесів на регіональному рівні:

- економізація життя суспільства, тобто досягнення мети глобалізації з допомогою фінансово-економічних засобів, на основі діяльності найбільш могутніх ТНК, ТНБ світу і таких глобальних установ як Світовий Банк, МВФ, тощо;
- масифікація життя суспільства, тобто досягнення мети глобалізації з допомогою масової культури (мода, естрада, ресторани «Макдональдс», тощо), яка передбачає послаблення та поступову відмову людини від своїх національно-традиційних і морально-етичних норм життєдіяльності;
- політизація життя суспільства, тобто досягнення мети глобалізації з допомогою політико-ідеологічних засобів, на основі західних стандартів демократії, розвитку громадянського суспільства, і т.д.

Окремо і додатково можна виділити прояви та певні форми глобалізації в інформаційно-технологічній, екологічній, освітній та інших сферах життєдіяльності суспільства і людини.

Результати вивчення процесу економізації в геопросторі свідчать про те, що глобалізація стимулює таку трансформацію міжнародних економічних відносин, наслідком якої можуть стати, по-перше, перетворення світового ринку в єдиний глобальний ринок на основі регулювання СОТ, до складу якої вже входять понад 150 національних ринків, на які разом припадає до 95% вартості світової торгівлі; по-друге, перетворення світового господарства в єдину глобальну економіку, з перспективою створення загальнопланетарної фінансово-економічної системи. При цьому слід зазначити що в останні десятиліття все більше зростає тенденція до монополізації в сфері міжнародної підприємницької діяльності. Це пов’язано з тим, що значно посилюється вплив найбільших ТНК і ТНБ світу, які поступово поглинають різноманітні об’єкти малого та середнього бізнесу, а також, на основі злиття між собою, швидко перетворюються в домінуючі корпорації та банки глобального масштабу

діяльності. Як підтвердження даної тенденції – результати наукових досліджень вчених Цюріхського університету (Швейцарія), у відповідності з якими у 2011 р. були проаналізовані бізнес-зв'язки 37 млн. компаній у всьому світі. З початку визначили 43060 компаній, пов'язаних з найбільшими банками і корпораціями світу. Потім було виявлено своєрідне «економічне ядро» з 1318 найбільш впливових компаній, які тісно пов'язані між собою і контролюють приблизно 60% загальносвітових доходів. Більшість таких суперкорпорацій, або глобальних компаній є фінансово-інвестиційними установами, наприклад, JP Morgan chase and Co., Goldman Sachs Group Inc., Barclays pic. та інші.

Метою масифікації антропосфери є поступове перетворення національно-традиційних суспільств в єдине глобальне масове суспільство космополітичного типу. Політизація антропосфери передбачає посилення процесу трансформації національних держав спочатку в регіональні політико-економічні блоки на основі відповідних інтеграційних об'єднань, а потім створення єдиної глобальної держави на чолі з всепланетарним світовим урядом. Сучасним прикладом таких інтеграційних об'єднань є Європейський Союз, на основі якого прогнозується створення Сполучених Штатів Європи, а також об'єднання НАФТА, яке повинно стати основою створення майбутнього Північно-Американського Союзу. Даний підхід передбачає трансформацію більшості держав СНД в Євразійський Союз протягом найближчого десятиліття.

У відповідності з загальноприйнятою типологією розвитку будь-якого суспільства виділяють три історичних етапи, які в цілому являють єдину парадигму часу. Дана парадигма передбачає, що вся історія розвитку суспільства поділяється на три етапи – традиційний (премодерн, доіндустріальний), сучасний (модерн, індустріальний), інформаційний (постмодерн, постіндустріальний). Кожний етап характеризується своїми суб'єктивно-специфічними ідентифікаційними ознаками: традиційний – імперія (зазвичай на основі монархій чи древніх форм республіки і демократії), етнос (включаючи поняття «етнічна нація»), релігія і різні форми древніх вірувань, ієрархія (каста, стан і т.п.); сучасний (відносно часу розробки даної типології в XX ст.) – держава-нація (замість імперії і монархії), політична нація (замість традиційного етносу), світськість, громадянські цінності і права людини (замість релігії), проголошувана рівність індивідуумів, громадян (замість ієрархії); інформаційний – глобалізм і глобалізація, аж до створення єдиного глобального ринку і глобальної наддержави (замість класичних ідеологій лібералізму-капіталізму і соціалізму-комунізму, з їх атрибутами національної і республіканськo-демократичної держави), планетарний космополітизм і масова культура (замість патріотизму і національної культури), повний індиферентизм та індивідуальна міфотворчість в контексті окультизму, магії і неоспірітуалізму (замість суворої установки на секулярність); довільність переконань і тверджень індивідуумом відносно себе і

оточуючого світу (замість об'єктивної оцінки і гуманістичної стратегії «прав людини») [6, с.32-37].

На основі поєднання даної концепції історичного розвитку і територіально-географічних закономірностей можна доповнити і вдосконалити просторово-часову парадигму, що розглянута українським географом М.В. Багровим. Таким чином стає можливим більш повне і об'єктивне врахування часових і просторових характеристик у визначенні структури та організації геосистем, з метою отримання репрезентативної, особливим чином закодованої інформації, що відображає всю сукупність минулих і сучасних процесів [1, с. 128]. В результаті перед нами розкриваються нові можливості проаналізувати та оцінити з географічної точки зору чинники простору і часу, які в умовах глобалізації та регіоналізації світу все більш трансформуються і вже не завжди відповідають нашим колишнім уявленням про процеси і явища, що відбуваються в географічній оболонці.

При використанні комплексно-універсального підходу до визначення глобалізації значна увага приділяється цивілізаційним особливостям уніфікації антропосфери. Вони пов'язані з таким процесом як вестернізація світу (від англ. west – захід) – як відображення геополітичного протистояння між Заходом та Сходом. В цілому цивілізація – це найвища ступінь розвитку духовної і матеріальної культури людства, яка слідує за дикунством і варварством. Найбільш відомими дослідниками цивілізаційного фактору в розвитку суспільства є англієць А. Тойнбі (1889-1975) та німець О. Шпенглер (1889-1936). Вони, як і більшість сучасних дослідників, розглядають в основі будь-якої цивілізації релігійно-етичні цінності, фундаментальна несумісність яких породжує різноманітні етнічні та політичні конфлікти на міждержавному рівні. Американський фахівець С. Хантингтон у фундаментальній праці "Зіткнення цивілізацій" безпосередньо визначає, що наслідком глобалізації стає така глобальна проблема XXI ст. як неминучий конфлікт між Заходом та рештою світу за принципом «The West and the Rest», тобто Захід та всі інші цивілізації світу.

Таким чином можна виділити два основних філософсько-ідеологічних напрями глобалізації:

1. Прогресивний глобалізм (об'єктивна глобалізація) – історичний процес формування міжцивілізаційного та міжнаціонального простору на основі МПП і діалогу цивілізацій з метою подолання асиметрії розвитку на основі рівноправних і суверенних відносин.

2. Регресивний глобалізм (суб'єктивна глобалізація) – новітні форми та методи агресії світової олігархії з метою заволодіння планетарними ресурсами у своїх вузько егоїстичних інтересах на основі руйнування національної державності, суверенітету та формування світового уряду олігархів, він відображає ідеологію ліберально-ринкового фундаменталізму, зміст і правила якого диктують МВФ, СБ, індустріально розвинуті країни та олігархічні клани Заходу. Головні ідеї суб'єктивного

глобалізму: повне розкриття національних економік, фінансової системи, інформаційної сфери всіх країн, які не здатні чинити цьому опір; відміна суверенітету держав на їх природні та людські ресурси.

Висновки. Основними ознаками постіндустріального суспільства є: глобалізм і глобалізація; планетарний космополітизм (замість патріотизму); масова культура (замість традиційної національної культури); поширення інформаційних технологій та відповідних послуг (віртуалізація світу). Тому між глобалізаційними процесами та постіндустріальним суспільством існує прямий і зворотній зв'язок:

- спочатку модернізація і відмова від традиції сприяють появі постіндустріального суспільства, в якому формуються передумови для уніфікації світу;
- в подальшому розвиток глобалізаційних процесів стимулює поширення постіндустріального укладу життя у всепланетарних масштабах.

При вивченні глобальних суспільно-географічних процесів трансформації світового господарства доцільно використовувати різноманітні критерії оцінки впливу глобалізації та регіоналізації світу на розвиток як окремої людини так і різних етнокультурних груп населення. Якщо такі процеси і трансформації сприяють досконалості та життєстійкості природи і суспільства, тоді їх можна визнати нормальними і корисними. Якщо ж вони підсилюють деградацію і стимулюють послаблення життєздатності різних природно-соціальних систем, тоді глобалізаційні процеси необхідно розглядати як загрозу і небезпеку для нормального розвитку антропосфери і географічної оболонки в цілому.

1. *Багров Н.В. География в информационном мире: монография / Н.В. Багров. – К.: Лыбидь, 2005. – 184 с.*
2. *Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский; пер. с англ. О.Ю. Уральской – М.: Международные отношения, 1999. – 256 с.*
3. *Грицевич В.С. Географія людини в інформаційному суспільстві / В.С. Грицевич // Регіон – 2011: стратегія оптимального розвитку : матер. наук.-практ. конференції з міжнародною участю (м. Харків, 10-11 листопада 2011 р.) ; гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 21-23.*
4. *Делягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации: курс лекций / М.Г. Делягин. – М.: ИНФРА – М, 2003. – 768 с.*
5. *Джаман М.А. Этногеографические аспекты развития глобализации и регионализации в современном мире: монография / М.А. Джаман, П.В. Шуканов; под общ. ред. М.А. Джамана. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 200 с.*
6. *Дугин А.Г. Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века / А.Г. Дугин. – СПб.: Амфора. ТИД Амфора, 2007. – 382 с.*
7. *Лавров С.Б. Глобальная география : учебн. / С.Б. Лавров, Ю.Н. Гладкий. – М.: Дрофа, 2000 – 352 с.*
8. *Лукашевич В.М. Глобалістика : навчальний посібник / В.М. Лукашевич. – Львів: Новий Світ-2000, 2005. – 440 с.*
9. *Маруняк Є.О. Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України : монографія / Є.О. Маруняк. – К. : Реферат, 2007. – 224 с.*

10. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: навч. посібник / М.Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1994. – 156 с.
11. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: навч. посібник / М.Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 261 с.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; пер. с англ. Т.Велимеева, Ю.Новикова. – М.: АСТ, 2005. – 603 с.

УДК 528.9:001.82

Курач Т.М.

ВИЗНАЧЕННЯ СУКУПНОСТІ ОЗНАК КЛАСИФІКУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ КАРТ

Одним із головних складових елементів класифікації є класифікаційні ознаки. Виділення та дослідження ознак класифікування, що базуються на компонентах карт визначають майбутні класифікаційні групи карт за різними ознаками.

Ключові слова: ознаки класифікування, компоненти карти, класифікація географічних карт.

Один из главных составных элементов классификации – классификационные признаки. Выделение и исследование признаков классификации основанных на компонентах карт определяет будущие классификационные группы карт по различным признакам.

Ключевые слова: признаки классификации, компоненты карты, классификация географических карт.

One of component staples of classification is classification signs. A selection and research of signs of classification of the maps based on components determine the future classification groups of maps on different signs.

Keywords: signs of classification, component of map, classification of geographical maps.

Вступ. Одним із головних елементів класифікації є *основа (ознака)*. За основами (ознаками) відбувається розподіл за класифікаційними групами. Від правильності вибору ознак залежить успішне класифікування та виконання класифікацією своїх функцій. Основою може бути головна ознака об’єкта або сукупність ознак, які також можна класифікувати за пріоритетністю.

Аналіз останніх досягнень та публікацій. Найповнішими систематизаціями географічних карт є класифікації за окремими ознаками, розроблені К.О. Саліщевим, О.М. Берлянтом, М.М. Баранським, А.І. Преображенським (спеціальні (тематичні) карти), І.П. Заруцькою (карти природи), Я.І. Жупанським (тематична класифікація економічних карт), інших вчених. На сьогоднішній день найповнішою є класифікація подана в Атласі вчителя [1]. Її вирізняє найбільша кількість основ класифікації – 14.

Постановка проблеми. Виявлення об’єкту дослідження серед множини інших передбачає вивчення його складу та властивостей. Більшість ознак існуючих класифікацій географічних карт базуються на властивостях та компонентах карти, але їх розподіл є інтуїтивним.

Важливо дослідити як ознаки класифікування пов'язані зі складовими частинами (компонентами) карти.

Мета статті – виявлення класифікаційних ознак системи географічних карт на основі складових частин - компонентів карти.

Виклад основного матеріалу. Існує тісний взаємозв'язок між теорією класифікації та теорією множин. Перша розглядає класифікаційні відношення між об'єктами, процесами і явищами довільної системи, друга – розглядає множини, які формуються на базі застосування цих класифікаційних відношень [5, С. 10].

Для створення класифікації географічних карт не має потреби визначати і виявляти первинну сукупність об'єктів класифікування (карт), оскільки на сьогодні існують різноманітні класифікації географічних карт за різними ознаками. Тому на основі вже сформованої множини географічних карт класифікацію можна розширювати й оновлювати за рахунок виявлення нових ознак та появи нових різновидів карт.

Основним поняттям теорії множин є множина та відношення приналежності [5, С. 19]. Об'єкти множини або її компоненти розрізняються за властивостями та складом. Для опису множини застосовують два способи: зазначають об'єкти та перераховують їх властивості. Для формування системи ознак класифікування необхідно дослідити як пов'язані властивості карт із існуючими ознаками та виявити нові. Найбільш точніше і докладніше окреслено властивості карт як моделей у монографії [4, С.42], де виділено такі властивості: 1) просторово-часова подібність; 2) змістова відповідність; 3)абстрактність; 4) вибірність; 5) синтетичність; 6) метричність; 7) однозначність; 8) безперервність; 9) наочність; 10) читаність; 11) оглядовість; 12) висока інформативність. Інший спосіб задавання ознак є зазначення складових елементів карти на основі яких створюються класифікаційні групи ознак систематизації. Для множини географічних карт окреслені їх загальні властивості, і для подальшого розуміння елементів множини необхідне чітке бачення складу основних компонентів карти.

Географічна карта є достатньо добре вивченим об'єктом дослідження, з визначеним складом компонентів, властивостями і характеристиками. При створенні класифікації географічних карт важливо не плутати структуру об'єкта дослідження (системи географічних карт) зі структурою окремої карти (її будовою), як типового зразка всіх географічних карт. Структурними елементами географічної карти є: картографічне зображення, математична основа, легенда, додаткові дані, допоміжне оснащення [6, С. 20]. За традицією ці складові називають елементами карти, але використання терміну «елемент» є не зовсім вдалим. З теорії систем відомо, що елементом називається найменша неділима складова будь-якої системи. Елемент – це межа розчленування системи з точки зору аспекту розгляду, вирішення конкретного завдання, поставленої цілі [3, С. 32]. Зазначені елементи карти мають свої класифікації і не є кінцевою межею декомпозиції понять, що

характеризують будову системи, зокрема існує класифікація картографічних проекцій, масштабів, легенд тощо. Отже, термін «елемент» буде правильнішим замінити на «компонент». Якщо проаналізувати існуючі основи (ознаки) класифікації то проглядається їх співставність із відомими властивостями карт-моделей, точніше деякі ознаки класифікування базуються на властивостях карти, а інші виходять із окремих компонентів карти.

Спираючись на склад компонентів і властивості карт можна обмежити множину об'єктів класифікування географічних карт та окреслити систему ознак (основ класифікації). Є ряд ознак, за якими класифікуються карти, що відносяться до компонентів карти. Частіше за все, у відомих систематизаціях, ознаки класифікування стосуються саме картографічного зображення: тематика, просторове охоплення, інформативність, об'єктивність ін. Головною серед них є тематика (зміст) карт, тому що завдяки саме цьому компоненту ми маємо велике різноманіття карт. Усі карти складаються з одних і тих самих складових компонентів. Однак, різноманітність карт, їх неповторність, відмінність і багатозначність визначаються не лише їх кількістю та однаковістю компонентів їх складу, але в більшості різноманітністю тематичних характеристик і елементів та відношеннями між ними. Необхідно наголосити, що класифікують карти не за «картографічним зображенням», а за «тематикою (змістом)», «широтою теми» й ін. Отже, логічним є віднесення до головних класифікаційних ознак саме тих, які стосуються картографічного зображення: просторове охоплення, часова відповідність, тематика, метод наукового дослідження, ступінь зменшення й ін. До другорядних слід віднести ознаки, що стосуються всієї карти в цілому: форма зображення, спосіб виготовлення, оформлення, призначення, спосіб використання й ін. Зміст карти, а саме сукупність інформації про зображені об'єкти і явища, їх розміщення, характеристики, властивості, взаємозв'язки та взаємовідношення, передається системою картографічних умовних позначень, які в свою чергу класифікуються за рядом ознак. Для побудови системи картографічних знаків існують правила, які визначаються способами зображення. За особливостями об'єкта, застосованими умовними знаками і зображувальними засобами та розташуванням умовних позначень розрізняють способи картографічного зображення. Але не існує у вітчизняній картографії класифікацій карт за умовними позначеннями, способами зображення, генералізацією чи іншими прийомами і методами складання карт. Також не існує класифікації карт за географічними основами, вони мають власний розподіл, хоча чіткої класифікації не має. Розрізняють робочі та типові основи, останні для складання природних чи соціально-економічних карт.

Наступний компонент карти – математична основа складається з картографічної проекції, геодезичної основи та масштабу карти. Єдина ознака, яка входить до загальної класифікації карт – це масштаб. Не існує класифікації карт за проекціями, за системами координат і ін. Натомість

існують окремі класифікації проекцій, систем координат, еліпсоїдів тощо. Це є особливістю компонентів карти, коли класифікуються самі компоненти, а не карти за компонентами. У зв'язку з чим постає питання чи є правильним формулювання «класифікація карт за масштабами»? Адже масштаб є компонентом карти і має свою власну класифікацію: лінійний, чисельний, іменований, поперечний масштаб. Отже правильнішим було б класифікувати карти не за масштабом, а за ступенем зменшення зображення.

Інший компонент карти – легенда визначається як систематизоване зведення використаних на карті умовних пояснень, що розкривають зміст цих понять [2, С.29]. Один із головних компонентів карти має свою класифікацію за графічною формою побудови: текстові, табличні, матричні й розчленовані.

Класифікувати карти за допоміжним оснащенням та додатковими даними не має потреби. Деякі з них можуть і не входити до карти і не є обов'язковими. Компонування об'єднує всі елементи карти, і має свої різновиди: чітке компонування з наявністю обмежувальних рамок, «плаваюче» та під обріз.

З появою електронних карт виникли нові графічні елементи карт, які відносяться до додаткових даних. Це деякі користувальницькі об'єкти з власним прорисовуванням, що відображуються на карті, але не відносяться до жодного шару карти і не належить до об'єктів просторового пошуку. Прикладом таких вбудованих графічних елементів є – інформаційна картка чи виноска, графічні об'єкти, що будуються за допомогою інструментарія програми, наприклад, «радіус», «лінійка» тощо. Ці графічні елементи рисують поверх усіх шарів карти, і їх особливість полягає в унікальності кожного з них, в індивідуальності даних, способах відображення та взаємодії з користувачем. Застосування тих чи інших графічних елементів збагачує оформлення карт, надаючи їм крім індивідуальності ще й додаткову інформацію.

Засоби мультимедіа вводять нову графічну змінну – звук, використання якого наприклад, дозволяє замінювати легенду карти звуковим супроводом. Відомі розробки, коли переміщення курсора по карті супроводжувалось зміною озвученого короткого речення мовою відповідної країни.

Широкий спектр графічного представлення карт, які надають сучасні комп'ютерні технології, призвели до появи не лише нових графічних елементів, а й до нових видів карт. Серед них анімації, тривимірні зображення, віртуальні карти й ін. Особливість таких карт полягає в можливості їх класифікації за різними ознаками, а деякі з них представляють собою перехідні групи геозображень, наприклад між картами і знімками – космофотокарти. Наявність перехідних груп свідчить про нечіткість класифікації та виокремлення нових ознак класифікування.

Висновки. Для опису множини застосовують два способи: зазначають об'єкти (їх склад) та перераховують їх властивості. Важливим є

визначення ознак класифікування на основі складових компонентів карти, при цьому, щоб уникнути плутанини, не можна називати групи ознак класифікування назвами компонентів карти, оскільки вони мають свої власні класифікації. До головних класифікаційних ознак належать ті, які стосуються картографічного зображення, до другорядних слід віднести ознаки, що стосуються всієї карти в цілому.

Поява сучасних засобів геоінформаційного картографування розширило бібліотеки графічних елементів і змінних, що покращує оформлення та подання інформації на картах. Все це змушує по новому поглянути на карти та їх систематизацію, включаючи нові ознаки класифікування.

1.Атлас вчителя / ДНВП «Картографія», Укргеодезкартографія; ред. Ж. Є. Бонк [та ін.]. – К.: ДНВП «Картографія», 2010. – 328 с.
2.Божок, А.П. Картографія: підручник / А.П. Божок, А.М.Молочко, В.Ы.Остроух; за ред. А. П. Божок – К.: Вид. полігр. центр "Київський університет", 2008. – 271 с.
3.Волкова, В.Н. Теория систем и системный анализ: учебн. для вузов. / В. Н. Волкова, А. А. Денисов. – М.: Изд. Юрайт; ИД Юрайт, 2010. – 679 с.
4.Козаченко, Т.І. / Картографічне моделювання: Навч. пос. / Т.І.Козаченко, Г.О.Пархоменко, А.М.Молочко; За заг. ред. А.П.Золовського. – Вінниця: Антекс-У ЛТД, 1999. – 328 с.
5.Омельченко, В.В. Общая теория классификации. Ч. 2. Теоретико-множественные основания. / В.В.Омельченко. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 296 с.
6.Салищев К.А. Картоведение: Учебн./ К.А.Салищев. – М.: Изд. МГУ, 1990. – 400 с.

УДК 911.9379.851

Ткаченко Г.В.

КАРТОГРАФІЧНИЙ СУПРОВІД ТУРИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розглянуті питання доцільності картографічного супроводу туристської діяльності, різновиди картографічних творів та новітніх технологій картографічного представлення туристської інформації.

Ключові слова: картографічний супровід, туристська діяльность, туристська інформація.

В статье рассмотрены вопросы целесообразности картографического сопровождения туристской деятельности, виды картографических произведений и новейших технологий картографического представления туристской информации.

In this article under discussion to practicability of the cartographic accompaniment of tourist activity, as well as existing types of the maps and modern technology of cartographic presentations of information.

Key words: cartographic support, tourist activities, tourist information

Постановка проблеми. Карта – це друга мова географії, яка є одним із найважливіших джерел знань для пізнання світу в якому мешкає людина. Літературні описи не можуть замінити карту, так як не володіють її точністю передачі інформації, наочністю, не дають зорового представлення про форми, конфігурації, взаємне положення об'єктів

реального світу, не дозволяють оцінити просторові взаємозв'язки та закономірності. Тому вона має важливу роль в організації туристських пропозицій. Картографічний твір стає невід'ємною складовою організації будь якої подорожі та маршрутів в активному відпочинку.

Картографічні твори в туризмі використовуються різної тематики, масштабу, змісту, але завжди покликані бути на службі мандрівників. Практичні потреби туристів повсякчас вимагають інформацію географічного характеру та картографічного супроводження подорожей. Споживачі туристських послуг та продуктів – подорожуючі, туристські організації, структури, що контролюють туристичні організації тощо – зацікавлені в розвитку даної галузі, так як від цього залежить організація та вдале здійснення подорожі.

Зростаюча масовість туризму та високий рівень зацікавленості до регіонів та пам'яток, що мають атрактивну цінність, потребують коректної та обґрунтованої організації туристичних потоків. Тому одним із важливих напрямків картографії являється забезпечення міжнародного природного і культурного туризму картографічної продукції, що має пріоритети порівняно з іншою інформацією. Об'єктом дослідження в рамках даної статті виступають картографічні твори. Предметом – використання їх в туристичній діяльності.

Актуальність обраної теми полягає у різнобічному використанні картографічних творів у туризмі. Активно розвиваюча туристична індустрія обумовлює необхідність створення карт різного просторового масштабу – світу, континентів, країн, адміністративних чи географічних регіонів, міст, окремих видів туристичних об'єктів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний рівень різнопланової необхідності у використанні туристичних карт зобов'язує надавати туристам спеціальну інформацію у різному вигляді в залежності від мети її використання. Правильний поділ та систематизація інформації дозволить легко орієнтуватися територією, а також передати територіальний та культурний образ маршруту. Тож спочатку можна розглянути загальну класифікацію туристичних картографічних матеріалів. Хоча рівні картографування й пов'язані, але кожен має свої особливості, що проявляються в математичній, загально географічній основах, класифікаціях зображувальних об'єктів, оформленні карт тощо.

За територіальним охопленням в туризмі виділяють карти світу, континентів, країн, окремих регіонів, як адміністративних, так і географічних, міст та окремих об'єктів. В залежності від призначення можна виділити такі групи туристичних карт як власне туристичні, карти організації й планування туризму та базові карти. Перша група поділяється в свою чергу на оглядові (територіального охоплення) та карти, картосхеми, схеми та плани маршрутів подорожей різного виду: лижних, водних, велосипедних, піших, автомобільних тощо. Карти організації та планування туризму включають карти реклами та пропаганди туризму, історичного розвитку, туристичної інфраструктури, планування та

економічної оцінки. А під базовими розуміються топографічні. Туристичні схеми та карти випускають для районів, по яким пролягають маршрути туристичних груп. Їх призначення – ознайомити туристів з визначними місцями різних регіонів – пам’ятками історії і культури, місцями життя та діяльності видатних людей, унікальними природними комплексами тощо. Також зазначаються готелі, місця відпочинку, мережа автомобільних та залізничних доріг та інше.

Класифікуючи карти з виділенням природної та культурної спадщини можна виділити пізнавальні: загальні, карти природи, історії та культури тощо; карти для оздоровчо-рекреаційного туризму; карти для спортивного туризму та специфічні, тобто карти культових пам’яток, карт для ділового чи наукового туризму. На сьогодні існують карти не лише в паперовому вигляді, а й цифровому, у вигляді мультимедія-продуктів, навігаційні GPS-карти тощо. Туристичні схеми можна зустріти в масштабах 1:500 – 1:10 000, туристичні карти мають масштаби 1:200 000, 1:250 000, 1:300 000, 1:400 000, 1:600 000 та дрібніші. Інколи в туристській діяльності використовуються схеми та плани на яких масштаб не вказується. Для швидкого пошуку об’єктів на карту наноситься сітка вертикальних та горизонтальних ліній. Як правило, на туристичних картах та схемах зазначається напрям магнітного меридіану. Але завжди треба пам’ятати, що в них приведена далеко не вся інформація, деяка інформація є приблизною (межі лісу, мережа доріг, відстані), а деяка - відсутня. Деталізація залежить в першу чергу від масштабу та призначення. Та найголовніше в умовних знаках передати необхідну інформацію при цьому не порушуючи основних законів гарної читаності карти та легкого сприйняття.

Образно кажучи, туризм, і не лише самодіяльний, розпочинається з візуального огляду і читання туристичної карти. Уміння читати карту - це основа одержання інформації під час навчання, наукового дослідження або прийняття важливих професійних рішень. Читання карти – необхідний процес під час орієнтування, визначення картометричних й інших кількісних показників, під час складання і генералізації карт, при математично-картографічному моделюванні. У процесі огляду і читання карти розрізняють три етапи. Перший етап характеризується попереднім оглядом зображення та одержанням первинної картографічної інформації. Другий етап уточнює і деталізує картографічні образи, розширює отриманий обсяг картографічної інформації. Третій етап призводить до закріплення у свідомості туриста картографічних образів місцевості, регіону, країни та встановлення між ними зв'язків. Таким чином відбувається змістовна інтерпретація сприйнятої картографічної інформації її синтез.

Безсумнівно, що є відмінності в характері читання при загальному огляді карти, вивченні об'єктів і деталей зображення, зіставленні їх у межах однієї карти або під час порівняння різних карт. Але важливо підкреслити, що в будь-якому випадку читання карт виконується за

певною, заздалегідь поставленою метою. Основна мета і зміст туристичних карт – ознайомлення споживачів туристського продукту з місцевістю, регіоном, країною, районом майбутньої подорожі.

Для наповнення карти корисною інформацією використовують спеціальні символи – умовні знаки. Умовні зображення на карті позамасштабних географічних об'єктів (у тому числі туристично-краєзнавчих) досягаються саме через умовні знаки. Усі умовні знаки, які використані при створенні карти, розшифровуються у легенді карти. Здебільшого географічною основою туристських карт є загальногеографічні карти різного ступеня генералізації. Залежно від особливостей, змісту туристичної тематичної карти, вона включає відповідні елементи загальногеографічної карти, потрібні для орієнтування і з'ясування особливостей розміщення у просторі туристично-краєзнавчих об'єктів. Туристські, краєзнавчі об'єкти та явища на картографічних творах зображаються багатьма способами, а саме: спосіб значків, спосіб ізоліній, спосіб якісного фону, спосіб кількісного фону, спосіб ареалів, спосіб лінійних знаків, спосіб ліній руху, картодіаграми, локалізовані діаграми тощо.

Останніми роками стають помітними тенденції одночасного, сумісного використання WEB-технологій, ГІС-технологій та технологій мультимедія коли йдеться про актуальність та достовірність представлення туристської інформації. Сьогодні картографічні твори стають інтерактивними та являють собою інформаційні системи, які поєднують в собі властивості паперових карт (наочна візуалізація), каталогів (потужні тематичні бази даних) та містять в собі інструменти та механізми ряду функцій спрямованих на швидке реагування на запити користувача, різнобічний аналіз просторово-часових даних, моделювання ситуацій та рішень користувача.

Технологія мультимедія та WEB-технології дозволяють піднятися на декілька сходинок вгору при укладанні сучасних мультимедійних тематичних (туристського спрямування) карт та атласів, а також при організації «віртуального туризму». Відомі проекти віртуальних екскурсій та подорожей із використанням зазначених технологій дозволяють не лише побачити красиві зображення, а й «пройтися» залами найвідоміших музеїв та приватних колекцій в режимі реального часу, буквально сидячі вдома біля комп’ютера. За допомогою функцій та інструментів цих «WEB-проектів» реальним стає on-line ознайомлення із регіоном тур подорожі, можливість побачити принади архітектури, специфіку вулиць із одночасним вивченням назв та інших параметрів різних міст.

Висновок. На сьогодні туристські картографічні твори набувають все більшої популярності, особливо підвищився їх попит у зв’язку з проведенням чемпіонату з футболу в Україні, що означає збільшення потоків туристів та потреба у забезпеченні їх картографічними матеріалами та путівниками. У зв’язку з цим, як приклад, нещодавно було видано довідник – атлас «Еколого – туристичні шляхи Львівщини». Він

розрахований на пішоходів, вершників, велосипедистів та ін. Враховуючи специфіку саме цього видання, призначеного для гостей Чемпіонату Європи з футболу «Євро-2012», враховано можливість рухатись автомобільним транспортом і запропоновано комбіновані автомобільно-пішохідні маршрути. Також у Донецьку були видані на міні-картах всі туристичні маршрути, що вийшли у світ українською, російською та англійською мовами. Кожен маршрут проілюстрований фотографіями і має короткий опис.

Сьогодні дуже важко уявити розвиток туризму без картографічного забезпечення. Адже саме завдяки йому полегшується орієнтування на місцевості, аналіз та вибір маршрутів тощо. В залежності від призначення ми можемо обирати потрібну нам картографічну продукцію та використовувати її в межах нашої необхідності. Сучасний розвиток картографії дозволяє нам цей вибір та полегшує роботу у сфері туризму.

1. Алешин В. М., Серебреников А. В. Туристская топография. - М.: Профиздат, 1985. - 160 с.
2. Берлянт А. М. Карта - второй язык географии: Очерки о картографии: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1985.
3. Салищев К.А. Картография: Учеб. для географ, специальностей ун-тов.- М.: Высшая школа, 1982.
4. http://googleartproject.com.
5. http:// googlestreetview.com

Ридевский Г.В.

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА РАССЕЛЕНИЯ, ХОЗЯЙСТВА И ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ БЕЛАРУСИ

В статье рассмотрены территориальные структуры расселения, хозяйства и природопользования современной Беларуси – социально-эколого-экономические районы, и описаны основные процессы их трансформации: регионополизация и её частные проявления– метрополизация и агрополизация. Отмечено, что процессы регионополизации трансформируют территориальную структуру не только на субнациональном, но и на внутрирегиональном уровнях, приводя к расслоению пространства по социально-экономическим, демографическим и экологическим параметрам.

Territorial structures of settlement, economy and management of natural resources of modern Belarus namely social-ecological-economic regions are considered. Basic processes of transformation of the regions such as regionopolisation and its particular manifestations including metropolisation and agropolisation are described. The regionopolisation processes are noted to transform the territorial structure on both a subnational level and the intraregional one resulting in space stratification by socio-economic, demographic and ecological parameters.

Исследование территориальных структур расселения, хозяйства и природопользования – одна из важнейших задач, стоящих перед

географами [1]. Совокупность взаимообусловленных территориальных структур расселения, хозяйства и природопользования – основа территориальной организации общества и среды его обитания [2, 3], т.е. предельно генерализованный индивидуальный географический образ страны (региона) [4], понимаемый как совокупность трёх взаимосвязанных компонентов: природной среды, хозяйства и населения. Изучение территориальных структур расселения, хозяйства и природопользования и процессов их трансформации – основа разработки национальных стратегий территориального развития, прогнозирования и программирования развития регионов в целях обеспечения их перехода к устойчивому развитию [5].

Территориальные структуры расселения, хозяйства и природопользования в процессе расселения населения, хозяйственной деятельности и природопользования, т.е. взаимосвязанных и взаимообусловленных процессов, практически совпадают, формируя на практике территориальные социально-эколого-экономические системы (СЭЭС) [6, с. 34-36]. Основа формирования и развития СЭЭС – возникновение и развитие городских центров, т.е. узлов расселения, хозяйствования и природопользования. Структурно каждая СЭЭС состоит из организующего относительно крупного городского центра и окружающих его мелкогородских и сельских периферийных территорий. Делимитация границ СЭЭС методами узлового районирования позволяет рассматривать СЭЭС в качестве социально-эколого-экономических районов (СЭЭР). СЭЭР, концентрируя значительную часть населения и экономического потенциала в своем городском центре, обладает относительно сбалансированным ресурсным потенциалом, поскольку периферийные территории имеют значительный природно-ресурсный потенциал.

Каждый СЭЭР – пространственная система воспроизводства природно-ресурсного потенциала, населения и экономического потенциала территории. Сбалансированность ресурсного потенциала, предопределяющую возможность его воспроизводства, следует рассматривать как конфигуратор границ СЭЭР. В силу сбалансированности ресурсного потенциала СЭЭР выступают в качестве основных регионов, способных обеспечить устойчивое развитие на длительную перспективу. Возможность разработки и эффективной реализации в границах СЭЭР стратегий перехода к устойчивому развитию позволяет рассматривать их как потенциальные единицы административно-территориального деления, ориентированные на устойчивое развитие [6, с. 64-67].

К сожалению, система СЭЭР Беларуси не совпадает с административно-территориальным устройством страны, что делает административную реформу Республики Беларусь настоятельной необходимостью. Области современной Беларуси не обладают территориальной целостностью, поскольку представляют собой

конгломераты СЭЭР, а административные районы имеют, как правило, несбалансированный и, в большинстве случаев, крайне ограниченный ресурсный потенциал.

В настоящее время в Беларуси, как и в советский период, на субнациональном уровне 7 административных единиц, в т.ч. шесть областей и г. Минск, имеющий особый статус. В то же время в стране исторически сложилась система из 15 СЭЭР (рисунок) [7].

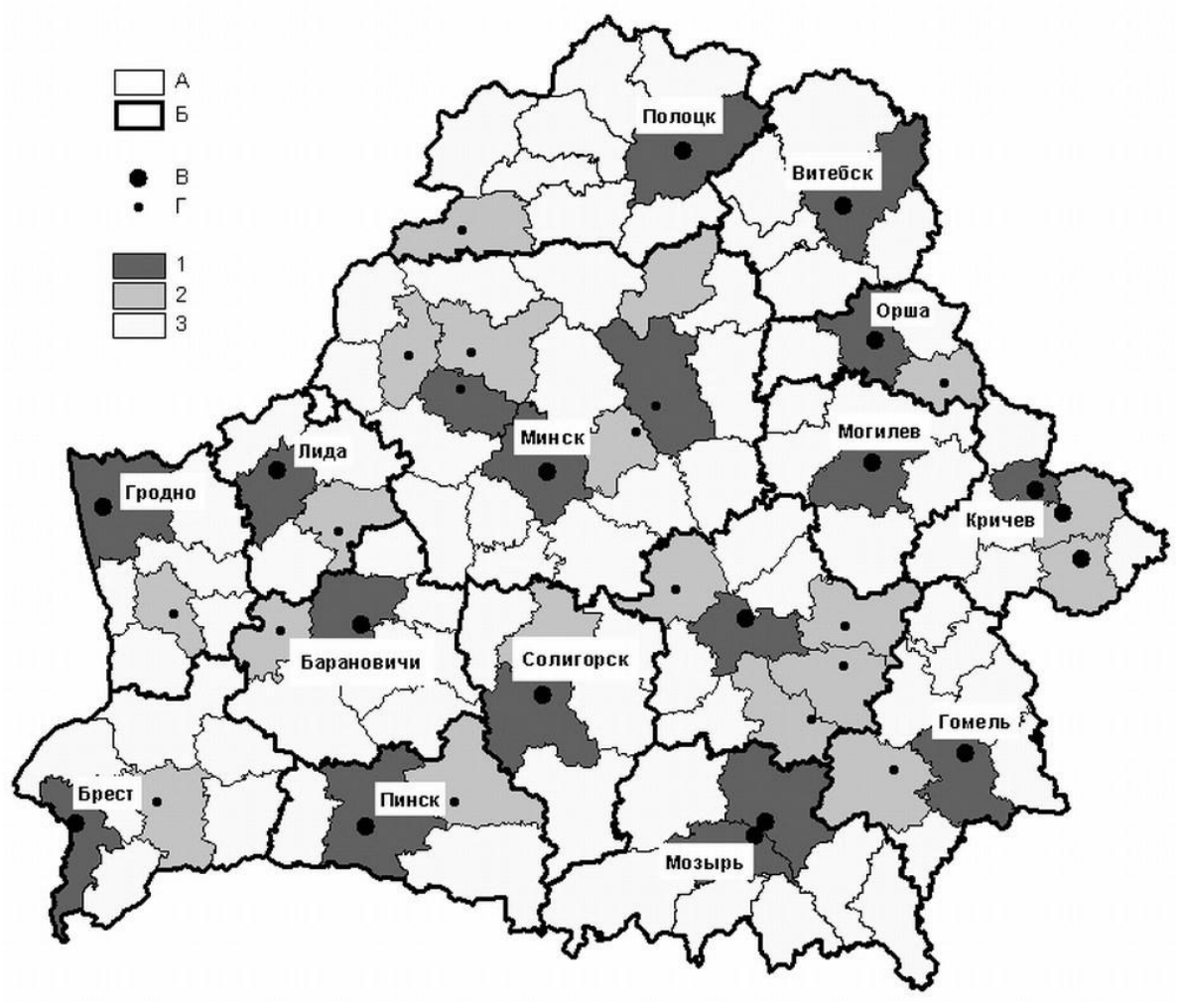

Границы: А – административных районов, Б – социально-эколого-экономических районов. Города: В – регионополисы, Г – субрегиональные центры. Районы: 1 – экономического ядра, 2 – экономической полупериферии, 3 – экономической периферии.

Рис. 1. Социально-эколого-экономические районы Республики Беларусь [7].

Формирование СЭЭР Беларуси началось с момента появления первых городских центров, т.е. не позднее IX в., и имеет более чем тысячелетнюю историю. Современная территориальная структура расселения, хозяйствования и природопользования Беларуси сложилась к началу 70-х годов XX в. и была связана с быстрым ростом Минска и созданием в его пригородной зоне электрофицированных

железнодорожных магистралей. В результате произошло быстрое пространственное расширение Минской системы расселения (Минского СЭЭР), поглотившей существовавшие ранее в качестве самостоятельных Молодечненскую и Борисовскую системы расселения. Последние сегодня можно рассматривать только в качестве подсистем Минского СЭЭР [6, с. 191].

Все СЭЭР как территориальные структуры расселения, хозяйствования и природопользования современной Беларуси по наличию главных организующих центров – регионополисов можно разделить на моноцентрические – с одним доминирующим региональным центром и полицентрические – с двумя или тремя регионополисами. Моноцентрическими являются 13 СЭЭР Беларуси. При этом центрами двух моноцентрических СЭЭР являются «парные», т.е. практически сросшиеся города Полоцк-Новополоцк и Мозырь-Калинковичи.

К числу полицентрических СЭЭР относятся только Солигорский СЭЭР (второй региональный центр Слуцк) и Кричевский СЭЭР. В Кричевском СЭЭР, кроме главного регионополиса Кричева, имеются два прочих регионополиса – города Климовичи и Костюковичи, обладающие соизмеримыми с Кричевом экономическим и демографическим потенциалами. С середины XX в. в развитии СЭЭР Беларуси чётко проявляются процессы регионополизации (региополизации по Э.Б. Алаеву). Э.Б. Алаев [8, с. 206], предложив термин «региополизация», понимал под ним процесс урбанизации, концентрирующийся в региональных центрах – региополисах (регионополисах). Однако в процессе регионополизации не только увеличивается численность населения городского центра относительного всего населения соответствующего региона, но и растёт роль регионального центра – регионополиса в демографическом, экономическом, социокультурном и экологическом развитии региона. В силу этого, регионополизация – это диверсифицированный процесс повышения роли регионального центра в региональном развитии. В результате регионополизации возрастает связность территории, регион начинает восприниматься как реальная природно-общественная территориальная система, т.е. СЭЭР.

Регионополизацию можно рассматривать как современный этап регионализации, т.е. формирования и саморазвития регионов.

Данные таблицы 1 убедительно свидетельствуют, что регионополизация стала главным процессом трансформации территориальной структуры расселения, а значит и хозяйствования и природопользования Беларуси. При этом регионополизация носит характер повсеместного и закономерного процесса. В регионополисах на начало 2011 г. проживало уже около 53,3 % всего населения страны.

В большинстве СЭЭР современной Беларуси происходит регрессивная регионополизация, т.е. доля регионополисов в населении СЭЭР продолжает увеличиваться, но население самого регионополиса при этом сокращается. Регрессивная регионополизация отмечается в силу того,

что население регионополиса сокращается существенно медленнее населения его периферийных территорий. В ряде СЭЭР, например, Гродненском, Брестском, Минском продолжается прогрессивная регионополизация, при которой и численность населения регионополиса, и его доля в населении региона продолжает расти.

Таблица 1 – Регионополизация в социально–эколого–экономических районах Беларуси в 1970 – 2011 гг. (рассчитано по [9, 10])

Социально–эколого–экономические районы	Доля региональных центров в численности населения, %					
	1970	1979	1989	1999	2009	2011
Брестский	21,6	29,3	37,9	40,2	44,9	45,8
Барановичский	18,4	23,6	28,6	30,2	33,8	34,5
Пинский	15,5	21,8	28,3	31,5	34,3	35,2
Витебский	48,1	56,7	62,0	63,6	70,2	71,3
Оршанский	32,4	37,4	40,7	42,0	51,6	52,5
Полоцкий	21,2	28,5	29,1	35,2	44,6	45,6
Гомельский	35,4	45,4	53,9	56,5	61,1	61,9
Мозырский	16,5	24,7	34,4	41,4	45,9	46,9
Гродненский	25,2	34,8	44,4	47,8	55,0	56,6
Лидский	13,8	19,7	27,8	31,5	35,7	36,7
Минский	38,8	47,0	52,3	54,5	59,1	59,7
Солигорский	20,7	30,2	40,2	44,7	49,7	50,6
Могилёвский	38,8	51,8	59,5	61,8	66,5	67,3
Бобруйский	22,3	29,8	32,2	32,7	34,9	35,4
Кричевский	15,4	21,2	26,8	31,2	35,7	35,9
Республика Беларусь	29,0	37,7	44,8	47,3	52,4	53,3

Примечания:

1. *В качестве региональных центров Мозырского и Полоцкого СЭЭР рассматривались парные города Полоцк-Новополоцк, Мозырь-Калинковичи.*
2. *В качестве региональных центров полицентрических Солигорского и Кричевского СЭЭР рассматривались, соответственно, города: Солигорск и Слуцк; Кричев, Климовичи и Костюковичи.*
3. *В качестве региональных центров Республики Беларусь рассматривались региональные центры всех СЭЭР.*
4. *Данные за 1970-2009 приведены на начало соответствующей переписи, данные за 2011 г. даны на начало года.*

Частными проявлениями регионополизации являются метрополизация и агрополизация.

Метрополизация – процесс преимущественной концентрации населения, экономического потенциала и природопользования в главном

городском центре страны, как правило, в её столице – метрополисе. Этот термин по отношению к росту населения в единственном городском центре страны применял и Э.Б. Алаев [8, с. 206].

Будучи метрополисом, г. Минск активно наращивает свой демографический и экономический потенциал. Если в 1970 г. в Минске проживало около 10,1 % всего населения и 23,2 % всех горожан Беларуси, то к началу 2011 г. – 19,7 % всего и 26,2 % городского населения страны [9, 10]. В 2011 г. валовой региональный продукт Минска в ВВП Республики Беларусь составил более 24,8 %. При этом Минск всё более специализируется на производстве услуг и постепенно снижает свой промышленный потенциал. Ускоренные темпы метрополизации в Беларуси в последние постсоветские десятилетия объясняются существенным расслоением регионов страны по качеству и уровню жизни населения при этом Минск как столица государства по вышеназванным показателям выгодно отличается от других регионов Беларуси. Чрезмерно быстрый рост Минска в сравнении с другими регионополисами становится главной проблемой территориального развития Беларуси. Процессы метрополизации в стране можно остановить только опережающим развитием региональных центров, но для этого необходимо преодолеть существенную асимметрию социально-экономического развития регионов, возникшую в середине 90-х годов XX в. и сохраняющуюся до настоящего времени.

Агрополизация – процесс концентрации сельского населения и аграрного производства в пригородных районах регионополисов. Доля пригородных районов регионополисов во всём сельском населении Беларуси с 1970 по 2011гг. повысилась с 22,2 до 26,2 % [9, 10]. Растёт доля пригородных районов и в производстве ряда видов сельскохозяйственной продукции (мяса, яиц, картофеля, овощей).

Поскольку роль различных регионополисов в территориальной структуре расселения, хозяйствования и природопользования различна, все регионополисы Беларуси можно разделить на следующие группы (таблица 2): метрополис (г. Минск), регионополисы первого порядка (современные областные центры, резко выделяющиеся среди других регионополисов Беларуси своим демографическим и экономическим потенциалом), регионополисы второго порядка (центры прочих моноцентрических СЭЭР, главные регионополисы полицентрических СЭЭР и бывшие регионополисами в недавнем прошлом и сохраняющие важные межрайонные функции города Молодечно и Борисов), регионополисы третьего порядка (прочие регионополисы полицентрических СЭЭР).

В 10-ти СЭЭР Беларуси можно выделить субрегиональные центры, т.е. городские поселения, имеющие явно выраженные межрайонные функции и помогающие регионополисам «держать» территорию. Субрегиональные центры в отличие от прочих регионополисов полицентричных СЭЭР существенно уступают регионополисам как по величине экономического потенциала, так и по численности населения. В

большинстве СЭЭР Беларуси один субрегиональный центр (бицентр), но в Минском и Бобруйском СЭЭР сложилась целая система субрегиональных центров.

В результате процессов регионополизации не только явственно проявляется регионализация территории, но и происходит расслоение внутрирегионального пространства. Расслоение внутрирегионального пространства проявляется не только как процесс концентрации населения, природопользования и экономического потенциала в региональных центрах, но и как процесс расслоения территорий в составе СЭЭР по проблемам развития, уровню и качеству жизни населения, качеству самого населения (возрастной структуре, уровню образования, уровню здоровья и т.д.).

Таблица 2. Основные организующие центры социально-эколого-экономических районов Беларуси

Социально-эколого-экономические районы	Метро-полис	Регионополисы			Субреги-ональные центры
		Первого порядка	Второго порядка	Третьего порядка	
1. Минский	Минск	-	Молодечно Борисов	-	Жодино, Вилейка, Сморгонь, Лепель
2. Витебский	-	Витебск	-	-	-
3. Полоцкий	-	-	Полоцк-Новополоцк	-	Поставы
4.Оршанский	-	-	Орша	-	Горки
5.Могилёвский	-	Могилёв	-	-	-
6. Бобруйский	-	-	Бобруйск	-	Жлобин, Рогачёв, Осиповичи, Светлогорск
7. Кричевский	-	-	Кричев	Климовичи, Костюко-вичи	-
8.Гродненский	-	Гродно	-	-	Волковыск
9. Лидский	-	-	Лида	-	Новогрудок
10.Солигорский	-	-	Солигорск	Слуцк	-
11. Брестский	-	Брест	-	-	Кобрин
12.Баранови-чский	-	-	Барановичи	-	Слоним
13.Пинский	-	-	Пинск	-	Лунинец
14. Мозырский	-	-	Мозырь-Калинко-вичи	-	-
15. Гомельский	-	Гомель	-	-	Речица

При этом региональные центры, как правило, имеют более высокий уровень и качество жизни населения, более молодое, здоровое и образованное население, чем периферийные территории. Однако пространство СЭЭР можно рассматривать как полипроблемную, т.е. имеющую множество проблем развития, территорию. В регионополисах наиболее актуальны проблемы экологического развития, а на периферийных территориях наиболее остро стоят проблемы социально-экономического и демографического развития.

По наличию метрополиса, регионополисов разных типов и субрегиональных центров все административные районы Республики Беларусь можно разделить на четыре группы: регион метрополиса (г. Минск и Минский район), регионы регионополисов первого и второго порядков (соответствующие регионополисы и административные районы), регионы регионополисов третьего порядка и субрегиональных центров, регионы периферийных территорий. Четыре вышеназванные группы регионов существенно отличаются друг от друга по большинству показателей уровня и качества жизни населения.

Регионы метрополиса, регионополисов первого и второго порядков – экономическое ядро Беларуси (см. рисунок), концентрирующее более 63,0 % населения и обеспечивающее производство 82,7 % промышленной продукции (2011 г.). Регионы регионополисов третьего порядка и субрегиональных центров – экономическая полупериферия страны. В этих регионах проживает 13,0 % всего населения и производится 10,8 % промышленной продукции Беларуси. В регионах экономической периферии проживает всего 24,0 % населения и производится 6,6 % промышленной продукции [9, 10].

Регионы экономического ядра и экономической полупериферии имеют узловое размещение по территории государства, а периферийные территории, на которые приходится 81 район из 118 административных районов Беларуси, занимающие более 64,1 % территории страны, - типичные районы фонового размещения.

Территориальная структура Беларуси, как и все территориальные структуры расселения, хозяйствования и природопользования, инерционна. В силу этого в ближайшие несколько десятилетий территориальная структура Республики Беларусь не претерпит кардинальных изменений, но процессы метрополизации, регионополизации и агрополизации территориальной структуры расселения, хозяйствования и природопользования будут нарастать, что в конечном счёте приведёт к необходимости модернизации всей системы административно-территориального устройства и государственного управления страной в интересах устойчивого развития, поскольку переход к устойчивому развитию – главная политическая задача современности, а имеющиеся в Республике Беларусь единицы административно-территориального деления – области и районы – не способны, в отличие от

СЭЭР, обеспечить переход к устойчивому развитию с наименьшими социальными и экономическими издержками.

1. Майергойз, И.М. Территориальные структуры хозяйства / И.М. Майергойз. – Новосибирск: Наука, 1986. – 302 с.
2. Анненков, В.В. Естественно-историческая концепция территориальной организации / В.В. Анненков // Изв. ВГО. – 1984. – Т. 116. Вып. 3. – С. 262 – 267.
3. Хорев, Б.С. Расселение и территориально-системная организация производительных сил (некоторые вопросы теории расселения) / Б.С. Хорев // Изв. АН СССР. Сер. геогр. – 1981.- №2. – С. 108 – 117.
4. Лаппо, Г.М. Территориальная структура России в начале XXI века [Электрон. ресурс] – Режим доступа: http://geo.1september.ru/2002/33/4.htm.
5. Ридевский, Г.В. Процессы регионополизации и необходимость их учёта в разработке стратегии регионального развития Республики Беларусь / Г.В. Ридевский // Экономический бюллетень НИЭИ Министерства экономики Республики Беларусь. – 2011. - №4. – С. 57-63.
6. Ридевский, Г.В. Территориальная организация Республики Беларусь: социально-эколого-экономическая модель перехода к устойчивому развитию / Г.В. Ридевский. – Могилёв: МГУ им. А.А. Кулешова, 2007. – 525 с.
7. Ридевский, Г.В. Социально-эколого-экономическое районирование Республики Беларусь / Г.В. Ридевский // Восточная Европа: вопросы исторической, общественной и политической географии. Сборник научных статей. – Псков: Издательство ПГПИ, 2003. – С.87-96.
8. Алаев, Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. - М.: Мысль, 1983. – 350 с.
9. Население Республики Беларусь: его численность и состав. Перепись населения, 2009. Т.2. – 414 с.
10. Регионы Республики Беларусь. Статистический сборник, 2011. – Минск, 2011. – 811 с.

УДК 911.3

Олійник Я.Б., Голуб Г.С.

УРБАНІЗАЦІЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ З ПОГЛЯДУ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

В статті обґрунтовано процеси життєдіяльності населення Волинської області на прикладі урбанізованості, як основного з показників якості життя. Зроблено історичний аналіз формування міського населення, та дано оцінку сучасним процесам урбанізації в області. Виділено міський спосіб життя, як особливий тип життєдіяльності населення і умов комфортної життєдіяльності людини.

Розглянуто та проаналізовано показники побутової оснащеності населення Волинської області зручностями.

Ключові слова: урбанізація, життєдіяльність населення, міський спосіб життя, житлово-комунальне господарство.

В статье обоснованы процессы жизнедеятельности населения Волынской области на примере урбанизированности, как основного из показателей качества жизни.

Сделано сторический анализ формирования городского населения, и дана оценка современнымпроцессам урбанизации в области. Выделено городской образ жизни, как особый тип жизнедеятельности населения и условий комфортной жизнедеятельности человека. Рассмотрены и проанализированы показатели бытовой оснащенности населения Волынской области удобствами.

Ключевые слова: урбанизация, жизнедеятельность населения, городской образ жизни, жилищно-коммунальное хозяйство.

The article based on the process of the population of Volyn region – urbanization is the example, as the main indicator of quality of life. Made a historical analysis of the formation of the urban population, and this assessment of modern processes of urbanization in the region. Highlighted urban lifestyle, as a special type of the population and the conditions of humancomfort. Reviewed and analyzed the performance of household equipment of the population of Volyn region amenities.

Keywords: urbanization, vital functions of population, urban lifestyle, housing and utilities.

Вступ. Постановка проблеми. Для розв'язання об'єктивних завдань в сфері життєдіяльності населення потрібно виходити не тільки з екологічних, соціальних та економічних принципів, а й з глибокого економічного розуміння місця, ролі, динаміки урбаністичної структури населення. Реалізація такого підходу неможлива без системи понять і методів, здатних із достатньою повнотою оцінити характер зв'язків між людиною, суспільством в межах міського середовища або сфери діяльності міського населення. За багато років досліджень просторових результатів урбанізації, змін систем розселення, географи дійшли думки, що цей процес є більш складним, ніж традиційне його визначення як зростання кількості та частки міських поселень і міського населення, і, відповідно до цього, – рівня концентрації населення і формування агломерацій [1,7]. Урбанізація є процесом, що докорінним чином змінює життєдіяльність населення не тільки безпосередньо міст, але й цілих регіонів, означає модернізацію, соціальні переваги, комфорт для життя [9]. На сьогодні з впевненістю можна відзначити складність процесу урбанізації, його вплив на всі сторони життя суспільства, а також розглянути урбанізацію як цілісний, складний процес, що показує роль міст у системах розселення, особливо у формуванні систем взаємопов’язаного розселення. Однак і тоді, і деколи й зараз під урбанізацією розуміють якийсь стан, досягнутний на певний момент часу, а не динамічний процесс [5]. Ми вважаємо, що процес урбанізації супроводжується формуванням специфічного середовища для життєдіяльності населення і суттєвими змінами у його способі життя. Це значно розширює розуміння сутності даного процесу, зокрема щодо поширення міського способу життя у неміських поселеннях, що прилягають до міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у теоретичні і методологічні засади урбанізації та життєдіяльності населення в нашій країні зробили відомі географи та економісти Н.І. Блажко, Ф.Д. Заставний, С.С. Мохначук, Л.М. Корецький, П.С. Коваленко, В.М.Кубійович, М.Д.Пістун, Ю.І.Пітюренко, В.М. Пересєкін, О.І.

Степанів, А.В.Степаненко, М.Ф. Тимчук, М.І. Фащевський, С.С. Фомін, О.І. Шаблій, Л.Т. Шевчук та ін. Прикладні географічні дослідження міст, крім них, ще проводили Т.В. Буличова, М.В.Григорович, В.Т.Зінич, О.В. Лєснов, Є.П. Качан, М.О. Ковтонюк, О.В.Корж, А.Б.Кошіль, М.П. Крачило, М.Я. Мижега, М.П.Якимова, та ін. Сучасні тенденції урбанізації досліджують у своїх працях І.В. Гукалова, В.М.Пересєкін. Найбільш інтенсивно вивчення процесів урбанізації, окремих міських поселень та їх систем припадає на межу XX та XXI ст., а особливо – у наш час. Це є наслідком того, що саме у цей період процес урбанізації виявився найбільш активно, зростає роль міст як основних форм розселення і соціально-економічних центрів. Розуміння сутності поняття "урбанізація" зазнало значної трансформації у процесі її вивчення різними географічними школами та дослідниками . Водночас питання вивчення процесу урбанізації з позицій територіальної організації життєдіяльності населення регіону, зокрема Волинської області, недостатньо висвітлене та потребує поглибленого вивчення.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою нашої статті є вивчення та історичний аналіз процесу урбанізації у Волинській області, висвітлення його сучасного стану у тісному взаємозв'язку з життєдіяльністю та якістю життя населення області.

Виклад основного матеріалу. Дослідження урбанізації – це складний соціальний процес, що супроводжується зростанням міст і їх впливом на всі сторони життєдіяльності суспільства. Інтенсифікація урбанізації значно впливає на розселення населення, його демографічну та соціально-професійну структуру, якість і рівень життя населення та обумовлює необхідність й ефективність концентрації різних форм та видів діяльності (матеріальної і духовної), спілкування, посилення взаємозв'язків між різними сторонами людської життєдіяльності [2,9]. Підвищення ролі міст сприяє подоланню культурної та соціальної відсталості в сільських поселеннях, становленню сучасної економіки [8]. Ще один аспект – вплив урбанізації (урбанізаційної структури) – завдяки докорінній зміні способу і умов життя в міському середовищі [3], так як пов'язаний із забезпеченням для все більшого числа жителів умов для більш зручного, комфортного життя, для більш повного розвитку здібностей, захищеного і здорового життя людини. Водночас, з точки зору життєдіяльності населення має значення факт, що урбанізація – це потужний фактор, який змушує соціум «включати» максимум своїх адаптаційних можливостей у створеному людиною міському середовищі.

Домінуючим офіційним показником рівня урбанізації вважається частка міського населення у загальній чисельності населення, хоча в наших умовах цей показник відображає не рівень проникнення міського способу життя, міського комфорту, а рівень концентрації промислового виробництва та адміністративна роль переважної більшості даних міських поселень. Рівень урбанізації Волинської області суттєво змінився впродовж другої пол. XX ст. поч. XXI ст. (рис. 1).

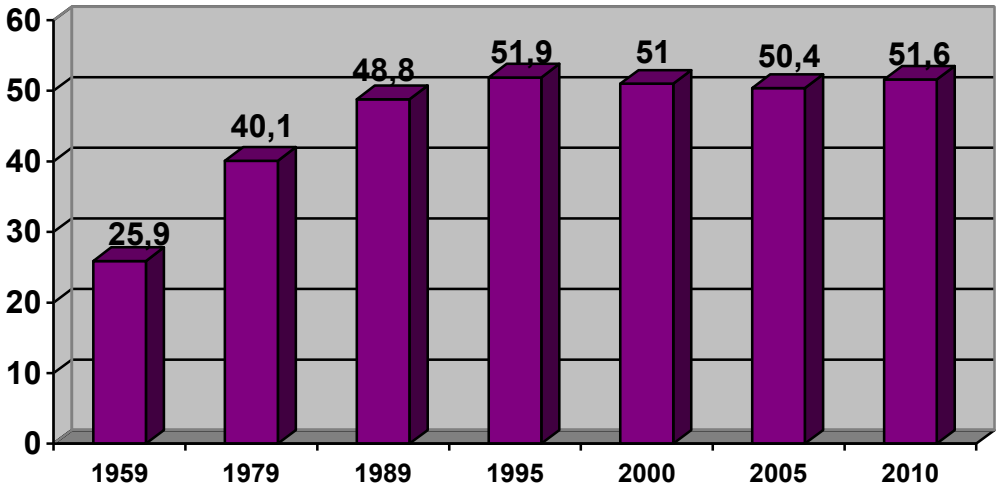

Рис. 1. Динаміка зміни міського населення Волинської області (1959-2010 рр.),%.

за даними Державного агенства статистики України

Пояснюється це особливостями урбанізації в Україні в XX ст., зокрема в Волинській області після 1939 р., а фактично в повоєнний період, яка в значній мірі була викликана індустріалізацією, пов'язаною із масовим переїздом сільських жителів у селища та міські поселення. Якщо в 1959 р. рівень урбанізації складав 25,9 %, то в 1979 р. він зріс до 40,1 %. Поштовхом до його зростання було промислове будівництво у найбільших містах області, а з ним і інтенсивний потік трудових ресурсів з сільської місцевості, що сприяло активному житловому будівництву. Внаслідок цих процесів всі міські поселення (міста, смт) області, а особливо найбільші міста (обласного підпорядкування) – Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський, Нововолинськ значно збільшили своє населення, що відображено в табл. 1.

*Табл. 1. Динаміка зміни чисельності населення міст обласного підпорядкування Волинської області**

Роки / Місто	1959	1979	1989	2001	2010
Луцьк	55,663	137,344	197,724	208,816	210,800
Ковель	24,666	48,916	67,005	66,401	67,427
Нововолинськ	23,895	46,007	55,171	53,838	57,769
Володимир-Волинський	20,928	33,777	38,263	38,256	38,802

**розраховано за даними Волинського обласного управління статистики*

Процес урбанізації у Волинській області значно сповільнив свої темпи в перехідний період на початку 90-их рр., зростання тривало до 1995

р. і досягло свого максимального історичного показника в 51,9 %. З цього часу процес урбанізації в області призупинився, і навіть дещо знизився, до 50, 4 % у 2005 р. Це пояснюється загальнодержавною економічною кризою в 1990-ті рр., зупинкою більшості промислових підприємств області, що призвело до безробіття та зубожіння населення, а також демографічною кризою в Україні в 90-их – поч. 2000-их р., хоча станом на 2010 р. міське населення становило 51,6 % (535,4 тис.) і збільшилось за 2009 р. на 2.7 тис. Порівняно з 1959 р. міське населення збільшилось на 131% (з 231.4 тис.) Найбільшими темпами зростало населення обласного центру м. Луцька – за 1959-2010 на 278%.

Слід відзначити, що відсоток урбанізації Волинської області за останнє десятиліття стабілізувався, а також те, що під впливом низки соціально-економічних умов (зниження рівня і якості життя людей, безробіття, міграції, погіршення демографічних показників та ін.) в області помітні процеси деурбанізації, при якій зростають тільки найбільші міста області (Луцьк, Ковель, Нововолинськ), тому що в них найбільше відбуваються соціально-економічні зміни, а малі міста та селища міського типу характеризуються зменшенням чисельності міських жителів, що відбувається як за рахунок зменшення природного приросту міського населення, так і внаслідок посилення його міграційної активності. Деурбанізація ще не відбилась на деяких показниках урбанізованості (частка міських жителів залишається стабільною), але вже проявляються у багатьох аспектах.

Мережа міських поселень Волинської області представлена 4 містами обласного підпорядкування: Луцьк (210,8 тис. осіб) – найбільше місто, адміністративний, промисловий, культурний центр області, Ковель (67,4 тис. осіб), Нововолинськ (57,7 тис. осіб), також Володимир-Волинський (38,8 тис. осіб) та густою мережею малих містечок Ківерці (15,3 тис. осіб), Рожище (13,4 тис. осіб), Камінь-Каширський (11,5 тис. осіб), Маневичі (10,3 тис. осіб), Любомль (10,1 тис. осіб), Ратне (9,4 тис. осіб), Горохів (9,2 тис. осіб) та інші, які більш-менш рівномірно розміщені по території області [10]. Всі вони мають тісні економічні, транспортні, управлінські, соціальні зв’язки із обласним центром і малорозвинені зв’язки з іншими містами. Вони виглядають «автономними», бо мають тісні зв’язки з прилеглою до них сільською місцевістю, є центрами локальних систем розселення, а значить відіграють значну системоутворюючу роль, фокусуючи зв’язки (виробничі, соціальні, управлінські, інформаційні та ін.) з прилеглою сільською місцевістю.

Демографічний ресурс зростання міського населення вичерпується набагато швидше, ніж потенціал переваг поширення міського способу життя [4]. На нашу думку, з’явився комплекс проблем, які накопичувалися протягом років прискореного зростання, але недостатнього розвитку міст. Цей комплекс проблем умовно можна об’єднати у дві великі групи: проблеми, пов’язані із розривом між статусом міста і реальними умовами міського комфортного і модернізованого середовища та проблеми,

пов'язані із адаптацією вчорашніх сільських жителів до міського середовища, засвоєння ними навичок міської культури, норм поведінки, організації побуту тощо.

Щодо реальних умов міського життя найбільш гостро стоїть ряд проблем: недостатній рівень розвитку житлово-комунального господарства, вкрай низькі стандарти обладнання житла і інфраструктури в малих містах і селищах міського типу [6]. Також відмітимо, що в сучасних умовах України міграція сільських жителів у міські поселення, а особливо в малі міста та смт призвели до консервації в межах цих поселень напіваграрних умов життєдіяльності, нерідко монозайнятості населення, що досі перешкоджає розвитку справжньої урбанізації в її сучасному розумінні.

На нашу думку, для аналізу якості життєдіяльності населення області варто охарактеризувати показники урбанізованості умов життя людини. Ми розглянули побутову оснащеність населення Волинської області зручностями, насамперед, забезпеченість міських поселень водопроводом, каналізацією, опаленням, ванними (душовими), газом та гарячим водопостачанням (рис. 2).

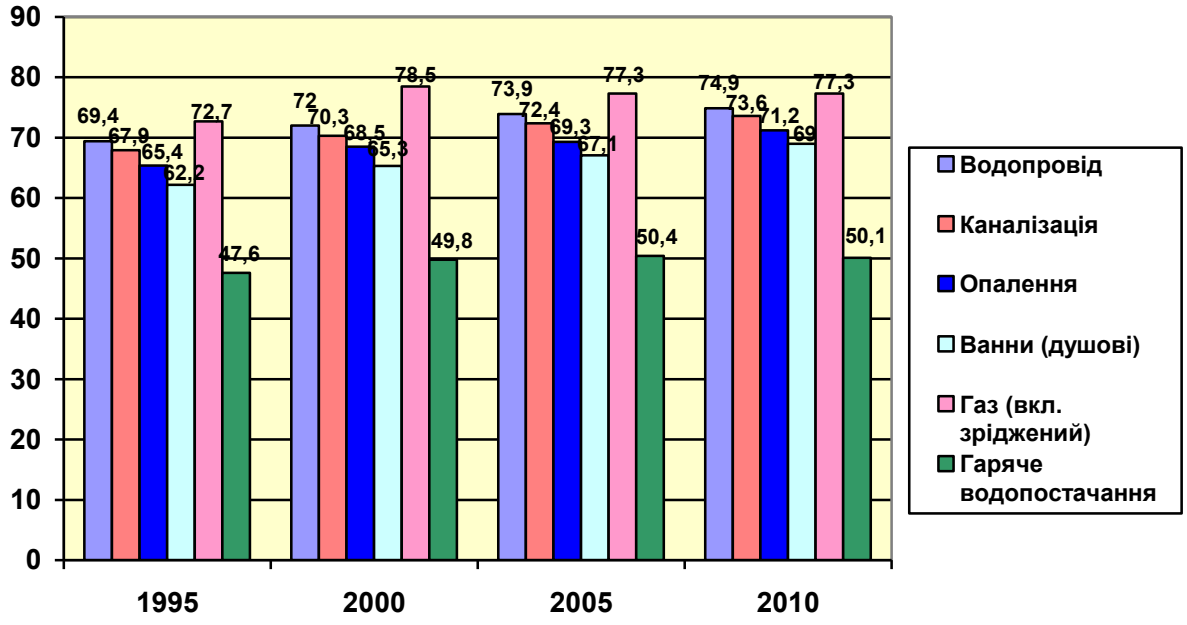

Рис. 2. Питома вага обладнаної зручностями житлової площі в міських поселеннях Волинської області, %

За даними Державного агенства статистики України

Як показали статистичні дані, в межах міських поселень значні житлові площі населення (~ 25 % в середньому по всіх показниках), не забезпечені водопроводом, каналізацією і опаленням, і ще більша кількість людей, не забезпечених ванними (душовими) та гарячим водопостачанням. Але не можна не відмітити, що згідно тих же даних (1995-2010 рр.), є

стійка, хоча і не виразна тенденція до збільшення відсотку забезпеченості зручностями. На порядку денному давно стоїть питання оновлення і модернізації основних фондів житлово-комунального господарства. Відсутність гарячого водопостачання, відключення електроенергії залишається частим явищем сучасного побуту середнього волинського міста.

Відсутність елементарних зручностей є ознакою типово сільської забудови і відповідних умов. Для прикладу, при якісній урбанізації (в розвинутих країнах) частка міського населення на 100 % співпадає із забезпеченістю житла водопроводом, каналізацією і іншими зручностями, тобто, всі міські жителі проживають в «міських» умовах.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи зазначене в статті, виділимо найважливіші, з точки зору життєдіяльності населення, риси, у оцінках урбанізації Волинської області, а саме те, що демографічний ресурс зростання міського населення Волині вичерпується набагато швидше, ніж потенціал переваг поширення міських умов і міського способу життя. Значною мірою це обумовлено історичними особливостями і підходами до формування і розвитку міст і міського середовища, зокрема за часів прискореної індустріалізації впродовж другої пол. XX ст., які підсилюються сьогоднішніми складнощами перехідного періоду. Відсоток урбанізації Волинської області за останнє десятиліття стабілізувався, а також під впливом низки соціально-економічних умов (зниження рівня і якості життя людей, безробіття, міграції, погіршення демографічних показників та ін.) в області помітні процеси деурбанізації. На порядку денному стоїть питання оновлення і модернізації основних фондів житлово-комунального господарства області. На прикладі урбанізованості, як основного з показників умов життєдіяльності, визначено міський спосіб життя, як особливий тип життєдіяльності населення, що потребує подальшого вивчення та розробки стратегії дослідження цієї категорії.

1. Алексеев А.И., Зубаревич Н.В. Кризис урбанизации и сельская местность России // Миграция и урбанизация в СНГ и Балтии в 1990-е гг.– М., 1999. – С. 83-94.

2. Гукалова І.В. Умови, спосіб, рівень та якість життя населення: співвідношення понять // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. географія, геологія. Дніпропетровськ, 2006.– Вип.10. – С.67–78.

3. Прибиткова І. Урбанізація в Україні на порозі XXI століття //Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 1999. – №3. – С.31-40.

4. Руденко Л.Г., Гукалова І.В. Концепція збалансованості розвитку і якість життя населення // Укр..геогр.журнал. – 2005.– №2.– С.44–50.

5. Салій І.М. Урбанізація в Україні: соціальні та управлінські аспекти. – К.: Наукова думка, 2005. – 303 с.

6. Ткач Д.В. Малі міські поселення: економіко - і соціально-географічні проблеми розвитку. –Тернопіль,1997. –142 с.

7. Топічієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

8. Узунов В.Ф. Оцінка рівня і якості життя населення. Автореф.дис... к-та екон.наук. – Харків, 2004. – 20 с.
9. Фащевский Н.И., Палий Т.М.,Немченко М.П., Старостенко А.Г. Территориальная организация жизнедеятельности населения. – К.: Наук. думка, 1992. – 136 с.
10. www.lutsk.ukrstat.gov.ua - Головне управління статистики у Волинській області.

УДК 911.3

Шматок О.В.

АГРАРНА ЛОГІСТИКА В УКРАЇНІ

Агрологістика – одна з галузей, що найбільш динамічно розвиваються в Західній Європі. В Україні агрологістика, на відміну від загальної транспортної логістики, перебуває на початковому етапі свого розвитку, але є надзвичайно перспективним напрямком. Розвиток агрологістики дасть можливість вивести сільське господарство країни на принципово новий рівень.

Ключові слова: логістика, агрологістика, транспорт, агрохолдинги, логістичний досвід, сільське господарство.

Агрологистика – одна из отраслей, наиболее динамично развивающихся в Западной Европе. В Украине агрологистика, в отличие от общей транспортной логистики, находится на начальном этапе своего развития, но является чрезвычайно перспективным направлением. Развитие агрологистики позволит вывести сельское хозяйство страны на принципиально новый уровень.

Ключевые слова: логистика, агрологистики, транспорт, агрохолдинги, логистический опыт, сельское хозяйство.

Agrologistik - one of the industries most dynamic in Western Europe. In Ukraine, agrologistik, in contrast to the overall transport logistics, the initial stage of its development, but it is a very promising direction. Development of agrologistik will bring the country's agriculture to a new level.

Key words: agrologistics, transportat, agricultural holdings, logistics experience, agriculture.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасний етап розвитку логістики в Україні, яка значною мірою є аграрною країною, характеризується складними соціально-економічними процесами створення ефективно діючої ринкової економіки, що закономірно потребує докорінних змін економічної політики. В першу чергу це стосується аграрного сектору, оскільки саме ця галузь є базовою для здійснення ринкових перетворень в усіх сферах економіки України. Аграрна реформа являє собою сукупність першочергових заходів, спрямованих на створення найсприятливішого економічного середовища для розвитку сільського господарства та скорішого виходу його із кризового стану. Одним із інструментів розвинутої ринкової економіки може і повинна стати логістика, зокрема аграрна.

В Україні аграрна логістика почала активно розвиватися нещодавно. Але бізнес вже повною мірою оцінив роль та високу ефективність логістики, відповідно, на часі розробка наукових засад, методів, моделей

для планування, контролю й управління процесами, що виникають у забезпеченні аграрних підприємств сировиною та матеріалами, організації виробничого процесу, доведення аграрної продукції до споживача тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні дослідники з питань логістики наголошують на автономності цього напряму діяльності, підкреслюють самостійний та системний характер цього наукового напрямку. Теоретичні аспекти класичної логістики викладені у працях Д. Бауерсокса, М. Ліндерса, М.А. Окландера Д. Уотерса, К. Лайнос, М. Джиллингем [1], Дж. Р. Сток, Д.М. Ламберт [2], А.М.Гаджинського, Є.В. Крикавського, В.І. Сергеєва, Н.І. Чухрай та ін. Всебічному розгляду логістичних та аграрних транспортно-логістичних систем присвячені наукові праці І. Г. Смірнова. Різноманітним дослідженням у сфері міжнародної та аграрної логістики присвячені праці С.А. Бєлих, Н.К. Васильєвої, Т.В. Косаревої, Я.Б. Олійника, В.І. Перебийноса та ін.

Виклад основного матеріалу. Концепція аграрної логістики знаходить все більш широке використання як ефективний підхід до управління з метою зниження виробничих та загальних витрат. У спрощеному вигляді результати реалізації логістичної діяльності мають відповідати загальновідомому логістичному міксу «8R» або «8П»: забезпечення доставки потрібного продукту потрібної якості та кількості потрібному споживачеві в потрібне місце на потрібний час за потрібної вартості послуги та потрібного рівня логістичного сервісу[3,11].

За даними А.Г. Кальченко, у країнах Західної Європи майже 98 % часу виробництва товару припадає на проходження його каналами матеріально-технічного забезпечення (доставка сировини та транспортування готової продукції і головним чином зберігання). Власне виробництво займає лише 2 % сумарного часу, а транспортування – 5 %. Крім того, у західноєвропейських країнах витрати на всі види діяльності, пов’язаної з матеріально-технічним забезпеченням, становлять близько 13 % вартості валового національного продукту. Структура цих витрат така: на транспортування припадає 41 % зазначених витрат, на зберігання товару – 21 %, на матеріальні запаси – 23 %, на адміністративні витрати – 15 %.

Пошук шляхів скорочення витрат відбувається у напрямі вдосконалення управління постачанням, збутом та зберіганням товарів, покращання маркетингової діяльності, поглиблення взаємодії постачальників, споживачів та посередників, удосконалення технології руху матеріальних потоків і т. ін. Концепція інтеграції саме цих процесів і має назву «логістика». Намагання мінімізувати сумарні витрати, підвищити якість не випадкове. У країнах з розвинутою ринковою економікою на сектор розподілу, як правило, припадає близько 1/3 валового національного продукту. При цьому майже половина цього показника припадає на зберігання запасів матеріальних ресурсів. За даними Ради з управління матеріальним розподілом США, надмірне зростання продуктивності праці в логістичній діяльності забезпечує

скорочення корпоративних витрат на 10-20 %. Аналогічна ефективність спостерігається й у ряді інших країн. [6,32].

Єдиного підходу до визначення сутності логістики у науковців немає. Рада Логістичного менеджменту США пропонує наступне визначення: «Логістика – це інтегральний інструмент менеджменту, відповідний досягненню статистичних, тактичних і оперативних цілей організації бізнесу за рахунок ефективного, з погляду зниження загальних витрат по задоволенню вимог кінцевих споживачів до якості продуктів і послуг, управління матеріальними і (або) сервісними потоками, а також супутніми потоками інформації і фінансових коштів[7,12].

У спеціалізованому логістичному словнику логістика визначається як «наука про планування, контроль і управління транспортуванням, складуванням та іншими матеріальними і нематеріальними операціями, що здійснюються в процесі руху сировини і матеріалів до виробничого підприємства, усередині заводської переробки сировини, матеріалів і напівфабрикатів, доведення готової продукції до споживача відповідно до інтересів і вимог останнього, а також передачі, зберігання і обробки відповідної інформації [8,10].

Т.В. Косарева пропонує своє бачення: «Логістика – це процес управління достатнім та ефективним (з погляду витрат та часу перебігу) потоком сировини, матеріалів, незавершеного виробництва, готової продукції, послуг, фінансів та супроводжувальної інформації від місця виникнення цього потоку до місця його споживання (включаючи приймання, відправлення, внутрішнє й зовнішнє переміщення) з метою повного задоволення потреб споживачів» [9,37].

Отже, на підставі порівняння лише декількох визначень можна зауважити, що логістика визначається і як інструмент, і як наука про управління, і як процес управління.

Слово «логістика» (від грец. Logistike – майстерність підраховувати, міркувати) бере свої витоки ще з часів Римської імперії, коли існували спеціальні службовці «логісти» або «логістики», які займалися розподілом продуктів харчування. Ще візантійський імператор Леон VI (825-912 рр. н. е.) говорив: «Завдання логістики – сплачувати платню армії, належним чином озброювати та розподіляти її, постачати зброю і військове спорядження, своєчасно і достатньою мірою піклуватися про її потреби й відповідно готувати кожен акт військового походу, тобто підраховувати простір і час, робити правильний аналіз місцевості з точки зору пересування армії, а також визначати сили опору супротивника і згідно з цими функціями управляти й керувати, тобто розпоряджатися рухом і розподілом власних збройних сил».

Першими користь науки логістики оцінили військові. У період другої світової війни були проведені дослідження, що стосувалися проблем військового постачання та тилового забезпечення фронту, розроблені математичні методи й моделі, які з часом дістали назву «дослідження операцій». Першим автором праць з логістики вважають

французького військового фахівця початку XX ст. А.Г. Джаміні, який визначив логістику як «практичне мистецтво руху військ».

Автори публікацій вважають кінець 70-х рр. минулого століття періодом завершення класичної логістики, у якій економічним критерієм був мінімум сумарних витрат на усі логістичні операції, що дозволяло досягти раціонального співвідношення витрат та прибутків. Наступним етапом розвитку став період неологістики, який характеризується змінами в концепції, збільшенням сфери діяльності, широким застосуванням засобів інформатики та комунікацій, виходом логістики на новий рівень відносин між господарюючими суб'єктами.

Становлення практичної, в тому числі і аграрної, логістики в Україні має свої етапи. За даними фахівців логістичної компанії УВК, яка 2009 р. стала переможцем Національного рейтингу «LOGISTICS AWARD UKRAINE–2009» у номінації «Кращий регіональний логістичний оператор», у пострадянський період логістичне обслуговування в Україні було примітивним. Окремі послуги пропонували транспортні компанії (автопарки) та митні брокери.

Згідно з результатами розрахунку фахівців, у більшості галузей економіки України в середині 90-х р. питомі витрати на виробництво продуктів і послуг були мінімум в 2 рази вище, ніж у Японії, Німеччині, США – і однією з причин стало ігнорування принципів логістики. В дію вступили фактори, що зумовили необхідність розвитку галузі:

1. Зміна філософії ринку.
2. Зростання міжнародної торгівлі, зростання вантажопотоків.
3. Прихід на ринок міжнародних корпорацій.

Наступний період характеризується розвитком дистрибуції і торгових компаній. Вони виконували функції просування, транспортування та розповсюдження товарів по всій країні. Пізніше з дистриб'юторських і торгових компаній стали виникати перші логістичні оператори. Перш за все, для забезпечення потреб у професійних логістичних сервісах міжнародних брендів.

Починаючи з 2000 р., з'явилися національні логістичні компанії, які відповідали світовому рівню розвитку у своїй галузі. Логістична компанія УВК, заснована в 2001 р., стала першим в Україні 3PL-оператором. У свою чергу, на ринок України виходять європейські логістичні компанії, що дає початок періоду формування професійного ринку логістичних послуг. Проте на даному початковому рівні розвитку він був не до кінця сформований, не структурований і в більшості випадків непрозорий.

У середині 2000-х рр. агропромисловий комплекс України розпочав своє активне відновлення та розвиток. Закордонні інвестори почали вкладати гроші у родючі українські чорноземи. Виробництво сільськогосподарської продукції постійно нарощувалося. Почали впроваджуватись сучасні технології ведення бізнесу на українській землі. За цих умов, виникла гостра потреба у відновленні та розвитку транспортної складової в агропромисловому комплексі (АПК) України -

агрологістики. Агрологістика – новий прикладний напрямок логістики, пов'язаний із застосуванням її положень і методів у сфері аграрного виробництва. Саме цей елемент виконує функцію об'єднання решти ланок АПК (вирощування, зберігання, заготівля, переробка і реалізація сільськогосподарської продукції). Він є «кровоносною системою» в АПК, значення якої переоцінити важко.

Агрологістика дозволяє покращити якість транспортування та зберігання сільськогосподарської продукції в Україні. Логістика проникає в усі сфери діяльності підприємства: охоплює процес планування, реалізації, контролю витрат, переміщення і зберігання матеріалів та готової продукції, а також пов'язаної з ними інформації про постачання товарів від місця виробництва до споживача. Тому, щоб кінцевий продукт був конкурентоспроможним, необхідно, щоб всі учасники логістичного ланцюга розглядали логістику не як серію окремих видів діяльності, а як єдину інтегровану систему, яка дозволяє їм спільно працювати і досягати мінімізації всіх видів витрат[4,68]. У цьому разі можна забезпечити пропозицію товарів по нижчих цінах не за рахунок зниження якості, а через злагоджені дії всіх його учасників. У вартості товару, який отримує споживач, понад 70% складають витрати на логістику. При цьому вважається, що зниження витрат на виконання логістичних функцій на 1% викличе збільшення збуту на 10%.

Логістичне управління є надзвичайно важливим для підприємства, оскільки саме логістичний менеджмент займається вирішенням виробничих завдань шляхом планування і координації матеріального і пов'язаних із ним фінансових та інформаційних потоків упродовж усього логістичного ланцюга. Оскільки логістичне управління запасами займається питаннями, пов'язаними зі статичним станом матеріального потоку упродовж усього логістичного ланцюга, воно є важливою складовою логістичного менеджменту. Специфіка сільськогосподарського виробництва зумовлює певні особливості застосування логістичних методів управління в цілому і запасами зокрема.

Період 2006-2008 рр. був досить вдалим для всіх гравців ринку логістичних послуг. Обороти логістичних операторів активно росли пропорційно зростанню попиту на їхні послуги. У цей період на ринок складської нерухомості заходять девелопери. Одночасно стартує кілька великих проектів будівництва логістичних комплексів.

Фінансова криза стала справжнім випробуванням для всіх операторів ринку. Слідом за скороченням обсягів поставок і закупівель практично у всіх сферах в першому кварталі 2009 р. стала зменшуватися і кількість операторів логістичного ринку, заморожувалися будівельні проекти, пройшли неминучі скорочення. Ті, що «вижили», працювали на межі рентабельності, а часто і в збиток.

Сьогодні ринок логістики України знаходиться на етапі стабілізації. Він стає більш цивілізованим, відкритим і професійним. Компанії-учасники зацікавлені в розвитку свого бізнесу і бізнесу партнерів, сміливо

йдуть на впровадження інноваційних рішень та ІТ-продуктів, шукають нові методи оптимізації витрат на логістику, з'являються нові вузькоспеціалізовані напрями в логістиці.

Використання логістичних підходів в управлінні українськими підприємствами в цілому та логістичних підходів в управлінні запасами є відносно новим напрямом, у сільському ж господарстві дані підходи до логістичного управління в цілому й запасами зокрема лише формуються.

На сьогоднішній день, в Україні в сфері агрологістики працюють близько 35 великих компаній. Агрохолдингам легше втілювати у життя логістичні підходи, оскільки вони мають більші фінансові можливості, пов'язані з використанням коштів підприємств засновників, що мають власні банківські установи, кредитні спілки, маючи можливості для залучення іноземного капіталу. Слід також відзначити, що агрохолдинги часто займаються як вирощуванням сільськогосподарської продукції, так і її переробкою та виробництвом продуктів харчування. За таких умов виникає можливість для впровадження логістичних систем та підходів до управління запасами між постачальником-виробником-споживачем.

Так, один з найбільших агрохолдингів України ПАТ «Миронівський хлібпродукт» також має свої логістичні компанії в системі виробництва. Група підприємств ВАТ «Миронівський хлібопродукт» було створено у 1995 р., до складу групи входять 19 підприємств, які об'єднані у виробничі потужності всього технологічного ланцюжка птахівництва, рослинництва та інших видів сільськогосподарської діяльності.

ПАТ «Миронівський хлібопродукт» займає близько 40% ринку м'яса бройлерів, на ринку представлений брендами ТМ «Наша Ряба», «Сертифікований Ангус», «Фуа Гра», «Легко». Володіє чотирма бройлерними птахофабриками, двома фермами з розведення поголів'я та виробництва яєць, має три комбікормових заводи та низку елеваторів для зберігання насіння соняшника, зернових та олійних культур. При кожній з птахофабрик працює переробний завод. 11 дистрибуційних центрів у Київській, Черкаській, Херсонській, Дніпропетровській, Вінницькій, Донецькій, Івано-Франківській областях і АР Крим та 2 600 фірмових франчайзингових точок вчасно забезпечуються продукцією завдяки наявності 500 вантажівок з рефрижераторами. Додаткові напрямки діяльності – садівництво, рослинництво та агробізнес.

Варто також відзначити такі компанії, як «Агро Інвест Україна» – всього лише за п'ять років присутності в Україні «Агро Інвест Україна» спромоглася збільшити земельний банк до 40 тис. га. Всі прибутки компанії сьогодні працюють на майбутній результат – у подальшому вона має наміри наростити земельний банк до 120 тис. га и побудувати в Україні мережу елеваторів. В цілому це стратегічне бачення «Агро Інвест України» - на земельному банку в 15-20 тис. га будувати елеватор на 100 тис. тонн. Компанія займається також виробництвом кормових культур для тваринництва, володіє двома фермами. На думку Голови наглядової ради

компанії «Агро Інвест Україна» Желько Эрцега «…без елеватора і без логістики немає сенсу розвивати сільське господарство»[15,2].

ТОВ СП «Нібулон» – створене у 1991 р. як спільне українсько-угорсько-англійське сільськогосподарське підприємство «НІБУЛОН» (ССГП «НІБУЛОН»). У 2003 р. підприємство змінило організаційно-правову форму на «Товариство з обмеженою відповідальністю сільськогосподарське підприємство «НІБУЛОН» (ТОВ СП "НІБУЛОН"). Протягом багатьох років є виробником (21 аграрне підприємство) і експортером зернових та олійних культур – єдиною вертикально інтегрованою компанією, яка забезпечує контроль над всіма ланками за схемою «поле–порт»: вирощування і збирання врожаю, транспортування з використанням власної техніки, зберігання і доробка (елеваторні потужності загальною місткістю 453,5 тис. т), відвантаження через власний перевантажувальний термінал, створення власного флоту для перевезення врожаю – флот компанії налічує 28 несамохідних суден та 5 буксирів. Представництва компанії є в Харківській, Полтавській, Луганській, Миколаївській, Черкаській, Хмельницькій, Вінницькій областях.

Основна стратегічна задача ТОВ СП «НІБУЛОН» – замкнути цикл, починаючи від виробництва продукції та її переробки, до реалізації кінцевому споживачеві, у тому числі закордонного, тобто досягти вертикальної інтеграції в сільському господарстві. Тому компанія будує елеватори на березі Дніпра поряд з найбільшими портами, що дає можливість ефективної і швидкої логістики.

Ще одна компанія, що швидко розвиває активну діяльність на ринку логістики України, – АМАКО (American Machinery Company) – розпочала свою діяльність у 1992 р. і є частиною великої міжнародної мережі компаній, що працює в США, Європі, Африці та на Близькому Сході. Основні напрямки діяльності АМАКО – технологічні рішення в галузі сільського господарства, будівельної техніки і комерційного транспорту. Партнерська мережа АМАКО налічує 33 дилерські і 29 регіональних центрів у країнах СНД.

Інші потужні суб’єкти агрологістики в Україні – «Agro-Maas NV»; «TERRA FOOD» та інші – також належать агрохолдингам, котрі впроваджують єдині замкнуті системи виробництва, таким як ТОВ «Кернел-Трейд» (створено в 2001 р. під назвою ТОВ «Юнігрейн») – спеціалізується на закупівлі зернових і олійних культур, логістиці, переробці, експорті. Представлені в 13 областях України, до складу входять: Приколотнянський і Полтавський МЕЗи, 23 елеватори (загальний об’єм зберігання – 1,7 млн. тонн), три автотранспортні підприємства. У 2006 р. компанія купила активи агрохолдингу «Євротек», який має частка на ринку олії – 25,8 %., а частка переробки насіння соняшнику – 15 % від урожаю України.

До крупних операторів на ринку аграрної логістики можна віднести такі компанії, як ТМ «Стожар», «Чумак», «Щедрий дар», «Любонька»;

ТОВ «Українські аграрні інвестиції» (російська компанія «Ренесанс капітал); ЗАТ «Райз» (працює на ринку з 1992 р. в м. Рівно).

Україна запозичила чималий досвід в управлінні логістичними запасами, зокрема досвід будівництва металевих сховищ: виробництвом металевих сховищ для зерна займаються в Миколаєві (підприємство «Проект Контакт Сервіс», фірма «Лорд», «Нібулон»), на Полтавщині (ВАТ «Карлівський машинобудівний завод»), у м. Обухові Київської області (фірма «ЮК-Постачання») тощо. Широкого використання набули металеві сховища зарубіжних підприємств: компанія Mfs/York/Stormor – одна з найвідоміших виробників металевих сховищ в США – побудувала сховища для ПМТО «Агро-Союз» Дніпропетровської області, для фірми «Київ-Атлантик» Київської області [10,149].

Розпочато використання зарубіжного досвіду зберігання зерна в мішках-рукавах. Технологію зберігання зерна в мішках-рукавах розробила аргентинська фірма «Акрон» [11,13]. Дану технологію зі зберігання зерна використовують провідні країни світу, серед яких США та Канада. Досвід зберігання зерна згідно з цією технологію існує і в Україні (в Кіровоградській, Херсонській та Хмельницькій областях). У Кіровоградській області діє канадсько-український проект із вивчення досвіду зберігання зерна в спеціальних мішках-рукавах.

Зауважимо, що в Україні активно здійснюється будівництво складських приміщень високої якості, впроваджуються проекти з будівництва складських приміщень для зберігання сільськогосподарської продукції за участю іноземних технологій та інвесторів. Так, наприклад, ООО ”Группа «Берег» інвестувала кошти в новий логістичний комплекс, побудований у Київській області, пропонуючи послуги зі зберігання продукції, що потребує певного температурного режиму, а бельгійська компанія «Agro-Maas NV» планує побудувати у м. Кременчугі перевалочний термінал для зберігання зернових потужністю 30 тис. т із вивантаженням на річковий транспорт 700-800 т за годину [12]. Слід також зазначити і про будівництво елеваторів у містах Глобине та Ромодані Полтавської області, обладнання для яких надходить із Данії та США.

Однак складські комплекси для зберігання зерна в Україні є недостатніми, що призводить до втрат урожаїв зернових близько 8 млн т зерна на рік, при виробництві 30-40 млн т щорічно (20 % валового збору). В країнах Європи та Америки ці втрати становлять усього 1-2 %[13].

Значні втрати спостерігаються й при зберіганні іншої сільськогосподарської продукції: в картопляному і плодоовочевому підкомплексах вони становлять 40-50 % виробництва, у цукробуряковому − понад 30 %, що, на нашу думку, є свідченням недостатності складських приміщень в цілому і складських приміщень, які створюють належні умови зберігання сільськогосподарської продукції зокрема; – зберігання сільськогосподарської продукції в охолодженому й замороженому стані. Для зберігання якості сільськогосподарської продукції в Японії, на наш погляд, створюють логістичні центри, котрі координують діяльність зі

зберігання запасів у замороженому вигляді, а саме: спочатку здійснюють попереднє охолодження запасів готової продукції, після чого замороження даної продукції й транспортування її до кінцевого споживача[14].

Що ж стосується засобів забезпечення транспортування, то лише деякі великі компанії можуть собі дозволити закупівлю новітніх машин транспортування з GPS навігаторами, холодильним обладнанням, машин для транспортування великогабаритних рослин. Зокрема, такі як, наприклад «Миронівський хлібпродукт», можуть забезпечити свої потреби в сучасних транспортних засобах. Оскільки для різних потреб агрологістики Українськи виробники поки що не виробляють належного обладнання, його доводиться закупати закордоном, окрім високої собівартості такої техніки, на плечі компаній лягають ще й великі мита.

Взаємодоповнення галузей призводить до оптимізації матеріалопостачання, а, отже, й до оптимізації обсягів запасів. Україна також запозичила цей досвід: в країні існує управлінська компанія TERRA FOOD, яка займається виробництвом та переробкою зернових і цукрових буряків, тваринництвом і виробництвом продуктів харчування. У даній компанії постачальники сировини й матеріалів визначають залишки запасів і пропонують оптимальні схеми постачання, що влаштовує переробні підприємства[15].

Варто відзначити, також, що транспортні оператори намагаються не тільки розвивають свої конкурентні переваги, але і кооперуватися. Активно працюють галузеві асоціації, об’єднання, ком’юніті. Це етап активного обміну досвідом для отримання синергетичного ефекту для кожного учасника. Прагнучи оптимізувати відповідні витрати бізнесу, підвищити рівень лояльності клієнтів, отримати стратегічні переваги над конкурентами, управлінці все частіше вдаються до підвищення ефективності логістики по всьому ланцюгу поставок.

Існує і інша думка. За оцінками експертів, Україна не використовує навіть половину свого торгового потенціалу. Ситуація не скоро зміниться через хабарі на митниці та неефективну логістику. На думку О. Балабушка, економіста Світового Банку в Україні, «можливість для України стати регіональним логістичним центром у найближчі 5-10 років виглядає практично нереальною. Торговий і транзитний потенціал України величезний, але щоб реалізувати його, потрібні довготермінові зусилля як уряду, так і бізнесу». До таких висновків прийшли автори дослідження Світового Банку «Україна: Дослідження щодо сприяння торгівлі і транзиту», у якому викладено основні причини неефективної логістики в країні - це ненадійні та повільні логістичні компанії, нестача складів та високі ціни на них, юридична невизначеність із власністю на землю та складність отримати дозвіл на будівництво. Та основна причина – бюрократична процедура перетинання кордону та корупція[16].

Згідно з іншим дослідженням Світового Банку, Україна опинилася на 102 місці із 155 країн світу за індексом агрологістики (Logistics performance index). Хоча у 2010 р. Україна отримала ту ж кількість балів,

що і у попередньому дослідженні 2008-го р., у загальному рейтингу країна опустилась з 78 місця на 102 (Таблиця 1).

Таблиця 1. Індекс ефективності агро логістики (LPI 2010) у деяких країнах

Країна	*Місце*	*Бал*	*% від найкращого показника*
Україна	102	2,57	50,6
Польща	30	3,44	78,2
Румунія	59	2,84	59,1
Росія	94	2,61	51,6
Туреччина	39	3,22	71,4

Тобто Україна не змінилась, в той час як інші країни проводили реформи, а значить, Україна програє у конкуренції в торгівлі та транзиті іншим країнам.

У дослідженні порівнювались торгова логістика різних країн з точки зору прозорості та оперативності митних процедур, інфраструктури, міжнародних перевезень, якості послуг логістичних компаній, в тому числі швидкість і вчасність доставки. Якщо у згаданому вище дослідженні обрати лише категорію, яка стосується роботи митниці, то Україна опускається ще нижче у рейтингу – на 135 місці серед інших країн.

Дослідження Світового Банку пов’язує рівень розвитку логістики в країні з її торговою експансією, диверсифікацією експорту, здатністю залучати міжнародні прямі інвестиції та із економічним ростом загалом. Тобто, добробут країни зростає, якщо розвивається торгова логістика і транзит.

Експерти Світового Банку з’ясували, що навіть без яких-небудь інвестицій в основний капітал і тільки завдяки покращенню процедур перетину кордону і боротьбі з неофіційними платежами, непрямі логістичні затрати, такі як витрати на оформлення документів та складські послуги, можна зменшити на $5 млрд згідно з даними 2008 р. А прямі витрати, наприклад, витрати на перевезення, можна зменшити на $1 млрд.

Експерти зазначили, що непрямим ефектом покращення процедур перетину кордону та митного оформлення буде прискорення товарообороту, зменшення складських запасів, що дозволить компанії здешевити її оборотний капітал. Як наслідок, з’явиться можливість зменшити вартість товару для кінцевого споживача. У сфері товарів широкого вжитку (fast-moving consumer goods) кінцева ціна продукції суттєво залежить від того, наскільки ефестивно організована логістика. Якщо запаси на складах грамотно сформовані і немає затримок у поставках товарів на полиці, тоді ретейлери не втрачають на списанні прострочених товарів і отримують можливість зменшити кінцеву ціну товару до 30%.

На думку українських науковців в галузі логістики, існують декілька факторів, що стримують сучасний розвиток агрологістики в Україні – це і загальна економічна криза, незавершеність вирішення питання власності,

скорочення обсягів виробництва, недосконала система бухгалтерського обліку, недоліки у професійній підготовці кадрів тощо. Крім того, необхідні кардинальні зміни у структурі підприємств, створення більш гнучких організаційних структур [5,22]. Але на перше місце до цього часу дослідники ставили відсутність належного державного підходу до проблем логістики, що виявляється у відсутності відповідної бази та інвестицій у розвиток галузі.

Сьогодні в цьому відношенні ситуація поступово змінюється. Україна вже зробила важливі кроки на шляху створення мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції: «Шувар» – у Львові, «Столичний» – у Києві, «Господар» – у Донецьку. Цей перелік оптових ринків, що будуються з урахуванням найкращого світового, насамперед, європейського досвіду, можна вже найближчим часом буде продовжувати, зокрема, будуються оптові ринки сільськогосподарської продукції в Харківській та Запорізькій областях.

Міністерство аграрної політики та продовольства України визначило розбудова продовольчої логістики пріоритетним завданням: «Створення оптових ринків сільськогосподарської продукції – це лише перший і необхідний етап перебудови каналів товарообігу. Подальший їх розвиток, як елементу цілісної системи аграрної логістики, має бути скерований в інноваційному напрямі. Логістика – це в першу чергу комплекс процесів з організації раціонального просування товарів від виробника до споживача, які включають в себе і функціонування сфери обігу товарів, формування запасів продукції, створення інфраструктури ринку тощо. Тому оптові ринки повинні перерости в регіональні аграрні центри, де покупці й продавці зможуть не тільки продати чи купити продукцію, а й отримати повний спектр послуг: підготувати товар для продажу, провести розрахунки, отримати кредит, транспортні послуги, дізнатися про ціни на товари, отримати інформацію від дорадчих служб про нові технології».

У цьому році держава планує виділити кошти на здешевлення кредитів та часткову компенсацію коштів, витрачених на будівництво овочесховищ, залучити іноземні інвестиції, які б стали матеріальною базою для відродження продовольчої логістики та сільських територій.

Українські аграрні холдинги тим часом самостійно залучають іноземні інвестиції до розвитку логістичної галузі. Прикладом може слугувати надання у 2010 р. Європейським банком реконструкції й розвитку (ЄБРР) кредиту у розмірі 50 млн. доларів ТОВ СП «Нібулон», провідному українському експортерові і виробникові зерна. Кредит залучено для фінансування інвестиційної програми, яка становить 470 млн. доларів і розрахована на 2-3 роки. В рамках програми створюється власний флот, будуються елеватори, 10 з яких – річкові термінали на Дніпрі, Південному Бузі й інших річках. Водний транспорт є найбільш економічним, і Україна має серйозний судноплавний потенціал, але, на жаль, вантажні перевезення річками практично не здійснюються, в той же час в Україні переважають залізничні перевезення, які становлять близько

60% усіх перевезень зерна, автоперевезення – 35-37% і водні перевезення – близько 1-2%. Реалізація інвестиційного проекту дасть змогу забезпечити обсяг річкових перевезень по Дніпру до 2 млн. тонн, і по Південному Бугу – до 1 млн. тонн. На думку фахівців, такі інвестиційні проекти стають поштовхом для оптимізації аграрної логістики в Україні.

Висновки. Аналіз сучасного стану аграрної логістики в Україні дозволяє прийти висновку, що основними перешкодами в розвитку агрологістики на сільськогосподарських підприємствах України є:

- відсутність урядової програми з агрологістики;
- відсутність кваліфікованих кадрів у сільськогосподарських підприємствах;
- відсутність коштів на втілення логістичних підходів, оскільки програмні продукти є дорогими для вітчизняних підприємств;
- відсутність коштів на побудову сучасних складських приміщень;
- відсутність коштів на закупівлю сучасних транспортних засобів;
- низька якість дорожнього покриття, недосконале цифрове програмне GPS забезпечення українських шляхів та відсутність мережі систем комунікацій для великогабаритного транспорту;
- низька інвестиційна привабливість галузей сільського господарства в Україні, що в основному спричинено недосконалою нормативно-правовою базою та політичною ситуацією в країні.

Основними шляхами покращення системи агрологістики на підприємствах України, на нашу думку, є:

- реформування аграрного сектору і забезпечення відповідної нормативно-правової бази, що регулює роботу логістичних компаній;
- прийняття програми розвитку агрологістики, за прикладом провідних країн світу;
- прийняття належної системи фінансування логістики;
- покращення інвестиційної привабливості логістичного сектору шляхом введення спеціальних режимів оподаткування та митних тарифів на підприємствах на певні терміни (1-3 роки від заснування);
- забезпечення логістичних компаній високо кваліфікованими робочими кадрами;
- забезпечення логістичних компаній належною цифровою картографічною базою, програмами до них та ін.

Отже, агрологістика – порівняно новий та надзвичайно ефективній механізм, який може вивести на навій рівень сільське господарство в Україні. На сьогоднішній день розвиток агрологістики в Україні перебуває на початковому етапі, але за умови раціонального подолання основних перешкод на шляху розвитку цього напрямку та створення умов для покращення системи агрологістики на підприємствах України варто відзначити великі перспективи розвитку даної галузі в нашій країні.

1. *Лайнос К. Управление закупочной деятельностью и цепью поставок / К. Лайнос, М. Джиллингем; пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 798 с.*
2. *Сток Дж. Р. Стратегическое управление: учебник / Дж.Р.Сток, Д.М. Ламберт; пер. с англ. В.И. Сергеева. – М.: ИНФРА-М, 2005. − 797 с.*
3. *Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика. Навчальний посібник. К., Обрії, 2011. – 544 с.*
4. *Смирнов І.Г., Хільчевська І.Г. Логістика у зовнішньоекономічній діяльності // Регулювання зовнішньоекономічної діяльності: Навч. пос. / За ред. І.І. Дахна. – К.: ЦУЛ, 2009. – С. 65 - 150.*
5. *Смирнов І.Г. Митна логістика як чинник економічної безпеки України в кризових умовах // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2010. - № 1. – С. 21-35.*
6. *Кальченко А.Г Основи логістики. Навчальний посібник для студентів екон. спец. / А.Г. Кальченко. - К.: Знання, 1999. – 240 с.*
7. *Єлисєєв Є. Логистика, покорившая мир. Новая концепция руководства предприятиями / Є. Єлисєєв // Маркетолог. – 2000. – № 9. – С. 12 – 13.*
8. *Родников А. Н. Логистика: Терминологический словарь / Родников А. Н. – [2-е изд.]. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 352 с.*
9. *Косарева Т.В.* Аграрна логістика*: сутність та багатоаспектність / Т.В. Косарева // Економіка АПК. – К. : ННЦ "Інститут* аграрної *економіки". – 2008.– № 10. – С.37-43.*
10. *Ясенецький В. Сховища для зерна [Електронний ресурс] / В. Ясенецький // Пропозиція. – Режим доступу до журналу: http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid= 645&number=18.*
11. *Скрипник Г. Все геніальне – просте / Г. Скрипник //Аграрний тиждень. − 2009. − № 7. − С. 13.*
12. *Agro-Maas построит зерноперевалочный комплекс [Електронный ресурс] / Интерфакс-Украина. – Режим доступу: http://l2b.ua/news/15362/ua-ru/.*
13. *Я.А. Дроботя. Досвід логістичного управління запасами в сільському господарстві [Електронний ресурс] / Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnau_ekon/2010_11/pdf/29.pdf*
14. *Компанія «Логістікс» завершила впровадження системи управління складом «LEAD WMS 3PL» на новому складі-холодильнику підприємства «АгроЛогістіка». – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://l2b.ru/news/15069/35/ru/.*
15. *Харченко О. «Деньги любят тишину» /. О. Харченко //«Инвестгазета». – 2011. - № 40. – С. 2-3.*
16. *Ukraine: Trade and Transit Facilitation Study prepared under the Netherlands financed World Bank executed Trust Fund "Ukraine: Support Competitiveness through Capital Budgeting, Public Financial Management and Trade and Transit Facilitation" [Електронний ресурс] / 2010. - Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEEXTN/Resources/TTF_April2010.*

УДК 911.3

Олійник С.Л

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглядаються теоретичні засади самоорганізації населення в Україні як суспільно – географічного поняття,що сприяє покращенню рівня розвитку регіону та наданню базових соціальних послуг. Процес самоорганізації населення визначається як новий напрям розвитку територіальних громад із залученням новітніх технологій, методик та зарубіжного досвіду.

Ключові слова: самоорганізація населення, соціальна самоорганізація населення, територіальні громади, взаємодія

Рассматриваются теоретические основы самоорганизации населения в Украине как общественно – географические понятия, что способствуют улучшению уровня развития региона и предоставлению базовых социальных услуг. Процесс самоорганизации населения определяется как новое направление развития территориальных общин с привлечением новейших технологий, методик и зарубежного опыта.

Ключевые слова: самоорганизация населения, социальная самоорганизация населения, территориальные общины, взаимодействие.

Theoretical bases of self-organizing of the population in Ukraine are considered as socially – geographical concepts that promote improvement of a level of development of region and granting of base social services. Process of self-organizing of the population is defined as a new direction of development of territorial communities with attraction of the newest technologies, techniques and foreign experience.

Keywords: self-organizing of the population, social self-organizing of the population, territorial communities, interaction.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день перед Україною, як і перед іншими сучасними суспільствами, постає завдання масштабного будівництва нового громадського суспільства, що супроводжується переходом до нового етапу соціальної самоорганізації населення, з новими можливостями і високими вимогами до громадянина, державних і громадських інститутів, де регіональний розвиток та регіональне управління, знаходяться на передньому плані демократичних перетворень. Така діяльність сприяє утвердженню потужної системи суспільства з високими можливостями організації суспільного та господарського життя населення країни. Саме в такому напрямкові розвитку виникає нова форма розвитку громадського суспільства – самоорганізація населення. *Територіальна самоорганізація населення* в соціально – економічній географії виступає, як результат взаємодії людей, один з одним та з територією на якій вони проживають. Іншими словами, самоорганізацію можна охарактеризувати, як формування соціально – територіальних спільнот, або об'єднань в результаті здійснення природокористування, як каналу взаємодії соціальних і природних систем. [7]. *Соціальна самоорганізація населення* – цілеспрямований, динамічний процес самостійного прийняття населенням рішень, що дозволяють зробити оптимальний вибір з великої кількості рішень і дій, провести відповідне корегування руху проекту досягнення суспільно важливих цілей. [4]. Протягом багатьох років XX ст. вчені – географи в соціально – економічній географії головним чином, приділяли увагу процесам організації, в той час як процеси самоорганізації досліджувались недостатньо. Положення суттєво змінилось лише в 1990 - х рр., коли сформувались два основних визначення процесів організації і самоорганізації. Відповідно до першого, організація і самоорганізація внутрішнє явище, що притаманне самій системі і розрізняється за направленістю дій. Відповідно, до другого визначення під організацією

розуміють процес розвитку системи під дією зовнішніх , по відношенню до неї чинників, під самоорганізацією – розвиток, під дією внутрішньо притаманних їй чинників. В суспільних науках і в тому числі в соціально – економічній географії віддається переваго другому визначені.[6]

Теоретичним підґрунтям для дослідження самоорганізації населення стала Концепція самоорганізації в кінці 50 – х рр., в період кібернетики, коли вчені почали розробляти математичні моделі, які представляють логіку, що відповідає нейронним сіткам (нейробіолог Уоррен Мак – Каллок і математик Уолтер Піттс). Протягом 70 – 80 – х рр. ключові ідеї синергетики були вдосконалені та використанні для досліджень в різних науках і розвинуті в різних країнах; феномен самоорганізації в різноманітних системах, від мікроскопічних до великих, досліджували Ілля Пригожин в Бельгії, Герман Хакен і Манфред Ейген в Німеччині, Джейм Лайвлок в Великобританії, Линн Маргуліс в США, Умберто Матурана і Франциско Варела в Чилі.[4]

На основі таких досліджень було визначено, що самоорганізація – це можливість матерії, за якою можливе спостереження, до самоускладнення і створення все більш впорядкованих структур. Дослідження цих вчених були перенесені на дослідження соціальних систем, поведінки населення в них та наслідків таких дій.

На думку А.В. Познякова, в розвитку суспільства наступив такий етап, коли управління соціально – економічними процесами на основі старих, традиційних, в певній мірі повністю розвинутих принципів не можливе без використання закономірностей самоорганізації.[5] В

Україні початок розвитку явища самоорганізації населення припадає на 90-ті рр., що пов’язане із діяльністю міжнародних некомерційних організацій, асоціацій та фондів.

Саме в такому напрямку розвитку виникає явище самоорганізації населення в Україні, що сприяє розвиткові території та потенціалу населення.

Основними ж принципами самоорганізації населення в Україні, як соціальної системи, є *комплексність* (являє собою складне утворення з сукупністю різноманітних елементів), *цілісність* (взаємодоповнююча «робота» елементів забезпечує злагодженість і єдність всіх елементів комплексу), *взаємозв’язок і взаємовідношення* елементів, *структурність* (певний набір елементів, послідовність, їх взаємодія), *протистояння суспільству*.

В своєму розвитку процес самоорганізації населення в Україні проходить декілька етапів : 1)виникають окремі активності, які створюють організаційний комплекс; 2) в результаті діяльності активносте в організаційному комплексі формується алгоритм взаємодії, «емерджентна» система; 3) організаційний комплекс вибудовується в систему з невеликою стійкістю до зовнішніх і внутрішніх чинників; 4) етап досягнення стійкості з використанням ресурсів територіальної громади та регіону з можливістю протидії зовнішнім чинникам; 5) форма

самоорганізації вибудовує нові структури в самій системі і після виконання всіх завдань, залишається самостійною структурою, що може самостійно діяти. На виникнення і розвиток процесу самоорганізації населення України впливають географічний, ресурсний, демографічний фактори, конкурентоспроможність території, правове поле, інформаційна забезпеченість.

Географічний фактор діє на територіях де природні умови різняться між собою. Прикладами такого чинника є наявність на території водних об'єктів, гірських долин, лісів та будь – яких інших типів ландшафтів, що в тій чи іншій мірі впливають на менталітет населення, устрій життя, ресурсні переваги, технології переробки ресурсів, емоційно – територіальні уподобання, наявність соціальних послуг та їх доступність, інформаційне забезпечення.

Ресурсний фактор має схожість з географічним, про те його краще розглядати з точки зору сировинної забезпеченості території , що в подальшому проявляється в мозаїчності набору ресурсів на території, і породжує різноманітність сфери проживання населення, що в свою чергу породжує різноманітність соціумів, які проживають на території з своєрідним набором життєво необхідних ресурсів, методами їх розробки, специфікою економіки. Фактор *конкурентоспроможності*, проявляється в наборі властивостей території, що виділяє її з поміж інших, і характеризується як набуття сильних конкурентних позицій в одній або декількох сферах регіональної конкурентоспроможності (економіка регіону, соціальна сфера,екологічна ситуація). Переважаюча конкурентоспроможність території в певній сфері, дозволяє органам самоорганізації використовувати конкурентні переваги для вирішення місцевих проблем.

Ще одним вагомим фактором є *правове поле*. Самоорганізація населення, на сьогоднішній день підтримується Законом України "Про органи самоорганізації населення", про те початковою сходинкою до юридичного оформлення об'єднань громадян в органи самоорганізації є місцеві ініціативи, проекти розвитку. Саме такі форми самоорганізації, потребують підтримки від влади на місцевому рівні найбільше.

За сучасних умов впливовими фактором є *інформаційна забезпеченість* (поінформованість) населення, особливо це стосується сільської місцевості, яка при повноцінному забезпечені інформацією є більш відкритою для нових змін та сучасного розвитку. Друк в місцевих ЗМІ інформації про діяльність проектів, отриманий досвід, висвітлення діяльності окремих громад в ЗМІ міжнародного та національного рівня, на основі взаємодії громад з владою найвищого рівня, все це сприяє відкритості населення та активній діяльності населення в самоорганізації. Наступним вагомим фактором є *демографічний*. Самоорганізація населення збирає найбільшу кількість активістів на територіях де проживає велика кількість жінок, населення молодого віку, яке не боїться змін і готове діяти, сімей з дітьми, які

бажають кращого майбутнього для своїх дітей. Фактором з найбільш вагомим впливом на виникнення та діяльність форм самоорганізації є *вид проблеми* яка виникла на території і потребує вирішення. Від цього залежить направленість дій самоорганізації громади у напрямку екології, економіки, освіти надання соціальних послуг.

Підґрунтям для виникнення та діяльності самоорганізації населення України, стали приорітети у сфері розвитку громадянського суспільства, що були визначені Національним інститутом стратегічних досліджень: раціональний і збалансований розвиток потужних, незалежних інститутів громадянського суспільства: зростання громадської активності; інтенсифікація діалогу між громадянським суспільством і державою; відкритість та відповідальність інститутів громадянського суспільства та органів державної влади; удосконалення правового поля діяльності громадянського суспільства; існування громадських ЗМІ; розвиток самоврядних територіальних громад; вдосконалення політичної системи з акцентом на її структурні елементи — політичні партії; цілісна і системна діяльність інститутів громадянського суспільства тощо. [2]

Стійкий соціально – економічний розвиток на місцевому та регіональному рівні не можливий без міцних громадських об'єднань, що створені на основі самоорганізації населення. Самоорганізація, що ініційована самим населенням, забезпечує розвиток громадського суспільства. Вміння населення самостійно обговорювати, спільно приймати рішення, що узгоджені для спільного блага, а також планувати та досягати реалізації своїх рішень – все це є унікальним соціальним капіталом, що формує громадське суспільство На основі взаємоузгодженості поведінки елементів (бізнес, влада, населення) виникла своєрідна соціальна система, де головним елементом самоорганізації населення є громада, що проживає на певній території.

Самоорганізація громад (соціальна мобілізація, місцева ініціатива) – це перший крок на шляху до розвитку території і потенціалу людей, що проживають на цій території. Це систематичний підхід, який включає в себе основні принципи залучення та участь громадян в процесі, прозорість, підзвітність і демонстрація на рівні громади. [4]

На сьогоднішній день на території України виникла велика кількість суспільних утворень – громадських організацій та їх осередків, профспілок, місцевих об'єднань, благодійних організацій. Всі ці форми суспільних утворень спрямовані на захист громадських прав їх учасників. Про те саме ці численні організації не охоплюють значну частину населення країни і мають тільки незначну частку форм які є активними і працюють.[2] В Україні ж як повноцінне, дієве демократичне явище самоорганізація виступає з впровадженням проектів розвитку міжнародних некомерційних організації та створенням органів самоорганізації населення.

До органів самоорганізації населення в Україні відносяться будинкові, вуличні, квартальні комітети, ради мікрорайонів, житлових

комплексів та ін. Вони діють винятково в межах частини території громади і об'єднують населення на основі спільної роботи з виконання певних завдань у галузі обслуговування суспільних потреб громадян, задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння надання їм відповідних послуг, участі у реалізації соціально – економічного, культурного розвитку відповідної території та інших місцевих програм. Ці органи самоорганізації максимально наближені до населення. Вони покликані оперативно реагувати на локальні потреби громадян і насамперед забезпечувати створення належних умов їх проживання на відповідних ділянках населеного пункту. Юридичним закріпленням органів самоорганізації населення є Закон України «Про органи самоорганізації населення».

Перевагами форм самоорганізації (органи самоорганізації населення та місцеві ініціативи) є залучення великої кількості населення (80% населення громади), вирішення питань що притаманні всій території, фінансування (60% фінансують міжнародні організації, 40% громада (держава + місцеві органи влади + приватний сектор + населення громади), в той час як соціальні проекти фінансуються з боку держави на 2 %, конструктивне партнерство з органами влади та приватним сектором.

Про те найяскравішим і найдієвішим проявом самоорганізації є діяльність міжнародних проектів розвитку, які обирають місцем своєї діяльності найбільш проблемні території на конкурсній основі. За період незалежності в Україні створено 36 проектів ПРООН (Програма Розвитку Організації Об'єднаних Націй) з яких на сьогоднішній день 13 впроваджується 23 закінчили свою діяльність. Всі проекти за спеціалізацією поділені на чотири групи: I – подолання бідності , досягнення процвітання та українських Цілей Розвитку Тисячоліття (10 проектів, з яких 7 – завершено); II – демократичне врядування та доступ до правосуддя (9 проектів, з яких 6 – завершено); III – місцевий розвиток та безпечне середовище для людського розвитку (6 проектів, з яких 4 – завершено); IV – енергетика та навколишнє природне середовище (10 проектів, з яких 5 – завершено).

В Україні також успішно діють проекти розвитку, за підтримки таких міжнародних організацій, як Рада Європи, Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи, Представництво Європейської Комісії в Україні, Світовий Банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Агентство США з міжнародного розвитку, Агентство Канади з міжнародного розвитку, Агентство Швеції з міжнародного розвитку, Міжнародний фонд «Відродження», Британська рада, Швейцарське бюро співробітництва, Програма МАТРА МЗС Королівства Нідерландів, Німецьке товариство міжнародного співробітництва.

Міжнародний досвід показує, що регіональний розвиток – це комбінування місцевих, регіональних, державних інтересів та можливостей регіону. Саме такою сукупність інтересів і можливостей виступає місцева ініціатива проектів, що є засобом апробації нових

технологій, методом проб і помилок дозволяє виявити нові форми взаємодії, способи вирішення життєвих проблем, які відповідають життєвим умовам існування і життєдіяльності сьогодення населення відповідної території. Побудова такої системи розвитку території сприяє: порушенню ізольованості території, підтриманню зв'язку з територіальними громадами України та інших країн, підвищенню рівня життя в сільських, селищних та міських громадах; підвищенню розвитку людського потенціалу, покращенню надання базових соціальних послуг, посиленню спроможності вирішення місцевих проблем, ефективності партнерства територіальних громад, влади та бізнесу; збільшенню надходжень додаткових коштів для соціально – економічного розвитку території, отриманню професійних навичок і знань у створені соціально – економічних програм розвитку, проектів, планів; покращенню інвестиційно – інноваційної привабливості території, створенню нових робочих місць в соціальній сфері, розширенню залучення громадян до вирішення соціальних проблем, підвищенню оперативності вирішення соціальних проблем.

1. Бузгалин, А. В. Самоуправление как новый тип общественных отношений / А. В. Бузгалин // Проблемы местного самоуправления. - 2002. - №1. - С.15-17.

2. Громадське суспільство як основа демократичного розвитку України: аналітична доповідь/ Колектив авторів ; за заг. ред. Н.В.Грицяк. – К.: НІСД, 2009. – 25с (на правах рукопису).

3. Капустин, В. С. Введение в теорию социальной самоорганизации / В. С. Капустин. - М. : РАГС, 2003.

4. Основы социальной самоорганизации населения : учеб.-метод. комплекс для студентов по специальности «Государственное и муниципальное управление» / сост. Н. М. Филиппова, И. Ш. Рысаев, Р. Н. Сулейманов. – Уфа: БАГСУ, 2008. - 75 с.

5. Позняков А.В. Объективность самоорганизации и субъективность ее интерпритации // материалы IV Всерос.науч. семинара " Самоорганизация устойчевых целостей в природе и обществе ". – Томск: Спектр, 2000.

6.Сидоркина З.И. Социально-географические аспекты самоорганизации населения // География и природ. ресурсы. – 2007. – № 2. – С. 118 –122.

7. Сухомлинов. Н.Р. Страна и государство: две сторонни одного процесса// материалы IV Всерос.науч. семинара " Самоорганизация устойчевых целостей в природе и обществе ". – Томск: Спектр, 2000

УДК 911.3

Олійник Я.Б., Лук'янчук О.М.

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ЖИТЛОВОГО ФОНДУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто особливості житлового фонду районів Житомирської області. Проведено аналіз його кількісних та якісних показників. Здійснено групування районів за допомогою кластерного аналізу на основі показників житлового фонду.

Ключові слова: житловий фонд, забезпеченість житлом, введення в експлуатацію житла, рівень розвитку житлового фонду.

Рассмотрены особенности жилищного фонда районов Житомирской области. Проведен анализ его количественных и качественных показателей. Осуществлена группировка районов с помощью кластерного анализа на основе показателей жилищного фонда.

Ключевые слова: жилищный фонд, обеспеченность жильем, ввод в эксплуатацию жилья, уровень развития жилищного фонда.

The features of housing fund in Zhytomyr region are disclosed. The analysis of its quantitative and qualitative indicators are conducted. The grouping of regions based on indicators of housing fund using cluster analysis are carried out.

Keywords: housing fund, housing, commissioning of housing, level of housing fund.

Вступ. Постановка проблеми. Житло є найнеобхіднішою матеріальною цінністю, яка визначає спосіб буття людини в сучасному суспільстві, а належний рівень розвитку житлового фонду держави є запорукою покращення соціального, демографічного, економічного, культурного становища в її межах. Іншими словами, інтереси держави та її громадян у цій сфері, що не є тісно поєднуються. Так, зі свого боку держава гарантує надання для своїх мешканців згідно Ст.47 Конституції України доступного, належного житла та всіх умов для його будівництва [1, с. 9], а її мешканці відповідно мають всі передумови для реалізації своїх можливостей і формування сприятливого клімату в країні.

Проблема забезпечення житлом сьогодні є однією з найгостріших у нашій державі. Особливо це стосується тих верств населення, які потребують в цьому допомоги з боку держави. Не можна категорично говорити про те, що відповідних заходів подолання проблем у даній сфері не існує. Так, на державному рівні прийнято цілий ряд програм, але як показують дослідження, вони не охоплюють усіх категорій громадян, що потребують поліпшення житлових умов відповідно до законодавства. Саме тому виникає потреба у науково осмисленому та детальному аналізі проблем житлового фонду та обґрунтуванні шляхів її вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження проблем житлового фонду регіону здійснили відомі вітчизняні науковці: Й. А. Бурка, І. В. Прокопа, В. М. Новіков, О. Б. Ніцак, І. Л. Заблоціка, Є. М. Гелевер, Ю. М. Манцевич, С. А. Щербініна, Т. М. Качала та інші. Але значна їх частина присвячена дослідженню здебільшого кількісних характеристик в цілому по Україні, а якісні характеристики та регіональні особливості здебільшого залишаються поза

увагою. Тому актуальність даних проблем, їх недостатня розробленість і практичне значення потребують окремого дослідження.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є висвітлення особливостей та регіональних відмінностей у рівні розвитку житлового фонду Житомирської області. Для реалізації поставленої мети необхідним є виконання завдань, а саме комплексний аналіз кількісних та якісних показників житлового фонду та групування районів області на їх основі за допомогою кластерного аналізу.

Виклад основного матеріалу. В Україні за роки її незалежності не було прийнято Житлового кодексу. Так, основним документом, який регулює відносини у даній сфері, є Житловий кодекс, прийнятий ще у 1983 році. Тому говорити про визначення, особливості, види, норми, стандарти житлового фонду досить важко. Зокрема, у тому ж кодексі відзначається, що житловий фонд – це сукупність житлових приміщень незалежно від форм власності, включаючи житлові будинки, спеціалізовані будинки (гуртожитки, притулки, дитячі будинки, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів (дорослих і дітей), школи-інтернати та інтернати при школах), квартири, службові житлові приміщення, інші житлові приміщення в будівлях, придатних для проживання. За формами власності житловий фонд поділяється на: державний житловий фонд, колективний житловий фонд, приватний житловий фонд [2, с. 4].

Стан житлового фонду регіону є досить репрезентативною характеристикою, яка в свою чергу складається із системи індикаторів, які дають змогу говорити про економічний, соціально-демографічний, культурний потенціали досліджуваної території. Зокрема, кількісні та якісні характеристики житлового фонду свідчать про рівень та якість життя, платоспроможний попит громадян, ступінь розвиненості іпотечного кредитування в порівнянні з розвиненістю банківської інфраструктури, активність населення, привабливість території для різного роду міграцій, розвиток сільських та міських поселень тощо.

Розглянемо особливості житлового фонду за різними його характеристиками на прикладі Житомирської області. На початок 2011 р. житловий фонд області становив 33,2 млн. м² загальної площі, з якого 50,3% розташовано у сільській місцевості. На кожного постійного мешканця області у 2011 р. припадало у середньому 24,4 м² загальної площі. В межах Поліського регіону за даним показником Житомирщина займала друге місце після Київської області (рис.1). Цей показник є вищим і за середнє його значення по Україні (22,5 м²), але він значно поступається середньоєвропейським нормам (35 – 40 м²). За останній рік середній розмір площі на одного жителя збільшився всього на 0,3 м², але це пов’язане не зі збільшенням площі житлового фонду, а із стрімким зменшенням чисельності населення.

Забезпечення населення житлом залишається однією з актуальних соціальних проблем сучасності, шлях до вирішення якої полягає в нарощуванні обсягів житлового будівництва. Основним напрямом

державної політики у сфері житлового будівництва є поступовий перехід від безоплатного надання житла до створення умов, при яких кожний громадянин за власні кошти та за допомогою кредитів зміг би збудувати або придбати житло. Тому в останні роки на житлове будівництво все ширше залучаються власні кошти населення, зокрема на зведення індивідуальних житлових будинків [5, с. 162]. Так, протягом 2003-2011 рр. у Житомирській області в дію було введено понад 1625 тис. м² загальної площі житла, з них площа індивідуального житла становила – 1322 тис. м² (рис. 2). При цьому близько 80% індивідуального житла було збудовано, яке оформлялося громадянами правом власності на нього.

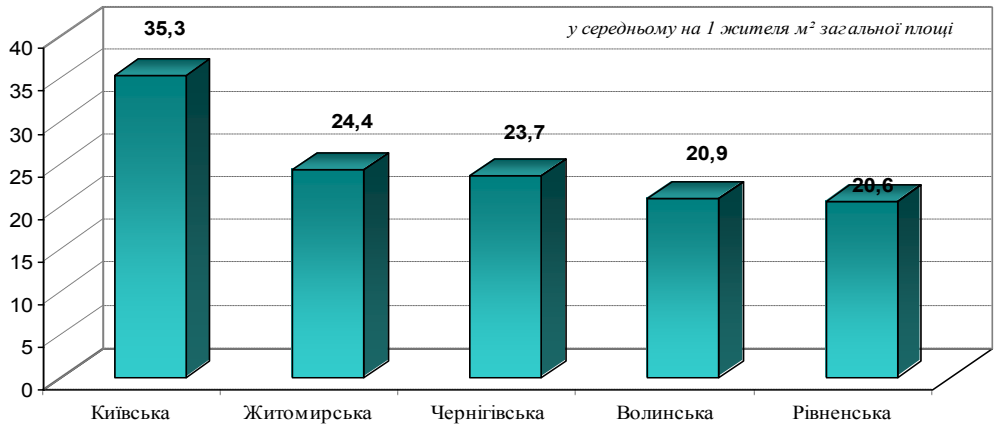

Рис. 1. Забезпеченість населення житлом за регіонами Полісся

складено автором на основі даних: Житлово-комунальне господарство Житомирщини / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Житомирській області. Відділ статистики промисловості. – Житомир: [б. в.], 2010. – 63 с.

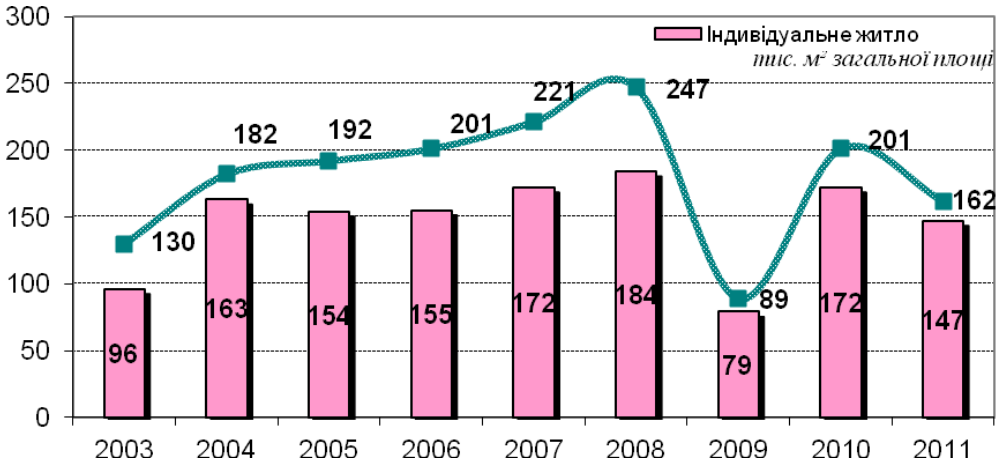

Рис. 2. Введення в експлуатацію житла протягом 2003-2009 років

Складено автором на основі даних: Житлово-комунальне господарство Житомирщини / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Житомирській області. Відділ статистики промисловості. – Житомир: [б. в.], 2010. – 63 с.

Проведений аналіз свідчить про те, що будівництво житла, в основному, проводилося за рахунок інвестицій тієї частини населення, яка фінансово здатна поліпшити свої житлові умови. В минулих роках біля 10% житла було збудовано за державні кошти. Низька фінансова спроможність місцевих бюджетів не дає можливості реально вплинути на покращення ситуації.

При цьому, комерційні ціни на житло як в Україні, так і в області постійно зростали. Сьогоднішня ринкова вартість новозбудованого житла, не зважаючи на вплив кризи, в Житомирі становить в середньому 8 тис. грн. за один квадратний метр. Вартість загальної площі житла на вторинному ринку становить по обласному центру 6 тис. грн., у містах обласного підпорядкування – до 4,5 тис. гривень.

У зв'язку з цим на ринку житла сформувалися три основних його види: комерційне, соціальне та доступне.

Комерційне житло доступне для 10-15% громадян країни. Соціальне житло розраховано на найбільш незахищені верстви населення, які складають 10-15%. Інші 70% можуть розраховувати на доступне житло.

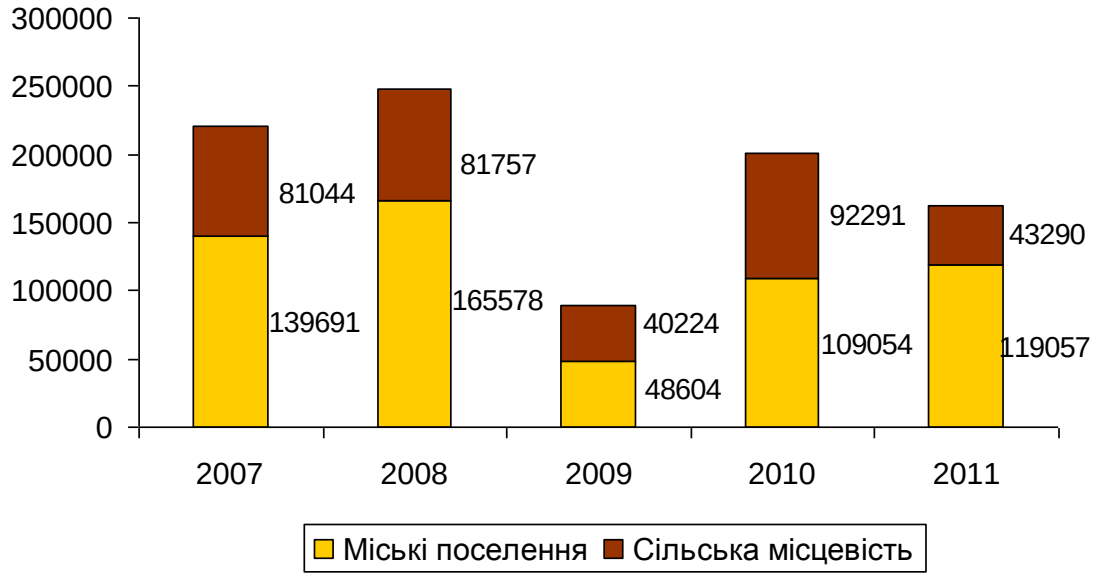

Рис.3. Обсяги введеного житла у міських та сільських поселеннях (м² загальної площі)

складено автором на основі даних: Житлово-комунальне господарство Житомирщини / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Житомирській області. Відділ статистики промисловості. – Житомир: [б. в.], 2010. – 63 с.

Значні відмінності житлового фонду спостерігаються між сільськими та міськими поселеннями (рис.3) та між районами області. У міських поселеннях, де збудовано 73,3% усього житла, його обсяги збільшились порівняно з 2010 р. на 9,2%, у сільській місцевості – зменшились на 53,1%. У розрахунку на 1000 осіб постійного населення введено 127,1 м^2

загальної площі житла, у тому числі у міських поселеннях – 161,2 м^2, у сільській місцевості – 80,4 м^2.

Найбільше житла введено в дію у м. Житомирі – 72,7 тис. м² загальної площі (44,8% обласного обсягу), а також у Житомирському районі – 30,8 тис. м² (19,0%). У м. Новоград-Волинському зведено 11,2 тис. м² (6,9%), м. Бердичеві – 9,8 тис. м² (6,0%), Коростишівському районі – 4,4 тис. м² (2,7%), містах Коростені та Малині – по 3,9 тис. м² (по 2,4%). Порівняно з 2010 р. обсяги житлового будівництва збільшились лише у містах Житомирі та Коростені – у 2,7 рази та на 31,5% відповідно, Лугинському районі – на 10,6%.

Кількість сімей та одинаків, які перебували на квартирному обліку на кінець 2011 р. становила 35415, при цьому лише 243 сім'ї та одинаків у 2009 р. одержали житло, що майже в п'ять разів менше, ніж у попередньому році. 7 тис. сімей мають право на позачергове отримання житла, та 11 тис. – на першочергове. Житло отримує лише 1% із перебуваючих на черзі громадян. Кількість населених будинків, які пустують або в яких постійно не проживає населення, складала 43,6 тис. Крім того, площа гуртожитків та житлових приміщень у нежилих будівлях у загальному житловому фонді склала 1,6% (517,8 тис. м²). Загальна площа гуртожитків (452,1 тис. м²) у порівнянні з 2009 р. зменшилась на 28,5 тис. м², переважно за рахунок їх переобладнання під квартири.

В області зберігається тенденція старіння житлового фонду, значна частина якого перебуває у незадовільному технічному стані, а будинки перших масових серій (60-70 років забудови) потребують заміни або реконструкції. Із загальної кількості житла до категорії ветхого віднесено 172 житлових будинки, до категорії аварійного – 56 будинків загальною площею 6,8 тис. м^2. У зв'язку з обмеженістю фінансових ресурсів у міських бюджетах, на сьогодні неможливо у повній мірі виконувати капітальні ремонти усіх об'єктів, які його потребують. Найбільша кількість ветхого та аварійного житла нараховується в місті Житомирі, де 229 будинків визнано ветхими та 22 – аварійними. У місті Бердичеві до категорії ветхих віднесено 102 житлових будинків загальною площею 11,9 тис. м^2 та 4 аварійних житлових будинків, загальною площею 287 м^2.

При загальному підвищенні комфортності житлового фонду, рівень благоустрою житла, особливо в межах сільської місцевості, все ще не відповідає сучасним вимогам. Так, якщо у міській місцевості на початок 2011 року водопроводом було обладнано 64,9% загальної площі житла, каналізацією – 64,2%, опаленням – 61,5%, ваннами (душовими) – 60,3%, гарячим водопостачанням – 48,7%, то у сільській місцевості водопроводом – 7,3%, каналізацією – 6,7%, опаленням – 21,9%, ваннами (душовими) – 5,5% та гарячим водопостачанням – 2,8%. І лише рівень забезпечення газом (включаючи балонний) як у міському, так і сільському житловому фонді достатньо високий і складав відповідно 84,9% та 83,9% від загальної площі [4, с. 45]. Для визначення внутрішньообласних відмінностей нами був проведений кластерний аналіз на основі найбільш репрезентативних

показників стану житлового фонду районів Житомирської області. Так, під час аналізу використовувалися наступні показники: а) забезпеченість житловим фондом; б) введення в експлуатацію житла; в) введення в експлуатацію житла у міських поселеннях; г) введення в експлуатацію житла у сільській місцевості; ґ) частка індивідуального будівництва; д) частка застарілого житлового фонду у всьому житловому фонді; е) інвестиції в основний капітал у житлове будівництво; є) частка ОСББ; ж) частка родин, які отримують житлові субсидії. Проведений аналіз дав змогу виділити 5 груп кластерів (рис.4).

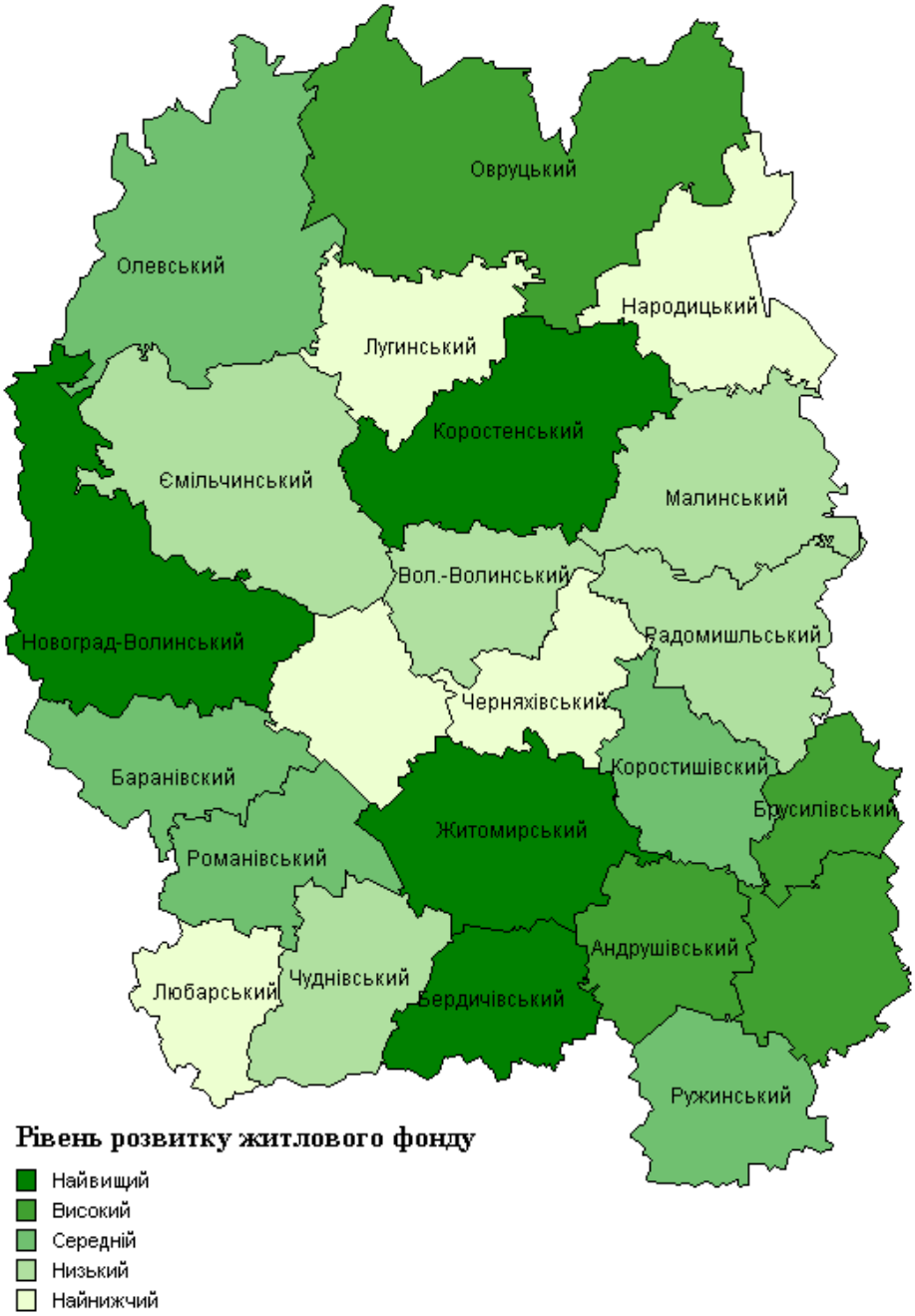

Рис. 4. Групування районів Житомирської області за рівнем розвитку житлового фонду за допомогою кластерного аналізу

Джерело: Побудовано автором на основі власних розробок.

Таким чином, можна виділити 5 груп кластерів. Найвищий рівень розвитку житлового фонду мають такі райони області, як Житомирський, Бердичівський, Коростенський та Новоград-Волинський. Це ті райони, які у системі розселення мають велике місто – районний (обласний) центр, відповідно вищу густоту та чисельність населення, а відповідно і значно вищий попит на житло. З іншого боку ці райони мають екстремуми щодо дестимулюючих показників, зокрема, саме в них спостерігається найвища частка аварійних та ветхих житлових будинків. Високий рівень розвитку притаманний Попільнянському, Брусилівському, Андрушівському та Овруцькому районах. Першопричиною такого складу кластеру є сусідське положення районів по відношенню до Київської області та обласного центру. Оптимальне становище житлового фонду мають Коростишівський, Баранівський, Романівський, Ружинський та Олевський райони. Значні проблеми мають райони, які відійшли до двох останніх кластерів. Це в переважній своїй більшості райони північної та центральної частини області, малозаселені, із переважанням сілких поселень, характеризуються відсутністю міста у системі розселення, а відповідно і місць прикладання праці, постраждали від наслідків аварії на ЧАЕС, їм притаманна низька інвестиційна привабливість, житлове будівництво майже не ведеться.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, житловий фонд – важливий показник розвитку людського потенціалу регіону, а також економічного, соціально-культурного його становища. Приведення у відповідність кількості необхідного житла та можливостей громадян на його придбання та будівництва – головне завдання держави сьогодні. Саме тому комплексність та репрезентативність стану житлового фонду спонукає до подальших досліджень його складових, їх вирахування та аналіз територіальних відмінностей, вивчення основних чинників їх розвитку за для розробки системи заходів подолання існуючих проблем.

1. Конституція України. Закон України "Про внесення змін до Конституції України" № 2222-IV від 8.12.2004 р. : прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Велес, 2005. – 48 с. – (Серія видань "Офіційний документ").

2. Житловий кодекс України / Верховна Рада Української РСР. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 1983. — 193 с. — (Бібліотека офіційних видань).

3. Гелеверя Є. М. Стратегічне планування механізму відновлення житлового фонду та регіональні індикатори його функціонування / Є. М. Гелеверя // Комунальне господарство міст. – Харків. – 2011. - № 98. - С.119-128. – (Серія : «Економічні науки»).

4. Житлово-комунальне господарство Житомирщини / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Житомирській області. Відділ статистики промисловості. – Житомир : [б. в.], 2011. – 63 с.

5. Ніцак О. Б. Житлові умови сільського населення Житомирської області / О. Б. Ніцак // Економіка АПК. – Київ : Інститут аграрної економіки. - 2010. – № 1 (17). – С. 160-163.

УДК 528.94 : 528.952

Щеглов О.В.

КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ СХЕМИ-ПУТІВНИКА ІСТОРИЧНИМИ ПАМ'ЯТКАМИ М. КИЄВА

У статті розглянуті різноманітні туристичні путівники, а також принципи, методи та прийоми, якими керуються картографи при створенні подібних картографічних творів. Стаття присвячена розробці інтерактивної електронної схеми-путівника, яка в першу чергу призначена для користувачів мережі Internet та повинна дещо з іншого боку представити історичні пам'ятки міста Києва.

Ключові слова: історичні пам'ятки, туристична схема-путівник, електронний путівник.

В статье рассмотрены разнообразные туристические путеводители, а также принципы, методы и приёмы, которыми руководствуются картографы при создании подобных картографических произведений. Статья посвящена разработке интерактивной электронной схемы-путеводителя, которая в первую очередь предназначена для пользователей сети Internet и должна несколько с другой стороны представить исторические достопримечательности города Киева.

Ключевые слова: исторические достопримечательности, туристическая схема-путеводитель, электронный путеводитель.

In this article are analyzed different kinds of tourist guides. Also were viewed principles, methods and ways which are important for cartographers in the process of making of such works. This article is devoted to working out of interactive electronic guide scheme which is created first of all for Internet users and should show monuments and historical places of Kiev in a different way.

Key words: historical monuments, tourist guide scheme, electronic guide.

Вступ. На сьогоднішній день туризм є одним із важливих та актуальних напрямків у економці багатьох країн. В тому числі для України в цілому та Києва безпосередньо. Тому за наявності великої кількості історичних пам'яток виникає проблема, як доступно, цікаво та зручно донести важливу інформацію до користувачів, потенційних туристів. Саме для вирішення подібної задачі й створюються різноманітні туристичні путівники. Але створення подібних творів уже давно вийшло за межі звичного паперово-книжкового формату та перейшло на новий рівень. Через це варто приділяти все більше уваги розробці сучасних інтерактивних електронних схем-путівників, вдосконалювати методику їх створення та впроваджувати новіші та актуальніші можливості та функції в арсенал путівників із застосуванням останніх технічних досягнень та програмного забезпечення.

Вихідні передумови. Сьогодні значна увага приділяється розробці туристичних картографічних творів, адже вони є актуальними та мають значний попит серед користувачів, а саме туристів [2, 3, 7, 11]. Вивченням подібного питання займається Російський науково-дослідницький інститут культурного та природного надбання імені Д. С. Ліхачова. Результатом їхніх робіт став електронний атлас «Земля Ломоносова» [10]. Також серед

подібних робіт можна виділити проект «Киев сквозь время» та мультимедійну карту «Победители. Солдаты Великой войны» [6, 8].

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Метою статті є представлення у незвичному та пізнавальному вигляді пам'яток міста Києва із використанням картографічних зображень та сучасних можливостей комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. Для досягнення поставленої мети були окреслені наступні завдання: 1) проаналізувати різноманітні туристичні путівники; 2) визначити необхідність створення туристичної схеми-путівника; 3) розробити концепцію туристичної схеми-путівника історичними пам'ятками міста Києва.

Виклад основного матеріалу. Існує велика кількість підходів до класифікації туристичних творів. Це пов'язано і з багатогранністю форм туризму, і з вимогами, які ставляться перед картографом при зображенні необхідного тематичного навантаження, і з іншими чинниками. Якщо розглядати створювану туристичну схему-путівник крізь призму всіх існуючих класифікацій, то, відповідно до них, в кінцевому результаті буде отримано двомовний туристичний план міста у електронному вигляді з великою кількістю додаткових матеріалів у вигляді архівних світлин. Також він буде вирізнятися своєю інтерактивністю та спрямованістю на різні кола споживачів.

Але варто зазначити, що існують й інші форми виготовлення путівників. В цілому ж, путівником може бути друкована книга, електронний чи аудіовізуальний довідник, присвячений якомусь місту, музею, туристичному місцю тощо.

Перші путівники з'явилися дуже давно і протягом тисячоліть значно змінили свою форму та зміст. Перегляд античних літературних пам'яток доводить, що книга історика Стародавньої Греції Павсанія – своєрідний путівник по тогочасній Греції. Він подавав описи історичних місць країни.

В Середньовіччя путівники слугували для полегшення орієнтування на місцевості паломників, що йшли до святих місць.

Були і так звані путівники «хождіння», тобто описи вже створених мандрів («Хожение за три моря» купця Афанасія Нікитіна з тогочасного невеликого Тверського князівства). Перший збережений путівник тої доби віднесено до 333 р. н.е.. Він створений мешканцем міста Бордо, що мандрував по Греції та Палестині. Це різновид «хождіння» за маршрутом Бордо - Мілан - Костянтинополь - Ерусалим в 1-й частині та опис святих місць Ерусалима та їх розташування в Ерусалимі в 2-й частині. Він має назву «Бордоський путнік».

Крім того до XII ст. належить «Книга Паломник» Антонія Архієпископа Новгородського, що зробив паломництво до Царгороду (Костянтинополю).

Сучасний етап друкування і розвитку видань путівників пов'язують з діяльністю Карла Бедекера (1801 - 1859). Він був засновником друкарні в місті Кобленц, що спеціалізувалася на виданні путівників по різним

країнам, їх столицям та містам. Путівники його друкарні мали поширення в Європі, перекладались на інші мови, а назва «бедекер» стала ще однією назвою путівника.

Отже, путівники почали створюватися з давніх часів. Вони мали вигляд книг, в котрих поєднувалася текстова, картографічна та ілюстративна інформація про різноманітні місця [9].

Але прогрес вплинув і на створення такого виду продукції, як туристичні путівники. Поступовий розвиток від радіо і телебачення до появи комп'ютерів та інших сучасних пристроїв (планшети, смартфони тощо) змінив стан речей. На сьогоднішній день поруч з класичними паперовими путівниками існує безліч інших форм реалізації ідеї відображення на карті привабливих для туристів пам'яток з метою зацікавити та проінформувати мандрівників.

Спершу варто навести в якості прикладу аудіо-відео путівники, які з'явилися з появою телебачення. Спершу такі путівники буди доступними лише по телебаченню у рамках спеціалізованих телевізійних програм. Але винайдення носіїв відеоінформації та доступних для широкого загалу приладів для відтворення такої інформації (відео- та DVD-магнітофони) зробили аудіо-відео путівники загальнодоступними. Тепер кожен бажаючий міг придбати касету або CD із путівником. Такі продукти широко застосовували візуальні можливості для того, аби путівник був інформативним, цікавим та привабливим. І хоча ці путівники можна було переглядати лише стаціонарно, це був значний крок вперед. Вони показали, що донести інформацію до туристів про різні країни, міста чи окремі пам'ятки можна й іншим шляхом.

Але еволюція на цьому не закінчилася. Інший етап почався із появою комп'ютерів, а як наслідок й Інтернету. Поруч з паперовими або аудіо-візуальними путівниками на CD з'явилися нові сучасні, інтерактивні, мультимедійні путівники з безліччю можливостей та опцій, які вже не було обов'язковим розміщувати на звичних носіях інформації – вони цілковито розміщені та призначені для Інтернету. Можливості їх використання та призначення є широкими. Для їх створення вже використовуються сучасні технології та програмні продукти. Також вони здатні вміщувати в собі значні об'єми інформації, а їх використання не обмежується лише персональним комп'ютером – в будь-який момент часу за наявності доступу до Інтернету їх можна завантажити або переглянути на власному лептопі, планшеті чи смартфоні в зручному для користувача місці. Також є можливість взаємодії із сучасними путівниками, вони є інтерактивними.

Таким чином на сьогоднішній день різноманіття форм путівників є значним. Але створення електронних путівників є найактуальнішім та надає найбільшу кількість можливостей.

Також варто сказати і про картосхеми. Адже, відповідно до своєї основної задумки, створюваний путівник буде мати основою картосхему центральних районів міста Києва. Саме за рахунок поєднання картосхеми та туристичного путівника і буде розроблено цей твір.

Отже, картосхема – це карта зі спрощеним та узагальненим відображенням елементів змісту, котра наочно, естетично, функціонально та більш інтуїтивно зрозумілим способом передає різноманітні складні географічні дані. Таким чином картосхема надає загальне уявлення про зображуване явище чи об'єкт.

Але між туристичною картою та картосхемою є значні відмінності:

- картосхема не має картографічної сітки (системи меридіанів та паралелей);
- картосхема є результатом ручної графіки або виконана за допомогою графічних програмних продуктів (власне, картосхема є графічним засобом географічної інфографіки – сучасного напрямку картографії, який є способом представлення географічних даних) [1];
- картосхема відображає велику кількість інформації у простому та наочному виконанні;
- картосхема виконується у одному стилі, тобто стилізована відповідно до поставленої задачі;
- зміст обмежено елементами, важливими для розуміння її сюжету.

З огляду на властивості та характерні ознаки картосхем, її переваги перед картою при створенні туристичного путівника є абсолютними. Адже створюваний путівник не має на меті передавати розміщення об'єктів з надто великою точністю чи надавати смогу визначати їх координати. Натомість путівник повинен бути наочним та естетично оформленим. І він повинен лише надавати загальне уявлення про об'єкт картографування у доступній формі [5].

Отже, створюваний туристичний путівник по своїй суті стане поєднанням графічної картосхеми та додаткових фотоматеріалів. Це поєднання буде реалізоване за допомогою сучасних програмних продуктів та матиме електронну форму.

На сьогоднішній день для багатьох країн постає важливе завдання – привабити якомога більшу кількість туристів. Адже постійний потік туристів створює позитивний імідж країни, а в цілому туризм приносить значні надходження до місцевих і державного бюджетів. Тому всі країни, які мають певні цікаві з туристичної точки зору об'єкти (чи архітектурні пам'ятки, чи рекреаційні ресурси, чи інші туристичні принади) прагнуть використати їх з максимальною фінансовою вигодою. Через це деякі держави приділяють значну увагу та вкладають кошти в представлення своєї країни у світі. На сьогоднішній день вже можна побачити по українському телебаченні реклами Туреччини, Греції чи Ізраїлю, які спрямовані на заохочення населення подорожувати цими країнами.

Але не лише звична реклама може стати вирішальним фактором для потенційного туриста. Ще один шлях привабити людину відвідати певний конкретний туристичний об'єкт – створити цікавий, інформативний, доступний та естетично привабливий путівник, який за умови його подальшого розповсюдження зможе привернути увагу туристів.

При чому розповсюджувати його на сьогоднішній день можна не лише у книжкових крамницях у паперовому вигляді. Інтернет дає змогу швидко надати доступ до розробленого путівника у будь-якій точці світу. Ознайомлення з електронним путівником займає значно менше часу, це зручно, наочно та найчастіше безкоштовно.

Отже, як було зазначено вище, незалежно від своєї тематики, туристичний путівник обов’язково повинен привернути увагу користувача до об’єкту та надати першочергову корисну та цікаву інформацію про цей об’єкт.

Проте варто розуміти, що лише одним вдало створеним путівником неможливо привабити та зацікавити потенційних туристів. Це питання є значно ширшим та розглядається науковцями у туристичній сфері. Але досконалий путівник може значно спростити задачу приваблення та заохочення потоку туристів в Україну.

Таким чином, акцент буде зроблено не на путівники, створені у вигляді книжок чи брошур, а на сучасні електронні путівники, котрі першочергово призначені для використання у комп’ютерному середовищі.

Розроблюваний путівник в першу чергу має привернути увагу до історичних пам'яток центральної частини Києва. Але при цьому варто звернути увагу на ще одну важливу функцію цієї роботи. Також вона повинна представляти інтерес для істориків та краєзнавців, адже всі об’єкти на ній будуть представлені у призмі їх вигляду століття назад.

Отже, з цього випливає, що функції путівників, в тому числі і електронних, не обмежуються лише приваблениям туристів. Також подібні проекти можуть бути корисними і для науковців, істориків, представників різних гуманітарних наук чи простих користувачів Інтернету, котрі прагнуть розширити свої знання про Київ чи будь-яке інше місто.

В цілому туристичний путівник стане поєднанням вже існуючої картосхеми центральної частини Києва, створеної у вигляді об’ємного зображення міської забудови, та архівних фотоматеріалів та листівок, на котрих відображені всі визначні пам’ятки та об’єкти міста в період з кінця XIX – початку XX ст. Це поєднання двох носіїв візуальної інформації буде проведено з використанням програмного продукту Adobe Flash. Створення подібної роботи дозволить також провести паралелі між виглядом Києва сьогодні та понад сотню років тому.

Концепція даного путівника полягає у нанесенні на картосхему певних пунсонів, при виділенні котрих будуть відкриватися галереї із зображеннями архітектурних пам'яток на давніх листівках. Подібна концепція в першу чергу обумовлена наявними матеріалами, котрі і стали основою туристичного путівника. Адже реалізувати подібну ідею буде можливим лише за рахунок використання та пристосування до даного путівника унікального у своєму роді видання – зібрання архівних фотоматеріалів «Киев на старинной открытке» від видавничого дому «Sky Horse».

Про це видання варто сказати кілька слів. Воно призначене для ознайомлення з історією Києва, його виглядом на початку минулого століття, зі змінами, які відбулися з містом протягом тривалого часу. Видавничий дім «Sky Horse» спеціалізується на створенні та виданні подібних проектів. Серед робіт є як книжки, так і CD або DVD диски. На сьогоднішній день вже існують такі книжки та альбоми, котрі безпосередньо відносяться до історії Києва: «Трамвай на улицах Киева», «Киев. Это было недавно…», «Киев 70е-80-е. Фотоальбом», «Київ. 1943-1970. Фотоальбом», «Панорамы Киева» та інші.

Серед CD-релізів, до яких відноситься також видання «Киев на старинной открытке», можна перерахувати такі проекти: «Киев. 1943-1970», «Общий гербовник», «Старинные карты 2.0» тощо.

Подібні видання представляють справжній непідробний інтерес і для істориків, і для києвознавців, і, що важливо саме для нас, – для туристів. Адже такі проекти представляють туристичні об’єкти з іншого, цікавого та незвичного, боку.

Отже, «Киев на старинной открытке» являє собою зібрання понад 1000 рідкісних листівок з видами Києва в кінці XIX – на початку XX ст. у цифровому вигляді. В той період видавалася велика кількість різноманітних листівок та фотографій Києва. До наших днів збереглася лише частина цих матеріалів, яка і представлена на даному мультимедійному альбомі [4].

Саме ці світлини і будуть використані при створенні путівника. Задача полягає в поєднанні відібраних листівок із наявною картосхемою центральної частини Києва. Звісно, що картосхема охоплює лише незначну територію міста, тому більше половини листівок не будуть включені до путівника, так як зображені об’єкти не знайшли свого відображення на картосхемі. Але близько 400 листівок все ж будуть представлені у галереях путівника чи в його оформленні.

Іншою проблемою, яка потребуватиме вирішення при створенні проекту, стане те, що значні зміни в архітектурі міста за останні 115 років спричинили невідповідності між сучасним виглядом Києва на картосхемі та тими зображеннями на листівках, які були сфотографовані на початку XX ст.. Але така невідповідність сприяє тому, що даний путівник стане виконувати ще одну важливу функцію – він надасть можливість провести паралелі між виглядом міста тоді і зараз, відслідкувати зміни, порівняти об’єкти між собою з огляду на час, котрий минув та уявити, яким Київ виглядав тоді, і яким міг би виглядати сьогодні. Отже, незважаючи на те, що доведеться докласти додаткові зусилля для прив’язки вже неіснуючих пам'яток до сучасного зображення місцевості, це додасть певної туристичної та історичної цінності даному путівнику.

З огляду на те, що важливим завданням є представлення міста та його пам'яток не тільки вітчизняним, але і закордонним туристам, і зважаючи на те, що в середовищі Інтернету користувачами даного путівника можуть бути іноземці, також було вирішено зробити створювану

туристичну схему-путівник двомовною. Тобто буде розроблено дві версії – україномовну та англомовну. Користувачі зможуть обрати зручну для себе мову на головній сторінці путівника.

Таким чином даний путівник повинен задовольняти як туристичний, так й історико-культурний інтерес користувачів. За рахунок наочної й естетично привабливої картосхеми та значного архіву рідкісних та цікавих листівок стоїть завдання створити такий туристичний путівник, котрий матиме попит великого кола користувачів. Цей проект повинен не лише зацікавити туристів та привернути їхню увагу до столиці, але й задовольнити потребу в знанні історії власного міста самих киян. Реалізувати ж подібні наміри стане можливим за допомогою програмного продукту Adobe Flash.

Звісно, даний путівник стане лише простим прикладом того, які мультимедійні проекти можна створювати на сьогоднішній день із використанням сучасних програмних продуктів та можливостей новітньої техніки. Проте подальше вивчення цього питання є важливим та актуальним як для картографів, так і для туристів.

Висновки. Отже, в ході розробки концепції туристичної схеми-путівника історичними пам'ятками міста Києва було розглянуто різноманітні форми існування туристичних путівників та визначено, яким вимогам мають відповідати подібні твори. Результатом повинен стати путівник, основу якого складатиме картосхема із зображеннями центральної частини міста, до якої за допомогою програми Adobe Flash буде приєднано галереї із світлинами історичних пам'яток Києва. Подібні твори покликані привертати увагу потенційних туристів до багатого культурного та історичного надбання міста Києва. Крім того даний путівник призначений не виключно для туристів. Також він буде цікавим для істориків та краєзнавців. В цілому проведена робота повинна засвідчити значення різноманітних творів туристичного спрямування в житті суспільства, а також показати, що використання сучасних програмних продуктів та технічних досягнень у поєднанні з проникненням Інтернету в усі сфери нашого життя веде до зміни самої форми туристичних путівників та інших картографічних творів.

1.Географическая инфографика. – режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Географическая_инфографика

2. Дрогушевська І. Л., Коляда О. І., Кучеренко Г. М. Туристичні картографічні твори // Вісник геодезії та картографії. – 2004. - № 2. – С.32-36.

3. Ельчанинов А. И. Карты культурного и природного наследия России / А.И. Ельчанинов // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. – 2005. – Вип. 5. – С. 79-81.

4. Издательский дом Sky Horse. – режим доступу: http://www.skyhorse.ua/

5. Картосхема. – режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Картосхема

6. Киев сквозь время. – режим доступу: http://historical.kiev.ua/

7. Куртеева Н. В. Картография для туризма и экскурсий / Н.В. Куртеева, Н.С. Судаков // Геодезия и картография. – 1990. – № 7. – С. 39–42.

8. Победители. Солдаты Великой войны. – режим доступу: http://www.pobediteli.ru/flash.html
9. Путівник. – режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Путівник
10. Сектор электронных публикаций в сфере наследия. – режим доступу: http://www.heritage-institute.ru/index.php?title
11. Усаков А.С. Практика Туристских Путешествий. Учебное пособие по туризму и краеведению. – СПб.: Творческий Учебный центр «ГЕОС», 1999. – 264 с.

ІІІ. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 911.2.(477.7):621.311.245

Воровка В.П.

ОЦІНКА ВІТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті на основі багаторічних даних переважаючих напрямів і швидкостей вітру упродовж року, за сезонами та упродовж доби оцінюється вітроенергетичний потенціал Північно-Західного Приазов'я і робиться висновок про можливість і необхідність його подальшого використання

В статье на основе многолетних данных о преобладающих направлениях и скоростях ветра в среднем за год, по сезонам и на протяжении суток оценивается ветроэнергетический потенциал Северо-Западного Приазовья и делается вывод о целесообразности и необходимости его дальнейшего использования

The issue discusses windenergetic potential valuation of north-western near Azov sea territories based on common long standing data about predominating directions and speed of wind during the year, seasons and the day. The conclusion about opportunity and necessity of windenergetic potential using is made.

Використання вітроенергетичного потенціалу тропосфери є в наш час одним із напрямів впровадження альтернативної енергетики у зв'язку з постійним зростанням ціни на вичерпні мінеральні паливні ресурси. І чим менше їх буде залишатися, тим більшою буде ціна та все більше зростатиме актуальність використання відновлюваних (альтернативних) джерел енергії. Для Приазов'я актуальність питання надзвичайна, оскільки ця територія має значний вітровий потенціал, який необхідно використовувати в електроенергетиці.

Про важливість і необхідність використання енергетичного потенціалу вітру не задумувався ні викладач математики Уїльям Феррел, який ще в 1856 році пояснив причини світової циркуляції і відхилення повітряних мас, ні вчений Бухан у другій половині XIX ст., який першим у світі зобразив ізобаричні поверхні земної кулі з переважаючими вітрами, ні американський професор-кліматолог Джеймс Х. Коффін, який звів усі знання про вітер до єдиної системи циркуляції тропосфери, ні видатний кліматолог О.І. Воєйков, який ще у 1874 р. дав ґрунтовний кліматологічний аналіз вітрів земної кулі у праці «Атмосферна циркуляція»[2].

Питання використання вітру для виробництва електричної енергії постало у першій половині XX ст., але тільки з початку 80-х рр. XX ст. йому почали приділяти детальну увагу, створюючи сучасного типу вітроенергетичні установки. Підраховано, що ресурси енергії вітру на Землі приблизно у 50 разів більші за сумарні енергетичні потреби людства [1]. Для розвитку вітроенергетики у межах конкретної території необхідно першочергово дослідити її вітроенергетичний потенціал, важливими складовими якого є переважаючий напрям вітру, його швидкість, сила і

тривалість за сезонами року та упродовж доби. Швидкість вітру для нормальної роботи вітрогенераторів знаходиться у діапазоні від 3 до 30 м/с.

Особливості вітрової циркуляції у Північно-Західному Приазов'ї спричинені: розміщенням території у приморській смузі Азовського моря; на півдні від баричної осі Воєйкова; рівнинністю її поверхні [4].

Проаналізовані результати досліджень метеостанцій за переважаючими напрямами вітру за багаторічний період показали, що на території Північно-Західного Приазов'я у середньому за рік переважаючими є східні складові напряму вітру. Так, по метеостанції Ботієве східні вітри повторюються у 42% випадків, північні – 39%, західні та південні – 33% та 31% відповідно. За даними метеостанції Бердянська переважаючим вітром є східний з повторюваністю 50%, північний напрям складає 44%, західний – 32%, південний – 25%. Аналогічні показники зафіксовані на метеостанціях Мелітополя і Кирилівки. Узагальнення показали, що у межах північно-Західного Приазов'я у цілому переважають східні та північні вітри, а повторюваність південних вітрів значно менша.

Для Приазов'я характерна сезонна зміна напрямів вітру, спричинена зміною арктичних, північно-атлантичних, середземноморських і місцевих чорноморських повітряних мас. Посилення вітру пов'язане переважно з вторгненнями арктичних повітряних мас [3].

У холодну пору року в зв'язку з формуванням та посиленням Сибірського антициклону і його відрогу збільшується вірогідність прояву вітрів східних румбів. Це супроводжується посиленням баричної депресії над Чорним морем [3]. У зимовий період найбільша повторюваність характерна для північно-східних вітрів – 29% повторюваності по метеостанції Бердянськ, 20% – по метеостанції Мелітополь. Доля східних вітрів у зимовий період дещо нижча – по метеостанції Ботієве – 23%, метеостанції Бердянськ – 24% повторюваності. Повторюваність південно-східних вітрів у зимовий період невисока і коливається від 7 до 10%. Повторюваність західних вітрів коливається у межах 13%. Вітри північно-західних румбів зустрічаються найрідше [5].

Навесні відбувається поступовий перехід атмосферних процесів від зимових до літніх. У першу половину весни атмосферні процеси схожі більше до зимових, у зв'язку з чим на території переважають північно-східні вітри (25% повторюваності). Повторюваність вітрів східного напряму дещо нижча – 23-24%, південно-східних – 16%. Західні вітри зустрічаються рідше. З посиленням ролі радіаційного фактору і місцевих умов на Азовському узбережжі вже з березня розвивається бризова циркуляція і переважаючими стають вітри з південною складовою (13%). З кінця квітня потепління спричинює виникнення циркуляції літнього типу, змінюється знак температурного поля між водою і сушею, вступає в дію відріг Азорського антициклону. Для цього періоду характерні східні і південні вітри. Найменшу повторюваність мають західні вітри.

У літній період року переважають північні, північно-західні та західні вітри. Найменше дмуть вітри північно-східного напряму. Загалом швидкості вітру у літній період найнижчі, разом з тим літні вітри є найбільш стійкими.

Восени переважаючими є східні напрями вітрів – 21-22%, значну повторюваність мають північно-східні вітри – 27%. Повторюваність південно-західних вітрів – від 14%, а південних і південно-східних вітрів незначна 3-7%.

Швидкість вітру визначається рівнинністю поверхні, її відкритим характером, наявністю обширних контактуючих середовищ (суші і води), постійністю вітрів.

*Таблиця 1. Середня місячна і річна швидкість вітру (в м/с)**

Станція	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Рік
Кирилівка	5,8	6,3	5,9	5,2	4,6	3,5	3,2	3,4	3,2	4,3	6,1	6,0	4,8
Мелітополь	4,3	4,5	4,8	4,3	3,6	3,0	2,9	2,8	2,7	3,3	3,9	4,3	3,7
Бердянськ	5,7	6,0	5,9	5,2	5,1	4,5	4,4	4,3	4,1	4,9	5,9	6,1	5,2
Ботієве	4,4	4,8	5,0	4,5	3,9	3,5	3,4	3,2	3,2	3,5	4,5	4,5	4,0

* Складено автором за даними вказаних у таблиці метеостанцій

З табл. 1 видно, що найбільша середньорічна швидкість вітру характерна для приморських (ст. Бердянськ, ст. Кирилівка) районів, де вони складають 5,2 м/с та 4,8 м/с відповідно. Найменша середньорічна швидкість вітру характерна для долини р. Молочної (ст. Мелітополь) – 3,6-3,7 м/с. Найвища швидкість вітру спостерігається у холодний сезон, найбільш вітряний місяць – лютий. По долині р. Молочної та на узбережжі Азовського моря у середній частині (ст. Ботієве) найвища швидкість вітру спостерігалася у березні. Найменші швидкості вітру характерні для вересня.

Найбільші швидкості вітру відзначаються у зимово-весняні місяці (переважно лютий і березень), а найменші – у літньо-осінні (серпень, вересень). У річному розподілі швидкості вітру виявляються певні закономірності. Максимальні величини швидкості вітру зафіксовані у межах Приазовської височини – 5,5 м/с, а з просуванням на захід ці показники знижуються до 4,5 м/с, у тому числі у межах Молочного та Утлюцького лиманів. Зі зниженням висот і віддаленням від морського узбережжя швидкість вітру зменшується.

За сезонами року швидкість вітру розподіляється нерівномірно: найвищі швидкості спостерігаються взимку (6 м/с і більше), а найменші – влітку (4 м/с).

Аналіз зібраних метеорологічних матеріалів показав, що у холодний період року виникають великі контрасти температур між сушею і морем і, як наслідок, великі баричні градієнти, що визначають підвищені швидкості

вітру. Особливо це характерно для приморських територій, де швидкості вітру взимку досягають 5-6 м/с. Навесні внаслідок значних контрастів температур між прогрітою сушею узбережжя, холодним морем та Приазовською височиною спостерігаються підвищені швидкості вітру (5-5,5 м/с). У літній період швидкість вітру найнижча. Максимальна швидкість спостерігається лише на сході Приазовської височини і на крайньому півдні регіону – Федотова, Обитічна і Бердянська коси (4 м/с). Подібна закономірність розподілу середньої швидкості вітру спостерігається і в осінній період за винятком того, що вона збільшується на кілька одиниць на сході і на морському узбережжі (4-5 м/с).

Упродовж доби найбільша швидкість вітру виникає у приземному шарі у полуденні години, що пов'язано з розвитком конвекції та посиленням вертикального обміну, а найменша – вночі та вранці. Добовий хід швидкості вітру більше проявляється у теплий період року при антициклональній, ясній або малохмарній погоді і менше взимку. При проходженні циклонів і особливо атмосферних фронтів добовий хід швидкості вітру різко порушується [3].

Упродовж сезонів року амплітуда добових коливань швидкості вітру змінюється. Взимку вона коливається у межах 0,1-0,9 м/с. Навесні – 0,7-2,1 м/с, влітку сягає 3,4 м/с. Восени відбувається зменшення амплітуди до 3,2 м/с.

Аналіз таблиці 2 показав, що максимальна швидкість вітру спостерігається о 13 годині, а найменша – вночі (1^{00}).

*Таблиця 2.Середня місячна і річна швидкість вітру упродовж доби (м/с)**

Станція	Час	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Рік
Кирилівка	1^{00}	5,8	6,1	5,7	4,0	3,1	2,3	1.9	2,3	2,4	3,8	5,8	6,0	4,1
	7^{00}	5,8	6,2	5,9	5,0	4,5	3,3	2,8	3,0	2,8	3,9	6,0	5,9	4,6
	13^{00}	6,0	7,0	6,4	7,3	6,5	5,1	5,1	5,5	5,3	6.0	7,0	6,3	6,1
	19^{00}	5,4	6,0	5,6	4,5	4,2	3,4	3,0	2,9	2,4	3,6	5,5	5,9	4,4
Мелітополь	1^{00}	4,2	4,2	4,5	3,5	2,6	2,0	2,0	2,0	2,2	2,8	3,6	4,1	3,1
	7^{00}	4,0	4,3	4,2	3,9	3.2	2,7	2,6	2,5	2,3	2,8	3,6	4,1	3,4
	13^{00}	4,8	5,4	6,1	6,1	5,3	4,4	4,3	4,4	4,3	4,8	4,9	4,9	5,0
	19^{00}	4,1	4,2	4,5	3,7	3,2	2,8	2,8	2,3	1,9	2,7	3,5	4,1	3,3
Бердянськ	1^{00}	5,7	6,0	5,9	4,6	4,6	4,1	3,8	3,9	3,7	4,6	5,8	6,1	4,9
	7^{00}	5,6	5,9	5,6	5,1	4,8	4,1	3,9	3,9	3,9	4,8	5,9	6,0	5,0
	13^{00}	5,8	6,4	6,6	6,3	6,3	5,7	5,6	5,5	5,4	5,9	6,4	6,2	6,0
	19^{00}	5,5	5,8	5,6	4,6	4,7	4,3	4,4	3,6	3,4	4,5	5,6	6,1	4,8
Ботієве	1^{00}	4,3	4,5	4,6	3,5	2,5	2,0	2,3	2,1	2,3	2,8	4,0	4,1	3,2
	7^{00}	4,3	4,7	4,5	4,3	3,7	3,3	3,0	2,9	2,8	3,1	4,3	4,4	3,8
	13^{00}	4,9	5,6	6,2	6,5	5,8	5,4	5,2	5,2	5,3	5,1	5,7	5,1	5,5
	19^{00}	4,0	4,5	4,6	3,7	3,5	3,2	3,3	2,8	2,2	2,8	4,0	4,2	3,6

Складено автором за даними вказаних метеостанцій

На заході Приазов'я (ст. Пришиб) вночі дмуть слабі вітри із швидкістю 2,8 м/с. Посилення відбувається на 0,4 м/с у вранішні години. Опівдні швидкість досягає 4,9 м/с, тобто переважає помірний вітер. Увечері швидкість знижується до 3,3 м/с. на узбережжі (ст. Бердянськ) спостерігаються найвищі швидкості вітру. З ночі до півдня швидкість посилюється від 4,9 м/с до 6 м/с, а до вечора знову зменшується до 4,8 м/с.

За сезонами року також виділяються періоди з найвищими і найнижчими показниками швидкості вітру. Так, взимку у годину ночі на узбережжі (ст. Кирилівка, Бердянськ, Ботієве) вітер посилюється від 4,6 м/с до 5,8 м/с, на заході Приазов'я (ст. Пришиб) – до 4 м/с, У вранішні години (7^{00}) швидкість вітру на заході (ст. Пришиб) знижується і показники не перевищують 3,8 м/с, у центральній частині, навпаки, швидкість посилюється до 4 м/с, а на узбережжі – відносно висока (ст. Бердянськ) – 5,6 м/с.

Найвищі добові швидкості вітру спостерігаються вдень. Показники швидкості вітру у цей період доби становлять у межах Приазов'я: на півночі – 4,5 м/с, заході – 4,4 м/с, сході – 5,5-6 м/с, на узбережжі – до 5,8 м/с. У вечірні години (19^{00}) швидкості вітру падають і їх відмінності у межах зимового сезону невеликі в центрі (близько 0,5 м/с), а на сході – 0,7 м/с.

Весною найвищі швидкості вночі зафіксовані у березні і складають 4,1 м/с на півночі, 4,2-4,5 м/с – на заході і в центрі, 5,7 м/с на сході. У квітні відбувається різке падіння швидкостей у нічні години по всій території (від 3 м/с до 4 м/с з заходу на схід). Впродовж березня вітер дещо зменшується у вранішні години, а в квітні і травні вона зменшується до 3,4 м/с (ст. Пришиб) і 4,5 м/с (ст. Кирилівка). Найбільша швидкість вітру спостерігається вдень, досягаючи на заході 6 м/с, а на сході – 7,3 м/с. Вночі швидкість різко падає і різниця між полуденними значеннями досягає 2,3-2,8 м/с.

У літній період у нічні години переважають вітри із швидкістю 1,3 і 1,9 м/с на сході. На узбережжі вночі вітри дмуть з середньою швидкістю 3,8 м/с (ст. Бердянськ). Вранці швидкість дещо посилюється (на 1,1 м/с на заході, на 0,9 м/с на сході, а на узбережжі – на 0,1 м/с. Вдень спостерігаються найвищі значення: на заході збільшуються до 4,3 м/с, на сході – до 5,1 м/с, на узбережжі – 5,6 м/с. У вечірні години швидкість падає на 1,7 м/с на заході і 2,1 м/с – на сході.

Восени у нічний період і вранішні години переважають вітри з швидкістю до 3 м/с на заході і 3,8 м/с на сході. На узбережжі швидкість досягає 4,6 м/с. Різко збільшується швидкість вітру вдень: на заході різниця складає 2,2 м/с, на сході – 2,1 м/с. Увечері швидкість знижується до 2,5 м/с на заході і 3,6 м/с – на сході. На узбережжі Азовського моря швидкість вітру коливається у межах 5,5-6 м/с і більше.

Використавши формулу вітроенергетичного потенціалу території (P=0,5*1,225*V3), при середній швидкості вітру V=5-6,5 м/с значення вітроенергетичного потенціалу Північно-Західного Приазов'я становитиме

120 Вт/м^2. Упродовж року найвищі значення вітроенергетичного потенціалу характерні для північних і північно-східних вітрів у зимово-весняний період (лютий-березень), найнижчі – для південно-західних вітрів у літньо-осінній період (серпень-вересень). Упродовж доби вітроенергетичний потенціал змінюється з найвищого у полуденні години до найнижчого – у вранішні. Таким чином, вітроенергетичний потенціал Північно-Західного Приазов'я достатній для розвитку альтернативної вітрової електроенергетики.

1. *Географічна енциклопедія України. Т. 2. – К., 1990.*
2. *Дроздов О.А., Васильев В.А. Климатология. – Л.: Гидрометеоиздат, 1989. – С.10-15.*
3. *Ромушкевич В.И. Климатические сезоны / Природа Украинской ССР. Климат. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 106, 146-152.*
4. *Сакали Л.И. Условия формирования климата Украины / Природа Украинской ССР. Климат. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 47*
5. *Торбунова М.Д. Климат // Методика изучения географии Запорожской области. Часть 1. Физическая география. – Запорожье-Мелитополь, 1980. – С.31.*

Мартьянова И.А., Лазарев О.Е.

ЗАКОНОМЕРНОСТИ ИЗМЕНЕНИЯ РЕЖИМА ТЕМПЕРАТУРЫ ВОЗДУХА ПО ДАННЫМ МЕТЕОСТАНЦИИ ВЫШНИЙ ВОЛОЧЕК

В работе представлен анализ наблюдаемых изменений внутригодового и межгодового режима температуры воздуха по данным метеостанции Вышний Волочек Тверской области за весь период наблюдений с конца XIX в. по настоящее время. Проведено уточнение информации о среднегодовых и среднемесячных значениях температуры. Особое внимание уделено выделению составляющей тренда, ее математическому описанию и объяснению. Приводится сравнительный анализ с температурным режимом России, Северного полушария и Земного шара в целом.

The analysis of the intra-and inter-annual temperature mode changes according to data meteorological station Vishny Volochek Tver region for the entire observation period from the end of the XIX century to the present is presented in the article. Clarifying information on annual and monthly values of temperature was made. Particular attention was given to the allocation of a trend component, its mathematical description and explanation. It is presented the comparative analysis with the temperature mode in Russia, the Northern Hemisphere and the Globe as a whole.

Климат как составная часть природных ресурсов играет весьма важную роль. Климат постоянно меняется, и периоды его изменений исчисляются годами, веками и тысячелетиями. Вопрос о природе происходящих изменений, в какой мере они имеют антропогенное или естественное происхождение, очень важен, но одновременно сложен. Так, например, по результатам проведенных исследований Жеребцовым Г.А. и др. [3] сделаны выводы о том, что значительная часть потепления в XX в. обусловлена изменением солнечной активности и, соответственно, имеет

естественные причины. Однако вклад антропогенной деятельности в изменения температурного режима также не следует исключать.

Колебания климата в современное время выявляются по данным наблюдений за основными метеорологическими величинами. Температурный режим является важнейшей характеристикой климата и определяется, прежде всего, условиями солнечной радиации, атмосферной циркуляции и подстилающей поверхности.

При климатологической обработке к основным показателям температуры воздуха относят статистические характеристики годовых, месячных, суточных, срочных рядов температуры, её максимальных и минимальных значений, даты переходов средней суточной температуры через заданные пределы, характеристики непрерывной продолжительности температуры выше заданных уровней.

Обобщенные данные наблюдений на метеостанциях Тверской области, встречающиеся в литературе, в лучшем случае, охватывают период с момента открытия станций (конец XIX – начало XX в.) до начала 80-х гг. XX в. (по метеостанции Вышний Волочек с 1881 по 1965 г.). Такие данные применяются до настоящего времени в различных нормах и правилах, использующихся в строительстве и сельском хозяйстве, поэтому уточнение используемой метеорологической информации с учетом современных данных представляет несомненный интерес [5, С.121].

Авторами была проведена работа по анализу внутригодовой и межгодовой изменчивости температуры воздуха по метеостанции Вышний Волочек, одной из 13 действующих метеостанций Тверской области с наиболее полным имеющимся рядом наблюдений (за период с 1881 по 2011 гг.). При анализе температурного режима в работе рассматриваются среднегодовые, среднемесячные температуры, а также максимальные и минимальные их значения за исследуемый период. С учетом ежемесячных (за период 1886-2011 гг.) и ежедневных (за период 1990-2011 гг.) данных о ходе метеорологических элементов также проведено уточнение и обновление имеющейся информации о среднегодовых и среднемесячных значениях температуры воздуха, о наиболее теплых и холодных месяцах года. По результатам обработки метеорологической информации составлены сводные таблицы и построены графики с использованием программы Microsoft Excel.

Данные о среднемесячных значениях температуры воздуха за период 1881-1965 гг. взяты из учебного пособия «География Калининской области» под редакцией Гавемана А.В. [1, С.138].

Таблица 1 отражает изменение средних температур на протяжении периода наблюдений. Для удобства сравнения и исключения погрешности, связанной с различными источниками информации, вместо периода 1881-1965 гг., взятого из литературы, используется период 1886-1965 гг., высчитанный по имеющимся ежемесячным метеорологическим данным. Температуры этих периодов практически совпадают, за исключением

температур марта, мая, августа и сентября, которые отличаются на 0,1-0,2 °С.

Таблица 1. Среднемесячные и среднегодовые температуры по метеостанции Вышний Волочек за периоды 1881-1965 гг., 1886-1965 гг., 1966-2011 гг., 1886-2011 гг.*

Месяцы	*Среднемесячная температура воздуха, °С*			
	*1881-1965 гг.**	*1886-1965 гг.*	*1966-2011 гг.*	*1886-2011 гг.*
1	-9,6	-9,6	-8,8	-9,3
2	-9,1	-9,1	-8,0	-8,7
3	-4,6	-4,8	-2,4	-3,9
4	3,6	3,6	4,8	4,0
5	10,9	11,0	11,5	11,1
6	15,1	15,1	15,6	15,3
7	17,4	17,4	17,5	17,5
8	15,6	15,5	15,6	15,6
9	10,2	10,1	10,1	10,1
10	3,9	3,9	4,3	4,1
11	-2,0	-2,0	-1,6	-1,8
12	-7,1	-7,1	-6,7	-7,0
Среднегодовая температура, °С	3,7	3,7	4,3	3,9

* - данные взяты из [1, С.138]

Согласно таблице 1, среднемноголетние температуры почти всех месяцев за период 1886-2011 гг. отличаются от температур периода 1886-1965 гг., причем в сторону потепления (за исключением температуры сентября). Также следует отметить, что среднегодовая температура периода 1966-2011 гг., следующего за указанным в литературе, на 0,4 °С превышает среднюю температуру всего периода наблюдений и на 0,6 °С – среднюю температуру за период 1886-1965 гг.

На основе полученных данных построены графики внутригодового хода температуры за различные периоды наблюдений (рис. 1). Из них видно, что температуры января, февраля, марта и апреля претерпели наибольшие изменения. Годовая амплитуда колебаний за весь период наблюдений составила 26,8 °С против 27,0 °С за периоды 1886-1965 гг. и указанный в литературе.

Произведены расчеты максимальных и минимальных среднемесячных температур за период 1886-2011 гг. (табл. 2).

Половина рекордных среднемесячных температур, в основном, максимальных, наблюдались в последние 20-25 лет. Увеличились температуры воздуха в январе, феврале, марте, июне, июле, ноябре,

декабре, уменьшились температуры в январе, сентябре, октябре, ноябре, декабре. Максимальное значение среднегодовой температуры пришлось на 1989 г.

Рис. 1. Ход среднемесячных температур воздуха по метеостанции Вышний Волочек

Таблица 2.Наибольшие и наименьшие среднемесячные температуры по метеостанции Вышний Волочек за период 1886-2011 гг.

Месяцы	*T max, °C*	*Год события*	*T min, °C*	*Год события*
1	-2,1	***1989****	-20,6	*1987*
2	0,8	*1990*	-18,7	*1929*
3	3,5	*2007*	-11,4	*1917*
4	11,1	1921	-2,5	*1929*
5	16,5	1897	6,7	*1980*
6	21,0	*1999*	11,1	*1928*
7	24,1	*2010*	13,4	*1904*
8	20,6	1938	12,5	*1899*
9	14	1938	5,9	*1993*
10	8,1	1967	-4,5	*2003*
11	3,3	*1996*	-9,1	*1998*
12	1,4	*2006*	-29	*2004*
Год	6,4	*1989*	1,2	*1941*

** - жирным курсивом выделены рекордные температуры за последние 25 лет*

Среднегодовая температура испытывает изменения не только за последние 20-25 лет, а на протяжении всего периода наблюдений. Построенные графики хода среднегодовой температуры, средней температуры по календарным сезонам за период 1886-2011 гг. наглядно отражают эти изменения (рис. 2,3,4,5,6).

Рис. 2. Ход среднегодовой температуры воздуха по метеостанции Вышний Волочек за период 1886-2011 гг.

Для анализа временных рядов их принято представлять в виде суммы отдельных составляющих: тренда, регулярных колебаний относительно тренда, сезонных периодических колебаний и случайной компоненты [4, С.43].

При анализе структуры временных рядов хода температуры особое внимание уделено выделению составляющей тренда, ее математическому описанию и объяснению.

Тренд – это относительно устойчивое систематическое изменение временного ряда в течение достаточно длительного времени. При выделении тренда из временного ряда его можно выразить в виде аналитической функции от времени:

$$\hat{x}_t = f(t) \qquad (1)$$

Если значение тренда выразить как линейную функцию от времени, то получаем линейный тренд:

$$\hat{x}_t = a_0 + a_1 t, \qquad (2)$$

где $\hat{x}_t$ – величина тренда в момент времени t, a_0, a_1 – коэффициенты тренда [4, С.44].

Рис. 3. Ход летних температур по метеостанции Вышний Волочек

Графическое представление трендов и их математическое описание для хода температур по метеостанции Вышний Волочек представлено на рис. 2 – 6. Тренды хорошо выделяют общую тенденцию изменения температуры – ее постепенный рост, причем особенно характерный для весенних и зимних температур. Однако следует отметить, что видимый визуально тренд может на самом деле являться частью достаточно медленного колебания, выявление которого затрудняет недостаточность длительности временного ряда.

Груза Г.В., Ранькова Э.Я. в своем исследовании [2, С.18-21] приводят ход температуры приземного воздуха, осредненной по территории России и глобально осредненной приповерхностной температуры земного шара за период с 1886 по 2008 г. Ими отмечено, что глобальное потепление в XX в. было не вполне однородным и выделяются 3 интервала: потепление 1910-1945 гг., слабое похолодание 1946-1975 гг. и наиболее интенсивное потепление после 1976 г.

Аналогичные интервалы мы видим на графике хода среднегодовых температур по метеостанции Вышний Волочек при сглаживании значений временного ряда простым скользящим осреднением (рис. 2).

Полученные нами результаты по метеостанции Вышний Волочек в целом соответствуют оценке трендов температуры на территории России

[см. 2] и указывают на продолжающуюся тенденцию к потеплению во все сезоны, наиболее заметно выраженную на европейской территории России, где и расположена вышеуказанная метеостанция.

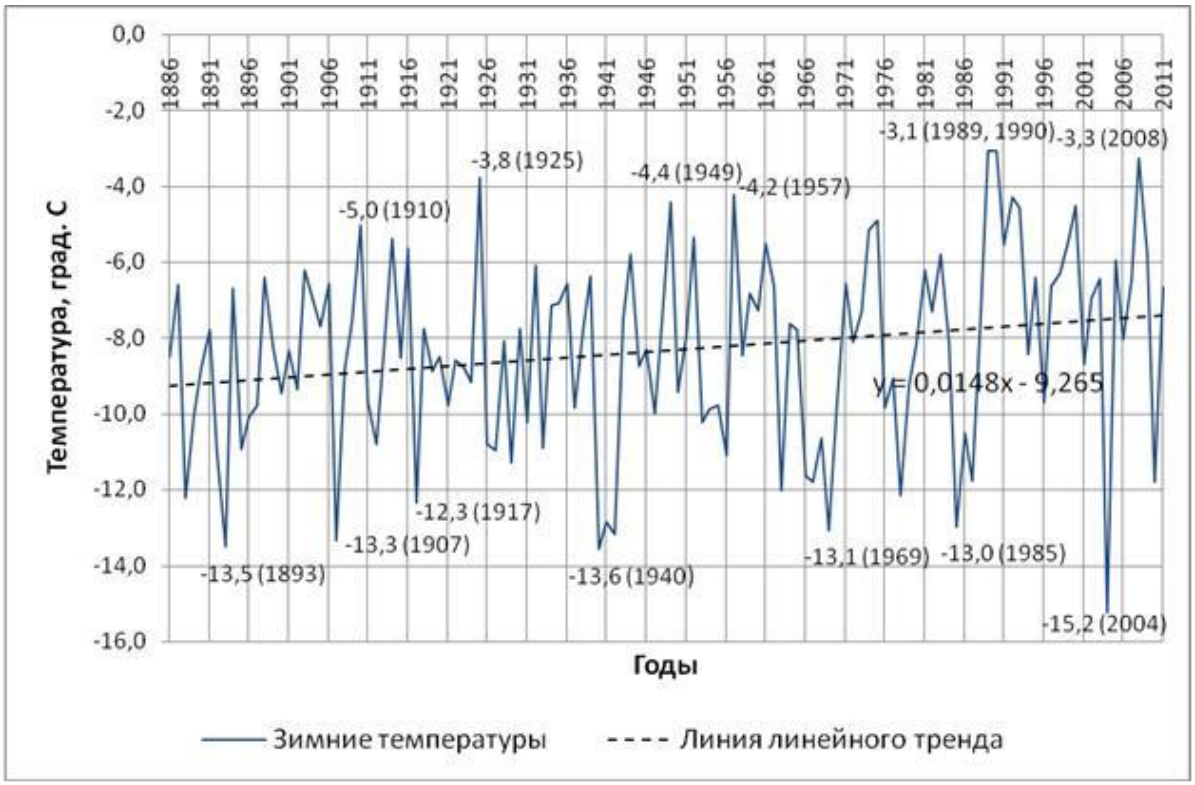

Рис. 4. Ход зимних температур по метеостанции Вышний Волочек

Рис. 5. Ход осенних температур по метеостанции Вышний Волочек

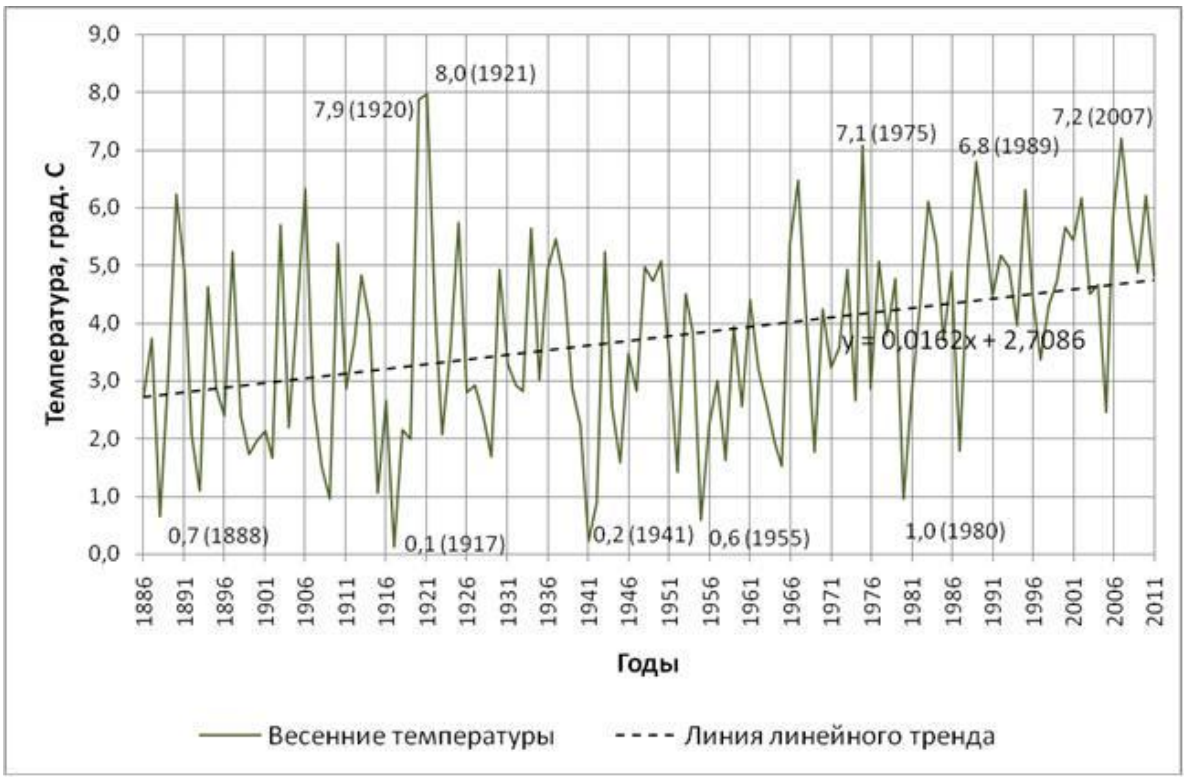

Рис. 6. Ход весенних температур по метеостанции Вышний Волочек

В заключении, на основании проведенного анализа можно сделать следующие основные выводы:

1. Среднегодовые и среднемесячные значения температуры воздуха претерпели довольно значительные изменения, причем в сторону потепления, в течение последних трех десятилетий.
2. В последние 20-25 лет наблюдаются рекорды среднемесячных температур (как максимальных, так и минимальных) (табл. 2).
3. За период исследований наблюдается рост температур всех месяцев, кроме сентября. При этом рост зимних и весенних температур воздуха более значителен, чем летних и осенних (рис. 3,4,5,6).
4. Закономерности режима температуры воздуха по метеостанции Вышний Волочек соответствуют наблюдаемым тенденциям на территории России, Северного полушария и Земного шара в целом и, соответственно, не носят локальный характер.

1. География Калининской области: учеб. пособие для учащихся ср. шк./ под ред. А.В. Гавемана. – М.: «Московский рабочий», 1972. – 144с.

2. Груза Г.В., Ранькова Э.Я. Оценка предстоящих изменений климата на территории Российской Федерации. – Метеорология и гидрология. – 2009. – №11. – С. 15-29.

3. Закономерности климатических изменений в XX в. и основные физические процессы, ответственные за эти изменения/ Г.А. Жеребцов и [др.]//Известия Иркутского гос. ун-та. – 2011. – Т.4. – №1. – С. 87-108

4. Золотов А.А., Щербаков А.Ю. Математические методы в географии: учеб. Пособие. – Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1989. – 79с.

5. Лазарев О.Е. Особенности внутригодовой и межгодовой изменчивости температуры воздуха по данным метеостанции города Твери // Вестн. Твер. гос. ун-та. – 2006. – № 7(24). – С. 121-127.

УДК 551.582.1/477/

Туз Ю.В.

БАГАТОРІЧНА СЕЗОННА ЗМІНА ТЕМПЕРАТУРИ ПОВІТРЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані зміни температури повітря протягом 1951 – 2009 рр. за даними окремих станцій України в контексті глобальної зміни клімату, описана динаміка зміни середньомісячних температур протягом періоду 1951-2009 рр. Виявлені основні закономірності розподілу трендів середньомісячних температур по території України.

Ключові слова: клімат України, глобальне потепління, середньомісячна температура повітря.

В статье проанализированы изменения температуры воздуха в течение 1951 – 2009 гг. по данным отдельных станций Украины в контексте глобального изменения климата, описана динамика изменения среднемесячных температур в течение периода 1951-2009 гг. Выявлены основные закономерности распределения трендов среднемесячных температур по территории Украины.

Ключевые слова: климат Украины, глобальное потепление, среднемесячная температура воздуха.

Changes in air temperature during 1951 – 2009, according to individual stations in Ukraine in the context of global climate change are analyzed in this paper. The dynamics of change in average temperatures over the period 1951-2009 was described. The basic patterns of distribution of average temperature trends in Ukraine were revealed.

Key words: climate of Ukraine, global warming, average temperatures.

Постановка проблеми. Клімат останніх десятиріч формується під впливом глобального потепління. Глобальне потепління спостерігається з початку XX ст. і триває до сьогодні. Однак у першій половині століття це потепління спостерігалося як підвищення температури в окремих регіонах, з кінця століття – помітно підвищилася температура в усіх регіонах, особливо взимку в помірних широтах Північної півкулі [5]. Водночас наприкінці століття у регіонах помітно збільшилася частота усіх екстремальних метеорологічних явищ, які останніми роками неоднорідно завдавали істотних соціально-економічних збитків.

Оскільки клімат є однією з найбільш значних проблем у навколишньому середовищі, а також є одним з головних природних ресурсів, від якого залежать умови життєдіяльності людини, напрям, структура і значною мірою, рівень господарювання. Навіть невеликі кліматичні зміни на тлі несприятливих екологічних умов можуть супроводжуватися значними соціально-економічними збитками, якщо їх своєчасно не спрогнозувати і не вжити відповідних запобіжних заходів.

Значна протяжність території України призводить до великої просторової різноманітності кліматичних умов: від надмірного зволоження на заході та північному заході до посушливого на сході та південному сході [6]. Тому *метою дослідження* є аналіз зміни температури повітря протягом 1951 – 2009 рр. за даними окремих станцій України і зробити висновок чи є вони узгодженими по території.

Джерелом даних є Європейський проект вивчення клімату та пов'язана з ним база даних оцінки змін клімату (ECA&D-European Climate Assessment Data Set, http://eca.knmi.nl/) на базі Метеорологічного інституту Нідерландів (KNMI). Проект ECA&D в даний час отримав статус регіонального кліматичного центру, з високою роздільною здатністю даних спостережень у регіоні ВМО VI (Європа та Близький Схід). Дані вимірювань приземної температури зібрані впродовж XX ст. і перевірені на однорідність (тест за критерієм Стьюдента, Александерссона та ін.). Проведено вибіркове порівняння бази даних ECAD з даними Центральної геофізичної обсерваторії, знайдено загальну ідентичність даних середньої місячної температури. Водночас дослідження однорідності було продовжене, і в роботі не використовувались дані станції Дніпропетровськ у перехідні сезони, оскільки вони не узгоджувались з даними сусідніх станцій.

Результати роботи. Україна ратифікувала Рамкову Конвенцію ООН про зміну клімату в 1996 р. й тим самим взяла на себе певні зобов'язання. Серед них – систематичні спостереження та дослідження клімату на території країни, що передбачено статтею 5 Конвенції, і цим займаються національні гідрометеорологічні служби, у тому числі й України. Гідрометслужба здійснює спостереження і виконує наукові дослідження по основних кліматоутворюючих чинниках на території України, проводить аналіз особливостей регіонального клімату по основних метеорологічних параметрах за час інструментальних спостережень, деталізує їх динаміку за останній кліматичний період. Дослідження виконувалися також в рамках Кліматичної програми України в 1998-2002 рр.

Встановлено, що клімат України, як і всієї Земної кулі, за весь період інструментальних спостережень потеплів, а динаміка зміни клімату України значною мірою є синхронною із змінами глобального клімату.

Лінійний тренд приземної регіональної температури за знаком і швидкістю її зростання співпадає з параметрами глобального. За останні 35 років (1972—2006 рр.) середнє підвищення температури приземного повітря склало більше 1°С [13].

У планетарному масштабі, потепління посилюється в напрямі з півдня на північ і перевищує 1°С у північних районах. Зміна клімату має певні сезонні особливості. Взимку відмічається найбільше підвищення середньомісячної температури повітря в центральних та північних районах України [4]. Найбільші величини аномалії середньої річної та місячної температури повітря відмічаються у останні роки [13].

Потепління в Україні характеризується нерівномірністю – періоди стрімкого збільшення температури змінювалися його уповільненням, або похолоданням. У такі періоди на тлі загального потепління відмічаються хвилі холоду із заморозками, що представляє небезпеку для багатьох галузей економіки; зокрема сільського господарства.

В Україні, як і в Європі в цілому, відмічається зниження континентальності клімату – зменшення амплітуд сезонного ходу

приземної температури, збільшення повторюваності екстремальних значень деяких метеорологічних величин.

Своєрідність потепління клімату України полягає в його неоднорідності – приземна температура повітря підвищувалися в тих регіонах і в ті місяці, які раніше були холоднішими, а в районах з вищим температурним фоном, приземна температура змінилася менше [3].

Важливою особливістю сучасного клімату України, яка має свій прояв у всі сезони року, стали різкі зміни добових температур повітря в межах 10-15ºС впродовж 1-2 діб. Різкі зміни погоди супроводжуються усіма видами небезпечних і стихійних метеорологічних явищ. Їх кількість і інтенсивність також істотно збільшилися. Крім того, в останні десятиліття відмічені певні зміни в глобальній атмосферній циркуляції [8].

Посилився вплив Атлантики і Середземномор'я на клімат України. Оскільки цей процес довготривалий, посилення західного впливу збережеться і надалі, особливо у зимовий період, зумовлюючи його пом'якшення і наближення до Західноєвропейського і послужить причиною подальшого потепління зими.

Такі основні тенденції і висновки щодо глобальної зміни клімату і її прояву в регіоні, де знаходиться Україна.

Розглянемо просторовий розподіл величини лінійного тренду на території України. Температура повітря у січні підвищується із півдня на північ (рис. 1.). Максимальне підвищення температури повітря охопило Київську обл., Придніпровську низовину та Донецький кряж (0,5ºС/10 років). Незначне потепління спостерігається у Причорноморській низовині та на Закарпатській низовині, становить 0,2ºС/10 років.

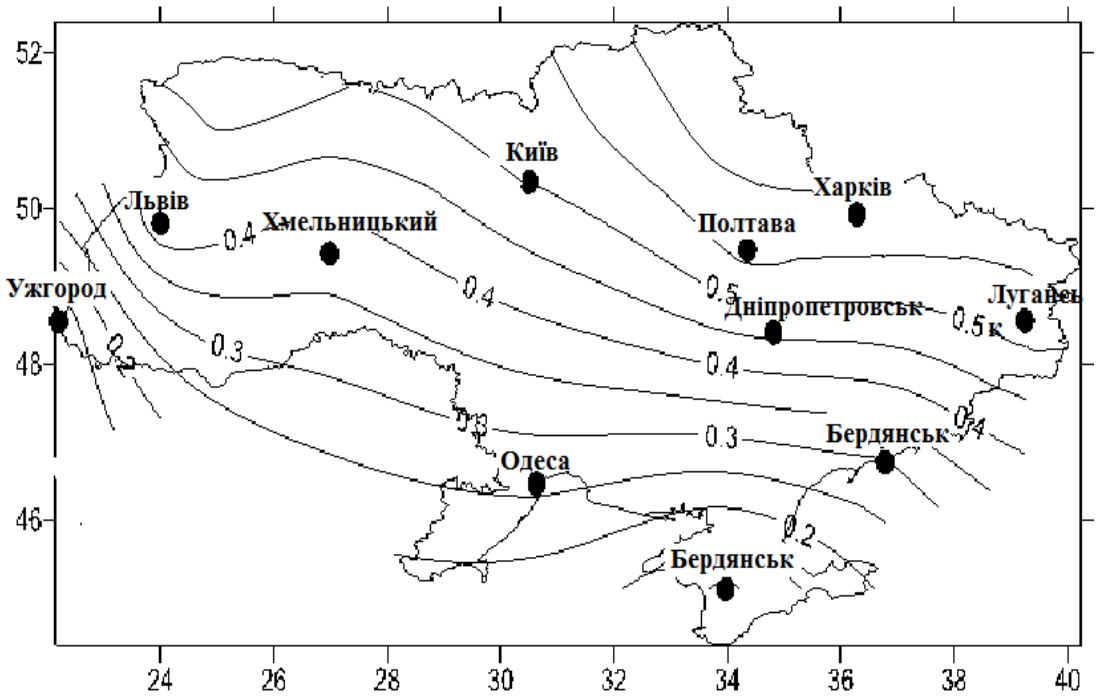

Рис. 1. Розподіл величин трендів середньої місячної температури повітря по території України (січень), 1951 – 2009 рр.

На карті просторового розподілу величини трендів за квітень спостерігається підвищення температури повітря із півдня на північ, але величини трендів на порядок менші, ніж взимку (рис. 2.). Максимальне підвищення температури повітря охоплює Київську область та північну частину України (0.05ºС/10 років). Незначне підвищення спостерігається на Кримському півострові (0.01ºС/10 років).

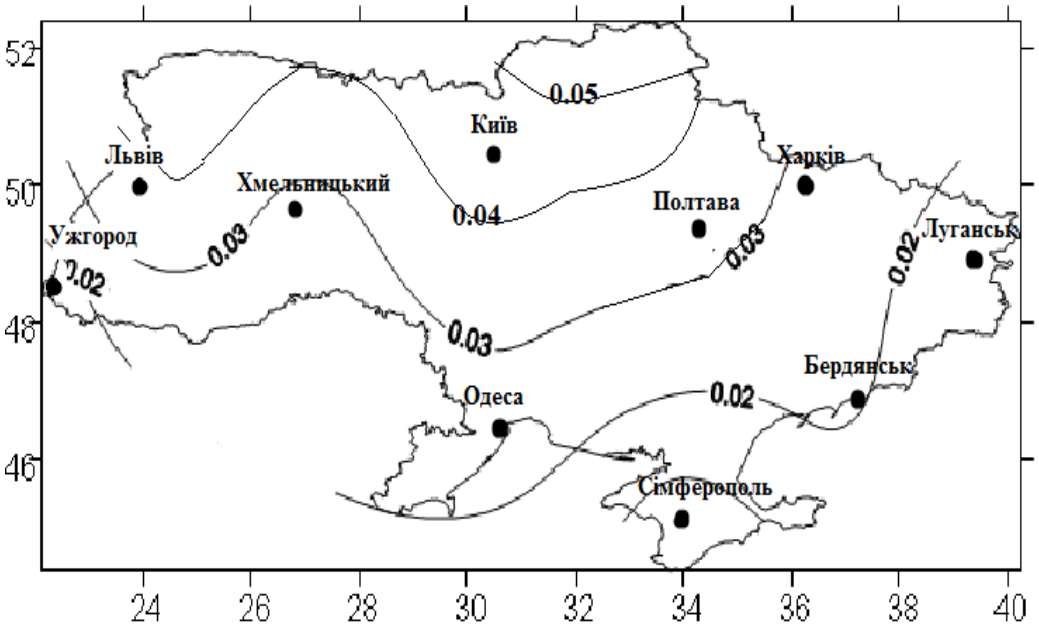

Рис. 2. Розподіл величин трендів середньої місячної температури повітря по території України (квітень), 1951 – 2009 рр.

Розподіл величини трендів за липень визначається загальним підвищенням температури повітря з кількома центрами, за даними Хмельницького (0,3ºС/10 років) і Дніпропетровська (рис. 3.). Незначне похолодання спостерігається в східній та західній частині України і становить близько 0,05ºС/10 років.

Щодо розподілу величин трендів по території України за жовтень, то спостерігається підвищення температури повітря із заходу на схід (рис. 4.).

Максимальне підвищення температури повітря спостерігається на південному сході (Бердянськ) та на сході (Луганськ), становить 0,25ºС/10 років. Не значне підвищення температури повітря спостерігається на західній частині України (0,1ºС/10 років). Зазначимо, що значення тренду на ст. Дніпропетровськ не враховувалось у жовтні та у квітні, оскільки відрізнялось за знаком з поряд розташованими станціями.

Таким чином, температура повітря на території України за період 1951 – 2009 рр. підвищувалась на півночі більше, ніж на півдні взимку та навесні. Влітку спостерігалося менш значне підвищення з кількома максимумами, за даними Хмельницького і Дніпропетровська. Весною спостерігалося найменш суттєве підвищення температури повітря на

станціях України. Таким чином прояв глобального потепління максимально проявився у зимовий та весняний сезон.

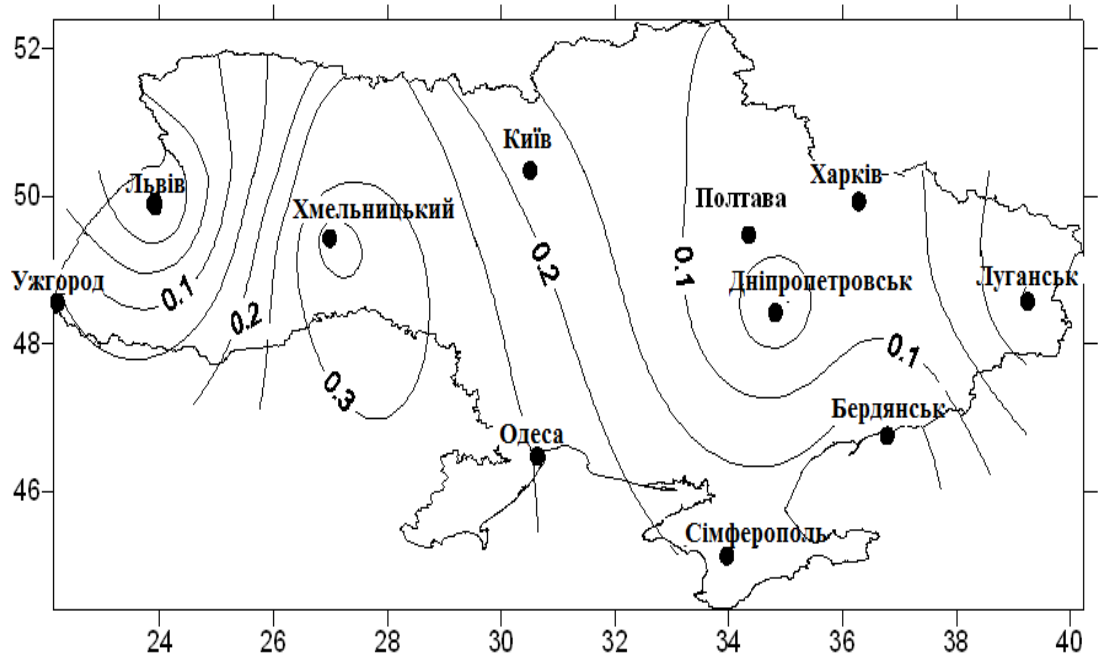

Рис. 3. Розподіл величин трендів середньої місячної температури повітря по території України (липень), 1951 – 2009 рр.

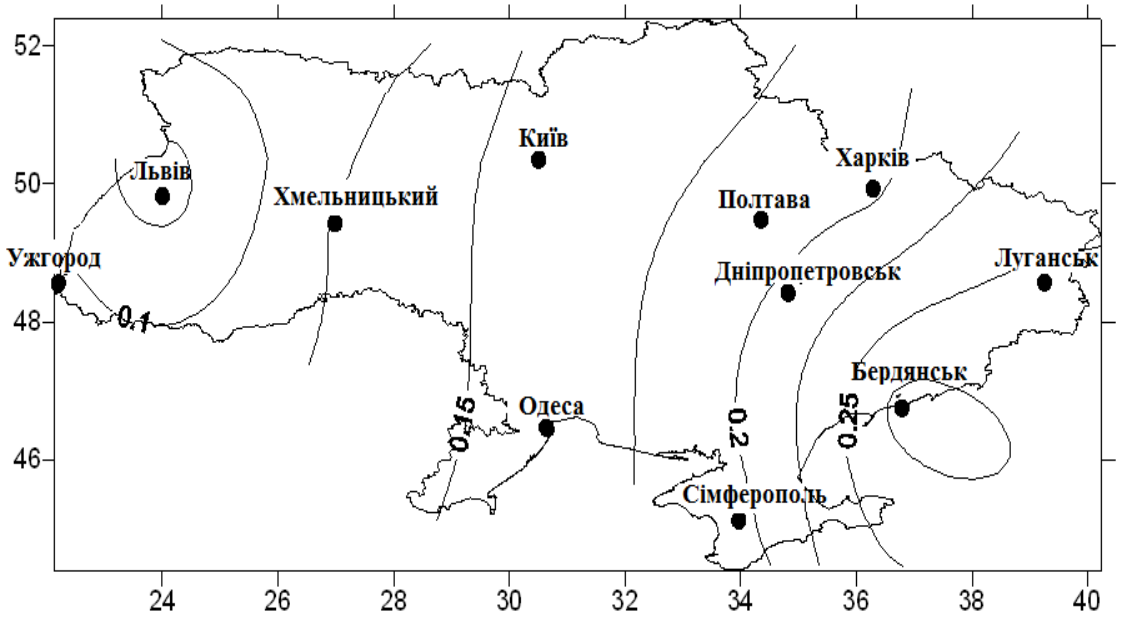

Рис. 4. Розподіл величин трендів середньої місячної температури повітря по території України (жовтень), 1951 – 2009 рр.

Характерне підвищення температури повітря спостерігається на станції Харків, у січні (0,59ºС/10 років) та лютому (0,67ºС/10 років).

Максимальне підвищення температури повітря становить на станції Дніпропетровськ (1,34ºС/10 років). Зима стала теплішою і м'якшою.

Весною спостерігається перехід від від'ємних значень до додатних у березні. Значне підвищення температури повітря особливо у березні, яке коливалася від 0,44 до 0,75ºС/10 років.

Літом спостерігалося незначне підвищення, навіть на окремих станціях відмічалося її зниження. Максимальне підвищення температури повітря спостерігалося на станції Хмельницький і становила 0,5ºС/10 років у серпні (додатній для всіх станцій). Зниження температури повітря спостерігалося на станції Луганськ (0,09ºС/10 років.), Дніпропетровськ (0,09ºС/10 років.), та ін.

Восени спостерігається перехід від переважно додатного тренду у вересні і жовтні до від'ємного у листопаді. Значне підвищення температури повітря спостерігається на станції Дніпропетровськ (0,48ºС/10 років) у вересні та на станції Львів (0,57ºС/10 років). Важливо відзначити, що на станції Хмельницький зниження температури повітря становить – 1,04ºС/10 років у вересні.

Висновки. Найбільше потепління на території України за період 1951 – 2009 рр. спостерігається у зимовий сезон, причому величина потепління зростає з півночі на південь. Восени тенденція до зростання температури повітря посилюється з заходу на схід, а влітку – чітко не оформлена у просторі, з максимумами у Хмельницькому і Дніпропетровську. Найменша тенденція до потепління у центральному місяці весняного сезону. Таким чином головний внесок у річне потепління на більшості станцій України має зимовий сезон. Сезонний розподіл тенденцій температури повітря в цілому узгоджується з висновками, отриманими для Європи і в цілому для Північної півкулі.

1.Будыко М.И., Голищин Г.С., Израэль Ю.А. Глобальные клыматические катастрофы. –Л:Гыдрометеоиздат, 1986. – 159 с.

2.Бучинський И.Е. Климат Украины. – Л.:Гидрометеоиздат, 1960. -130 с.

3.Волощук В.М., Бойченко С.Г. Редакція сезонного ходу приземної температури України на глобальне потепління клімату. //Доповіді НАНУ. 1997. -№9. 347 с.

4.Волощук В.М Про можливості зміни середньомісячного температурного режиму України в першій половині XXI століття //Доповідь НАНУ. – 1993. 245 с.

5.Глобальне потепління і клімат України: регіональні екологічні та соціально – економічні аспекти /КУ ім. Т.Шевченка /В.М. Волощук, С.Г.Бойченко, С.М. Степаненко. –Київ: Київський університет, 2002. – 177 с.

6.Климат Украины / Под ред. Г.Ф.Прихотько, А.В.Ткаченко, В.Н.Бабиченко. - Л.: Гидрометеоздат, 1967. – 413с.

7.Климатология. Под.ред. Дроздова В. А., Кобышевой Н. В. и др., Л., Гидрометеоиздат, 1989. – 568 с.

8.Клімат України. За редакцією В. М. Ліпінського, канд. Фіз..-мат. Наук В. А. Дячука, канд. геогр. наук В. М. Бабіченко – Київ 2003. - 343 с.

9.Кондратьев К.Я. Глобальный климат и его изменения. – Л.:Наука, 1987. – 229

10. Ліпінський В.М. Глобальна зміна клімату та її відгук в динаміці клімату України //В кн.: Матеріали Міжнародної конференції «Інвестиції та зміна клімату: можливості для України». – Київ: - 2002. – С. 177 – 185.

11. Температура воздуха на Украине / В.Н. Бабиченко, С.Ф. Рудышина, З.С. Бондаренко, Л.М Гущина. – Л.:Гидрометеоиздат, 1987. – 399 с.
12. База даних ECAD-European Climate Assessement Data Set (http://eca.knmi.nl)
13. Міністерство надзвичайних ситуацій в Україні. Міський гідрометеорологічний центр. http://meteo.gov.ua/ua/news/62

УДК 556.5

Галік О.І., Яковишина М.С.

АНАЛІЗ ОДНОРІДНОСТІ РЯДІВ РІЧНОГО СТОКУ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗМІНАМИ КЛІМАТУ НА ПРИКЛАДІ РІЧОК ПОЛІСЬКОЇ ТА ЗАХІДНОЇ ГІДРОЛОГІЧНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Оцінювалась однорідність рядів річного стоку за параметричними та непараметричними статистичними критеріями із використанням різницевих інтегральних кривих стоку.

Ключові слова: річний стік, параметричні та непараметричні статистичні критерії.

Оценивалась однородность рядов годового стока за параматрическими и непараметрическими статистическими критериями с использованием разностных интегральных кривых стока.

Ключевые слова: годовой сток, параматрические и непараметрические статистические критерии.

Homogeneity of rows of annual flow was estimated after self-reactance and non-parametric statistical criteria with the use of different integral mass curves.

Key words: annual flow, self-reactance and non-parametric statistical criteria.

На сьогодні, на думку більшості дослідників, реальними та значущими є сучасні зміни клімату внаслідок антропогенного впливу. Із другої половини минулого століття почалося різке потепління клімату. Актуальність досліджень з оцінок зміни природного стану річок під впливом сучасних кліматичних змін визначається необхідністю вирішення цілого ряду завдань, а саме: обчислення розрахункових гідрологічних характеристик для будівельного та водогосподарського проектування; оцінка водних ресурсів басейнів річок, економічних районів та адміністративних областей; узагальнення характеристик стоку по території, за висотними зонами в залежності від різних природних факторів; дослідження просторових та часових закономірностей коливання стоку; складання водогосподарських балансів різних видів; розробка та здійснення заходів з комплексного використання та охорони водних ресурсів; вирішення різного роду екологічних завдань, які направлені на пом'якшення та попередження несприятливих порушень природного середовища. Для вирішення цих завдань необхідно застосовувати теоретичні криві розподілу. Це є правомірним тільки тоді, коли сукупності складені із однорідних та незалежних елементів. Метою дослідження була оцінка однорідності рядів спостережень річного стоку в розрізі сучасних

змін клімату на прикладі річок Поліської гідрологічної області надмірної водності та Західної гідрологічної області достатньої водності [1].

Для оцінки однорідності середніх за рік витрат води використані тривалі ряди спостережень: р. Вижівка – п. Стара Вижівка (1947-2004 рр.); р. Турія – п. Ягідне (1946-2003 рр.); р. Турія – п. Ковель (1947-2007 рр.); р. Стир – п. Луцьк (1944-2004 рр.). Вони охоплюють основні періоди зміни температурного режиму планети (рис.1), які виділені на основі аналізу глобальної осередненої річної температури Землі, і яку вважають інтегральною характеристикою глобальної кліматичної системи.

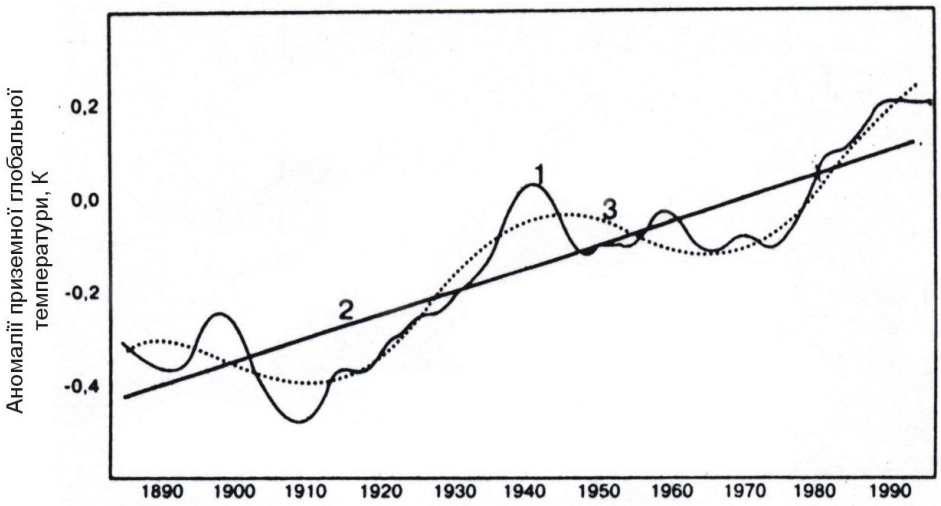

1 - інструментальні дані, 2 - лінійний тренд (-0,5°С за 100 років),
3 - апроксимація: лінійний тренд (-0,5°С за 100 років) + гармонічна хвиля
(з амплітудою -0,11°С і періодом 55 років)

Рис. 1. Віковий хід аномалій річної глобальної температури (К) Землі за 1885-1995 рр. [3]

Аналіз даних спостережень дозволив зробити наступні висновки [3]: у 40-х рр. XX ст. закінчилося потепління, яке розпочалося на початку століття; до 70-х рр. XX ст. тривав процес відносно незначних коливань клімату; із середини 70-х рр. XX ст. в Північній півкулі поновлюється потепління із більшою інтенсивністю, ніж у попередні роки, і яке продовжується до теперішнього часу. Аналогічною є динаміка клімату України як регіонального. Він значною мірою уособлює характерні риси глобального клімату. Аналіз багаторічного ходу аномалії глобальної та регіональної температури повітря (рис. 2) підтверджує, що клімат України є чутливим до зміни глобального клімату. Крім того, розглянуті ряди спостережень, також охоплюють так званий період порівняння: з 1951 або 1961 по 2004 або 2005 рр. [2].

Таким чином, використані ряди спостережень середніх за рік витрат води відповідають періоду відносно незначних коливань клімату та періоду поновлення потепління в Північній півкулі.

Застосування методів математичної статистики для оцінки однорідності рядів спостережень гідрологічних характеристик базується на

припущенні, що зв'язок членів ряду між собою є відсутнім. Значення коефіцієнта автокореляції між стоком суміжних рядів r(1) дозволяє зробити висновок про зв'язок членів ряду між собою. Автокореляція r(1) для рядів середніх за рік витрат води, яку визначали так як вимагають нормативні документи [5], не перевищувала 0,2.

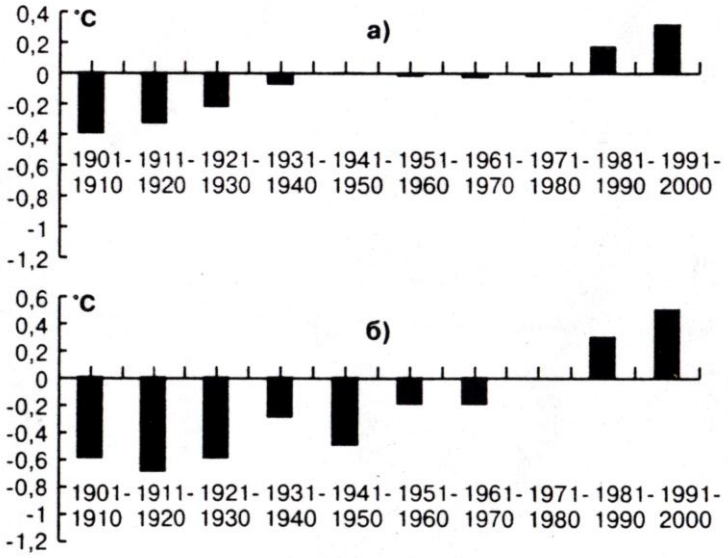

Рис. 2. Аномалії (відносно кліматологічної норми) річної глобальної (а) та регіональної (б) температури повітря (°С) за окремі десятиріччя [3]

Одним із основних методів вивчення змін річного стоку за даними рядів спостережень є оцінка трендів середнього значення. Найчастіше розглядають регресію даних спостережень на час і визначають коефіцієнти лінійного тренду, які характеризують середню швидкість зміни рівня ряду на часовому відрізку, який розглядається. Для оцінки змін річного стоку, в розглянутих створах річок за період спостережень, були визначені параметри рівняння лінійного тренду: середня багаторічна витрата за період спостережень Q_0; кутовий коефіцієнт а, який характеризує нахил лінії тренду. Коефіцієнт а оцінювався методом найменших квадратів. Окрім цього, були обчислені похибки кутового коефіцієнта σ_a. Вибіркова мінливість коефіцієнтів тренду для тривалих періодів спостережень може виявитися великою, особливо для окремих створів. Похибки можуть бути такими, що іноді виявляється неможливим не тільки оцінити швидкість змін, які спостерігаються, але встановити сам факт їх наявності. Для оцінки статистичної значимості наявності тренду зазвичай розглядають ймовірність нульової гіпотези, тобто ймовірність того, що а = 0. Умовою відхилення або прийняття нульової гіпотези є відношення a/σ_a. Тренди вважаються статистично значимими [4], якщо виконується умова, що $a/\sigma_a \geq 2$. Виділені, для зазначених створів річок, лінійні тренди та їх параметри наведено в табл.1.

Таблиця 1.Параметри лінійних трендів середніх за рік витрати води за період спостережень

Річка,пункт	*Період спостережень*	Q_0, *м*^{3}/*с*	*а, м*^{3}/*с за 10 років*	a/σ_a
р. Турія – п. Ковель	1947-2007	3,78	+0,070	35,90
р. Турія – п. Ягідне	1946-2003	1,39	+0,074	18,70
р. Вижівка – п. Стара Вижівка	1947-2004	2,54	-0,110	131,0
р. Стир – п. Луцьк	1944-2004	30,5	+0,091	2,530

Аналіз отриманих результатів показує, що тренди є виявленими, а також, що вони є статистично значимими. Для зазначених створів басейнів річок Турія та Стир характерним є зростання річного стоку за період спостережень, а для створу в басейні р. Вижівка характерним є його зменшення. Найбільш суттєві зміни за період спостережень середніх за рік витрат води по відношенню до середніх багаторічних витрат Q_0 виявлені для створів р. Вижівка – п. Стара Вижівка та р. Турія – п. Ягідне. В цілому слід зазначити, що виявлені зміни річного стоку за абсолютними значеннями є достатньо невеликими.

Обробка результатів спостережень річного стоку, яку проводять з метою вивчення умов його формування або для вирішення прикладних завдань, може вважатися повноцінною лише у випадку, коли використовують статистично однорідні ряди або враховують їх неоднорідність. Для однорідного ряду характерним є коливання членів ряду навколо одного і того ж рівня (середнє арифметичне) приблизно в одному і тому ж діапазоні. Статистично неоднорідність найчастіше виникає як наслідок зміни клімату одночасно на великій території під впливом природних та антропогенних факторів.

Оцінку однорідності рядів за відсутності надійної інформації про час та причини, що порушують їх однорідність, виконують із застосуванням статистичного аналізу вихідних даних, тобто за параметричними та непараметричними (ранговими) статистичними критеріями. При аналізі даних спостережень, кожен із рядів поділявся на дві вибірки (до та після визначеного моменту порушення однорідності), за якими були встановлені відповідні статистики.

При вирішенні прикладних завдань, у відповідності до діючих нормативних документів [5, 6], для кількісної оцінки даних спостережень використовують критерії однорідності середніх значень і дисперсій. Для цього використовують параметричні критерії Фішера F та Стьюдента t.

У зв’язку із тим, що ряди спостережень річного стоку мають досить значну асиметрію розподілу, для кількості оцінки їх однорідності також були застосовані непараметричні (рангові) статистичні критерії. Непараметричними називають критерії, використання яких не вимагає попереднього визначення параметрів розподілу і навіть наближеного

закону розподілу ознаки. Зазначені критерії застосовують, якщо постає завдання порівняти дві сукупності X та Y за вибірками, які одержані на одному об'єкті, але в різний час. Нами були застосовані непараметричні критерії трьох груп. Критерії першої групи виявляють відмінності в центральній тенденції (середні значення вибірок), але ігнорують відмінності у відхиленнях сукупностей, які порівнюють. В наших дослідженнях для першої групи були використані критерій Вілкінсона W у випадку, коли обсяги двох порівняльних сукупностей були більші ніж 10 та критерій Ван дер Вардена X. Нульова гіпотеза для критеріїв цієї групи формулюється як H_0: $\mu_x = \mu_y$, де μ_x і μ_y – відповідно характеристики центрів розподілу вибірок, а альтернативною гіпотезою буде H_1: $\mu_x \neq \mu_y$. До другої групи відносилася модифікація критерію W, яка запропонована Сіджелом і Тьюкі (S - критерій), у випадку, коли обсяги двох сукупностей були більше 10. Нульова гіпотеза для критерії другої групи формулюється, як H_0: $\sigma_x = \sigma_y$, де σ_x та σ_y – дисперсії (стандартні відхилення) двох вибірок, при альтернативній гіпотезі H_1: $\sigma_x \neq \sigma_y$. Третя група включала серійний критерій Q та критерій Колмогорова – Смирнова λ^2 у випадку, коли обсяги вибірок були відповідно більші, ніж 10 та менші, ніж 100. Нульовою гіпотезою для критеріїв цієї групи є H_1: $F(x) = F(y)$, де $F(x)$ та $F(y)$ – накопичені відносні частоти двох вибірок, при альтернативній гіпотезі H_1: $F(x) \neq F(y)$.

Для виявлення моменту порушення однорідності були побудовані різницеві інтегральні криві річного стоку або сумарні криві відхилень річних значень стоку від середнього його значення за період спостережень (рис. 4). Різницева інтегральна крива характеризує зміни в часі суми (від початку спостережень) відхилень середніх за рік витрат води Q_i від середньої багаторічної величини Q_0. При побудові різницевої інтегральної кривої стік зручніше виражати в модульних коефіцієнтах $K_i = Q_i/Q_0$. Відхилення модульного коефіцієнта від середнього багаторічного значення стоку дорівнює $K_i - 1$, так як його середнє значення за період спостережень дорівнює одиниці. При побудові інтегральної кривої обчислюють наростаючу суму відхилень $\sum(K_i-1)$. За початковий момент інтегрування беруть перший рік періоду спостережень. Для того, щоб виключити вплив мінливості стоку на модульні коефіцієнти, при побудові різницевих інтегральних кривих, їх ординати обчислюють, як відношення $\sum(K_i-1)/C_v$, де C_v – коефіцієнт варіації річного стоку. Різницева інтегральна крива в часі має наступну властивість: відхилення середньої величини за любий інтервал часу m років від її середнього значення за багаторічний період спостережень (воно дорівнює 1), характеризується тангенсом кута нахилу лінії, яка з'єднує точки початку і закінчення інтервалу, до горизонтальної прямої та визначається за співвідношенням $K_{cp} - 1 = (l_k - l_n)/m$. Тут l_k та l_n – це кінцева та початкова ординати інтегральної кривої для відрізку часу m років. Період часу, для якого ділянка інтегральної кривої має ухил догори і значення величин $K_{cp} - 1 > 0$ відповідає багатоводній фазі водності. Період

часу, для якого ділянка інтегральної кривої має нахил донизу і $К_{ср} – 1 < 0$, відповідає маловодній фазі.

За одержаними різницевими інтегральними кривими був проведений аналіз циклічності коливань річного стоку. На рис. 3 ділянки різницевих кривих, для зазначених створів річок, від початку спостережень і до середини 60-х рр. XX ст. мають загальний нахил донизу, що відповідає маловодній фазі. Ділянки інтегральних кривих від середини 60-х рр. і до початку 80-х рр. мають ухил вверх, що відповідає багатоводній фазі. Наступна маловодна фаза виявлена від початку 80-х рр. і до середини 90-х років XX ст. Характеристика виявлених періодів, наведена в табл. 2.

Таблиця 2.Характеристика водності періодів, виділених за різницевими інтегральними кривими

Річка, пункт	Період, роки	m, роки	$К_{ср} – 1$	Водність періоду
р. Стир – п. Луцьк	1944-1964	20	-0,197	маловодний
	1965-1981	16	+0,734	багатоводний
	1982-1997	15	-0,692	маловодний
р. Вижівка – п. Стара Вижівка	1947-1964	17	-0,045	маловодний
	1965-1981	16	+0,656	багатоводний
	1982-1997	15	-0,471	маловодний
р. Турія – п. Ягідне	1946-1964	18	-0,252	маловодний
	1965-1982	17	+0,566	багатоводний
	1983-1997	14	-0,362	маловодний
р. Турія – п. Ковель	1947-1964	17	-0,2111	маловодний
	1965-1981	16	+0,549	багатоводний
	1982-1997	15	-0,596	маловодний

Аналіз вікового ходу аномалій річної глобальної температури (рис.1) показує, що за інструментальними даними на початок 80-х років температури повітря досягли попереднього максимального рівня, який спостерігався раніше на початку 40-х років. Фактично 80-і роки відкрили період інтенсивного, сучасного зростання температури повітря. Відповідно, для зазначених створів річок, найбільші значення ординат на різницевих інтегральних кривих припадають на 1981 або 1982 рік (рис.3). Вони були визнані моментами порушення однорідності рядів середніх за рік витрат води.

В результаті однорідність рядів річного стоку перевірялася за двома вибірками: перша – включала середні за рік витрати з 1944-1947 рр. по 1981 або 1982 р., друга вибірка – з 1982 або 1983 р. по 2003-2007 рр. Були обчислені для параметричних та непараметричних критеріїв відповідні статистики, які порівнювалися із критичними значеннями для підтвердження або відкидання нульової гіпотези.

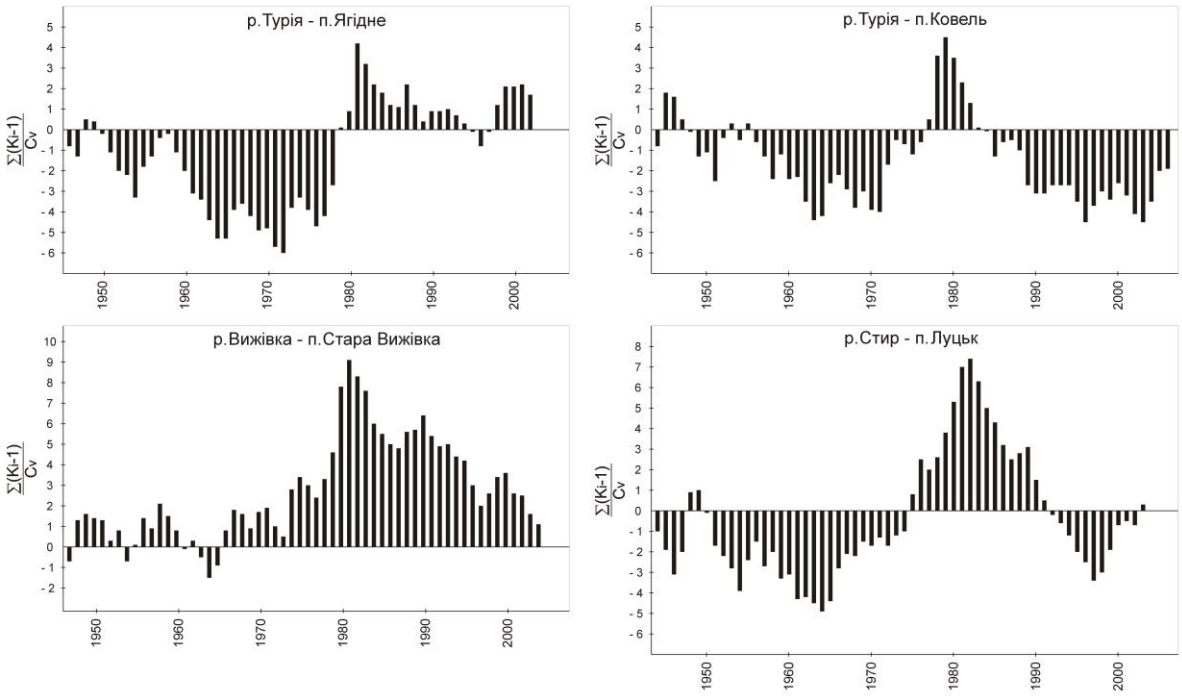

Рис.3 Різницеві інтегральні криві річного стоку

За параметричними статистичними критеріями F та t ряди річного стоку виявилися однорідними (за винятком ряду р. Вижівка – п. Стара Вижівка за критерієм t, для якого значення t = 3,160 при t_α = 2,398). Результати перевірки однорідності рядів за непараметричними (ранговими) статистичними критеріями для рівня значущості 5% наведені в табл.3.

Таблиця 3. Розрахункові статистики та критичні значення непараметричних критеріїв однорідності

Річка, пункт	*р. Турія – п. Ковель*	*р. Турія – п. Ягідне*	*р. Стир – п. Луцьк*	*р. Вижівка – п. Стара Вижівка*
W	1,500	1,992	2,950	2,740
$W_{кр}$	1,960	1,960	1,960	1,960
X	3,020	2,454	4,112	7,600
$X_{кр}$	5,210	5,280	4,230	4,230
S	2,310	4,630	5,560	3,646
$S_{кр}$	1,960	1,960	1,960	1,960
Q	0,891	0,626	0,708	0,371
$Q_{кр}$	1,960	1,960	1,960	1,960
λ^2	0,692	0,934	0,892	1,287
$\lambda^2_{кр}$	1,358	1,358	1,358	1,358

Одержані результати показують, що за непараметричними статистичними критеріями першої групи (W та X – критерії) ряди річного

стоку, для зазначених створів річок, виявилися неоднорідними за W-критерієм (за винятком р. Турія-п. Ковель). За Х-критерієм цієї групи розглянуті ряди виявилися однорідними (за винятком р. Вижівка – п. Стара Вижівка). Відомо, що W-критерій є більш потужним в порівнянні із критерієм Стьюдента, коли виявлено, що розподіли сукупностей явно відрізняються від нормального. В тих випадках, коли вибірка утворена величинами, які мають розподіл, наближений до нормального, більш чутливим є критерій Х-критерій. Таким чином, слід вважати, що сучасні кліматичні зміни можуть впливати на однорідність рядів річного стоку для розглянутих створів річок зазначених гідрологічних областей, тобто центральні тенденції двох вибірок (до та після моменту початку стрімкого зростання температури повітря в Північній півкулі) не будуть близькими.

За непараметричним S-критерієм, який відноситься до другої групи, виявлено, що ряди річного стоку виявилися неоднорідними. Отже, за критерієм другої групи, сучасні кліматичні зміни слід вважати такими, що впливають на однорідність рядів, тобто дисперсії (стандартні відхилення) двох вибірок не можна вважати близькими. Статистичні критерії третьої групи (Q та λ^2 - критерій) у всіх випадках були меншими за їх критичні значення. Отже, за критеріями цієї групи не виявлено відмінностей у характері розподілів двох вибірок, які можуть виникати під дією сучасних кліматичних змін. У підсумку із усього викладеного слід зазначити, що застосовані параметричніх критерії, використання яких регламентується нормативними документами, не виявили порушення однорідності рядів у зв’язку із сучасним потеплінням клімату. Використання непараметричних критеріїв, які застосовують при аналізі однорідності рядів, що мають переважно асиметричний розподіл, дозволяє виявити вплив сучасного потепління на однорідність рядів річного стоку для річок, розглянутих гідрологічних областей.

На підставі результатів аналізу рядів річного стоку для зазначених створів річок Поліської гідрологічної області надмірної водності та Західної гідрологічної області достатньої водності (Волинська підобласть) у зв’язку із сучасними змінами клімату можна зробити ряд висновків.

1. Для зазначених рядів характерні слабкі внутрішньорядові зв’язки. За періоди спостережень, які є достатніми за тривалістю, виявлені статистично значимі та переважно додатні тренди річного стоку.

2. Моментом порушення неоднорідності рядів слід важати початок інтенсивного зростання температури повітря в Північній півкулі, при його уточнені за різницевими інтегральними кривими річного стоку. Зазначений момент припадає на 1981-1982 рр.

3. Порушення однорідності рядів у зв’язку із сучасним потеплінням клімату за параметричними критеріями, які регламентовані нормативними документами, не виявлено.

4. Застосування непараметричних критеріїв для рядів річного стоку дозволило виявити їх неоднорідність у зв’язку із сучасними кліматичними

змінами за відмінністю дисперсій (стандартних відхилень) та центральних тенденцій вибірок.

1. Географічна енциклопедія України: В 3-х Т. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім.. М.П.Бажана, 1989-1990. – Т.2: 3- О. – 480 с.; Т3: П-Я – 480 с.
2. Груза Г.В., Ранькова Э.Я., АристоваЛ.Н., Клещенко Л.К. О неопределённости некоторых сценарных прогнозов температуры воздуха и осадков на территории России // Метеорология и гидрология. – 2006. - №10 – С. 5-23.
3. Клімат України /[за ред.. В.М. Ліпінського, В.А.Дячука, В.М. Бабіченко]. – К.: Видавництво Раєвського, 2003. – 343 с.
4. Мелещенко В.П., Марвис В. М., Говоркова В.А., Насколько наблюдаемое потепеление климата России согласуется с расчётами по объединённым моделям общей циркуляции атмосферы и океана?// Метеорология и гидрология. – 2007. - № 10-С. 5-19.
5. Пособие по определению расчётных гидрологических характеристик. -: Гидрометеоиздат, 1984. – 447 с.
6. СП 33-101-2003 Определение расчётных гидрологических характеристик. – Госстрой России – 68 с.

УДК 911.3

Пендерецький О.В.

УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ І ЕКОЛОГІЧНИМИ РИЗИКАМИ В КАРПАТСЬКОМУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ РАЙОНІ

Обґрунтовано та запропоновано вирішення проблеми формування ефективного організаційно-економічного механізму управління природокористуванням та екологічними ризиками в Карпатському суспільно-географічному районі. Основними причинами появи екологічних ризиків є виробнича діяльність. Як підсистеми управління екологічними ризиками запропоновано використати методи й інструменти екологічного менеджменту й екологічного страхування.

Ключові слова: промислове виробництво, екологія, природокористування, ризики, туризм, страхування, оцінка.

Обгрунтовано и предложены решения проблемы формирования эффективного организационно-экономического механизма управления природопользованием и экологическими рисками в Карпатском общественно-географическом районе. Основными причинами появления экологических рисков является производственная деятельность. Как подсистемы управления экологическими рисками предложено использовать методы и инструменты экологического менеджмента и экологического страхования.

Ключевые слова: промышленное производство, экология, природопользование, риски, туризм, страхование, оценка.

Substantiated and proposed solution to the problem of forming an effective organizational and economic mechanism of nature management and environmental risk in the Carpathian social and geographic area. The main causes of environmental risks is a manufacturing activity. As a subsystem of environmental risk management proposed to use methods and tools of environmental management and environmental insurance.

Keywords: production, ecology, nature, risks, tourism, insurance and evaluation.

Вступ. Постановка проблеми. Карпатський суспільно-географічний район відзначається великою кількістю промислових, архітектурних, історичних та культурних пам'яток, на які слід звернути увагу як з метою їх збереження, історичної цінності, так і з метою сприяння розвитку промислового [1], внутрішнього та зовнішнього туризму. Проте він характеризується як високим енергетичним промисловим потенціалом так і високим рівнем забруднення навколишнього середовища. Наявність промислового виробництва є одним із найважливіших чинників, який впливає на появу екологічних ризиків. Тому проблема управління природокористуванням, в тому числі й екологічними ризиками є важливою як у сучасних умовах, так і в перспективі.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Серед останніх публікацій і досліджень щодо управління природокористуванням і екологічними ризиками необхідно відмітити монографію Г. І. Рудька і Л. Є. Шкіци [3] в якій приведені приклади управління природно-технічними системами в межах геологічного та суміжних середовищ, навчальний посібник В. С. Джигирея [4], де автор розглядає основні концепції наслідків впливу діяльності людини на довкілля, монографію Є. П. Буравльова [5], в якій викладено методичні підходи до вирішення питань загальної безпеки, оцінок ризику та можливих антропогенних навантажень, а також авторські праці [2].

Визначення невирішених сторін проблеми. На характер використання рекреаційних ресурсів надзвичайно сильно впливає екологічний стан території – чистота або забруднення вод, повітря, ґрунтів, порядок чи безлад у соціально-політичному житті суспільства, економіці країни. З розвитком суспільного виробництва, його інтенсифікацією зростає роль організації відпочинку. Для цього необхідно поєднання певних умов та ресурсів, а також вдосконалення методологічних підходів у сфері управління екологічними ризиками, що викликано низькою ефективністю природоохоронної діяльності на підприємствах.

Мета та завдання статті. Розробити шляхи вирішення проблеми формування ефективного організаційно-економічного механізму управління екологічними ризиками Карпатського суспільно-географічного району.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення політики раціонального природокористування слід розглядати як цілеспрямовану діяльність законодавчих і виконавчих владних структур, громадських організацій, працівників виробничо-господарської сфери та безпосередньо пересічних громадян щодо реалізації ними екологічних, економічних та соціальних відносин, спрямованих на мінімізацію негативних і в першу чергу екологічно згубних наслідків життєдіяльності людини. Це може бути досягнуто за умов організації в економіці країни маловідходного господарського механізму, його спрямованості на виключно раціональне природокористування та уникнення надзвичайних ситуацій [5, с.3].

Тенденції, які сьогодні відстежуються згідно з умовами розвитку соціально-економічних систем (зміни в навколишньому природному середовищі і відповідні трансформації його ресурсної складової), потребують конкретних кроків щодо підсилення розвитку не тільки національної, але й міжнародної страхової справи. Йдеться про підтримку вирішення нагальних завдань, а саме:

- впровадження екологічно орієнтованої техносфери, що спрямована на суттєве зменшення антропогенного впливу на навколишнє середовище і, згідно з міжнародними угодами, потребує більшої уваги до розширення страхування ризиків негативних впливів на довкілля;
- раціональне використання природних ресурсів, сприяння розширенню використання у світовому масштабі поновлювальних ресурсів і заміна ними непоновлювальних, що вимагатиме страхування з метою збереження якості ресурсів, як основи для одержання в перспективі товарного продукту і відповідного прибутку;
- підвищення значення в економіці саме трудових ресурсів потребує нових підходів, які зосереджуватимуть увагу не тільки на страхуванні здоров'я, а й передбачатимуть весь комплекс заходів щодо підвищення якості трудових ресурсів та їх відтворення — в першу чергу інтелектуальної складової тощо.

Внаслідок видобування, збагачення та переробки корисних копалин, нагромадження порожньої породи та відходів виробництва відбувається концентрація шкідливих елементів і важких металів, радіонуклідів тощо, що призводить до важких захворювань і навіть масової загибелі рослин і тварин. До важких соціоекологічних наслідків призводить транспортування вантажів, бурових установок по бездоріжжю, пересування важких самохідних агрегатів, тракторів. Значний негативний вплив на природне середовище має будівництво й експлуатація різноманітних будівель та інженерних споруд. Нині дедалі частіше техніко-будівельній діяльності на родючих землях передує знімання, переміщування та зберігання ґрунтів, які потім використовуються для покриття інших територій з гіршими ґрунтами чи для рекультивації кар'єрів, териконів. Слід передбачити чіткі еколого-економічні відносини між власником та користувачем надр, які б враховували плату за землю, надра, штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства [4, с.147].

Як на глобальному, так і регіональному рівнях (у межах типового природно-територіального комплексу) під час господарської діяльності виникають природні, техногенні і соціальні ризики. Їх визначення вже стало найактуальнішим із завдань, розв'язання якого дасть змогу ефективно попереджувати певну кількість негативних процесів. У випадках, коли ці процеси неможливо попередити, доцільно застосовувати механізм страхування від негативних наслідків. Практика застосування вивіреного механізму оцінок ризиків дасть змогу проводити ефективну роботу з попередження або відвернення цілого ряду небажаних ситуацій і

викликаних ними негативних наслідків. Як відомо, витрати на попередження негативних наслідків у 15 разів менші витрат на ліквідацію цих наслідків.

Аналіз формулювань поняття “ризик” та його класифікації дозволяє систематизувати існуючі підходи і сформулювати визначення ризику як імовірність настання небажаної випадкової події; втрати, пов'язані з настанням небажаної випадкової події; небезпека помилкового рішення і втрат; діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності; стимул для отримання додаткового прибутку дозволив виявити причини, що обумовлюють її динамічність, відсутність єдиної думки відносно систематизації ризиків. Серед класифікаційних ознак, за якими проведено систематизацію є: джерело виникнення; масштаб впливу; природа екологічного ризику; вплив екологічного стану та характеру діяльності; терміновість впливу; терміновість виникнення; імовірність збитку; вплив на людину. Класифікація дозволяє стратегічно визначити ефективні напрями зниження екологічного ризику. Аналіз кризових ситуацій, що склалися в екологічній сфері, частота таких ситуацій і їх тягар дають підставу акцентувати увагу на виділенні екологічних ризиків із загальної системи ризиків. У визначенні й оцінці екологічних ризиків потрібно виділити ряд особливостей: цей вид ризиків пов'язаний з іншими ризиками; знання, що є на цей час, є недостатніми, для визначення рівня небезпеки; динамічність нормативно-законодавчої бази; розвиток технологій, які призначені для розв'язання екологічних проблем; збільшення активності громадськості щодо захисту навколишнього середовища. Під управлінням екологічними ризиками потрібно розуміти методи, що дозволяють виявляти рівень невизначеності, прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходи щодо запобігання або зменшення негативних наслідків їх реалізації з урахуванням соціально-економічних, екологічних і інших аспектів діяльності підприємства. Методологія передбачає виявлення основних джерел і чинників екологічної небезпеки (оцінка ризику) [2]; дослідження закономірностей, принципів і основних напрямів подальшого розвитку (прогнозування ризику); визначення найбільш ефективних шляхів скорочення екологічної напруженості.

Оцінка ризику передбачає виконання ряду етапів. Першим з них є ідентифікація небезпек, результат якої – перелік небажаних подій, що призводять до аварії. Другий етап – це оцінка імовірності настання аварійної ситуації. На цьому етапі використовуються статистичні дані з аварійності та надійності технологічної системи, застосовуються логічні методи аналізу так званих «дерев подій» і «дерев відмов», а також експертна оцінка думки фахівців у даній сфері. На заключному етапі аналізу ризику проводять оцінку впливів наслідків аварії на людей, майно і навколишнє середовище. Оцінка ризику може бути диференційною і комплексною. Диференційну оцінку пропонується проводити за допомогою одиничних, або часткових показників, які дають

характеристику тільки однієї із властивостей безпеки. У той час як комплексну оцінку можна проводити з використанням комплексу показників, що відображають властивості декількох рис безпеки як середовища мешкання людини, так і обладнання або технологічного процесу. При проведенні комплексного аналізу імовірнісних втрат, визначенні оцінки ризику важливо не тільки встановити всі джерела ризику, але і виявити, які джерела домінують. При цьому доцільно класифікувати всі можливі втрати за ознакою впливу на діяльність фірми на ті, що визначають і побічні (непрямі). До визначальних втрат можуть бути віднесені такі втрати, які при своєму виникненні безпосередньо впливають на діяльність підприємства, а до побічних ті, вплив яких на фірму здійснюється опосередковано.

Найбільш об'єктивною оцінкою рівня екологічної безпеки, що об'єднує різні її аспекти (технічний, економічний, екологічний і соціальний), є оцінка сумарного ризику, під яким розуміється виникнення і розвиток несприятливих природно-техногенних процесів, що супроводжуються, як правило, істотними екологічними наслідками. Нами виділені якісний і кількісний види аналізу ризику, причому результати якісного аналізу служать базовою інформацією для здійснення кількісного аналізу, на основі якого проводиться оцінка ризику і здійснюється його прогнозування.

В основі концепції управління екологічним ризиком покладено такі принципові положення: повністю виключити екологічний ризик неможливо, завжди зберігається імовірність його виникнення; ризику можна запобігти, знизити або прийняти; управління ризиком, досягнення його результативності передбачає застосування різних за формою, дієвістю законодавчо-правових, організаційно-економічних, техніко-технологічних методів; незалежно від форм вияву екологічного ризику найбільш ефективним є здійснення системних, охоплюючих усі рівні можливих виявів, заходів. Зниження ступеня ризику може відбуватися або зовнішніми, або внутрішніми методами, пов'язаними із зменшенням несприятливого впливу тих або інших чинників на виробництво (превентивні заходи). Екологічний менеджмент відноситься до внутрішніх, а екологічне страхування як до внутрішніх, так і до зовнішніх методів зниження ступеня екологічного ризику. Задачею екологічного менеджменту є запобігання негативному впливу виробництва на навколишнє середовище, а екологічне страхування дозволяє здійснити передачу, перекладення ризику. Це обумовлює можливість їх використання як підсистем управління екологічними ризиками.

Узагальнюючи різні підходи щодо екологічного менеджменту, а також ураховуючи сучасні переконання, можна дати таке визначення: екологічний менеджмент – частина загальновиробничої системи менеджменту, яка направлена на безперервне вдосконалення екологічних характеристик і реалізує цілі охорони навколишнього середовища при плануванні, проведенні й контролі виробничих дій для забезпечення

зниження негативного впливу на навколишнє середовище і з метою підвищення конкурентоспроможності продукції, що випускається. Екологічний менеджмент запропоновано розглядати складовою частиною цілісної системи менеджменту підприємства, у зв'язку з цим він повинен виконувати функції планування, організації, мотивації, моніторингу і контролю.

До задач, що пов'язані із екологічними ризиками додатково відносяться: оцінка впливу виробничих процесів на навколишнє середовище; розробка власної екологічної політики; перевірка стану навколишнього середовища в районі розташування підприємства з метою виявлення слабких місць [3]; навчання персоналу питанням охорони навколишнього середовища.

Основною проблемою для практичного застосування екологічного ризику у сфері страхування є початкова різноспрямованість інтересів: з одного боку, виробників із максимізації прибутку, з іншого – суспільного інтересу щодо збереження сприятливого навколишнього середовища.

Методологія аналізу управління екологічними ризиками включала: аналіз політики і програми у сфері охорони навколишнього середовища; розгляд природоохоронних заходів щодо ключових напрямів; визначення фінансових наслідків охорони навколишнього середовища; оцінку поточних і майбутніх витрат на природоохоронну діяльність; аналіз випадків судових розглядів; виявлення джерел екологічних ризиків на підприємстві і визначення інструментів, що застосовуються для їх мінімізації; визначення типу еколого-економічної стратегії підприємств; розробку механізму управління екологічними ризиками.

Висновки та перспективи подальших розвідок. В результаті дослідження здійснено теоретичне обґрунтування та запропоновано вирішення актуальної проблеми формування ефективного організаційно-економічного механізму управління екологічними ризиками.

1. Основними причинами появи екологічних ризиків є виробнича діяльність, яка формує антропогенні або техногенні зміни природних об'єктів і чинників. Екологічний ризик має розглядатись як можливість втрати контролю за екологічними подіям, що виникають, і завдання збитку навколишньому середовищу й здоров'ю людини, ризик припинення або повного закриття об'єкта з причин екологічного характеру.

2. Теоретичні розробки окремих питань, присвячених дослідженням ризиків і методам їх практичного рішення свідчать, що екологічні ризики або не враховуються зовсім, або має місце однобічний, обмежений підхід до їх визначення. Запропоновано під екологічним ризиком розуміти комплексну величину стану прогнозованої екологічної системи, що перевищує встановлені межі забруднень у довкілля, які спричиняють значне погіршення екологічної обстановки. Екологічний ризик, який характеризується показниками менш ніж нормативні, спростовується регенерацією природних явищ.

3. Екологічні ризики мають бути систематизовані за такими ознаками: джерело виникнення; масштаб впливу; можливість прогнозування і страхування; систематизація за видами діяльності, за можливістю диверсифікації, за ступенем допустимості ризиків, природа екологічного ризику; характер діяльності підприємства; терміновість впливу; вірогідність збитку; вплив на людину.

4. Під управлінням екологічними ризиками потрібно розуміти сукупність методів, що дозволяють виявити й оцінити рівень невизначеності, прогнозувати настання ризикових подій і застосовувати заходи запобігання (зменшення) негативних наслідків з урахуванням соціально-економічних, екологічних аспектів.

5. Основними проблемами, що обмежують можливість прогнозування економічних ризиків і отримання математично коректних моделей є: в аналітичному аспекті – відсутність достовірних і порівняльних даних за галузями і підприємствами; в організаційному аспекті – недооцінювання важливості управління екологічними ризиками на підприємстві; в економічному – нестабільність зовнішнього оточення підприємств; юридичному - певні недоробки в податковій системі й екологічному законодавстві.

6. Як підсистеми управління екологічними ризиками доцільно використати методи й інструменти екологічного менеджменту й екологічного страхування. Екологічний менеджмент має розглядатись як частина загальновиробничої системи менеджменту, що направлена на безперервне вдосконалення екологічних характеристик і реалізує цілі охорони навколишнього середовища (уникнення і зниження навантаження на природу) при плануванні, проведенні та контролі виробничих дій для забезпечення зниження негативного впливу на навколишнє середовище і для підвищення конкурентоспроможності продукції, що випускається.

7. Основними чинниками, що впливають негативним чином на екологічну ситуацію в Україні і в Карпатському районі є структурна деформація економіки, стан оновлення виробничих фондів, недостатнє бюджетне фінансування для відновлення основних виробничих фондів природоохоронного призначення, відсутність стимулів у підприємств щодо природоохоронних заходів.

1. Пендерецький О. В. Промисловий туризм в Україні: стан, перспективи розвитку / О. В. Пендерецький // Український географічний журнал. – 2010. – № 3. – С. 48 – 51.
2. Пендерецький О. В. Екологічні аспекти розвитку промислового туризму в нафтогазовидобувних регіонах України. / О. В. Пендерецький// – Івано-Франківськ: Науковий вісник ІФНТУНГ. – 2009. Вип.4(22). – С.148 – 152.
3. Рудько Г. І. Екологічна безпека та раціональне природокористування в межах гірничопромислових і нафтогазових комплексів / Г. І. Рудько, Л. Є. Шкіца // Монографія. – К., ЗАТ «НІЧЛАВА». – 2001. – 528 с.
4. Джигирей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища. / В. С. Джигирей // Навч. посіб. – 5-те вид. випр. і доп. – К.: «Знання», КОО. 2007. – 422 с.
5. Буравльов Є. П. Безпека навколишнього середовища / Є. П. Буравльов. // Монографія. – К. 2004. – 320 с.

УДК 577.486:627 (476)

Еникова В.Ф.

МОНИТОРИНГ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ПОВЕРХНОСТНЫХ ВОД СЛУЦКОГО РАЙОНА МИНСКОЙ ОБЛАСТИ МЕТОДОМ БИОИНДИКАЦИИ

В старейшем учебном заведении Республики Беларусь гимназии № 1 г. Слуцка с 1999 года действует «Школьная Академия Наук», которая объединяет всех желающих совершенствоваться в определенной ветви знаний, формирует исследовательские умения и навыки. В рамках работы ШАН проведены мониторинговые исследования экологического состояния поверхностных вод Слуцкого района. Сделаны выводы о гидрохимических и гидробиологических особенностях реки Случь и её притоков и проведена оценка изменения экологического состояния водных объектов Слуцкого района за период наблюдений.

Выявлено, что река Случь и её притоки в пределах исследуемой территории находятся в разном экологическом состоянии. Наиболее загрязнены реки Случь и Бычок в черте города, более чистыми являются реки Весейка и Локнея. Мониторинговые исследования экологического состояния рек Слуцкого района продолжаются.

The «School Academy of Science», which unites all interested persons with the purpose of improving skills in certain branches of knowledge and forms the research skills and abilities, operates in the oldest educational establishment of the Republic of Belarus - Gymnasium № 1 in Slutsk since 1999. Within the framework of SAoS a monitoring research of environmental condition of surface waters in Slutsk region has been carried out. The conclusions on the hydrochemical and hydrobiological characteristics of the river Sluch and its side streams were made and changes in the ecological state of water bodies of Slutsk region during the period of observation were assessed.

It was revealed that the river Sluch and its side streams within the study area are in different ecological conditions. The rivers Sluch and Bychok are most polluted within the city, Veseyka and Lokneya rivers are cleaner. Monitoring researches of ecological state of rivers in Slutsk region are going on.

В окружающем нас пространстве – родном городе, поселке или деревне, в ближайшем парке или на даче – вряд ли найдется природный объект более привлекательный, чем водоем. Даже небольшой пруд или ручей – это окно в совершенно иной, незнакомый нам мир, населенный необычными и очень интересными существами. Изучение водных обитателей, их жизни и повадок – захватывающий процесс. Он интересен еще и тем, что с помощью обитающих в воде организмов мы можем узнать состояние самого водоема, оценить качество воды в нем.

Лучшими «приборами», оценивающими качество воды, являются сами водные обитатели. Конечно, эти «приборы» тоже не идеальны: например, у них нет стрелок и шкал. Поэтому с помощью методов биоиндикации мы можем оценить только общий уровень загрязненности, но не узнаем точных концентраций того или иного вещества. Зато эти методы относительно дешевы и не требуют специального оборудования.

Многие из них довольно просты и могут быть использованы в работе юными исследователями, учащимися школ и гимназий.

Слуцкий район, в котором мы проживаем, расположен в южной части Минской области Республики Беларусь. Количество населения Слуцкого района составляет свыше 97 000 человек, в том числе 61 093 человека (63 %) проживают в административном центре района – городе Слуцке. Хозяйственная освоенность района довольно высокая: доля сельскохозяйственных угодий в общей структуре земель составляет 58,6 %, в то время как лесистость не превышает 24 %.

Кроме того, город Слуцк является крупным промышленным центром Минской области. Такая значительная освоенность сказывается на экологическом состоянии всех природных компонентов Слуцкого района. Располагаясь на территории с достаточным увлажнением, Слуцкий район обладает хорошо развитой гидрографической сетью, которая представлена рекой Случь и ее притоками, многочисленными болотами, каналами и прудами, а также водохранилищем Рудня.

В последние годы резко увеличилась антропогенная нагрузка на водные экосистемы, что приводит к эвтрофированию водоемов. Водные объекты Слуцкого района не являются исключением в этом процессе. Интенсивное развитие промышленности, сельского хозяйства, хозяйственно-бытовые стоки недоочищенных вод способствуют значительному изменению качества поверхностных вод района.

Гимназия № 1 города Слуцка, в которой я работаю, является старейшим учебным заведением нашей страны. Она была основана князем Янушем VI Радзивилом 20 мая 1617 г. Князь задумал основать не простую школу, а «Слуцкие Афины» – по образцу Платоновской академии. И спустя многие столетия в старейшей школе Беларуси действует «Школьная Академия Наук», которая объединяет всех желающих совершенствоваться в определенной ветви знаний, формирует исследовательские умения и навыки. С 1999 г. в «Школьной Академии Наук» работают девять предметных лабораторий. Члены предметной лаборатории географии и экологии неоднократно становились призерами областных и республиканских олимпиад и конференций. По решению Специального фонда Президента Республики Беларусь по социальной поддержке одаренных учащихся и студентов научное общество «Школьная Академия Наук» ГУО «Гимназия № 1 г. Слуцка» в 2011 г. получила Грант фонда на укрепление материально-технической базы ШАН, что будет способствовать повышению эффективности его работы.

В течение нескольких лет на занятиях в экологической лаборатории ШАН учащиеся гимназии изучали экологическую обстановку в городе Слуцке и Слуцком районе. Гимназия расположена на берегу реки Случь и, наблюдая за изменениями, происходящими с рекой, учащиеся решили исследовать её экологическое состояние. Оценка и прогноз состояния малых рек в настоящее время крайне актуальны при всё возрастающем воздействии антропогенных факторов.

Целью нашей работы были мониторинговые исследования экологического состояния поверхностных вод Слуцкого района. На основе изученных гидрохимических и гидробиологических методов исследования водных объектов учащиеся регулярно проводили отборы проб воды в реке Случь и её притоках для дальнейшего анализа, изучали таксономическое биоразнообразие и оценивали изменения видового состава планктонных сообществ с учётом пространственного и временного аспектов исследования.

Материал исследования выходит за рамки школьной программы, и поэтому учащимися был изучен большой объём литературы по экологии и гидробиологии, освоены методы биоиндикации состояния водных источников. Кроме того, приобретён практический опыт создания географических карт и проведения гидробиологического мониторинга.

Основой для написания исследовательской работы послужили литературные источники, материалы Слуцкой межрайонной инспекции природных ресурсов и охраны окружающей среды и Слуцкого центра гигиены и эпидемиологии, результаты собственных гидробиологических исследований, проведенных в разные периоды 2007 – 2010 гг.

В ходе исследования были получены консультации работников СЦГиЭ и сотрудников Слуцкой межрайонной экологической инспекции. Учащиеся присутствовали при проведении химических и микробиологических исследований воды реки Случь в лабораториях СЭС. Часть исследований проводились в лаборатории геофака БГУ им. В.И. Ленина. Консультации по обработке проб воды и определении видового состава биоценозов оказывали преподаватели кафедры геоэкологии географического факультета БГУ Зарубов А.И. и Галай Е.И.

Зоопланктонное сообщество характеризуется постоянством видового состава, динамической устойчивостью. Изменения условий существования организмов отражаются на видовом составе, количественных показателях, соотношении отдельных таксономических групп, структуре популяций зоопланктона. Таким образом, зоопланктон может служить характеристикой состояния водной среды.

Гидрографическая сеть Слуцкого района хорошо развита и относится к бассейну реки Днепр. Для проведения исследований были выбраны 3 станции на реке Случь и 3 станции на ее притоках. Станция 1 находится выше города Слуцка. Станция 2 располагается в центре города, данный участок реки сильно канализирован. Станция 3 находится по течению Случь ниже города.

Во время проведения исследований в 2007 г. общая минерализация воды реки колебалась в пределах от 399,5 до 428,1 мг/л. Максимальное значение минерализации наблюдается в районе станции 2, где значительное влияние на данный показатель оказывают предприятия – завод «Эмальпосуда», котельная Слуцкого ЖКХ, городская ливневая канализация, которые сбрасывают сточные воды в реку Случь в этом районе. Наша гимназия расположена возле точки 2 между городской

котельной и заводом «Эмальпосуда», который сбрасывает в реку ежегодно 24 тыс. $м^3$ неочищенной воды (нет очистных сооружений) и является одним из основных загрязнителей реки Случь и прилегающих территорий. Большое количество воды сбрасывается также из городской котельной, однако эти сбросы не загрязняют воду, а влияют больше на температурный режим реки и как следствие быстрое зарастание реки.

Второй этап исследований проходил в августе 2008 г. Кроме 3 станций на реке Случь, исследования были проведены и на её притоках. Химический состав вод реки Случь и её притоков определялся в лаборатории межрайонной инспекции природных ресурсов и охраны окружающей среды. За год значительных изменений в составе воды реки Случь в пределах города не произошло. Только на станции 1 за данный период минерализация существенно увеличилась (на 24,1 мг/л), по двум другим станциям увеличение минерализации незначительное (около 6 мг/л) Увеличение минерализации на точке 1 связано вероятнее всего с тем, что на водосборе реки, примыкающем к точке, возделывались зерновые культуры и по данным СПК «Весейский покров» под посевы вносились удобрения, и проводилась их химическая обработка. Вода в притоках Случи также относится к гидрокарбонатно-кальциевому классу. Наименьшая минерализация наблюдается в реке Весейка (335,7 мг/л), наибольшая же – в реке Бычок (582 мг/л). Наименьший уровень минерализации в реке Весейка связан вероятнее всего с тем, что, в районе точки исследования в 2008 году располагались пастбища (земли не распахивались и смыва с полей не происходило). Более высокий уровень минерализации в реке Бычок, по-видимому, связан с выбросом в реку сточных недоочищенных вод с предприятий города Слуцка, расположенных на водозаборе реки (котельная № 2 ЖКХ, хлебозавод, макаронная фабрика).

Чтобы оценить видовое разнообразие в реках Слуцкого района, было проведено исследование зоопланктона реки Случь и ее притоков в осенний период 2007 г. и летние периоды 2008 – 2010 г. В зоопланктоне реки Случь в осенний период 2007 г. идентифицировано 11 таксонов водных беспозвоночных, из которых 8 относятся к коловраткам, 2 – к ветвистоусым и 1 – к веслоногим ракообразным. Столь малое видовое разнообразие объясняется низкими температурами воды, которые в период проведения исследований не превышали +5 – $+8^0$ С, вследствие чего из планктона исчезли редкие и теплолюбивые виды. Численность зоопланктона в реке Случь выше и ниже города Слуцка составляла 6 экз/л, в то время как в самом городе, где русло реки зарегулировано, ее значения достигли 50 экз/л. Основу биомассы, которая колебалась в пределах от 0,01 до 0,5 мг/л, составляли коловратки – 73 % общего видового богатства зоопланктона реки Случь. Число видов ветвистоусых и веслоногих ракообразных составляло 18 и 9 % соответственно. Максимальное количество видов обнаружено на станции 2, где скорость течения реки ниже и вода имеет более высокую температуру вследствие сброса

отработанных вод городской котельной. Минимальное количество видов установлено ниже города Слуцка (4 вида), что вероятно, связано с изменением условий обитания – уменьшением трофности вод в связи с увеличением скорости течения и понижением температуры вод.

По результатам обработки проб за август 2008 года в зоопланктоне реки Случь и её притоках в летний период идентифицировано 17 таксонов водных беспозвоночных, из которых доминирующим являются nauplii Copepoda (81 экз.), Bosmina longirostris (21 экз.). Количество таксонов за летний период 2008 года больше на 6, чем в осенний период 2007 года. Общее же число экземпляров составило 142. Сравнивая полученные данные, мы увидели, что доминировавшие в осенний период коловратки, летом при более благоприятных условиях заметно сократились. Это можно объяснить тем, что коловратки требовательны к условиям существования и при уменьшении содержания кислорода в воде из-за разложения сине-зелёных водорослей они погибают или размножаются менее интенсивно. И наоборот, веслоногие и ветвистоусые ракообразные (роды Копеподы и Босмина), которые составляли осенью соответственно 11% и 22% общей численности зоопланктона, в летнее время стали доминировать – веслоногие составляли 57 %, ветвистоусые – 15 % зоопланктона. Это можно объяснить тем, что лучшие условия для их жизни и размножения наблюдаются при концентрации бактерий не менее 1 млн. в 1 см^3 воды, т.е. в грязной воде. Также большинство этих рачков могут существовать при неблагоприятных условиях, например в условиях недостаточного содержания кислорода. Кроме того, веслоногие и ветвистоусые рачки составляют основную массу зоопланктона там, где течение реки замедленно. Ухудшаются условия обитания ветвистоусых и веслоногих ракообразных при понижении температуры (осенью их было меньше – 18 и 9 % соответственно).

По результатам обработки проб за август 2009 г. в зоопланктоне реки Случь и её притоках в летний период идентифицировано 13 таксонов водных беспозвоночных, из которых доминирующим являются nauplii Copepoda (73 экз.) и Bosmina longirostris (27 экз.). Общее число экземпляров составило 125. Уменьшение количества видов и общей численности зоопланктона в летнее время 2009 г. можно объяснить тем, что в реке Случь (особенно в центре города) и её притоках произошло интенсивное зарастание водорослями и высшей водной растительностью. В жаркие дни июля и августа шло интенсивное разложении избыточной биомассы, выделялся сероводород или другие токсичные вещества. Это привело к исчезновению некоторых видов зооценозов водоема и уменьшению их общего количества. Количество веслоногих ракообразных в 2009 г. практически не изменилось. Увеличение количества ветвистоусых рачков можно объяснить тем, что июль и август 2009 г. были жаркими и относительно сухими и условия их обитания были очень благоприятными. И наоборот, уменьшение числа коловраток (20 % против 28 % в 2008 г.) свидетельствуют об ухудшении условий их существования

– при уменьшении содержания кислорода в воде из-за разложения сине-зелёных водорослей они погибают или размножаются менее интенсивно. Сопоставимые данные были получены и в летние периоды 2010 и 2011 гг.

Таким образом, можно сделать вывод, что зоопланктон очень быстро реагирует на антропогенное эвтрофирование водоёмов. Сначала поступление дополнительной пищи стимулирует его развитие: увеличивается численность планктона, его биомасса и видовое разнообразие, становится больше ветвистоусых ракообразных. Но очень скоро наступает деградация сообщества – уменьшается число видов и особей, остаются в основном виды, устойчивые к загрязнению. И если в реку поступают стоки с промышленных предприятий, ферм, заводов, перерабатывающих сельскохозяйственную продукцию, угнетение зоопланктона наступает, и весьма заметное. В результате можно сделать вывод, что река Случь в районе исследований находится в разном экологическом состоянии. Максимальный уровень эвтрофикации наблюдается в центре города, где влияние антропогенных факторов наибольшее.

Оценка и прогноз состояния равнинных рек в настоящее время крайне затруднены в связи с недостатком информации об экологических процессах, происходящих в бассейнах рек в их естественном состоянии и при воздействии антропогенных факторов. Необходимость рационального использования и охраны внутренних водоемов и водотоков очевидна.

И в будущем мы решили продолжить мониторинг экологического состояния реки Случь в черте города и провести исследования на притоке Случи реке Большая Слива.

1. *Гагина Н.В., Федорцова Т.А. Методы геоэкологических исследований. – Мн: БГУ, 2002. – 98 с.*
2. *Определитель пресноводных беспозвоночных Европейской части СССР (планктон и бентос) / /под ред. Кутиковой Л. А. – Л.: Гидрометеоиздат, 1977.*

УДК 556.55

Басюк Т.О.

ПРОГНОЗУВАННЯ ПЕРЕФОРМУВАННЯ БЕРЕГІВ БРАЦЛАВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА ЗА УМОВИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ВОДИ

Виконано оцінку та прогнозування розвитку процесів переформування берегів Брацлавського водосховища гідроенергетичного призначення за умови його реконструкції і підняття рівня води до проектної відмітки. Запропоновано рекомендації щодо захисту окремих ділянок водосховища від підтоплення прибережних територій.

Ключові слова: переформування берегів, Брацлавське водосховище, прибережні території.

Выполнена оценка и прогнозирование развития процессов переформирования берегов Брацлавского водохранилища гидроэнергетического назначения при условии его реконструкции и поднятия уровня воды к проектной отметке. Предложены

рекомендации относительно защиты отдельных участков водохранилища от подтопления прибрежных территорий.

Ключевые слова: переформирование берегов, Брацлавское водохранилище, прибрежные территории.

An estimation and prognostication of development processes of re-forming of banks Braclavskogo of storage pool the hydroenergetic setting is executed on condition of his reconstruction and raising of water level to the project mark. Offered to recommendation in relation to defence of separate areas storage pool from podtopleniya of off-shore territories.

Key words: re-forming of banks, Braclavskogo of storage pool, off-shore territories.

Вступ. При піднятті рівня води у водосховищах для підвищення потужності гідроелектростанцій необхідною умовою є проведення оцінки та прогнозування розвитку природних геологічних та техногенних процесів для зменшення негативних наслідків у береговій зоні. Оскільки, дія водосховища виявляється в межах цієї зони процесами підтоплення земель і руйнування берегових схилів, підвищеною ерозійною активністю, своєрідним мікрокліматом і, як наслідок, трансформацією ґрунтово-рослинного покриву [1].

Метою досліджень було виконати оцінку змін умов і факторів переробки берегів у водосховищі гідроенергетичного призначення, у разі підвищення рівня води до проектного підпірного рівня (ППР), а також прогноз переробки берегів із використанням поперечних профілів і картосхем репрезентативних ділянок. *Об'єктом* досліджень вибрано репрезентативні ділянки Брацлавського водосховища на р.Південний Буг.

Методика досліджень. Прогнозування переробки берегів водосховища проведено переважно шляхом натурної аналогії на репрезентативних інженерно-геологічних ділянках з подальшим узагальненням отриманих результатів для всього водосховища. Банк бази даних вихідної інформації щодо регіональної оцінки розвитку екзогенних геологічних процесів (ерозія, абразія, зсуви та ін.) створено з використанням карти Державного геологорозвідувального інституту (масштаб 1:200000), на якій узагальнені дані геологічних зйомок та дані багаторічних спостережень екзогенних геологічних процесів станом на 1995-2000 рр. Розрахунок переробки берегів здійснювався на завершальній стадії динамічної рівноваги, коли переробка берегів припиняється [2-8]. Для розрахунку було здійснено гідроморфологічне та геодинамічне районування акваторій водосховища (поділ на зони), вибрано репрезентативні ділянки переробки берегів: нижня пригреблева, середня проміжна, верхня вклинювання підпору, та річкова на ділянці впливу попусків на ГЕС; а у межах кожної з них – репрезентативні створи (всього 3 створи). Кожна з цих ділянок характеризується поперечним профілем, що перетинає річкову долину р.Південний Буг до меж розвитку прибережних відведених форм. В основу виокремлення репрезентативних ділянок і створів (рис. 1) було покладено не лише показники ландшафтно-геоморфологічних параметрів, факторів розвитку

екзогенних процесів та умов переробки берегів, а в першу чергу, комплексні ландшафтно-ценотичні, гідрохімічні, гідробіологічні, іхтіологічні та санітарно-гігієнічні показники [9]. Для побудови картосхем репрезентативних ділянок використано технологічну схему, що передбачає створення карт засобами MapInfo Professional.

Результати досліджень. Брацлавське водосховище створене в 1951 р. на р.Південний Буг у смт.Брацлав Немирівського району Вінницької області та використовується в енергетичних цілях (табл. 1).

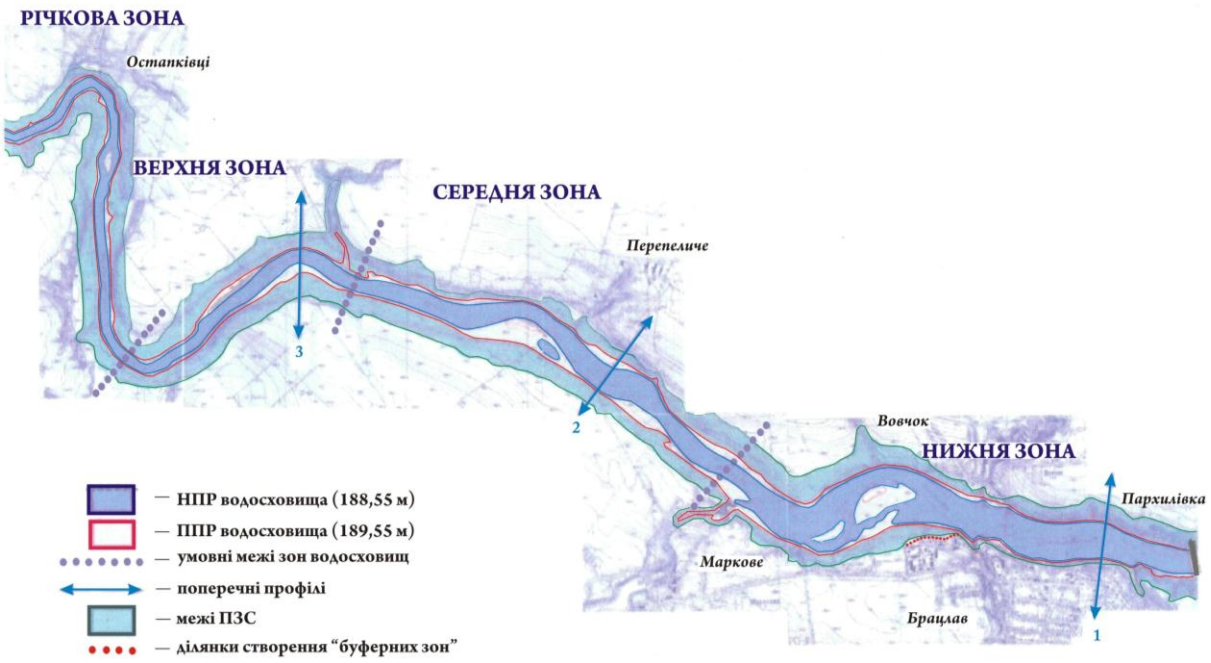

Рис 1. Схема репрезентативних ділянок переформування берегів Брацлавського водосховища

Територія водозбірної площі Брацлавського водосховища розташована у лісостеповій ландшафтно-кліматичній зоні. Долина Південного Бугу з находиться у межах Українського щита, що визначає особливості будови його долини: круті схили, виходи на поверхню кристалічних порід. У геоструктурному плані територія розташована у південно-західній частині Українського щита й частково на його схилі у бік Причорноморської западини. Геоморфологічно територія розташована у межах Придніпровської височини.

Таблиця 1. Основні параметри Брацлавського водосховища

Показники		*Одиниці виміру*	*Значення*
Рівень (горизонт) води	НПР	м	188,55
	РМО	м	185,50
	ФПР (0,1%)	м	190,95
Об'єм	повний	млн.м^3	3,30

	корисний		млн.м^3	0,22
Морфо-метричні показники	відстань від гирла річки		м	458,00
	площа водозбору		км^2	12300
	площа водного дзеркала при НПР		км^2	1,10
	довжина водосховища		км	16,00
	ширина	максимальна	км	0,21
		середня	км	0,18
	глибина	максимальна	м	4,50
		середня	м	3,10

Аналізуючи середньомісячні рівні води встановлено, що різниця між максимальним (188,82 м) і мінімальним (188,48 м) рівнем становить 0,34 м, що дозволяє віднести Брацлавське водосховище до водойм із стабільним протягом року режимом рівнів води. А це в свою чергу має важливе значення для обмеженого розвитку берегових процесів та формування берегової зони водосховища у відносно стабільних інженерно-геологічних умовах.

Берегова зона Брацлавського водосховища сформувалася у межах заплави і терас р.Південний Буг та схилів денудаційного плато на кристалічній основі.

За час експлуатації Брацлавського водосховища процес формування його берегів досяг стадії динамічної рівноваги. На сьогодні, у межах водосховища переважають стабілізовані береги (раніше – абразійні, ерозійні, денудаційні). На ділянках водосховища, де близько до урізу води прилягає затоплена заплава річки, утворились мілководні масиви, з якими пов’язаний розвиток процесів заболочення і заростання водяною рослинністю низьких берегів, прибережні території яких зазнають незначного підтоплення. Лише на окремих ділянках прилеглих берегів, де уріз води прилягає до схилів терас і плато, продовжуються процеси абразії, а під час пропуску весняних повеней і паводків – процеси ерозії. Такий стан переробки берегів є характерним для першої приглеблевої і, певною мірою, для середньої проміжної геодинамічних зон, сумарна довжина яких становить близько 11 км. У межах цієї зони на прибережних смугах у смт.Брацлав, у селах Маркове та Перепеличе спостерігаються ділянки нейтральних берегів, що зазнають затоплення та підтоплення. Тому, незалежно від здійснення заходів щодо додаткового підвищення рівня води у водосховищі (до 1,0 м або до 30 %), необхідно або виконати переселення населення і перенесення об’єктів господарства із зони розмиву або передбачити інженерний захист даних територій земляними нефільтруючими дамбами.

При прогнозуванні переробки берегів водосховища в межах останнього репрезентативного створу було вибрано розрахунковий румб (за 16-ти румбовою схемою вітрів) так, щоб за максимально можливою

довжиною він проходив через найбільші глибини. Розрахункова швидкість вітру приймалась [8] рівномірною на всіх напрямках і такою, що дорівнює 12 м/с (1% забезпеченості). За довжиною розгону, швидкістю вітру, середньою глибиною на розрахунковому румбі визначалися застосовуючи [6, 8, 10, 11, 12, 13] середня та 1%-ї забезпеченості висота хвилі, глибина розмиваючої дії хвиль і коефіцієнти нахилу підводної та надводної частин проектного берегового схилу. За цими даними на розрахунковому профілі було побудовано профіль берега за станом динамічної рівноваги. За різницею між існуючим профілем берега і профілем динамічної рівноваги при ППР визначалась максимально можлива переробка берега. Характер змін переробки берегів у геодинамічних зонах при підвищенні НПР (188,55 м) до ППР (189,55 м) представлено в табл. 2.

Таблиця 2. Прогнозні показники переробки берегів Брацлавського водосховища за геодинамічними зонами (при ППР – 189,55 м)

Назва зони	Відстань від гідровузла	Середня		Глибина, м		Мілководдя з глибинами до 1 м, % від площі водосховища	Переважаючі фактори переробки берегів	Переважаючі типи берегів	Переробка берегів, м		Заходи, щодо запобігання негативних наслідків підняття НПР в межах берегової смуги
		довжина ділянки, км	ширина ділянки, м	середня	максимальна				максимальна	середня	
Нижня пригреблева	0,0	7,7	300	4,5	5,5	20-30	абразія	абразійно-обвально-осипні	27	10-15	створення кам'яних накидів, банкет, біологічного кріплення
							заболочування, заростання	нейтральні біогенні	-	-	захист від затоплення та підтоплення
							денудація, можливі зсуви	абразійно-денудаційні	10	3-5	переселення населення і перенесення об'єктів господарства
Середня проміжна	7,7	2,0	150	3,0	4,0	10-20	абразія	абразійно-обвально-осипні	25	10-12	створення кам'яних накидів, банкет, біологічного кріплення
							заболочування	нейтральні	-	-	захист від затоплення
Верхня виклинювання підпору	9,7	2,9	100	3,0	3,5	5-10	ерозія	ерозійні	30	10-15	створення кам'яних накидів, банкет, біологічного кріплення
							абразія	ерозійно-абразійні	25	10-12	створення кам'яних накидів, банкет, біологічного кріплення
							денудація	ерозійно-денудаційні	10	3-5	переселення населення та перенесення об'єктів господарства
Річкова на ділянці впливу ГЕС	12,6-13,0	2,7	80	1,5	2,0	<5	ерозія, акумуляція	ерозійно-акумулятивні	15-25	5-10	створення кам'яних накидів, банкет, біологічне кріплення
							денудація	ерозійно-денудаційні	10-15	5-7	переселення населення та перенесення об'єктів господарства
							заболочування	нейтральні	-	-	захист від затоплення та підтоплення

Аналізуючи результати дослідження можна зробити висновок, що внаслідок значного ухилу річки на місці водосховища зміни розмірів водойми в цілому і окремих її частин (геодинамічних зон), порівняно з існуючими, будуть незначними, меншими ніж на Сутиському

водосховищі, яке разом із Брацлавським водосховищем складає каскад водосховищ на р.Південний Буг [1].

Так, межі зон вздовж русла річки та водосховища є практично незмінними при НПР і ППР, що свідчить про те, що збільшення рівня води суттєво не вплине на розміри і геодинаміку водосховища. Але підвищення базису ерозії на 1,0 м протягом всього року призведе до нової спіралі імпульсивно-стабілізаційних процесів формування берегів, що спричинить пристосування денудаційних процесів на схилах і пристосування ерозійно-абразійних процесів у водосховищі до нового базису ерозії. Активізація процесів формування берегів за нового рівня води завершиться їх стабілізацією через 10-15 років. Незначній активізації буде сприяти обмежений розвиток підпору ґрунтових вод у межах берегових схилів та прилеглих територій. Тим самим перебудова інженерно-геодинамічних умов природно-техногенної системи «уріз водосховища – береговий схил» матиме обмежений просторово-часовий прояв.

У *нижній пригреблевій зоні* водосховища, повздовжні межі якої співпадають з такими ж межами при НПР, підвищення рівнів води призведе до практично нового затоплення заплави з незначним розширенням бічних меж водосховища (на 20-30 м). Швидкість течії зменшиться до 0,06 м/с, а глибини збільшаться на 1 м, що зменшить ерозію. Берегові уступи нового водосховища будуть формуватись на схилах терас і плато. Активізуються абразійні процеси у водосховищі й денудаційні – на схилах, сумарні величини переробки берегів будуть становити в середньому 10-15 м (максимум – 25-30 м) для абразійно-обвально-осипних берегів на схилах терас, 3-5 м (максимум – 10 м) – для абразійно-денудаційних берегів на схилах плато. На ділянках затопленої заплави в умовах мілководь з глибинами до 1,0 м, площа яких займатиме 20-30 % від площі водосховища, широкого розвитку набудуть нейтральні (біогенні) береги, довжина яких збільшиться.

Середня проміжна зона в нових умовах буде плавно переходити в *зону виклинювання підпору.* Повздовжні межі цих зон співпадають з такими ж межами при НПР. Середні глибини дна у середній зоні становитимуть 3 м (максимум – до 4 м), у зоні виклинювання підпору – 3 м (максимум – до 3-5 м) відповідно. Ширина водосховища зменшиться у середній зоні порівняно з нижньою у 2 рази – до 150 м (максимум – до 290 м), а у верхній, порівняно з середньою у 1,5 рази – до 100 м (максимум – до 180 м). Швидкість течії води у межень становитиме у середній зоні – 0,2 м/с, а у верхній – 0,36 м/с. У середній зоні за таких умов будуть переважати абразійні та нейтральні береги, але їх переробка зменшиться до 10-12 м (максимум – до 25 м). У верхній зоні поширення набудуть ерозійні та змішані ерозійно-абразійні береги з переробкою до 10-15 м (максимум – до 30 м).

Річкова зона, де ще відчуватиметься вплив попусків ГЕС, особливо у періоди пропуску повені та паводків, починається на відстані 13 км від гідровузла і простягається на 3,0-3,3 км. Характеристики умов і факторів

переробки берегів у нових умовах будуть такі ж, як і при НПР. Переважатимуть ерозійні береги, переробка яких становитиме не більше 15-25 м, та денудаційні береги з максимальною переробкою – 10-15 м. Вплив водосховища буде проявлятися у формуванні ерозійно-абразійних берегів з переробкою – 8-10 м.

Згідно статей 97, 98, 107 Водного Кодексу України необхідно здійснити заходи щодо обмеження негативних наслідків переробки берегів, затоплення, заростання та підтоплення прибережних територій. Тому перш за все, необхідно виконати роботи з підготовки ложа водосховища до затоплення – лісоочистку, вирубування дерев і кущів, корчування пнів, зняття рослинно-ґрунтового покриву та вивіз його за межі водосховища з наступною рекультивацією. На ділянках берегів, де винесення господарських об'єктів і переселення населення із зон переробки берегів і затоплення та підтоплення прибережних територій є недоцільним, необхідно здійснити заходи щодо впорядкування прибережних захисних смуг і захисту берегів. З цією метою здійснюють залуження та заліснення прибережних земель на громадських засадах. Захист ерозійних та абразійних берегів необхідно здійснити на ділянках загальною довжиною близько 1,5 км берегоукріплення з кам'яного щебеню (гран-відсіву) 7-11 тис.м^3. Додатково необхідно зробити біологічне закріплення кам'яних накидів. У разі необхідності доцільно здійснити захист від підтоплення та затоплення земель – спорудження земляних дамб із глини та суглинку, закріплення їх кам'яними накидами та біологічним кріпленням. Першочергові місця для проведення берегоукріплень та будівництва дамб – м.Гнівань і с.Ворошилівка.

Висновок. Отже, виконавши оцінку прогнозування розвитку переформування берегів Брацлавського водосховища можна зробити висновок, що переробка берегів, затоплення та підтоплення прибережних ділянок на водосховищі, спричинена внаслідок підвищенням рівня води до проектного рівня (189,55 м), стабілізується через 10-15 років, за максимальної переробки берегів 30 м. Подібні детальні розрахунки переформування берегів було проведено для Чернятського водосховища гідроенергетичного призначення р.Південний Буг.

1. Яцик А.В. Оцінка і прогнозування розвитку процесів переформування берегів Сутиського водосховища на р.Південний Буг за умови підвищення рівнів води / А.В. Яцик, А.І. Томільцева, Т.О. Басюк // Водне господарство України. № 4. 2010. – С. 30-36. 2. Методические указания по производству стационарных наблюдений за переработкой берегов равнинных водохранилищ. – К., 1978.

3. Методические рекомендации по прогнозированию переформирования берегов водохранилищ. – Л., 1975. – 64 с.

4. Методические указания по прогнозированию переформирования берегов равнинных водохранилищ. – К., 1985.

5. Дубняк С.А. Геодинамическое районирование берегов водохранилищ // Тез. докл. всесоюзн. совещания по динамике берегов водохранилищ, их охране и рациональному использованию. Книга 2. – Черкассы, 1979.

6. Максимчук В.Л., Дубняк С.А., Ткаченко В.П. Инженерно-геологическое и гидродинамическое обоснование берегозащитных мероприятий на водохранилищах – К.: Знание, 1983.
7. Дубняк С.А., Крынько И.Н. Организация и проведение мероприятий по улучшению природно-технического состояния и благоустройству водохранилищ – К.: Минводхоз СССР, 1986. – 87 с.
8. Максимчук В.Л. Рациональное использование и охрана берегов водохранилищ – К.: Будівельник, 1981. – 112 с.
9. Виконати наукове обґрунтування відновлення та реконструкції малих гідроелектростанцій на р. Південний Буг із здійсненням відповідних погоджень: звіт про НДР / К.: УНДІВЕП. – 2002. – 387 с.
10. СНИП 2.06-04.82. Нагрузки и воздействия на гидротехнические сооружения (волновые, ледовые и от судов). Переиздание СНИП 2.06-04.82; введ. 1986-03-12. – М.: Госстрой СССР. 1989. – 77 с.*
11. Рекомендации по проектированию берегозащитных мероприятий на водохранилищах. – К., 1987.
12. Рекомендації по підвищенню надійності берегоукріплювальних споруд при експлуатації водосховищ. – К.: Держводгосп України. 1992. – 126 с.
13. Рекомендації щодо поліпшення екологічного стану прибережних територій Дніпровських водосховищ / С. А. Дубняк, А. А. Коробка, А. М. Сакевич та ін. – К.: КСП, 1999. – 182 с.

УДК 551.481.1 (477.82)

Громик О.М.

ВМІСТ РАДІОНУКЛІДІВ У ҐРУНТАХ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ (НА ПРИКЛАДІ МАНЕВИЦЬКОГО ТА ЛЮБЕШІВСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ)

З'ясовано щільність забруднення радіонуклідами ґрунтів та рослин у населених пунктах Волинської області. Виявлено, що максимального забруднення зазнали ґрунти дерново-підзолисті супіщані у Маневицькому районі та торфово-болотні та торфові у Любешівському районі.

Ключові слова: радіоактивне забруднення, ґрунти, рослинний покрив, населений пункт.

Выяснено плотность загрязнения радионуклидами почвы и растений в населенных пунктах Волынской области. Выявлено, что максимальному загрязнению подверглись почвы дерново-подзолистые супесчаные в Маневицком районе и торфяно-болотные и торфяные в Любешовском районе.

Ключевые слова: радиоактивное загрязнение, почвы, растительный покров, населенный пункт.

The content of radionuclides in soils of Western Polesie . It is shown the density of contamination of soils and plants in the towns of Volyn region. Found that the maximum contamination soils were sod-podzolic sandy in the Manevychi area and peat-bog and peat in the Lubeshiv area.

Keywords: contamination, soil, vegetation, settlement.

Постановка наукової проблеми та її значення. Внаслідок Чорнобильської катастрофи радіонукліди, що вийшли за межі станції, потрапили в атмосферу, звідки відбулася їх акумуляція. У результаті

цього рослинний і тваринний світ зазнав радіоактивного опромінювання. Висока міграційна здатність у харчовому ланцюзі (ґрунт → рослина → тварина → продукти тваринництва) обумовила їх надходження до організму людини. До зовнішнього опромінення додалось внутрішнє. Наявність довготривалих радіонуклідів у харчовому ланцюзі спричинює внутрішнє опромінення людини і тварини протягом багатьох десятиріч після забруднення [4]. Саме тому виникає необхідність аналізу стану забруднених ґрунтів радіонуклідами, а саме ^{137}Cs та ^{90}Sr.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Важливість цієї тематики розуміється фахівцями уже давно. Так, зокрема, вивченню динаміки змін агрохімічних показників ґрунтів Волинської області в післяаварійний період, обстеженню сільськогосподарських угідь для уточнення щільності забруднення ^{137}Cs, ^{90}Sr та заходам, що спрямовані на зниження коефіцієнтів переходу радіонуклідів з ґрунту в рослини, присвячено працю [1]. Природну та штучну радіоактивність ґрунтів, вертикальну і горизонтальну міграцію радіонуклідів та шляхи щодо максимального зменшення надходження ^{137}Cs та ^{90}Sr у рослини розглянуто у роботі [3]. Щільності забруднення сільськогосподарських угідь ^{137}Cs у господарствах Волинської області Камінь-Каширського, Маневицького та Любешівського районах присвячено працю [5].

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є детальний аналіз вмісту радіонуклідів у ґрунтах та рослинах населених пунктів Маневицького та Любешівського адміністративних районів Волинської області, визначення типів ґрунтів за рівнем максимального накопичення радіонуклідів.

Виклад основного матеріалу. Після аварійного викиду значна частина радіоактивних речовин акумулюється у ґрунтовому покриві, який і є основним джерелом надходження радіонуклідів у рослинну продукцію. З одного боку, відбувається сорбція радіонуклідів твердою фазою ґрунту, а з іншого – йдуть процеси перерозподілу їх у більш глибокі шари. Інтенсивність цих процесів залежить від гранулометричного складу, вмісту органічних речовин, ємності катіонного обміну і суми обмінних катіонів ґрунтів [2]. В результаті здійсненого дослідження з'ясовано, що щільність забруднення сільськогосподарських угідь ^{137}Cs з обстеженої площі 1500 га, знаходиться у межах до 1 Кі/км^2 – 1425 га (складає 95% від загальної площі), відповідно від 1 до 5 Кі/км^2 – 75 га (5%). Переважна кількість ґрунтів має щільність забруднення угідь ^{90}Sr у межах до 0,02 Кі/км^2 – 400 га (28 % від дослідженої площі), відповідно від 0,02 – 0,15 Кі/км^2 – 1100 га (72 %). Щільність забруднення рослин ^{137}Cs знаходиться у межах від 105 до 133252 Кі/кг х 10^{-12}. Як видно з табл. 1, рис. 1–2 найбільш забруднені ґрунти Маневицького району ^{137}Cs у таких населених пунктах: с. Будки (0,77 Кі/км^2) та с. Кам'януха (0,55 Кі/км^2). Вміст ^{90}Sr у ґрунтах становить 0,02 Кі/км^2 у 60 % від усіх досліджуваних. Максимального опромінення ^{137}Cs зазнали рослини у таких селах як: Рудка (6942 пКі/км^2), Будки (11266 пКі/км^2), а ^{90}Sr у Рудці (237 пКі/км^2).

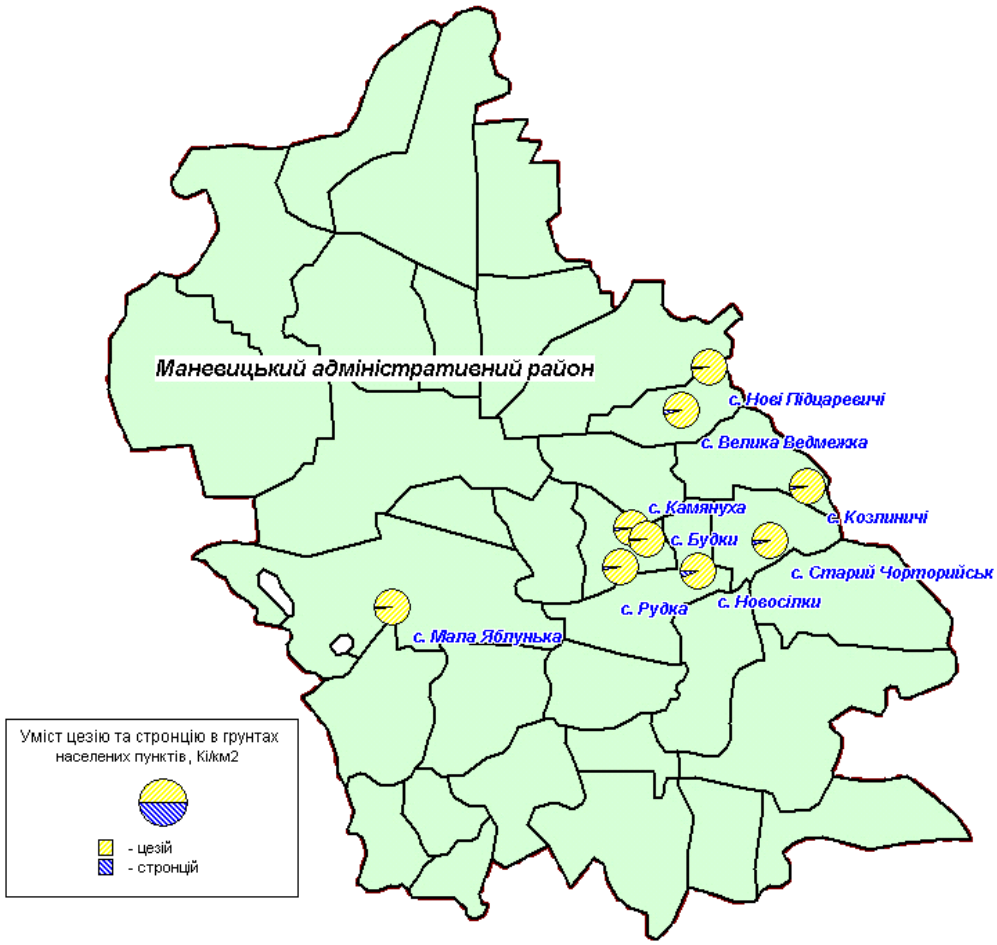

	Ґрунт 137Cs	Ґрунт 90Sr
Маневицький адміністративний район		
с. Камянуха	0,55	0,02
с. Будки	0,77	0,02
с. Рудка	0,50	0,02
с. Велика Ведмежка	0,37	0,02
с. Нові Підцаревичі	0,45	0,01
с. Мала Яблунька	0,53	0,01
с. Старий Чорторийськ	0,42	0,02
с. Новосілки	0,27	0,02
с. Козлиничі	0,27	0,01

Рис. 1. Вміст ^{137}Cs та ^{90}Sr у ґрунті

Щільність забруднення сільськогосподарських угідь ^{137}Cs Любешівського району з дослідженої площі 1300 га, знаходиться у межах до 1 Кі/км^2 – 1100 га. (складає 85 % від загальної площі), відповідно від 1 до 5 Кі/км^2 – 200 га (15%). Переважна кількість ґрунтів має щільність забруднення угідь ^{90}Sr у межах до 0,02 Кі/км^2 – 350 га (27%) від дослідженої площі, відповідно від 0,02 – 0,15 Кі/км^2 – 950 га (73 %).

Отримані результати досліджень за рівнем концентрації ^{137}Cs та ^{90}Sr свідчать про значне забруднення ґрунтів і рослин у населеному пункті Березна Воля Любешівського району (табл. 2, рис. 3–4).

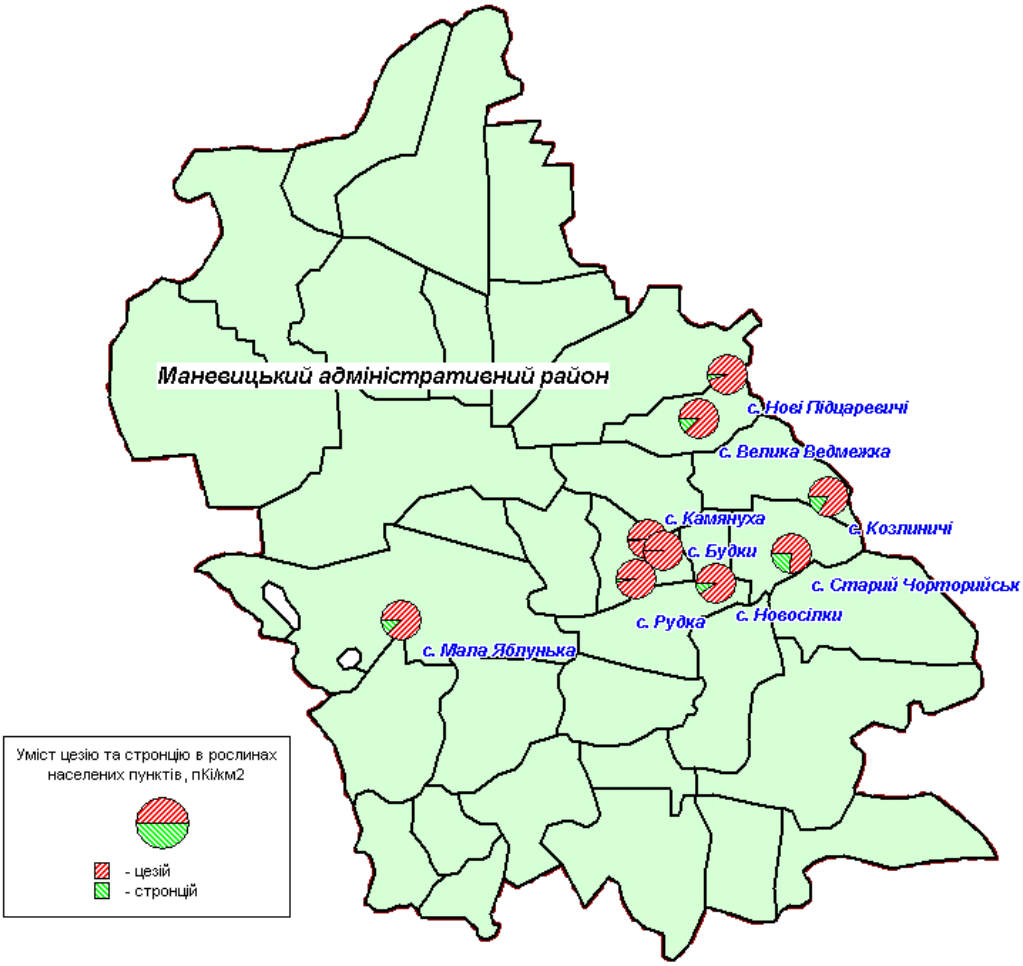

	Рослини ^{137}Cs	Рослини ^{90}Sr
Маневицький адміністративний район		
с. Камянуха	6398	160
с. Будки	11266	160
с. Рудка	6942	237
с. Велика Ведмежка	336	49
с. Нові Підцаревичі	922	50
с. Мала Яблунька	353	52
с. Старий Чорторийськ	451	141
с. Новосілки	940	102
с. Козлиничі	307	62

Рис. 2. Вміст ^{137}Cs та ^{90}Sr у рослинах

Для ґрунтів дослідженої території характерний високий коефіцієнт переходу ^{137}Cs у рослини. Цезій слабо закріплюється у легких за гранулометричним складом ґрунтах при високому зволоженні. Результати проведених дослідження на вміст радіонуклідів у рослинах та різних типах ґрунтів Маневицького району свідчать, що максимального забруднення зазнали ґрунти дерново-підзолисті супіщані (табл. 3). Як видно з табл. 3, найбільша площа обстеженої території належить дерново-підзолистим супіщаним ґрунтам, від загальної (1500 га), невелика кількість дослідженої площі припадає на торфово-болотні ґрунти. Аналогічні дослідження проводились у Любешівському районі.

Таблиця 1. Вміст радіонуклідів (середнє значення) у ґрунтах населених пунктів Маневицького району

Щільність забруднення	*Населені пункти Маневицького адміністративного району*								
	с. Камянуха	с. Будки	с. Рудка	с. Вели-ка Ведмежка	с. Нові Підцаревичі	с. Мала Яблунька	с. Старий Чорторійськ	с. Новосілки	с. Козличі
Ґрунту ^{137}Cs, Кі/км^2	0,55	0,77	0,50	0,37	0,45	0,53	0,42	0,27	0,27
Ґрунту ^{90}Sr, Кі/км^2	0,02	0,02	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02	0,02	0,01
Рослини ^{137}Cs, пКі/км^2	6398	11266	6942	336	922	353	451	940	307
Рослин ^{90}Sr, пКі/км^2	160	160	237	49	50	52	141	102	62

узагальнено за фондовими матеріалами Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість», 1998 р.

Таблиця 2 . Вміст радіонуклідів (середнє значення) у ґрунтах населених пунктів Любешівського району

Щільність забруднення	Населені пункти Любешівського адміністративного району							
	с. Березна Воля	с. Діброва	с. Деревок	с. Воля Любешівська	с. Гірка	с. Шлапань	с. Хутомир	с. Залаззя
Ґрунту ^{137}Cs, Кі/км^2	1,11	0,48	0,32	0,94	0,21	0,15	0,16	0,44
Ґрунту ^{90}Sr, Кі/км^2	0,03	0,02	0,03	0,10	0,02	0,01	0,01	0,01
Рослини ^{137}Cs, пКі/км^2	62442	3381	1022	2845	897	14613	2152	2218
Рослини ^{90}Sr, пКі/км^2	152	28	127	185	66	41	45	48

узагальнено за фондовими матеріалами Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість», 1998 р.

Максимальний рівень ^{137}Cs та ^{90}Sr зосереджений у торфово-болотних ґрунтах та торфових. Болотні та торфово-болотні ґрунти були досліджені в рівній кількість щодо загальної площі (1300 га). Дерново-підзолисті піщані та дерново-підзолисті супіщані ґрунти були обстежені у незначній площі.

Таблиця 3. Вміст радіонуклідів (^{137}Cs, ^{90}Sr) у різних типах ґрунтів (рослин) Маневицького району

Тип ґрунту	Забруднення ґрунту ^{137}Cs, Кі/км^2	Забруднення ґрунту ^{90}Sr, Кі/км^2	Забруднення рослин ^{137}Cs, пКі/км^2	Забруднення рослин ^{90}Sr, пКі/км^2	Загальна площа, га
Дерново-	0,50	0,11	4588	109	750

підзолисті супіщані					
Дерново-підзолисті піщані	0,36	0,02	694	138	225
Болотні	0,39	0,02	5376	169	175
Торфові	0,43	0,02	643	77	325
Торфово-болотні	0,40	0,02	1463	217	25

узагальнено за фондовими матеріалами Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість», 1998 р.

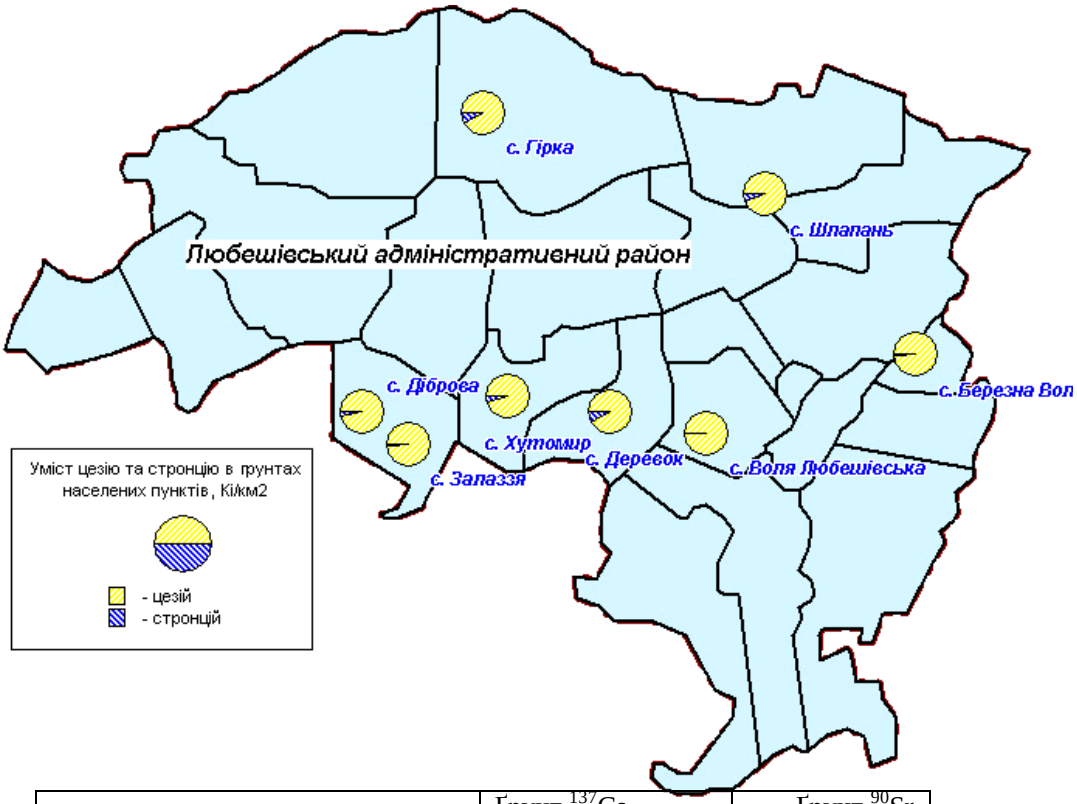

	Ґрунт ^{137}Cs	Ґрунт ^{90}Sr
Любешівський адміністративний район		
с. Березна Воля	1,11	0,03
с. Діброва	0,48	0,02
с. Деревок	0,32	0,03
с. Воля Любешівська	0,94	0,01
с. Гірка	0,21	0,02
с. Шлапань	0,15	0,01
с. Хутомир	0,16	0,01
с. Залаззя	0,44	0,01

Рис. 3. Вміст ^{137}Cs та ^{90}Sr у ґрунті

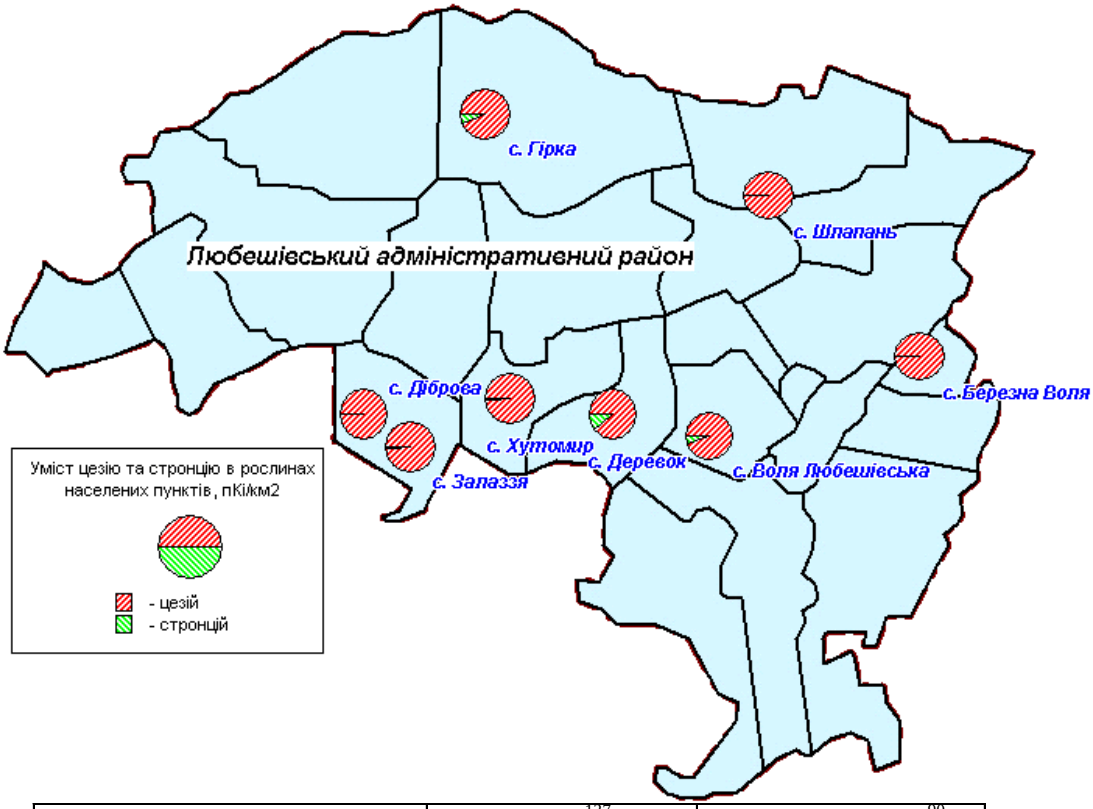

	Рослини ^{137}Cs	Рослини ^{90}Sr
Любешівський адміністративний район		
с. Березна Воля	62442	152
с. Діброва	3381	28
с. Деревок	1022	127
с. Воля Любешівська	2845	185
с. Гірка	897	66
с. Шлапань	14613	41
с. Хутомир	2152	45
с. Залаззя	2218	48

Рис. 4. Вміст ^{137}Cs та ^{90}Sr у рослинах

Таблиця 4. Вміст радіонуклідів (^{137}Cs, ^{90}Sr) у різних типах ґрунтів (рослин) Любешівського району

Тип ґрунту	Забруднення ґрунту 137Cs, Кі/км2	Забруднення ґрунту 90Sr, Кі/км2	Забруднення рослин 137Cs, пКі/км2	Забруднення рослин 90Sr, пКі/км2	Загальна площа, га
Дерново-підзолисті супіщані	0,13	–	1179	–	25
Дерново-підзолисті піщані	0,20	0,01	15673	30	75
Болотні	0,46	0,02	4642	47	425
Торфові	0,48	0,02	4303	119	350
Торфово-болотні	0,57	0,03	22646	115	425

узагальнено за фондовими матеріалами Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість», 1998 р.

Висновки. Таким чином, під час дослідження ґрунтів та рослин населених пунктів контрольованої зони Волинської області було встановлено, що найбільшого забруднення вони зазнали у населених пунктах: с. Будки Маневицького району, с. Березна Воля Любешівського району. Радіонукліди ^{137}Cs та ^{90}Sr накопичуються і тривалий час зберігаються у ґрунтах та інтенсивно поглинаються рослинами. Відповідно найбільшого забруднення рослинний покрив ^{137}Cs зазнав у селах Будки, Рудки, Камянуха Маневицького району, ^{90}Sr – Березна Воля Любешівського району. Надходження ^{90}Sr в рослини з ґрунту в більшості випадків за однакових умов приблизно в 10 разів більше, ніж ^{137}Cs. Максимального забруднення у Маневицькому районі зазнали ґрунти дерново-підзолисті супіщані, адже вони бідні на елементи мінерального живлення, а у Любешівському районі торфово-болотні та торфові ґрунти у яких спостерігається інтенсивна міграція ^{137}Cs, при цьому його перехід у рослини буває іноді рівнозначний накопиченню ^{90}Sr.

1.Вивчення властивостей ґрунтів Волинської області, які визначають динаміку забруднення цезієм-137 сільськогосподарської продукції / М. Й. Шевчук, С. М. Голуб, В. О. Голуб та ін. // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Біологічні науки. – 2010. – №12 – С. 138 – 151.

2.Ґрунти Волинської області / М. Й. Шевчук, П. Й. Зінчук, Л. К. Колошко [та ін.]. – Луцьк : Вежа, 1999. − 162 с.

3.Деградація ґрунтів та шляхи підвищення їх родючості / Я. О. Мольчак, М. М. Мельнійчук, І. В. Андрощук, В. М. Заремба. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 280 с.

4.Охорона ґрунтів: [навч. посіб.] / М. К. Шикула, О. Ф. Гнатенко, Л. Р. Петренко, Н. В. Капштик. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2011. – 398 с.

5.Фещук С. В. Геоекологічні проблеми Волинської області та шляхи їх подолання / С. Ф. Фещук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Географічні науки. – 2008. – №1 – С. 55 – 60.

УДК 551.58:528.94

Маціборa О.В.

ГЕОХІМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПЛАВНИХ ҐРУНТІВ ОКРЕМИХ ХРОНОІНТЕРВАЛІВ СУББОРЕАЛЬНОГО ПЕРІОДУ ГОЛОЦЕНУ В БАСЕЙНІ ПІВДЕННОГО БУГУ

Розглянуто особливості заплавних ґрунтових утворень різних етапів педогенезу суббореального періоду голоцену в межах лісостепової зони басейну Південного Бугу. Досліджено вміст карбонатів та органічних сполук в ґрунтах, які належать до різних етапів ґрунтоутворення. Встановлено закономірності розподілу важких металів по гумусовим горизонтам, а також виявлено кореляційний зв'язок даного показника з концентрацією гумусу та карбонатних сполук. Сформульовано висновки про особливості педогенезу в деяких хроноінтервалах суббореального періоду голоцену.

Ключові слова: голоцен, ґрунти, еволюція, важкі метали, гумус.

Рассмотрены особенности пойменных почвенных образований различных этапов педогенеза суббореального периода голоцена на территории лесостепи бассейна Южного Буга. Проведено исследование содержание карбонатов и органических соединений в почвах, которые принадлежат к различным этапам

почвообразования. Установлены закономерности распределения тяжелых металлов по гумусовым горизонтам, а также выявлена корреляционная связь данного показателя с концентрацией гумуса и карбонатных соединений. Сформулированы выводы об особенностях педогенеза в некоторых хроноинтервалах суббореального периода голоцена.

Ключевые слова: голоцен, почвы, эволюция, тяжелые металлы, гумус.

The features of floodplain soil formations of different stages of pedogenesis in subboreal period of Holocene in the forest-steppe zone of the Southern Bug basin were considered. The content of carbonates and organic compounds in soils, which belong to different stages of soil formation, was investigated. The regularities of the allocation of heavy metals in humus horizons were reviewed, also correlation of this index with the concentration of humus and carbonate compounds was revealed. The conclusions about the features of pedogenesis in some stages of subboreal period of Holocene were made.

Key words: Holocene, soils, evolution, heavy metals, humus.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Одним з найважливіших індикаторів розвитку природи та її динаміки протягом голоцену є палеоґрунти, а саме їх зміни в часі. Останнім часом заплавні голоценові ґрунти часто стають об’єктом досліджень, які базуються на природно-історичному підході до палеопедокомплексів. Згідно даного підходу ґрунти розглядаються як динамічні системи, які активно взаємодіють з екологічним середовищем. В результаті згаданої вище взаємодії можуть виникати зміни ґрунтів як в часовому, так і просторовому аспектах. Вони можуть мати різну спрямованість та швидкість: короткострокові процеси протікають протягом доби і року, а довготривалі можуть мати місце сотні і тисячі років. Саме довготривалі зміни досліджуються при вивченні динаміки природних умов голоцену [1].

*Аналіз останніх досліджень і публікацій.*Дослідження голоценових ґрунтів різних стадій педогенезу з позиції характеристики їх фізико-хімічних властивостей дозволяє виявляти закономірності процесів формування ґрунтового покриву. Одними з найбільш інформативних в даному аспекті є показники вмісту карбонатних сполук, гумусу та концентрації важких металів.

Сучасні ґрунти характеризуються рівномірним розподілом карбонатних новоутворень по профілю і не утворюють окремі карбонатні горизонти, хоча їх профільний розподіл по генетичним горизонтам теж відрізняється залежно від ландшафтно-екологічних умов, за яких відбувався педогенез. Прийнято вважати [7], що для формування окремого карбонатного горизонту необхідний певний рівень зволоження, який сприятиме вилуговуванню даних сполук вниз по профілю з їх подальшим перевідкладенням в нижніх частинах ґрунтової товщі.

Результати дослідження вмісту та розподілу карбонатних сполук в ґрунтах різних стадій педогенезу [2, 3, 4, 5, 6] вказують не лише на вертикальні рухи карбонатів, а ще і на наявність внутрішньо ґрунтового латерального стоку [7].

Питання вивчення вмісту хімічних елементів у ґрунтах різних стадій педогенезу знаходить відображення в багатьох працях сучасних

дослідників етапності ґрунтоутворення [8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17]. Посилена увага до геохімічних характеристик ґрунтів обумовлюється високою інформативністю згаданих показників з позиції палеогеографічних реконструкцій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Оцінка вмісту карбонатних сполук в ґрунті, їх положення в профілі, вивчення поведінки даних сполук в просторово-часовому аспекті дає можливість здійснювати виявлення процесів, які супроводжували педогенез на різних хроноінтервалах. В результаті чого, досягається відновлення ландшафтно-екологічних умов, якими обумовлювались елементарні ґрунтові процеси та закономірності їх розвитку в минулому.

Міграційно-акумулятивні процеси здатні реагувати на зміни ландшафтно-екологічних умов, зокрема рух по профілю у вертикальному напрямку геохімічних бар'єрів є діагностичною ознакою тренду зміни гумідності клімату. Таким чином, комплексно досліджуючи розподіл хімічних елементів та закономірності їх міграційної структури, можливо формулювати висновки про основні тенденції трансформаційних процесів у геокомплексах різних таксономічних рівнів в окремих часових проміжках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджувана територія, в межах якої відбувалось вивчення заплавних ґрунтів, розташована на правому березі р. Південний Буг на західній околиці с. Соломія, Гайворонського району, Кіровоградської області (48°18'54" пн. ш.; 29°52'59" сх. д.). З позиції геоморфологічної будови розріз закладено на першій надзаплавній терасі долини р. Південний Буг, висота тераси над рівнем урізу води складає близько 1 м. В рослинному покриві домінують трав'яні форми: злакові, конюшина (Trifolium pratense), герань лучна (Geranium pratense), осока болотна (Acorus calamus L.), іван-чай вузьколистий (Chamerion angustifolium), м'ята блошина (Mentha pulegium L.).

Розріз заплавного ґрунту в межах території дослідження представлений наступними генетичними горизонтами (рис. 1):

H_d (0,00-0,12 м) – має чорно-сірий колір; дрібно-грудкувато-зернистий; середній суглинок; інтенсивно пронизаний коренями лучної трав'яної рослинності; перехід різкий, межа рівна.

al_1 (0,12-0,16 м) – темно-сірого кольору; складений невеликими (до 3 см в діаметрі) уламками слабко обкатаної гальки, мушлями двостулкових молюсків, незначною кількістю кварцового піску; перехід різкий, межа рівна.

H (0,16-0,32 м) – чорного забарвлення; дрібно-грудкувато-зернистий; важкий суглинок; присутня незначна кількість коренів рослин; включення представлені дрібними (до 2 мм в діаметрі) уламками мушель молюсків у значній кількості; прослідковуються окремі лінзи відсортованого кварцового піску жовтого, жовтогарячого кольорів; перехід різкий, межа рівна.

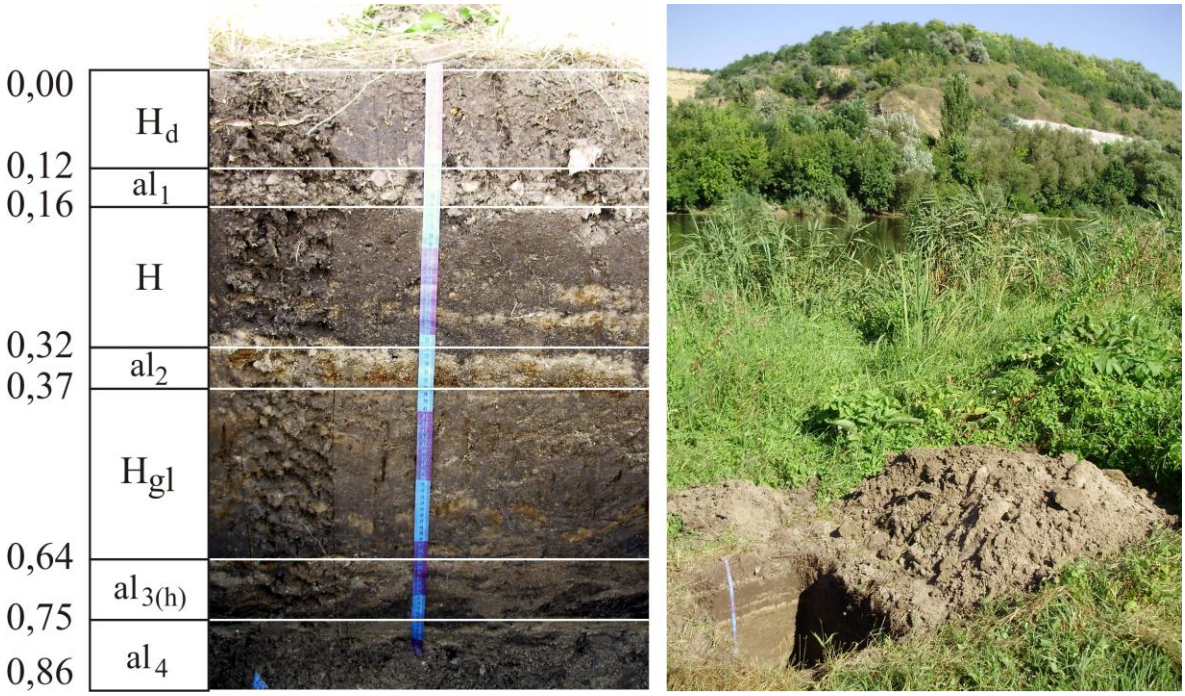

Рис. 1. Профіль заплавного ґрунту в межах досліджуваної території

al_2 (0,32-0,37 м) – складений відсортованим кварцовим піском жовто-сірого кольору у верхній частині горизонту і жовто-коричневого в нижній; перехід різкий, межа рівна.

H_{gl} (0,37-0,64 м) – має чорний до темно-сірого колір з окремими буруватими плямами діаметром до 5 см; дрібно-грудкувато-зернистий; легкий суглинок; вміщує поодинокі лінзи кварцового піску жовтого кольору з іржавим відтінком (діаметром до 7 см); перехід різкий, межа рівна.

$al_{3(h)}$ (0,64-0,75 м) – темно-сірий місцями до чорного; складений сірим кварцовим піском з включеннями дрібної, слабко обкатаної гранітної гальки діаметром до 4 см; в межах всього горизонту прослідковуються затьоки гумусу і уламки мушель молюсків діаметром до 2 мм.

al_4 (0,75-0,86 м) – складений добре відсортованим кварцовим піском сірого кольору, який в нижній частині горизонту перешаровується з галькою діаметром від 5 до 18 см.

H_{gl2} (0,86-0,94 м) – має чорно-сірий колір; дрібно-грудкуватий; важкий суглинок, характеризується щільним складенням; перехід різкий, межа рівна.

P (0,94-1,28 м) – має попелясто-сірий колір; грудкуватий; займає проміжну позицію між важким суглинком та глиною; складення щільне, інтенсивно зволожений; включає мушлі та фрагменти мушель.

Гумусові горизонти (H_d, H, H_{gl}, H_{gl2}) даного профілю відповідають окремим етапам ґрунтоутворення, що дає можливість охарактеризувати педогенез 4 різних хроноінтервалів голоцену. Ґрунт 1 (H_d) відповідає сучасному етапу ґрунтоутворення і час його формування варто розглядати

на рівні 100 років. Ґрунт 2 (Н) за даними радіокарбонного датування формувався 3360±110 років тому, що відповідає теплому мікрокліматохрону hl_{b2-5} за хронологічною шкалою М.Ф. Веклича [1]. Від більш давнього ґрунтового утворення він відділений алювіальним горизонтом незначної потужності – al_1, який утворився в холодний мікрокліматохрон hl_{b2-4} коли клімат зазнавав різкого і тривалого (близько 500 років) похолодання. Вік ґрунту 3 (горизонт H_{gl}) становить 4150±80 років тому і час його формування припав на етап потепління клімату hl_{b2-3} в середині SB.

Основою формування ґрунту 3 виступили алювіальні відклади горизонту $al_{3(h)}$ та al_4 час утворення яких за нашими припущеннями припадає на холодний мікрокліматохрон. Не зважаючи на однакове походження відклади горизонтів $al_{3(h)}$ та al_4 мають суттєві відмінності в матеріалі з якого складені: $al_{3(h)}$ представлений кварцовим піском із затьоками гумусу, натомість, al_4 окрім кварцового піску, уламків мушель молюсків має в своїй основі гальку відносно значного діаметру (до 18 см по найбільшій стороні). Таке складення характеризує короткий етап похолодання hl_{b2-2} як період інтенсивного зволоження, що призвело до підвищення повноводності р. Південний Буг з подальшим перенесення та відкладенням обкатаних уламків гірських порід значного розміру.

Попереднім теплим етапом, що передував hl_{b2-2}, був hl_{b2-1} з тривалістю близько 300 років. В досліджуваному профілі йому відповідає генетичний горизонт H_{gl2} (ґрунт 4). Радіокарбонне датування дозволило визначити час його формування – 4740±100 років тому, що припадає на початок даного мікрокліматохрону.

З метою відображення результатів спектрального аналізу, визначення вмісту гумусу та карбонатів в одній системі координат було подано показники концентрації зазначених речовин не в абсолютних значеннях, а використовуючи десятковий логарифм числа (log_{10}), що дозволило нормалізувати шкалу і коректно провести аналіз даних (рис. 2). Для порівняння абсолютних показників з відповідними їм десятковими логарифмами вони були відображені в таблиці 1 та таблиці 2.

Таблиця 1. Основні геохімічні показники гумусових горизонтів заплавного ґрунту (абсолютні значення)

Горизонт	Ґрунт	Вміст гумусу та карбонатів (%)		Вміст важких металів (мг/кг)						
		Гумус	*СО3	Mn	Ni	Co	Cr	Mo	Cu	Pb
H_d	1	8,40	1,71	1 000	20	4	50	4	20	40
Н	2	4,14	0,98	300	10	3	30	10	20	20
H_{gl}	3	9,12	0,16	250	8	3	50	8	10	20
H_{gl2}	4	5,83	0,80	300	8	2	40	8	10	10

Розподіл гумусу. Досліджувані ґрунти (горизонти H_d, Н, H_{gl}, H_{gl2}) характеризуються відносно високими показниками вмісту органічних речовин, які коливаються в межах від 4 до 9%. Не спостерігається пряма

залежність між концентрацією гумусу і віком ґрунту. Найвищими значеннями вмісту органіки характеризуються ґрунт 1 (сучасний) та ґрунт 3 (4150±80 років тому) – 8,40% і 9,12% відповідно (таблиця 1).

Таблиця 2. Основні геохімічні показники гумусових горизонтів заплавного ґрунту (log_{10})

Горизонт	Ґрунт	Вміст гумусу, карбонатів, важких металів (log10)								
		Гумус	*СО3	Mn	Ni	Co	Cr	Mo	Cu	Pb
H_d	Ґрунт 1	0,92	0,23	3,00	1,30	0,60	1,70	0,60	1,30	1,60
H	Ґрунт 2	0,62	-0,01	2,48	1,00	0,48	1,48	1,00	1,30	1,30
H_{gl}	Ґрунт 3	0,96	-0,80	2,40	0,90	0,48	1,70	0,90	1,00	1,30
H_{gl2}	Ґрунт 4	0,77	-0,10	2,48	0,90	0,30	1,60	0,90	1,00	1,48

Ґрунт 2 (3360±110 років тому) та 4 (4740±100 років тому) мають дещо нижчі показники даного параметра: 4,14% і 5,83% відповідно. З огляду на вміст гумусу в ґрунтах на даний час, з урахуванням можливих втрат органічних речовин з часом, найбільш інтенсивним процес гумусонакопичення був у hl_{b2-3}, що дозволяє розглядати природні умови середини SB як сприятливі для педогенезу у зв'язку з існуванням інтенсивного рослинного покриву під яким і був сформований даний ґрунт. Найменший вміст гумусу спостерігається в ґрунті 2, що є свідченням менш сприятливих кліматичних умов для швидкості гумусонакопичення і розвитку ґрунтового профілю.

Розподіл карбонатів. Розподіл карбонатних сполук по досліджуваним горизонтам відображає суттєві відмінності значень даного показника для окремих ґрунтів. Найвищим вмістом карбонатів характеризується сучасний ґрунт (горизонт H), вік якого складає близько 100 років – 1,71%. Всі інші ґрунти характеризуються значно меншими показниками – на рівні 0,80-0,98%. Найменше значення вмісту карбонатних сполук характерне для ґрунту 3 (4150±80 років тому), де даний показник складає лише 0,16%, що може виступати свідченням промивного режиму ґрунту у мікрокліматохроні hl_{b2-3} з відносно вищими показниками гумідності клімату.

Розподіл Mn. Вміст Mn у ґрунтах 1, 2, 3 зазнає поступового зменшення зі збільшенням віку горизонту: від 1000 мг/кг у сучасного ґрунту до 250 мг/кг у ґрунту 3, вік якого складає 4150±80 років тому. Найдавніший з досліджуваних генетичних горизонтів розрізу ключової ділянки 5 – характеризується порівняно вищим вмістом Mn на рівні 300 мг/кг. Розподіл даного хімічного елементу в загальних рисах відповідає значенням вмісту карбонатних сполук, що дозволяє встановити певний зв'язок між двома показниками (рис. 2). Його існування дозволяє сформулювати висновок про безпосередній вплив карбонатного геохімічного бар'єру на розподіл Mn в гумусових горизонтах.

Розподіл Ni, Co, Pb, Cu. Вміст у досліджуваних горизонтах характеризується єдиною тенденцією зміни в часі порівняно з іншими

важкими металами (рис. 2). Наявність максимумів даних хімічних елементів у сучасному ґрунті є свідченням з одного боку наростання техногенного навантаження і загального погіршення екологічної обстановки, обумовленого дією антропогенного фактору, з іншого боку – зміною окисно-відновного режиму, якої зазнали ґрунти під дією трансформаційних процесів ландшафтно-екологічних обстановок з часу 4740±100 років тому до наших днів.

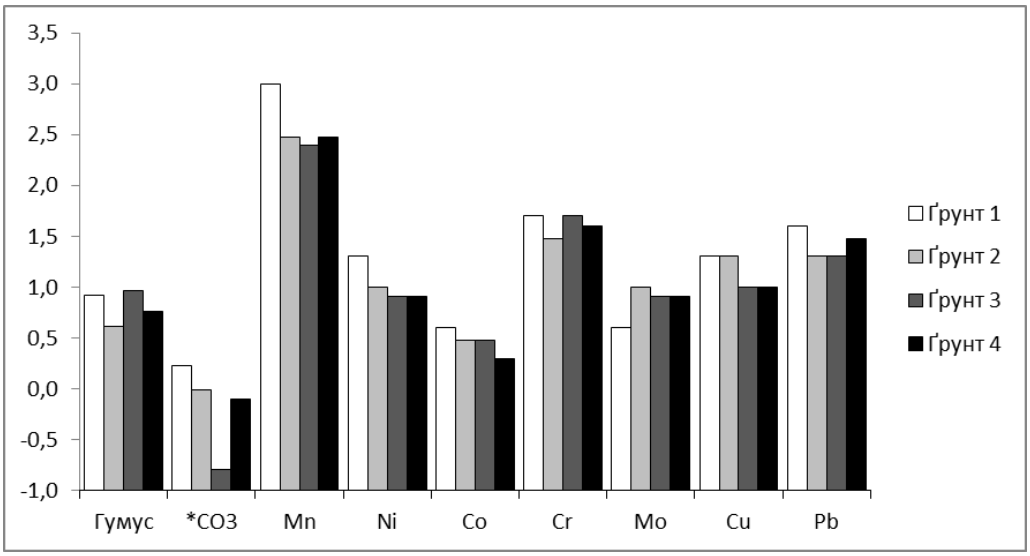

Рис. 2. Розподіл гумусу, карбонатних сполук, важких металів по досліджуваним ґрунтам (1, 2, 3, 4) за логарифмічною шкалою (таблиця 2)

Розподіл Cr. У досліджуваних ґрунтах характеризується неоднорідністю спрямованості змін, які відбувалися з часом. Найвищі показники концентрації характерні для ґрунту 1 (сучасний) та ґрунту 3 (4150±80 років тому) і складають 50 мг/кг. Відносно меншими значеннями вмісту характеризуються ґрунти 2 (3360±110 років тому) та 4 (4740±100 років тому). Не зважаючи на інтенсивність надходження Cr з материнської породи та залежність від розподілу мулистої фракції, даний хімічний елемент здатний утворювати стійкі сполуки з гумусом і характеризується відносно високим показником інертності з позиції міграційної здатності (рис. 2).

Розподіл Mo. Найвищі показники концентрації Mo властиві ґрунту 2 (3360±110 років тому) на рівні 10 мг/кг. Дещо меншими значеннями даного показника характеризуються ґрунт 3 (4150±80 років тому) та 4 (4740±100 років тому) – 8 мг/кг. Найменший вміст даного хімічного елементу характерний для сучасного ґрунту – 4 мг/кг, що є свідченням надходження Mo у ґрунтову товщу з ґрунтотвірної породи більшою мірою, ніж з повітря.

Висновки. У розподілі важких металів по досліджуваним гумусовим горизонтам для окремих елементів виділяється тенденція зменшення концентрації зі збільшенням віку ґрунтової товщі. Згадана закономірність характерна для Ni, Co та Cu. Інші важкі метали, вміст яких досліджувався,

не мають спрямованості в показниках концентрації, що є свідченням дії різноспрямованих процесів: як накопичення хімічних елементів, так і їх радіального виносу з профілю.

Розглядаючи чотири етапи потепління клімату голоцену, у яких було зафіксовано ґрунтоутворення в межах даного розрізу, можна сформулювати висновок, що найбільш оптимальні умови для розвитку гумусового профілю мали місце в кліматохроні hl_{b2-3} та на сучасному етапі.

Вивчення ґрунтів на основі дослідження їх діагностичних параметрів, таких як валовий вміст гумусу, концентрація карбонатних сполук, їх просторово-часовий розподіл, характер поширення в ґрунтовому профілі, дають можливість з високим ступенем достовірності аналізувати зміни процесів педогенезу в ході саморозвитку та еволюції ґрунтів.

1. *Веклич М.Ф. Проблемы палеоклиматологии / Веклич М.Ф. – К.: Наук. думка, 1987. – 192 с.*
2. *Дайнеко Е.К. Карбонатный профиль целинных черноземов и его связь с ископаемыми почвами / Е.К. Дайнеко, И.С. Оликова, С.А. Сычева // География и природные ресурсы. – 1995. – №3. – С. 90-98.*
3. *Демкин В.А. Погребенные почвы засечных черт Русского государства и вопросы древней и современной истории почвообразования / В.А. Демкин // Почвоведение. – 1999. – №10. – С. 1224-1234.*
4. *Динамика запасов карбонатов в почвах России з историческое время и их роль как буферного резервуара атмосферной углекислоты / Я.Г. Рысков, И.В. Иванов, В.А. Демкин [и др.] // Почвоведение. – 1997. – №8. – С. 934-942.*
5. *Ковда И.В. Морфология и свойства карбонатных новообразований как индикаторы возраста и условий почвообразования / И.В. Ковда: Труды II нац. конф. с международным участием [Проблемы истории, методологии и философии почвоведения]. (Пущино, 5-9 ноября 2007). – Пущино, 2007. – С. 191-194.*
6. *Плеханова Л.Н. Древние нарушения почвенного покрова речных долин степного Зауралья / Л.Н. Плеханова, В.А. Демкин // Почвоведение. – 2005. – №9. – С. 1102-1111.*
7. *Дмитрук Ю.М. Ґрунти Траянових валів: еволюційний та еколого-генетичний аналіз / Дмитрук Ю.М., Матвіїшина Ж.М., Слюсарчук І.І. – Чернівці: Рута, 2008. – 228 с.*
8. *Развитие почв бессточной равнины северного Прикаспия в голоцене / И.В. Иванов, В.А. Демкин, С.В. Губин [и др.] // Почвоведение. – 1982. – №1. – С. 5-17.*
9. *Добровольский В.В. Роль органического вещества почв в миграции тяжелых металлов / В.В. Добровольский // Природа. – 2004. – №7. – С. 35-39.*
10. *Добровольский В.В. Роль выветривания и почвообразования в эволюции химического состава земной коры континентов / В.В. Добровольский // Почвоведение. – 2002. – №12. – С. 1413-1420.*
11. *Дмитрук Ю.М. Геохімічні особливості ґрунтів агроландшафтів Передкарпаття / Ю.М. Дмитрук // Вісник аграрної науки. – 2005. – №5. – С. 51-55.*
12. *Дмитрук Ю.М. Оцінка стійкості ґрунтів Передкарпаття до забруднення важкими металами / Ю.М. Дмитрук // Ґрунтознавство. – 2004. – №3-4. – С. 26-42.*
13. *Алексеев А.О. Минералогические, магнитные и химические свойства палеопочв как индикаторы динамики биосферных процессов в масштабе геологического и исторического времени / А.О. Алексеев, Т.В. Алексеева: Труды II нац. конф. с международным участием [Проблемы истории, методологии и философии почвоведения]. (Пущино, 5-9 ноября 2007). – Пущино, 2007. – С. 237-240.*

14. *Добродеев О.П. Некоторые вопросы изучения ископаемых почв лессовых районов / О.П. Добродеев // Почвоведение. – 1982. – №5. – С. 91-95.*
15. *Долотов В.А. Старопахотная почва двухтысячелетнего использования / В.А. Долотов // Почвоведение. – 1984. – №1. – С. 103-106.*
16. *Ломов С.П. О почвообразовании на Памире в голоцене / С.П. Ломов, А.А. Кошкина, В.Н. Сусликов // Почвоведение. – 1990. – №9. – С. 3-13.*
17. *Алифанов В.М. Циклическое формирование почвенных профилей в горных ландшафтах Монголии / В.М. Алифанов, Л.А. Гугалинская // Почвоведение. – 1977. – №2. – С. 195-209.*

УДК 91+004

Пласкальний В.В.

СТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОСТОРОВИХ БАЗ ДАНИХ «ЧОРНОМОРСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК»

У статті наведено обґрунтування необхідності застосування геоінформаційних систем та технологій у природоохоронній справі та висвітлено основні методичні аспекти розробки та використання елементів просторових баз даних щодо Чорноморського біосферного заповідника.

В статье представлено обоснование необходимости использования геоинформационных систем и технологий в природоохранном деле и освещены основные методические аспекты разработки и использования элементов пространственных баз данных о Черноморском биосферном заповеднике.

The article presents important arguments for the necessity of use of geographical information systems and technologies in environmental affairs and highlights for the main methodological aspects of the designing and use of spatial database elements of Black Sea Biosphere Reserve.

Стан проблеми та аналіз публікацій. Використання геоінформаційних систем і технологій в різних сферах суспільної діяльності забезпечує ключові механізми проведення взаємопов’язаних правових, техніко-економічних, організаційно-господарських заходів держави, які спрямовано на регулювання природоохоронної сфери, організацію раціонального, екологічно-безпечного природокористування та охорону довкілля.

Широке розповсюдження та застосування геоінформаційних систем і технологій досить сильно змінило можливості та стиль науково-дослідницької діяльності та процедуру підготовки та прийняття рішень в управлінні територіями природно-заповідного фонду (ПЗФ). ГІС-технології є ефективними при проектуванні та обґрунтуванні актуальності та необхідності створення нових об’єктів ПЗФ, проведенні територіального зонування заповідних територій, розв'язанні низки проблем, пов’язаних з моніторингом стану довкілля, раціонального використання природних ресурсів, еколого-просвітницької та виховної діяльності, інтеграції різнорідних даних, проведення просторового аналізу

та підтримки розвитку в природоохороних резерватах екологічного та наукового туризму.

Основою ГІС є просторові бази даних (ПБД). Загальні принципи проектування таких баз описано в багатьох літературних джерелах, але за основу було обрано фундаментальні теоретико-методичні та технологічні положення, висвітлені у працях В.М. Самойленка, О.О. Світличного, В.Д. Шипуліна, М. ДеМерса, О.О. Морозова та Д.О. Ладичука [4,6,9,1,3].

Постановка завдання. Метою даної публікації є висвітлення основних методичних аспектів розробки та використання елементів просторових баз даних «Чорноморський біосферний заповідник» (ПБД "ЧБЗ") як початкового етапу у створенні ГІС цієї природоохоронної території.

Виклад основного матеріалу. При створенні просторових баз даних потрібно вирішити низку взаємопов'язаних завдань, основними серед яких є: визначення ГІС-інструментарію для формування та використання таких баз, архітектури цього процесу та власне структури ПБД.

Виходячи із загальних вимог до геоінформаційних систем та їхніх баз даних [1,4,5,6], змісту завдань, що стосуються природоохоронних територій, а також інформаційних потреб управління ними, майбутні просторові бази даних «Чорноморський біосферний заповідник» доцільно створювати на основі об'єктно-реляційної моделі даних та їхньої взаємодії. З огляду на таке, для реалізації оставлених завдань та виконання відповідних вимог використовувався ГІС-інструментарій MapInfo Professional (версія 10.1) корпорації *PB MapInfo Corporation* / компанії *ESTI MAP* – відоме у світі повнофункціональне професійне настільне програмне забезпечення ГІС, яке надає користувачам великі функціональні можливості щодо візуалізації та аналізу просторових даних. До того ж цей інструментарій має зручний і зрозумілий інтерфейс користувача, високий ступінь стійкості, розвинуті засоби експорту та імпорту атрибутивних і позиційних даних з використанням найбільш розповсюджених форматів (mid/mif, *.shp, *.dxf, *.xls, *.tab і ін.) тощо, що дає змогу вирішувати широкий спектр завдань у різних сферах діяльності.

Створення елементів просторових баз даних «Чорноморський біосферний заповідник» базується на взаємодії власне сукупності цих даних і засобів управління ними. А отже, загальна архітектура ПБД "ЧБЗ", орієнтована на використання цих баз у інформаційній мережі, містить позиційну та атрибутивну просторову інформацію, блок обробки даних і інтерфейси розробника та користувача. Вона має вигляд, наведений на рис.1.

Позиційний складник баз даних містить опорні цифрові карти масштабу 1:100 000, що відображають базову просторову інформацію та створені на основі растрових топографічних карт масштабу 1:100 000 регіону Чорноморського біосферного заповідника та карти масштабу 1: 100 000 зон природоохоронної території. Додаткові тематичні шари до

загальної ПБД або цифрувалися з допоміжних карт, або були створені на основі відомостей щодо місцезнаходження відповідних об’єктів.

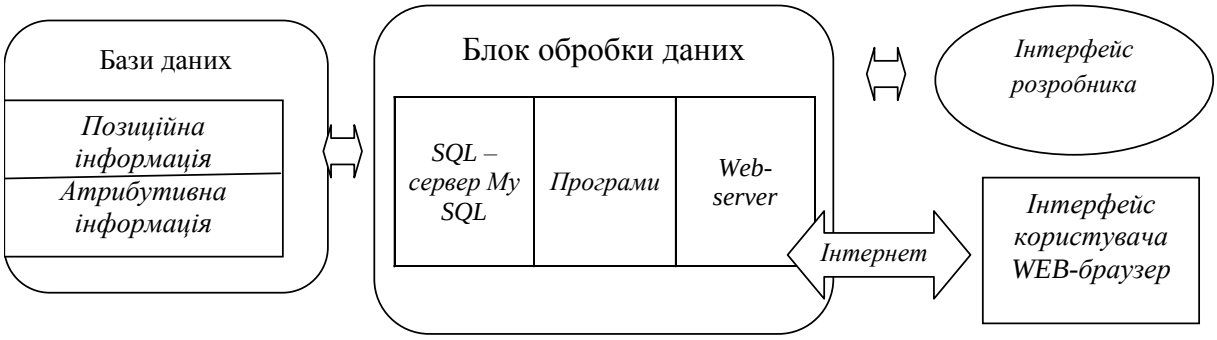

Рис.1 – Архітектура створення та використання елементів ПБД «Чорноморський біосферний заповідник»

Атрибутивний складник ПБД «ЧБЗ» відображає тематичну сукупність кількісних і якісних параметрів об'єкта досліджень у вигляді логічно скомпонованих показників, поєднаних з позиційною інформацією.

Вихідними матеріалами для проведення аналізу та створення елементів просторових баз даних «Чорноморський біосферний заповідник» були:

- інформаційні дані (дані моніторингових спостережень співробітників заповідника, фондові та літературні матеріали, публікації, статті, інтернет-дані);
- технологічні дані (матеріали, отримані при обробці просторово-координованих даних методами ГІС-технологій),
- нормативно-правова база (закони, положення, документи, що регламентують створення та функціонування природно-заповідних територій);
- аналогові дані (паперові карти, статистичні та інші табличні дані).

Слід окремо зазначити, що при розробці тематичних карт використовувалися дані, надані співробітниками заповідника (в.о. директора Москаленко Ю.О. та к.біол.н. Селюніною З.В.).

Робота над створенням елементів просторових баз даних "ЧБЗ" проводилася в декілька етапів. *Перший етап* містив:

- постановку мети роботи та визначення шляхів її виконання;
- збір інформації;
- вибір програмного забезпечення;
- визначення архітектури та структури (див. далі) створюваних ПБД.

Другим етапом було опрацювання даних та перетворення їх для роботи в геоінформаційному середовищі, для чого було виконано:

- сканування зображень, текстів, фотографій та інших даних;
- прив’язка даних до визначеної системи координат;

- цифрування аналогових картографічних матеріалів;
- внесення атрибутивної інформації щодо просторових об'єктів дослідження.

На *третьому* етапі, на підставі готових цифрових карт та даних, проводилися аналіз і створення нових, додаткових тематичних карт.

Завершальний, *четвертий* етап включав остаточне формування за розробленою структурою, упорядкування та узгодження елементів просторових баз даних досліджуваної території.

Загальну структуру просторових баз даних "ЧБЗ" було зорієнтовано на певний заданий набір тематичних цифрових карт з їхніми шарами, розподілених за відповідними тематичними блоками, такими як:

1. «Зонування ЧБЗ» (поточне та перспективне).
2. «Ссавці, що занесені до Червоної книги України».
3. «Вищі рослини Червоної книги України та Європейського Червоного списку на території заповідника».
4. «Центри територіального розповсюдження Spalax arenarius (сліпака піщаного)».
5. «Місця мешкання Scirtopoda telum (емуранчика звичайного)».
6. «Ландшафти Чорноморського біосферного заповідника».

Розглянемо, для прикладу використання, цифрові карти одного із створених тематичних блоків, а саме блока «Зонування ЧБЗ» (рис.2-3), зважаючи на те, що після створення Чорноморського біосферного заповідника минуло 80 років і за цей період його площа та конфігурація неодноразово змінювалася і не завжди в кращий бік, що впливало і на зонування цього природоохоронного об'єкта.

Так, до 2009 р. основна площа ЧБЗ становила 89 129 га з поділом цієї території на дві функціональні зони:

- заповідну, площею 70 509 га (куди входить 36 628 га Тендрівської та 11 680 га Ягорлицької заток; усі суходільні ділянки: Воложин Ліс, Солоноозерна та Івано-Рибальчанська, розташовані на пісках Кінбурського п-ова, та ділянки приморського степу: Ягорлицький кут, Потіївська ділянка та Потіївська стрілка; понад 20 островів материкового та акумулятивного походження: Бабин, Смалений, Орлів, Тендра, Довгий, Круглий та ін.)
- буферну, площею 18 620,0 га Ягорлицької затоки.

Крім того, навколо окремих ділянок заповідника було встановлено охорону зону загальною площею 9278,0 га.

Після підписаного президентом України указу № 100/2009 «Про розширення території Чорноморського біосферного заповідника» (2009 р.) територію ЧБЗ було збільшено в Херсонській області на 20 125,8 га за рахунок земель державної власності, які знаходяться на території Голопристанського району (671 га), в західній частині акваторії Тендрівської затоки (18 250,8 га) та на акваторії Чорного моря шириною 1 км уздовж острова Тендрівська коса (1204 га) [7]. Таким чином, наразі

загальна площа заповідника становить 109 254,8 га з поділом його території на зони згідно з рис.2.

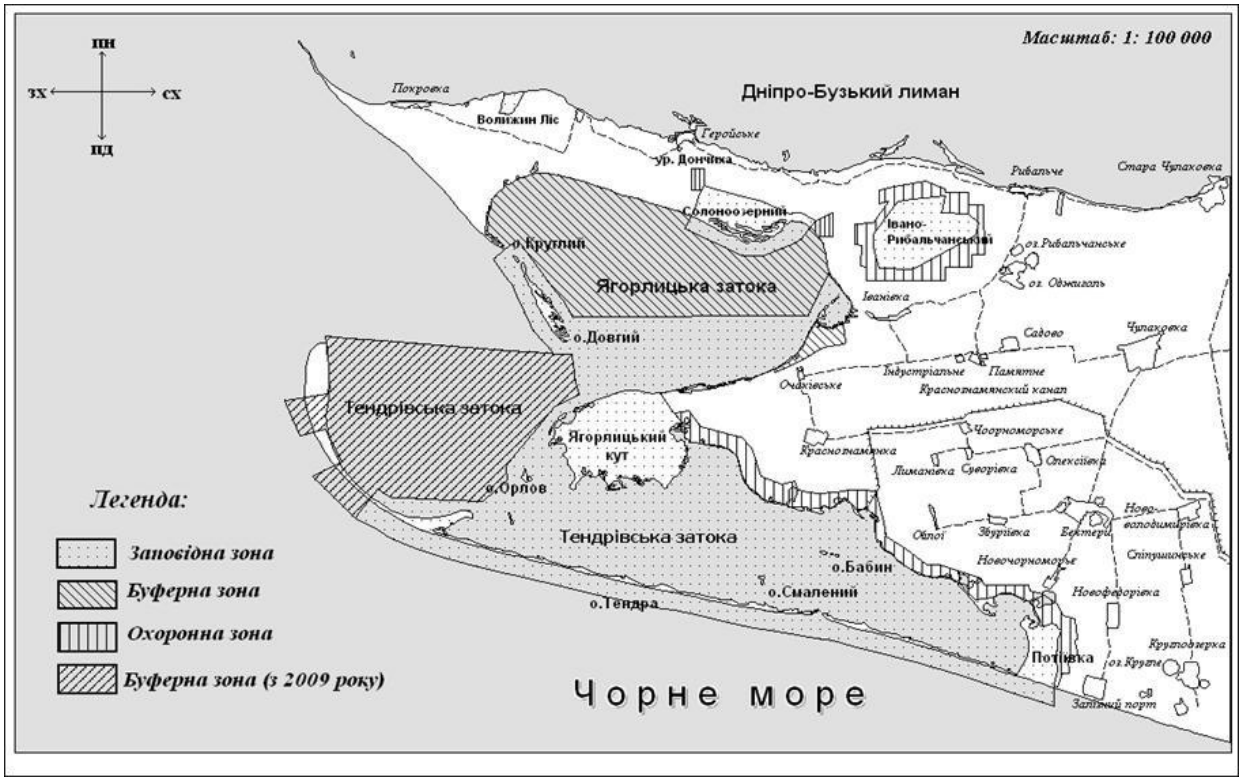

Рис.2 – Зонування ЧБЗ після 2009 р.

Але й після збільшення площі не було розв'язано основні проблеми зонування природоохоронної території, до яких належать недосконалість територіальної структури та фрагментарність компонентів заповідника ([10]), що спричинено відсутністю буферних зон достатньої площі та конфігурації та зон з перехідними режимами господарської діяльності, а також відносною «розірваністю» природних ядер.

Адміністрація та науковий відділ заповідника протягом останніх десятиліть неодноразово і досить детально розробляли питання, пов’язані з удосконаленням структури території, та стратегію практичного збереження природних комплексів, яке у цілому відповідає поняттю «біосферний заповідник» [8]. Зокрема, в останньому запропонованому проекті вдосконалення територіальної структури ЧБЗ передбачається об’єднання двох існуючих лісостепових ділянок – Солоноозерної та Івано-Рибальчанської – шляхом надання заповідного статусу території між ними, на якій розташовано ландшафтний заказник місцевого значення «Хрестова сага», площею 30 га, що знаходиться на побережжі Ягорлицької затоки, на відстані 0,5 км від Солоноозерної ділянки ЧБЗ, а також дуже цінне з природоохоронної точки зору урочище «Карагодинське» [8]. Також планується створення на основі урочищ «Дончиха» та «В’яземське» однойменних заказників та приєднання їх до Солоноозерної та Івано-

Рибальчанської лісостепових ділянок. Об’єднана територія складала б близько 6 тис.га (рис.3).

Рис.3 – Зонування ЧБЗ та нові запроектовані його компоненти

Територія, що пропонується проектом для заповідання, має всі необхідні атрибути щодо її унікальності, репрезентативності, природоохоронної цінності і характеризується так званим «первинним рельєфом». Наочно відтворити, проаналізувати та обґрунтувати необхідність створення нового масиву заповідної території саме і можливо за допомогою створених ПБД «ЧБЗ».

Висновки. Використання ГІС-технологій при аналізі та удосконаленні функціонування природоохоронних територій є необхідною реалією сучасності з огляду на інформаційно-технологічний прогрес.

ГІС об'єктів природно-заповідного фонду з адекватними просторовими базами даних передбачає поєднання природоохоронної, наукової та освітньої діяльності в єдиний інформаційний простір, що дає можливість швидкого аналізу, прогнозування, порівняння тощо при вирішенні певних оптимізаційних завдань. Викладено методичні аспекти розробки та використання елементів просторових баз даних «Чорноморський біосферний заповідник» (ПБД «ЧБЗ») як початкового етапу у створенні ГІС цієї природоохоронної території. Застосування ПБД «ЧБЗ» вже наразі може бути спрямовано на:

- підтримку концепції сталого розвитку регіону;

- упорядкування територіального розвитку природоохоронної території;
- вирішення завдань з ефективного функціонування заповідника;
- проведення подальших моніторингових досліджень;
- збереження генофонду флори та фауни;
- здійснення екологічної просвітницько-виховної роботи;
- аналіз антропогенного впливу на типові природні комплекси регіону тощо.

Вирішення даних питань повинно спиратися на більш детальний і глибокий геоінформаційний аналіз географічних особливостей та закономірностей розвитку і функціонування даного природного комплексу, адже Чорноморський біосферний заповідник є не тільки центром збереження типових природних комплексів півдня України та важливим елементом місцевої та регіональної екологічної мережі, але й мережі державного та міжнародного значення.

1. ДеМерс, Майкл Н. Географические информационные системы. Основы. – М.: Дата +, 1999 – 491с. 2. Ладичук Д.О. Бази геоінформаційних даних: навч посіб. – Херсон: в-цтво ХДУ, 2007. – 104 с.

3. Морозов В.В. Геоінформаційні системи в агросфері: навч.посібн.- Херсон: в-цтво ХДУ, 2007,-224 с.

4. Самойленко В.М. Географічні інформаційні системи та технології:підр. - К:Ніка-Центр, 2010- 448с.

5. Самойленко В.М. Стратегія створення ГІС транскордонного басейну Дунаю // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2004. – том 6. – с.20-31.

6. Світличний О.О. Плотницький С.В. Основи геоінформатики: навч.посібн./ за заг. Редакцією О.О. Світличного. – Суми: ВТР «Уніерситетська книга», 2006. -295 с.

7.Указ президента України №100/2009 від 25.02.2009 р. «Про розширення території Чорноморського біосферного заповідника».

8. Уманець О.Ю. Селюнина З.В. Руденко А.Р. Организация территориальной структуры природоохоронных территорий Кинбурского полуострова // Мат. Наук. – практ. конф.15-17.10.2003 р. – Миколаїв, 2003. – с.87-90.

9. Шипулін В.Д. Основные принципы геоинформационных систем: учебн.пособ. – Х: ХНАГХ, 2010. -337 с.

10. izan.kiev.ua - І.А.Акімов чл.кор. НАН України (про Чорноморський біосферний заповідник).

УДК 911.52:7.01:379:85:57.017.64

Тимофійчук Н.М.

КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У МЕЖАХ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті проаналізовано підходи до тлумачення терміну «природокористування», аспектів його вивчення різними галузями знань, а також основні завдання, які потрібно дослідити у ході конструктивно-географічного вивчення гірської території з метою оптимізації природокористування.

Ключові слова: природокористування, природні ресурси, оптимізація природокористування.

В статье проанализированы подходы к толкованию термина «природопользование», аспекты его изучения различными отраслями знаний, а также основные задачи, которые нужно исследовать в ходе конструктивно-географического изучения горной территории с целью оптимизации природопользования.

Ключевые слова: природопользование, природные ресурсы, оптимизация природопользования.

The article analyzes the approaches to the interpretation of the term «natural» aspects of hisstudy of various disciplines, and the main tasks that need to explore during the design and geographicalstudy of the mountainous territory in order to optimize natural resources.

Key words: nature, natural resources, optimization of natural resources.

Постановка проблеми. Природокористування є важливою складовою частиною проблеми взаємодії природи і суспільства. Характер та особливості природокористування змінювалися і змінюються досі з розвитком суспільства, перебувають у тісному взаємозв'язку із науково-технічним прогресом людства.

Вивчення природокористування, як важливого напрямку наукових географічних досліджень, пов'язане з об'єктивним процесом ускладнення взаємовідносин між природою і суспільством і, як наслідок, з екологізацією наук, в тому числі й географічних. Природокористування виступає об'єктом вивчення не лише географічних дисциплін, але й інших природничих, суспільних та технічних наук. Такий міждисциплінарний характер природокористування, як об'єкта наукових досліджень, визначив багатовекторність трактування самого терміну «природокористування», а також різноманітність і складність методологічних підходів до його тлумачення та аспектів вивчення. Плануючи дослідити особливості природокористування у певному природо-географічному регіоні, важливо визначитися з вибором певного підходу як до тлумачення самого терміну, так і основних аспектів вивчення процесу природокористування з позицій географічної науки. Для цього необхідно здійснити порівняльний аналіз існуючих на сьогодні у наукових джерелах трактувань сутності поняття, використовуваних методик дослідження та аспектів вивчення природокористування.

Формування цілей статті. У статті ставляться завдання проаналізувати різні підходи до тлумачення терміну природокористування, аспекти його вивчення різними галузями знань, а також вичленити основні завдання, які потрібно дослідити у ході конструктивно-географічного вивчення гірської території з метою оптимізації природокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «природокористування» був запропонований Ю. М. Куражовським ще у 60-х роках минулого XX ст. Зараз він набув великої популярності, проте має досить широкий спектр різних трактувань та інтерпретації. Найбільш широко вони розглянуті у працях М.Ф. Реймерса, Я.Б. Олійника, О.М. Маринича, М.М. Паламарчука, О.М. Паламарчука, О.Г. Топчієва, В.П. Руденка, Ю.Ю. Туниці, М.П. Федоренка, М.Ф. Глазовського,

І.Я. Блехцина, В.О. Минеева, М.Г. Ігнатенка, Р.А. Іванова, Ю.П. Михайлова, П. М. Нестерова і ін. [6, 7, 8].

Виклад основного матеріалу. Паралельно із змінами у суспільстві і змінами у споживанні природних ресурсів еволюціонувало й тлумачення терміну «природокористування». Якщо на початку свого наукового існування природокористування тлумачиться як основний процес взаємодії природи і суспільства (найзагальніше тлумачення природокористування яке лиш можна зустріти у науковій літературі), то пізніше природокористування вже оперує такими вихідними категоріями як: «природні ресурси», «природні умови», «навколишнє середовище», «використання», «охорона», «збереження» «відтворення». Тобто розглядає природу і господарську діяльність людини у їх взаємозв'язку, взаємоперетворенні і взаємовпливі.

Конкретний аналіз різних підходів до формулювання терміну «природокористування» пропонуємо почати із «Географічної енциклопедії України». У цьому виданні природокористування трактується як «сфера виробничої та наукової діяльності, спрямованої на комплексне вивчення, освоєння, використання, відновлення, поліпшення й охорону природного середовища та природних ресурсів з метою розвитку продуктивних сил, забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини» [1, т 3, с 90]. В іншому довідковому виданні під природокористуванням розуміють «сукупність впливів людини на географічну оболонку Землі, що розглядається у комплексі (на відміну від галузевих понять – водокористування, землекористування, лісокористування, тощо)» [2, т 3, с90]. У спеціалізованому словнику-довіднику з природокористування Н.Ф.Реймерса пропонуються чотири формулювання поняття у сенсі розуміння його як процесу: «1) сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу та заходів щодо його збереження. Природокористування включає: а) вилучення та переробку природних ресурсів, їх відновлення або відтворення; б) використання та охорону природних умов середовища життя, в) збереження (підтримання), відтворення (відновлення) і раціональну зміну екологічного балансу (рівноваги, квазістаціонарного стану) природних систем, що служить основою збереження природно-ресурсного потенціалу розвитку суспільства, 2) сукупність продуктивних сил, виробничих відносин і відповідних організаційно-економічних форм і установ, пов'язаних з первинним привласненням, використанням та відтворенням людиною об'єктів навколишнього природного середовища для задоволення її потреб; 3) використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва для цілей задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства; 4) сукупність впливів людства на географічну оболонку Землі; [5, с 404 - 405].

Отже, основною сутністю поняття є те, що природокористування охоплює усю сукупність впливів людини на географічну оболонку, які мають розглядатися комплексно.

Природокористування, маючи міждисциплінарний характер, знаходиться в полі зору науковців багатьох галузей знань. Кожна з них відрізняється не тільки різними трактуваннями самого терміну, але й аспектами вивчення природокористування. З філософської точки зору природокористування ототожнюється з процесом суспільного виробництва, оскільки розглядається як процес взаємодії людини і природи, що здійснюється у вигляді трудової діяльності. Природа при цьому підході розглядається як середовище життя і діяльності людини, предметом праці, джерелом ресурсів її існування, а також об'єктом перетворення [3, 8].

Економічний підхід передбачає розгляд природокористування передусім з позицій ефективного використання природних ресурсів, екологічний – аналізує проблеми взаємодії суспільних об'єктів та їх сукупностей з навколишнім середовищем.

Більшість науковців схиляються до думки, що наукові основи вивчення природокористування найбільш повно розроблені географами. Це передусім завдяки тому, що вони володіють методами комплексного аналізу зв'язків між ПТК, компонентами природи і техногенними системами, між різними видами економічної діяльності. Основним об'єктом оптимізації природокористування у конструктивно-географічному вивченні виступає ландшафт. Вирішення проблем природокористування при географічному підході пропонується здійснювати шляхом напрацювання науково обґрунтованих схем природокористування, складених для ландшафтів різних рангів. При цьому враховується приналежність ландшафту до тієї чи іншої класифікаційної одиниці за видами і масштабами господарського використання.

При вивченні природокористування з фізико-географічних позицій у дослідженнях зазвичай недостатньо враховують сукупність і взаємообумовлений розвиток не тільки природних, але й антропогенних, особливо техногенних об'єктів. У суспільно-географічних працях основна увагу концентрується на тому, що природокористування включає територіальну організацію взаємодії матеріально-речовинних компонентів економіко-географічних комплексів, яка передбачає повне і раціональне використання території з властивими їй умовами, ресурсами, рівнем господарського і соціального розвитку [4, 8]. При цьому недостатньо враховується природо-географічна специфіка території. А це особливо важливо при вивченні гірських територій, які відрізняються великою строкатістю природних умов.

Зрозуміло, що найбільш повно і всесторонньо дослідити усі важливі аспекти природокористування конкретної території із специфічними природо-географічними та соціально-економічними особливостями можна при конструктивно-географічному підході. Оптимізація напрямів природокористування будь-якої території може бути здійснена тільки на основі різнобічного вивчення просторових особливостей і закономірностей розвитку природних умов, взаємозв'язків та взаємодії явищ, структури і

динаміки ландшафтів, їх функціонування та особливостей розвитку. Також важливо здійснити оцінку стійкості геосистем до антропогенних навантажень, їх ємності та граничних можливостей, перевищення яких може привести до порушення рівноваги структури і функціонування всієї системи.

Отже, для вивчення особливостей та шляхів оптимізації природокористування у межах гірських територій, програма комплексних географічних досліджень зазвичай повинна включати:

1) комплексне вивчення ландшафтів, їх структури, динаміки, особливостей функціонування та розвитку;

2) повну інвентаризацію та господарську оцінку природних ресурсів, аналіз можливих схем їх використання та відтворення;

3) з'ясування особливостей розселення населення, встановлення чисельності населення, характеру демографічних процесів, статево-вікової структури, національного та етнографічного складу жителів краю;

4) аналіз особливостей традиційного природокористування, його ефективність, переваги та проблеми;

5) комплексну оцінку ландшафтів за ступенем їх придатності та сприятливості з урахуванням їх ємності, традиційного природокористування та розвитку нових перспективних напрямів господарської діяльності, з розробкою територіальних схем раціонального та ефективного використання ландшафтів;

6) визначення стійкості ландшафтів до різних антропогенних впливів, оцінку і прогноз можливих змін ландшафтів під впливом господарської діяльності людини, визначення інтенсивності впливу антропогенних чинників на довкілля при поєднанні різних видів природокористування з урахуванням гранично допустимих навантажень на одиницю площі;

7) розробку територіальних схем і оптимальних моделей охорони довкілля у межах регіональних систем природокористування, з виділенням природоохоронних територій різного режиму заповідності.

Специфічними особливостями гірських територій є велика вразливість природи при різних природних і антропогенних впливах, швидкоплинність динамічних процесів, які викликають серйозні зміни в природному середовищі, а інколи приводять до катастрофічних наслідків. З іншої сторони велика розмаїтість природних умов, мозаїчність ландшафтів, привабливість гірських ландшафтів для емоційного сприйняття та їх сприятливий вплив на людський організм відкривають перед гірськими районами широкі можливості не тільки для розвитку матеріального виробництва, але і рекреаційного освоєння.

Висновок. Отже, природокористування охоплює усю сукупність впливів людини на географічну оболонку, які мають розглядатися комплексно. Найбільш повно і всесторонньо можна дослідити усі важливі аспекти природокористування конкретної території із специфічними природо-географічними та соціально-економічними особливостями при

конструктивно-географічному підході. Оптимізація напрямів природокористування будь-якої території можуть бути здійснені тільки на основі різнобічного вивчення просторових особливостей і закономірностей розвитку природних умов, взаємозв'язків та взаємодії явищ, структури і динаміки ландшафтів, їх функціонування та особливостей розвитку.

Для напрацювання шляхів оптимізації природокористування у межах гірських територій потрібно вивчити і проаналізувати цілий комплекс питань, які стосуються структури та динаміки ландшафтів, оцінки природних ресурсів, особливостей населення та традиційного природокористування, оцінки стійкості геосистем до антропогенних навантажень, їх ємності та можливостей для розвитку нових перспективних напрямів господарської діяльності, оптимальних моделей природокористування та охорони довкілля.

1. *Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1993. – Т. 3 – 480 с.*
2. *Географический энциклопедический словарь: Понятия и термины / [Гл. ред. А.Ф.Трешников]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – 432 с.*
3. *Нудельман М. С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования./ М. С. Нудельман. – Киев: Наукова думка, 1987. – 132 с.*
4. *Паламарчук М. М, Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К.: Знання, 1998. – 416 с.*
5. *Реймерс Н. Ф. Природопользование. Словарь-справочник. / Н. Ф. Реймерс. — М.: «Мысль», 1990. — 639 с.*
6. *Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – У 3-х част.: підручник / В. П. Руденко. – Чернівці: Чернівецький нац. Ун-т, 2010. – 552 с.*
7. *Топчиев А. Г. Геоэкология: географические основы природопользования / А. Г. Топчиев. - Одесса. «Астропринт». 1996. – 392 с.*
8. *Яковенко И. М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований / И. М. Яковенко. – Симферополь, 2003. – 336 с.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. *Басюк Тетяна Олександрівна* – інженер кафедри водогосподарської екології, гідрології та природокористування, Національний університет водного госопдарства та природокористування.
2. *Белан Лариса Николаевна* – доктор геолого-минералогических наук, профессор, директор ГУП Научно-исследовательского института безопасности жизнедеятельности Республики Башкортостан.
3. *Биленкина Ксения Кирилловна* – аспирант кафедры рекреационной географии и туризма, географический факультет, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова.
4. *Богдан Екатерина Александровна* – кандидат экономических наук, заведующая лабораторией особо охраняемых природных территорий и биологических ресурсов, ГУП Научно-исследовательский институт безопасности жизнедеятельности Республики Башкортостан.
5. *Бондарець Дмитро Сергійович* – кандидат географічних наук, викладач кафедри фізичної географії і геології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.
6. *Верхотурова Ольга Андріївна* – студентка 2 курсу магістратури кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
7. *Вишневська Галина Георгіївна* – кандидат культурології, доцент, доцент кафедри міжнародного туризму, Інститут готельно-ресторанного і туристичного бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв.
8. *Вишневський Віктор Іванович* – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства і туризму, Інститут міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.
9. *Вільчинський Андрій Олександрович* – аспірант кафедри географії України і туризму, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, менеджер, комунальне підприємство Тернопільської обласної ради «Тернопільський обласний інформаційно-туристчиний краєзнавчий центр».
10. *Волошин Іван Миколайович* – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму, факультет здоров’я людини і туризму, Львівський державний університет фізичної культури.
11. *Воровка Володимир Петрович* – кандидат географічних наук, доцент, декан природничо-географічного факультету, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.
12. *Гайдаєнко Катерина Дмитрівна* – студенка 4 курсу кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
13. *Галік Олег Іванович* – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри водогосподарської екології, гідрології та

природокористування, Національний університет водного госопдарства та природокористування.

14. *Голуб Геннадій Сергійович* – аспірант кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

15. *Громик Оксана Миколаївна* – викладач, Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна».

16. *Денисова Дар'я Олександрівна* – студентка 4 курсу кафедри географія України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

17. Дмитрук Олександр Юрійович – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

18. *Дунаєвська Оксана Феліксівна* – кандидат біологічних наук, доцент кафедри загальної екології, екологічний факультет, Житомирський національний агроекологічний університет.

19. *Еникова Валентина Фёдоровна* – учитель географи, Государственное учреждение образования «Гимназия № 1 г. Слуцка».

20. Ігнатенко Анна Вікторівна – студентка 3 курсу кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

21. *Заря Ігор Вікторович* – кандидат економічних наук, доцент кафедри країнознавства і туризму, Інститут міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.

22. *Зацепин Станислав Викторович* – специалист социологических наук, менеджер по работе со СМИ, Самарский академический театр оперы и балета.

23. *Кібич Анна Дмитрівна* – асистент кафедри географії та менеджменту туризму, географічний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

24. *Кіптенко Вікторія Костянтинівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

25. *Козловський Олексій Юрійович* – старший викладач кафедри загальної екології, заступник декана з виховної роботи, екологічний факультет, Житомирський національний агроекологічний університет.

26. *Козловський Євген Вікторович* – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри міжнародного туризму, Київський національний університет культури і мистецтв.

27. *Колотуха Олександр Васильович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та геоекології Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.

28. *Колотуха Ігор Олександрович* – студент 4 курсу кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

29. *Кузьменко Катерина Павлівна* – студентка 2 курсу магістратури кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
30. *Курач Тамара Миколаївна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри геодезії та картографії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
31. *Кустенко Людмила Миколаївна* – студентка 1 курсу магістратури кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
32. *Лазарев Олег Евгеньевич* – старший преподаватель кафедры физической, географии и экологии, Тверской государственный університет.
33. *Лискіна Валерія Ігорівна* – студентка 1 курсу магістратури кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
34. *Логвин Михайло Михайлович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри загальноекономічних дисциплін, Полтавський університет, економіки і торгівлі.
35. *Лук'янчук Олена Миколаївна* – аспірантка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
36. *Ляшук Юлія Валеріївна* – студентка 1 курсу магістратури кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
37. *Малиновська Оксана Юріївна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
38. *Мартьянова Ирина Анатольевна* – студентка 5 курса, факультет географии и геоэкологии, Тверской государственный университет.
39. *Матвієнко Наталія Миколаївна* – кандидат географічних наук, асистент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
40. *Матвієнко Володимир Миколайович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
41. *Маціборa Олександр Васильович* – аспірант 3 року навчання, відділ палеогеографії, Інститут географії Національної академії наук України.
42.*Мітюк Оксана Валеріївна* – аспірантка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
43. *Олійник Ярослав Богданович* – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, декан географічного факультету, завідувач кафедри економічної та соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

44. *Олійник Світлана Леонтіївна* – аспірантка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
45. *Олішевська Юлія Анатоліївна* – кандидат географічних наук, асистент кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
46. *Панюков Александр Іванович* – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой аграрного туризма, гуманитарно-педагогический факультет, Российский государственный аграрный университет – МСХА им. К.А.Тимирязева.
47. *Паржіч Крістоф (Parzych Krzysztof)* – кандидат географічних наук, доцент, Поморська Академія в м. Слупськ, Польща, Інститут географії та регіональних досліджень.
48.*Пендерецький Орест Володимирович* – кандидат технічних наук, доцент кафедри туризму, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу.
49. *Пласкальний Володимир Віталійович* – студент 4 курсу кафедри фізичної географії та геоекології, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
50. *Плешивцова Марина Вадимівна* – студентка 5 курсу, факультет міжнародних економічних відносин, Харківський національний економічний університет.
51. *Приходько Антон Іванович* – аспірант кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
52.*Рибальченко Марина Анатоліївна* – студентка 2 курсу магістратури кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
53. *Ридевский Геннадий Владимирович* – кандидат географических наук, доцент, заведующий региональным центром по Могилёвской области, Государственное научное учреждение «Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономики Республики Беларусь».
54. *Сировець Сергій Юрійович* – асистент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
55. *Смирнов Ігор Георгійович* – доктор географычних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
56. *Тимофійчук Надія Миколаївна* – аспірантка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
57. *Ткаченко Галина Володимирівна* – студентка 3 курсу кафедри картографії та геодезії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

58. *Третяков Олександр В'ячеславович* – студент 2 курсу магістратури кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
59. *Туз Юлія Вікторівна* – студентка 4 курсу кафедри метеорології та кліматології, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
60. *Цегельник Антоніна Олександрівна* – здобувач кафедри міжнародного туризму, Інститут готельно-ресторанного і туристичного бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв.
61. *Цегельник Юлія Олександрівна* – аспірантка кафедри міжнародного туризму Інститут готельно-ресторанного і туристичного бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв.
62. *Чикайло Юлія Ігорівна* – здобувач, старший лаборант кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка.
63. *Чорненька Надія Василівна* – кандидат географічних наук, ст. доцент кафедри туризму, Навчально-науковий інститут екології, природоохоронної діяльності і туризму імені Чорновола, Національний університет «Львівська політехніка»
64. Шатковський Костянтин Юрійович – master of Arts in International Hospitality and Tourism Leadership, University of Wales, EMPYREAN International Luxury Travel Salon, Sales Coordinator.
65. *Шматок Оксана Вікторівна* – аспіранта кафедри країнознавства та туризму географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
66. *Шуканов Павло Васильович* – кандидат географічних наук, докторант кафедри соціально-економічної географії та регіонознавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна.
67. *Щеглов Олександр Володимирович* – студент 4 курсу кафедри геодезії та картографії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
68. *Яковишина Маргарита Сергіївна* – асистент кафедри водогосподарської екології, гідрології та природокористування, Національний університет водного госопдарства та природокористування.
69. *Яценко Анастасія Дмитрівна* – аспірантка кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА

Збірник «Географія та туризм» №18 підготовлений на кафедрі країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка і містить 52 публікацій, які складають 3 рубрики: «Географія рекреації та туризму: теоретичні та прикладні питання» (32 статті), «Актуальні проблеми суспільної географії та країнознавства» (9 статей), «Природнича географія: теорія та практика» (11 статей). Коло авторів включає як досвідчених вчених України, Росії, Білорусі, Польщі, так і талановиту аспірантську та студентську молодь провідних ВНЗ України.

Певною інноваційністю відрізняються матеріали збірника, присвячені промоційно-маркетинговій політиці України, особливостям управління туристською діяльністю в умовах загострення глобальної економічної кризи, сталому розвитку індустрії туризму в країнах азійського субконтиненту.

Ряд публікації присвячений обґрунтуванню мережі екостежок Києва та Київської області. Ілюстративно-графічний матеріал істотно підсилює текстову частину публікацій. Позитивною є участь у формуванні збірника не тільки географів, а й представників економічних, технічних наук фахівців-філософів. Матеріали збірника будуть корисним джерелом інформації для широкого кола географів, екологів, економістів – як викладачів, так і студентської молоді.

Бейдик О.О., доктор географічних наук, професор,
професор кафедри країнознавства та туризму
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ

І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

Смирнов І.Г. Промоційно-маркетингова політика України як важлива складова підготовки до Євро-2012…….. 3
Приходько А.І. Понятійно-термінологійчний апарат туризмології: туристичний центр чи туристична дестинація…….. 12
Вишневський В.І. Ресурси екотуризму: основні поняття та визначення……. 19
Биленкина К.К. Современное состояние рынка экологического туризма в России……... 24
Белан Л.Н., Богдан Е.А. Экологический туризм на особо охраняемых природных территориях республики Башкортостан: перспективы и проблемы развития……. 30
Панюков А.И. Агротуризм: история развития и современное состояние……... 37
Чорненька Н.В. Особливості організації стаціонарних видів туризму…….. 43
Колотуха О.В., Колотуха І.О. Туристсько-спортивна діяльність як об’єкт суспільно-географічних досліджень……... 49
Вишневська Г.Г., Цегельник А.О. Гастрономічні свята та фестивалі як туристична атракція……. 55
Малиновська О.Ю., Третьяков О.В. Розвиток ділового туризму в світі……. 62
Козловський Є.В., Цегельник Ю.О. Правовий статус та основні напрями діяльності міжнародних організацій у сфері туризму……... 68
Кіптенко В.К., Верхотурова О.А. Управління розвитком туризму: інноваційний досвід Мексики……. 75
Кіптенко В.К., Рибальченко М. А. Сталий розвиток: досвід стратегічного планування розвитку туризму в Малайзії…….. 79
Кіптенко В.К., Кузьменко К.П. Туристична політика та програми розвитку туризму в Ізраїлі……... 85
Матвієнко Н.М., Матвієнко В.М., Ігнатенко А.В. Бальнеологічні курорти Угорщини на світовому туристичному ринку…… 91
Зацепин С.В. Туризм как одна из коммуникативных практик современного мира……... 98
Заря І.В. Особливості управління туристичною діяльністю в умовах загострення глобальної економічної кризи…… 104
Вільчинський А.О. Рекреаційно-туристичний кластер як інноваційна модель успішного функціонування територіальної туристичної системи……... 109
Денисова Д.О. Територіальна організація мережі гірськолижних курортів Україн……. 115
Плешивцова М.В. Роль готельної індустрії для розвитку туризму у

Східному регіоні України…… 120
Яценко А.Д. Історія створення рекреаційної дендросистеми північно-західного Приазов'я…….. 128
Kibycz A.D., Parzych K. The perception of main determinants of tourist area attractiveness of Hutsulshchyna in the opinion of its inhabitants….. 132
Сировець С.Ю. Організаційно-управлінські аспекти формування готельного господарства в Столичному суспільно-географічному районі……. 138
Гайдаєнко К.Д., Дмитрук О.Ю. Основні рекомендації розвитку екологічного туризму на прикладі Херсонської області на базі загального світового досвіду……... 142
Дунаєвська О.Ф., Козловський О.Ю. Перспективи розвитку релігійного туризму на Житомирщині……... 149
Бондарець Д.С. Розрахунок пропускної здатності автомобільних доріг та кількості місць закладів харчування рекреаційних зон на прикладі Запорізької області……... 155
Волошин І.М., Чикайло Ю.І. Історико-археологічний потенціал в межах єврокоридору Львів-Краковець…….. 160
Shatkovskiy K.Y. Ukrainian-russian consumers' attitudes towards eco-friendly vacations in Feodosiya…….. 168
Дмитрук О.Ю., Кустенко Л.М. Екостежка «Парку Партизанської Слави»……... 176
Дмитрук О.Ю., Лискіна В.І. Екостежка «Нивки квест»……... 179
Дмитрук О.Ю., Ляшук Ю.В. Екологічна стежка «Загадковість»……. 183
Олішевська Ю.А. Значення курсу «Основи краєзнавства» для підготовки фахівців з рекреаційної географії й туризму……. 186

ІІ. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

Шуканов П.В., Логвин М.М. Глобалізаційні процеси та розвиток постіндустріального суспільства……. 192
Курач Т.М. Визначення сукупності ознак класифікування географічних карт……. 198
Ткаченко Г.В. Картографічний супровід туристської діяльності……. 202
*Ридевский Г.В.*Территориальная структура расселения, хозяйства и природопользования современной Беларуси……. 206
Олійник Я.Б., Голуб Г.С. Урбанізація Волинської області: історичний аналіз та сучасні особливості з погляду життєдіяльності населення……... 214
Шматок О.В. Аграрна логістика в Україні……... 221
Олійник С.Л. Теоретичні засади самоорганізації населення в Україні 233
Олійник Я. Б., Лук'янчук О. М. Рівень розвитку житлового фонду Житомирської області…….. 240
Щеглов О.В. Концепція створення схеми-путівника історичними

пам'ятками м. Києва…….. 247

ІІІ. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Воровка В.П. Оцінка вітроенергетичного потенціалу північно-західного Приазов'я…….. 255

Мартьянова И.А., Лазарев О.Е. Закономерности изменения режима температуры воздуха по данным метеостанции Вышний Волочек…. 260

Туз Ю.В. Багаторічна сезонна зміна температури повітря на території України…….. 268

Галік О.І., Яковишина М.С. Аналіз однорідності рядів річного стоку у зв'язку із змінами клімату на прикладі річок Поліської та Західної гідрологічних областей України……. 274

Пендерецький О.В. Управління природокористуванням і екологічними ризиками в Карпатському суспільно-географічному районі……. 282

Еникова В.Ф. Мониторинг экологического состояния поверхностных вод Слуцкого района Минской области методом биоиндикации…… 289

Басюк Т.О. Прогнозування переформування берегів Брацлавського водосховища за умови підвищення рівня води……. 294

Громик О.М. Вміст радіонуклідів у ґрунтах Західного Полісся (на прикладі Маневицького та Любешівського адміністративних районів)…….. 301

Маціборa О.В. Геохімічні особливості заплавних ґрунтів окремих хроноінтервалів суббореального періоду голоцену в басейні Південного Бугу…… 308

Пласкальний В.В. Створення та використання елементів просторових баз даних «Чорноморський біосферний заповідник»… 316

Тимофійчук Н.М. Конструктивно-географічні засади дослідження природокористування у межах гірських територій……... 322

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ…… 328

КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА……... 333

СОДЕРЖАНИЕ

I. ГЕОГРАФИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Смирнов И.Г. Промо-маркетинговая политика Украины как важная составляющая подготовки к Евро-2012…….. 3
Приходько А.И. Терминологический апарат туризмологии: туристический центр туристическая дестинация……. 12
Вышневский В.И. Ресурсы экотуризма: основные понятия и определения……... 19
Биленкина К.К. Современное состояние рынка экологического туризма в России…….. 24
Белан Л.Н., Богдан Е.А. Экологический туризм на особо охраняемых природных территориях республики Башкортостан: перспективы и проблемы развития……. 30
Панюков А.И. Агротуризм: история развития и современное состояние……... 37
Чорненька Н.В. Особенности организации стационарных видов туризма…….. 43
Колотуха А.В., Колотуха И.А. Туристско-спортивная деятельность как объект общественно-географических исследований……. 49
Вишневская Г.Г., Цегельник А.А. Гастрономические праздники и фестивали как туристическая атракция……. 55
Малиновская О.Ю., Третяков О.В. Развитие делового туризма в мире…… 62
Козловський Є.В., Цегельник Ю.О. Правовой статус и основные направления деятельности международных организаций в сфере туризма…….. 68
Киптенко В.К., Верхотурова О.А. Управление развитием туризма: инновационный опыт Мексики……... 75
Киптенко В.К., Рибальченко М.А. Устойчивое развитие: опыт стратегического планирования развития туризма в Малайзии…….. 79
Киптенко В.К., Кузьменко К.П. Туристическая политика и программы развития туризма в Израиле…… 85
Матвиенко Н.Н., Матвиенко В.Н., Игнатенко А.В. Бальнеологические курорты Венгрии на мировом туристическом рынке…….. 91
Зацепин С.В. Туризм как одна из коммуникативных практик современного мира……... 98
Заря И.В. Особенности управления туристической деятельностью в условиях обострения глобального экономического кризисна……. 104
Вильчинский А.А. Рекреационно-туристический кластер как инновационная модель успешного функционирования территориальной туристической системы……. 109

Денисова Д.А. Территориальная организация системы горнолыжных курортов Украины……... 115
Плешивцова М.В. Роль отельной индустрии для развития туризма в Восточном регионе Украины…….. 120
Яценко А.Д. История создания рекреационной дендросистемы северо-западного Приазов'я…… 128
Кибич А.Д., Паржич К. Восприятия главных детерминант туристической привлекательности Гуцульщины местными жителями……... 132
Сыровец С.Ю. Организационно-управленческие аспекты формирования гостиничного хозяйства в Столичном общественно-географическом районе…… 138
Гайдаенко К.Д., Дмитрук А.Ю. Основные рекомендации развития экологического туризма на примере Херсонской области на основе общего мирового опыта……... 142
Дунаевска О.Ф., Козловский А.Ю. Перспективы развития религиозного туризма на Житомирщине……... 149
Бондарец Д.С. Расчет пропускной способности автомобильных дорог и количества мест заведений общественного питания рекреационных зон на примере Запорожской области……. 155
Волошин И.М., Чикайло Ю.И. Историко-археологический потенциал в пределах еврокоридора Львов-Краковец…….. 160
Шатковский К.Ю. Отношение украинско-российских потребителей к экотуризму в Феодосии…… 168
Дмитрук А.Ю., Кустенко Л.М. Экологическая тропа «Парка Партизанской Славы»…….. 176
Дмитрук А.Ю., Лискина В.И. Экологическая тропа «Нивки квест»... 179
Дмитрук А.Ю., Ляшук Ю.В. Экологическая тропа «Загадочность»... 183
Олишевская Ю.А. Значение курса «Основы краеведения» для подготовки специалистов с рекреационой географии и туризма……... 186

II. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕНОЙ ГЕОГРАФИИ И СТРАНОВЕДЕНИЯ

Шуканов П.В., Логвин М.М. Глобализационные процессы и развитие Постиндустриального общества……. 192
Курач Т.Н. Определение совокупности признаков классификации географических карт…… 198
Ткаченко Г.В. Картографическое сопровождение туристской деятельности……. 202
Ридевский Г.В. Территориальная структура расселения, хозяйства и природопользования современной Беларуси……. 206
Олейник Я.Б., Голуб Г.С. Урбанизация Волынской области: исторический анализ и современные особенности с точки зрения жизнедеятельности населения……. 214
Шматок О.В. Аграрная логистика в Украине……... 221

Олейник С.Л. Теоретические основы самоорганизации населения в Украине…….. 233
Олейник Я.Б., Лукьянчук А.М. Уровень развития жилищного фонда Житомирской области…….. 240
Щеглов А.В. Концепция создания схемы-путеводителя историческими достопримечательностями г. Киева……. 247

III. ЕСТЕСТВЕННАЯ ГЕОГРАФАЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА
Воровка В.П. Оценка ветроэнергетического потенциала северо-западного Приазовья…… 255
Мартьянова И.А., Лазарев О.Е. Закономерности изменения режима температуры воздуха по данным метеостанции Вышний Волочек… 260
Туз Ю.В. Многолетняя сезонная смена температуры воздуха на территории Украины…… 268
Галик О. И., Яковишина М.С. Анализ однородности рядов годового стока в связи с изменениями климата на примере рек Полесской и Западной гидрологической области Украины…….. 274
Пендерецкий О.В. Управление природопользованием и экологическими рисками в Карпатском общественно-географическом районе……. …….. 282
Еникова В.Ф. Мониторинг экологического состояния поверхностных вод Слуцкого района Минской области методом биоиндикации…… 289
Басюк Т.А. Прогнозирование переформирования берегов Брацлавского водохранилища при условии повышения уровня воды 294
Громик О.М. Содержание радионуклидов в почвах Западного Полесья (на примере Маневицкого и Любешовского административных районов)……... 301
Мацибора А.В. Геохимические особенности пойменных почв отдельных хроноинтервалов суббореального периода голоцена в бассейне Южного Буга……. 308
Пласкальный В.В. Создание и использование элементов пространственных баз данных «Черноморский биосферный заповедник»…….. 316
Тимофийчук Н.Н. Конструктивно-географические основы исследования природопользования в приделах горных територій…. 322

ВЕДОМОСТИ ПРО АВТОРОВ…… 328

КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА……... 333

CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND APPLIED ISSUES

Smyrnov I.G. Promotion and marketing as the important part of the preparation of Ukraine to EURO-2012…… 3
Prihodko A.I. Terms in in tourismology: tourist center or tourist destination……. 12
Vishnevskiy V.I. Resoursrs of ecotourism: main concepts and definitions... 19
Bilenkina K.K. Ecotourism in Russia: current state and prospects……... 24
Belan L.N., Bogdan E.A. Ecological tourism in strictly protected natural territories of the republic of Bashkortostan: prospects and problems of the development……. 30
Panyukov A.I. Rural tourism history of development and modern situation 37
Chornenka N.V. The characteristic features of the stationary types of tourism…… 43
Kolotuha O.V., Kolotuha I.O. Tourist and sporting activity as the object of public-geographical researches…….. 49
Vishnevskaya G.G., Cegelnik A.O. Gastronomic holidays and festivals as a kind of tourist attraction……. 55
Malinovskay O.Y. Tretyakov O.V. The development of business tourism in the world……. 62
Kozlovskiy E.V. Cegelnik Y.A The legal status and principal activities of international organizations in the field of tourism……. 68
Kiptenko V.K., Verhoturova O.A. Tourism development management : the innovative experience of Mexico……... 75
Kiptenko V.K., Rubalchenko M.A. Steady development: experience of the strategic planning of tourism development in Malaysia…… 79
Kiptenko V.K., Kuzmenko K.P. Travel policy and development of tourism programmes in Israel……. 85
Matviyenko N.M., Matviyenko V.M., Ignatenko A.V. The balneological resorts of Hungary in the world tourist market…….. 91
Zacepin S.V. Tourism as one of the communicative practices of modern world…….. 98
Zaray I.V. Management features by tourist activity in the conditions of intensifying of global economic crisis……... 104
Vilchynskyi A.O. Recreation and tourism cluster as the innovative model of the successful functioning of the territorial tourism system…….. 109
Denisova D.O. The territorial organization of ski-resorts system of Ukraine……... 115
Pleshivcova M.V. The role of the hotel industry in the development of tourism in the Eastern region of Ukraine……... 120
Yacenko A.D. The history of creation recreational dendrosystemy the northwest Priazovye……... 128

Kibycz A.D., Parzych K. The perception of the main determinants of tourist attractiveness of Hutsulshchyna in the opinion of its inhabitants…... 132
Syrovets S.Y. Organizational and managerial aspects of the hospitality in the Capital human and geographic region…… 138
Gaydaenko K.D. Dmitruk O.Y. Main recommendations for the development of the ecotourism based on total world experience exemplified by Kherson region…… 142
Dunaevskaya O.F., Kozlovskiy O.Y. The prospects of the development of thereligious tourism on Zhitomirschine…… 149
Bondarec D.S. Calculation of road capacity and the number of seats in catering establishments through the example of Zaporizhia region……... 155
Voloshin I.M., Chikaylo Y.I. Historical and archaeological potential within The eurocorridor Lviv-Krakovets…….. 160
Shatkovskiy K.Y. Ukrainian-russian consumers' attitudes towards eco-friendly tourism in Feodosiya…… 168
Dmitruk O.Y., Kustenko L.M. Ecotrail to the «Park of Partisan Slavi»……. 176
Dmitruk O.Y., Liskina V.I. Ecotrail «Nivky quest»…… 179
Dmitruk O.Y., Lyashuk Y.V. Ecotrail «Inscrutability»……... 183
Olishevska Y.A. The importance of the discipline «fundamentals of local lore» for the training of the specialists in of recreational geography…… 186

II. REGIONAL AND HUMAN GEOGRAPHY: TOPICAL ISSUES

Shukanov P.V., Logvin M.M. Globalizational processes and the development of postindustrial society…… 192
Kurach T.M. Determination of the complex of signs of the classification of the geographical maps…… 198
Tkachenko G.V. Map support in tourist activities…….. 202
Ridevsky G.V. The territorial structure of the settlement, economy and management of natural resources in modern Belarus…… 206
Oliynik Y.B. Golub G.S. The urbanization of Volyn region: historical analysis and contemporary features in terms of the population´s activity…. 214
Shmatok O.V. Agrologistics in Ukraine……. 221
Oliinyk S.L. The theoretical bases of the self-organizing of the population in Ukraine……... 233
Oliynik Y.B., Lukyanchuk O.M. The level of the housing fund of Zhytomyr region…….. 240
Sheglov O.V. Conception of the Guide Scheme of the Historical Monuments of Kyiv……... 247

III. NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Vorovka V.P. Windenergetic potential evaluation of north-western Azov sea territories…….. 255
Martyanova I.A., Lazarev O.E. The regularities of temperature mode changes according to the data of the meteorological station Vishny Volochek…… 260

Tuz Y.V. Long-term seasonal changes i then air temperatures in Ukraine... 268
Galik O.I., Yakovishina M.S. The analysis of the homogeneity of the rows of annual flow in connection with the changes of climate examplified by the rivers of the Polisksy and Western hydrological area of Ukraine…… 274
Penderetskyy O.V. Environmental management and environmental risk management in Carpathian social and geographical area……. 282
Enikova V.F. The monitoring of the ecological conditions of the rivers of Slutsk region by the method of biological indication…… 289
Basyuk T.O. The prognostication of the reforming of the banks of Braclavske storage pool is under the conditions of the increase of water level…… 294
Gromyk O.M. The content of radionuclides in the soils of Western Polesia (examplified by Manevychi and Lyubeshiv administrative districts)…… 301
Mazibora O.V. The geochemical characteristics of the floodplain soils of some stages of the subboreal period of the holocene in the basin of the Southern Bug……. 308
*Plaskalnyi V.V. The c*reation and usage of the elements of the spatial database «Black Sea Biosphere Reserve»…….. 316
Timofiychuk N.M. The structural and geographical principles of the research of the usage of nature within mountainous areals…… 322

INFORMATION ABOUT AUTHORS…… 328

COLUMN OF REVIEWER…… 333